CAII JULII

CAESARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO GALLICO

LIBRI OCTO.

197 f 12 Hash

CAII JULII
CAESARIS
ET
A. HIRTII
DE
REBUS A CAESARE GESTIS
COMMENTARII.

CUM FRAGMENTIS.

ACCESSERUNT

INDICES LOCORUM RERUMQUE ET VERBORUM.

OMNIA, EX RECENSIONE SAMUELIS CLARKE, FIDELITER EXPRESSA.

GLASGUAE:
IN AEDIBUS ACADEMICIS
EXCUDEBANT ROBERTUS ET ANDREAS FOULIS ACADEMIAE TYPOGRAPHI
MDCCL.

COMMENTARII

DE

BELLO GALLICO

ET

CAESARIS

CAII JULII
CAESARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER PRIMUS.

GALLIA est omnis divisa in partes tres: quarum unam incolunt Belgae; aliam Aquitani; tertiam, qui ipsorum linguâ Celtae, nostrâ Galli, appellantur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. horum omnium fortissimi sunt Belgae: propterea quod à cultu atque humanitate Provinciae longissime absunt; minimeque ad eos mercatores saepe commeant, atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important; proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. quâ de causâ Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt; quòd fere quotidianis proeliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano: continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum: attingit etiam a Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum: vergit ad Septemtriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in Septemtriones, et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet: spectat inter occasum Solis et Septemtriones. Apud Helvetios longè nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix. is, M. Messala et M. Pisone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; et civitati persuasit, ut 'de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri.' id hoc facilius eis persuasit, quòd undique loci natura Helvetii continentur; unâ ex parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis di-

vidit; alterâ ex parte, monte Jurâ altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertiâ, lacu Lemano, et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. his rebus fiebat, ut et minus late vagarentur, et minus facile finitimis bellum inferre possent. qua de caussa homines, bellandi cupidi, magno dolore afficiebantur. pro multitudine autem hominum, et pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur; qui in longitudinem millia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant. His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare; jumentorum et carrorum quàm maximum numerum coëmere; sementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. ad eas res conficiendas, Orgetorix deligitur. is sibi legationem ad civitates suscepit. in eo itinere persuadet Castico Catamantaledis filio, Sequano; cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et a S. P. Q. R. amicus appellatus erat; ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat. itemque Dumnorigi Aeduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate sua obtinebat ac maximè plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. 'perfacile factu esse' illis probat, 'conata perficere; propterea 'quòd ipse suae civitatis imperium obtenturus esset, non esse dubium, quin 'totius Galliae plurimum Helvetii possent. se suis copiis, suoque exercitu, 'illis regna conciliaturum,' confirmat. hac oratione adducti, inter se fidem et jusjurandum dant; et, regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliae sese potiri posse sperant. ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis causssam dicere coëgerunt. damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. die constituta causssae dictionis, Orgetorix ad judicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, undique coëgit; et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne causssam diceret, se eripuit. quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit. Post ejus mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. ubi

jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt; oppida sua omnia numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia incendunt; frumentum omne, praeter quod secum portaturi erant, combarunt; ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo asferre jubent. persuadent Rauracis, et Tulingis, et Latobrigis finitimis, uti, eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, una cum iis proficiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, et in agrum Noricum transierant, Norciamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Juram et flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius atque expeditius; propterea quod Helvetiorum inter fines et Allobrogum, qui nuper P. R. pacati erant, Rhodanus fluit; isque nonnullis locis vado transitur. extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus, Geneva: ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quòd nondum bono animo in populum R. viderentur, existimabant; vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. is dies erat, a. d. v. Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio Cos. Caesari quum id nunciatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari; maturat ab urbe proficisci; et, quam maximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit; et ad Genevam pervenit. provinciae toti quam maximum militum numerum imperat. erat omnino in Gallia ulteriore legio una. pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis; cujus legationis Numeius et Verodoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, 'sibi esse in animo, sine ullo maleficio, iter per 'Provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut 'ejus voluntate id sibi facere licest.' Caesar, quòd memoria tenebat L. Cassium Consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum et sub jugum missum, concedendum non putabat. neque homines inimico animo, data facultate per Provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuria et maleficio existimabat. tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent; legatis respondit, 'diem se ad deliberandum sumptu-

'rum; si quid vellent, a. d. idus Apr. reverterentur.' interea ea legione quam secum habebat, militibusque qui ex Provincia convenerant, a lacu Lemano, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem et novem, murum in altitudinem pedum sexdecim, fossamque perducit. eo opere perfecto, praesidia disponit, castella communit; quo facilius, si se invito transire conarentur, prohiberi possent. ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit; et legati ad eum reverterunt; negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per Provinciam dare: et, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Helvetii, ea spe dejecti, navibus junctis, ratibusque compluribus factis; alii vadis Rhodani, quà minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdiu, saepius noctu, si perrumpere possent, conati; operis munitione et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt. relinquebatur una per Sequanos via; qua, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. iis quum sua sponte persuadere, non possent; legatos ad Dumnorigem Aeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat; et Helvetiis erat amicus, quòd ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; et, cupiditate regni adductus, novis rebus studebat; et quamplurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. itaque rem suscipit; et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur; obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio et injuria transeant. Caesari nunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Aeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt: quae civitas est in Provincia. id si fieret, intelligebat magno cum Provinciae periculo futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit: duasque ibi legiones conscribit; et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit; et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. ibi Centrones, et Graioceli, et Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. compluribus his proeliis pulsis; ab Ocelo, quod est citerioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines; ab Allobrogibus in

Seguſianos exercitum ducit: hi ſunt extra provinciam trans Rhodanum primi. Helvetii jam per anguſtias, et fines Sequanorum, ſuas copias tranſduxerant; et in Aeduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Aedui, quum ſe ſuaque ab his defendere non poſſent, legatos ad Caeſarem mittunt, rogatum auxilium: 'ita ſe omni tempore de populo Romano meritos 'eſſe, ut, paene in conſpectu exercitûs noſtri, agri vaſtari, liberi eorum in ſervitutem abduci, oppida expugnari non debuerint.' eodem tempore, quo Aedui, Ambarri quoque, neceſſarii et conſanguinei Aeduorum, Caeſarem certiorem faciunt, 'ſeſe, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hoſtium 'prohibere.' item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos poſſeſſioneſve habebant, fugâ ſe ad Caeſarem recipiunt; et demonſtrant, 'ſibi, praeter agri 'ſolum, nihil eſſe reliqui.' quibus rebus adductus Caeſar non expectandum ſibi ſtatuit, dum, omnibus fortunis ſociorum conſumptis, in Santones Helvetii pervenirent. Flumen eſt Arar, quod per fines Aeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate; ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non poſſit: id Helvetii ratibus ac lintribus junctis tranſibant. ubi per exploratores Caeſar certior factus eſt, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen tranſduxiſſe, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam eſſe; de tertia vigilia cum legionibus tribus e caſtris profectus, ad eam partem pervenit quae nondum flumen tranſierat. eos impeditos et inopinantes aggreſſus, magnam partem concidit; reliqui ſeſe fugae mandarunt, atque in proximas ſilvas abdiderunt. is pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos diviſa eſt. hic pagus unus, quum domo exiſſet, patrum noſtrorum memoriâ L. Caſſium conſulem interfecerat, et ejus exercitum ſub jugum miſerat. ita, ſive caſu, ſive conſilio Deorum immortalium, quae pars civitatis Helvetiae inſignem calamitatem pop. Rom. intulerat, ea princeps poenas perſolvit. qua in re Caeſar non ſolum publicas, ſed etiam privatas injurias ultus eſt; quòd ejus ſoceri L. Piſonis avum, L. Piſonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Caſſium, interfecerant. Hoc proelio facto, reliquas copias Helvetiorum ut conſequi poſſet, pontem in Arare faciundum curat, atque ita exercitum tranſducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod ipſi diebus XX aegerrime confecerant, ut flumen tranſirent, illum uno die feciſſe intelligerent; legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Caſſiano dux Helvetiorum fuerat. is ita cum Caeſare agit: 'ſi pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in

'eam partèm ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi Caesar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseveraret, reminiscereturet veteris incommodi populi Romani, et pristinae virtutis Helvetiorum. quòd improviso unum pagum adortus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent; ne, ob eam rem, aut suae magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. se ita a patribus majoribusque suis didicisse, ut magis virtute, quàm dolo, contenderent, aut insidiis niterentur. quare, ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate pop. Rom. et internecione exercitûs nomen caperet, ac memoriam proderet.' His Caesar ita respondit: 'eo sibi minus dubitationis dari, quòd eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoriâ teneret; atque eò gravius ferre, quò minùs meritò pop. Rom. accidissent. qui si alicujus injuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere: sed eo deceptum, quòd neque commissum a se intelligeret, quare timeret: neque sine caussa timendum putaret. quòd si veteris contumeliae oblivisci vellet: num etiam recentium injuriarum, quòd, eo invito, iter per Provinciam per vim tentassent, quòd Aeduos, quòd Ambarros, quòd Allobroges vexassent, memoriam deponere posse? quòd sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tam diu se impune tulisse injurias admirarentur; eodem pertinere. consuêsse enim Deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. quum ea ita sint: tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, facturos intelligat; et si Aeduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant; sese cum iis pacem esse facturum.' Divico respondit: 'ita Helvetios a majoribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consueverint: ejus rei pop. Rom. esse testem.' hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco movent. idem facit Caesar; equitatumque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni Provincia et Aeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant. qui, cupidius novissimum agmen insecuti, alieno loco, cum equitatu Helvetiorum proelium committunt; et pauci de nostris cadunt. quo proelio sublato Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnunquam ex novissimo agmine proelio nostros lacessere coeperunt. Caesar suos a proelio continebat; ac satis habebat in praesentia hos-

tem rapinis, pabulationibus, populationibusque prohibere. ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti, inter novissimum hostium agmen et nostrum primum, non amplius quinis aut senis millibus passuum interesset. Interim quotidie Caesar Aeduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. nam propter frigora (quòd Gallia sub Septemtrionibus, ut ante dictum est, posita est) non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quòd iter ab Arare Helvetii averterant; a quibus discedere nolebat. diem ex die ducere Aedui; conferri, comportari, adesse dicere. ubi se diutius duci intellexit; et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco, et Lisco, qui summo magistratui praerat (quem Vergobretum appellant Aedui, qui creatur annuus, et vitae necisque in suos habet potestatem,) graviter eos accusat; quod, 'quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur; praesertim quum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit; multo etiam gravius, quòd sit destitutus,' queritur. Tum demum Liscus, oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: 'esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat; qui privati plus possint, quam ipsi magistratus: hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod praestare dicant, si jam principatum Galliae obtinere non possint, Gallorum quam Romanorum imperia perferre; neque dubitare debeant, quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Aeduis libertatem sint erepturi. ab iisdem nostra consilia, quaeque in castris gerantur, hostibus enunciari: hos a se coërceri non posse. quin etiam, quòd necessario rem Caesari enunciarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit; et ob eam causam, quam diu potuerit, tacuisse.' Caesar hac oratione Lisci, Dumnorigem Divitiaci fratrem designari sentiebat: sed, quòd pluribus praesentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet. quaerit ex solo ea, quae in conventu dixerat: dicit liberius, atque audacius. eadem secretò ab aliis quaerit; reperit esse vera: 'ipsum esse Dumnorigem summâ audaciâ, magnâ apud plebem propter liberalitatem gratiâ, cupidum rerum novarum: complures annos portoria, reliquasque omnia Aeduorum vectigalia, parvo pretio redempta habere; propterea quòd,

‘ illo licente, contra liceri audeat nemo. his rebus et ſuam rem familiarem
‘ auxiſſe, et facultates ad largiendum magnas comparaſſe: magnum numerum
‘ equitatus ſuo ſumptu ſemper alere, et circum ſe habere. neque ſolum domi,
‘ ſed etiam apud finitimas civitates, largiter poſſe: atque hujus potentiae cauſ-
‘ ſa matrem in Biturigibus, homini illic nobiliſſimo ac potentiſſimo, collo-
‘ caſſe: ipſum ex Helvetiis uxorem habere: ſororem ex matre, et propin-
‘ quas ſuas, nuptum in alias civitates collocaſſe: favere et cupere Helvetiis,
‘ propter eam affinitatem: odiſſe etiam ſuo nomine Caeſarem, et Romanos;
‘ quòd eorum adventu potentia ejus diminuta, et Divitiacus frater in anti-
‘ quum locum gratiae atque honoris ſit reſtitutus. ſi quid accidat Romanis,
‘ ſummam in ſpem regni per Helvetios obtinendi venire: imperio populi
‘ Rom. non modo de regno, ſed etiam de ea, quam habeat, gratia deſperare.’
reperiebat etiam Caeſar inquirendo; quod proelium equeſtre adverſum paucis
ante diebus eſſet factum, initium ejus fugae a Dumnorige atque ejus equitibus
factum eſſe; (nam equitatui, quem auxilio Caeſari Aedui miſerant, Dumnorix
praeerat;) eorumque fuga reliquum eſſe equitatum perterritum. Quibus re-
bus cognitis, quum ad has ſuſpiciones, certiſſimae res accederent; quòd per
fines Sequanorum Helvetios tranſduxiſſet; quòd obſides inter eos dandos cu-
raſſet; quòd ea omnia non modo injuſſu ſuo et civitatis, ſed etiam inſcienti-
bus ipſis, feciſſet; quòd a magiſtratu Aeduorum accuſaretur: ſatis eſſe cauſſae
arbitrabatur, quare in eum aut ipſe animadverteret, aut civitatem animad-
vertere juberet. his omnibus unum repugnabat, quòd Divitiaci fratris ſum-
mum in populum R. ſtudium, ſummam in ſe voluntatem, egregiam fidem,
juſtitiam, temperantiam cognoverat: nam, ne ejus ſupplicio Divitiaci ani-
mum offenderet, verebatur. itaque prius quam quidquam conaretur, Divitia-
cum ad ſe vocari jubet; et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Vale-
rium Procillum, principem Galliae provinciae, familiarem ſuum, cui ſummam
rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: ſimul commonefacit,
quae ipſo praeſente in concilio Gallorum de Dumnorige ſint dicta; et oſten-
dit, quae ſeparatim quiſque de eo apud ſe dixerit. petit atque hortatur, ut,
ſine ejus offenſione animi, vel ipſe de eo, cauſsâ cognitâ, ſtatuat; vel civita-
tem ſtatuere jubeat. Divitiacus multis cum lacrimis Caeſarem complexus ob-
ſecrare coepit, ‘ ne quid gravius in fratrem ſtatueret: ſcire ſe, illa eſſe vera:
‘ nec quenquam ex eo plus, quàm ſe, doloris capere; propterea quòd, (quum
‘ ipſe gratiâ plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter

adoleſcentiam poſſet,) per ſe creviſſet: quibus opibus ac nervis, non ſolum ad minuendam gratiam, ſed paene ad perniciem ſuam uteretur: ſeſe tamen et amore fraterno, et exiſtimatione vulgi commoveri. quòd ſi quidei a Caeſare gravius accidiſſet, cum ipſe eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem exiſtimaturum non ſua voluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliae animi à ſe avertentur.' haec quum pluribus verbis flens a Caeſare peteret, Caeſar ejus dexteram prehendit: conſolatus, rogat finem orandi faciat: tanti ejus apud ſe gratiam eſſe oſtendit, uti et Reipubl. injuriam, et ſuum dolorem, ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad ſe vocat; fratrem adhibet: quae in eo reprehendat, oſtendit; quae ipſe intelligat, quae civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes ſuſpiciones vitet. praeterita ſe Divitiaco fratri condonare dicit: Dumnorigi cuſtodes ponit; ut, quae agat, quibuſcum loquatur, ſcire poſſit. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hoſtes ſub montem conſediſſe, millia paſſuum ab ipſius caſtris octo; qualis eſſet natura montis, et qualis in circuitu adſcenſus, qui cognoſcerent, miſit. renunciatum eſt, facilem eſſe. de tertiâ vigiliâ T. Labienum legatum pro Praetore cum duabus legionibus, et iiſdem ducibus, qui iter cognoverant, ſummum jugum montis adſcendere jubet: quid ſui conſilii ſit, oſtendit. ipſe de quarta vigilia eodem itinere, quo hoſtes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante ſe mittit. P. Conſidius, qui rei militaris peritiſſimus habebatur, et in exercitu L. Sullae, et poſtea in M. Craſſi fuerat, cum exploratoribus praemittitur. Prima luce, quum ſummus mons a T. Labieno teneretur, ipſe ab hoſtium caſtris non longius mille et quingentis paſſibus abeſſet; neque, ut poſtea ex captivis comperit, aut ipſius adventus, aut Labieni, cognitus eſſet; Conſidius, equo admiſſo, ad eum accurrit: dicit montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hoſtibus teneri: id ſe ex Gallicis armis atque inſignibus cognoviſſe. Caeſar ſuas copias in proximum collem ſubducit; aciem inſtruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caeſare, ne proelium committeret, niſi ipſius copiae prope hoſtium caſtra viſae eſſent, ut undique uno tempore in hoſtes impetus fieret, monte occupato, noſtros exſpectabat, proelioque abſtinebat. multo denique die per exploratores cognovit Caeſar, et montem a ſuis teneri, et hoſtes caſtra moviſſe; et Conſidium timore perterritum, quod non vidiſſet, pro viſo ſibi renunciaſſe. eo die, quo conſuerat intervallo, hoſtes ſequitur; et millia paſſuum tria ab eorum caſtris caſtra ponit. Poſtridie ejus diei; quod omnino bi-

duum superarat, quum exercitui frumentum metiri oporteret; et quòd a Bibracte, oppido Aeduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII aberat; rei frumentariae prospiciendum existimavit: et iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. ea res per fugitivos L. Aemilii, Decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, proelium non commisissent; sive quod re frumentaria intercludi posse confiderent; commutato consilio, atque itinere converso, nostros a novissimo agmine insequi ac lacessere coeperunt. postquam id animum advertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum; ita, uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocaret; ac totum montem hominibus compleret. interea sarcinas in unum locum conferri, et eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt. ipsi, confertissima acie rejecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Caesar, primum suo, deinde omnium, è conspectu remotis equis, ut, aequato periculo, spem fugae tolleret; cohortatus suos, proelium commisit. milites, e loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. ea disjecta, gladiis districtis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant: multi ut, diu jactato brachio, praeoptarent scutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. tandem, vulneribus defessi, et pedem referre, et, quòd mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere coeperunt. capto monte, et succedentibus nostris; Boii et Tulingi, qui hominum millibus circiter XV agmen hostium claudebant, et novissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenire; et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare et proelium redintegrare coeperunt. Romani conversa signa tripartito intulerunt: prima ac secunda acies, ut victis ac submotis resisteret; tertia, ut venientes exciperet. ita, ancipiti proelio, diu atque acriter pugnatum est. diutius quum nostrorum impetum sustinere non possent, alteri se, ut coeperant, in montem

receperunt; alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. nam hoc toto proelio, quum ab hora septima ad vesperam pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est; propterea quod pro vallo carros objecerant, et e loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, et nonnulli inter carros rotasque matara ac tragulas subjiciebant, nostrosque vulnerabant. diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. ibi Orgetorigis filia, atque unus e filiis captus est. ex eo proelio circiter millia hominum CXXX superfuerunt: eâque totâ nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die IV pervenerunt; quum et propter vulnera militum, et propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingones litteras nuncioſque misit, ne eos frumento, neve alia re, juvarent: qui si juvissent, se eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi coepit. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. qui quum eum in itinere convenissent; seque ad pedes projecissent; suppliciterque locuti, flentes pacem petissent; atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare jussisset; paruerunt. eò postquam Caesar pervenit; obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. dum ea conquiruntur, et conferuntur: nocte intermissâ, circiter hominum millia VI ejus pagi, qui Urbigenus appellatur; sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur; sive spe salutis inducti, quòd, in tanta multitudine dedititiorum, suam fugam aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent; prima nocte ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt. quod ubi Caesar rescivit; quorum per fines ierant, his, uti conquirerent et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit; reductos, in hostium numero habuit. reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos, in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit; et quòd, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit ut his frumenti copiam facerent: ipsos, oppida vicosque, quos incenderant, restituere jussit. id ea maxime ratione fecit, quòd noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne, propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent, et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Aeduis (quòd egregia

virtute erant cogniti) ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt; quosque postea in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt. in castris Helvetiorum, tabulae repertae sunt litteris Graecis confectae, et ad Caesarem perlatae; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum qui arma ferre possent; et item separatim pueri, senes, mulieresque. quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia CCLXIII; Tulingorum, millia XXXVI; Latobrigorum, XIV; Rauracorum, XXIII; Boiorum, XXXII; ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII. summa omnium fuerat ad millia CCCLXVIII. eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat, repertus est numerus, millium CX. Bello Helvetiorum confecto; totius fere Galliae legati, principes civitatum, ad Caesarem gratulatum convenerunt. 'intelligere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum injuriis populus R. ab iis poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae 'Galliae quàm populi R. accidisse: propterea quod eo consilio florentissimis 'rebus domos suas Helvetii reliquissent, ut toti Galliae bellum inferrent, im-'perioque potirentur; locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem 'ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum judicassent; reliquas-'que civitates stipendiarias haberent.' petierunt, uti 'sibi concilium totius 'Galliae in diem certam indicere, idque Caesaris voluntate facere, liceret; 'sese habere quasdam res, quas e communi consensu ab eo petere vellent.' eâ re permissâ, diem concilio constituerunt; et jurejurando, ne quis enunciaret, nisi quibus communi concilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Caesarem reverterunt; petieruntque, uti sibi secretò de sua omniumque salute cum eo agere liceret. ea re impetrata, sese omnes flentes Caesari ad pedes projecerunt: 'non minus se id contendere et laborare, ne ea, quae dixissent, enunciaren-'tur, quam uti ea, quae vellent, impretrarent; propterea quòd, si enuncia-'tum esset, summum in cruciatum se venturos viderent.' locutus est pro his Divitiacus Aeduus: 'Galliae totius factiones esse duas; harum alterius prin-'cipatum tenere Aeduos, alterius Arvernos. hi quum tantopere de potenta-'tu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernis Sequa-'nisque Germani mercede accerserentur. horum primò circiter millia XV 'Rhenum transisse: posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines 'feri ac barbari adamâssent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad C et

'xx millium numerum: cum his Aeduos, eorumque clientes, semel atque
'iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse; omnem
'nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatum amisisse. quibus proeliis
'calamitatibusque fractos, qui et sua virtute et populi R. hospitio atque ami-
'citia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare
'nobilissimos civitatis, et jurejurando civitatem obstringere, sese neque ob-
'sides repetituros, neque auxilium a populo R. imploraturos, neque recusa-
'turos quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. unum
'se esse ex omni civitate Aeduorum, qui adduci non potuerit ut juraret, aut
'suos liberos obsides daret. ob eam rem se ex civitate profugisse, et Romam
'ad Senatum venisse, auxilium postulatum; quòd solus neque jurejurando,
'neque obsidibus teneretur. sed pejus victoribus Sequanis, quam Aeduis vic-
'tis accidisse: propterea quòd Ariovistus, Rex Germanorum, in eorum fi-
'nibus consedisset; tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius
'Galliae, occupavisset; et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere jube-
'ret, propterea quòd, paucis mensibus ante, Harudum millia hominum XXIV
'ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. futurum esse paucis an-
'nis, uti omnes e Galliae finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhe-
'num transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum
'agro, neque hanc consuetudinem victûs cum illa comparandam. Arioviſtum
'autem, ut semel Gallorum copias proelio vicerit, quod proelium factum sit
'Amagetobriae, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque
'liberos poscere, et in eos omnia exempla cruciatûs edere, si qua res non ad
'nutum aut ad voluntatem ejus facta sit. hominem esse barbarum, iracun-
'dum, temerarium: non posse ejus imperia diutius sustineri. nisi quid in Cae-
'sare populoque R. sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod
'Helvetii fecerunt, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remo-
'tas a Germanis, petant; fortunamque, quaecunque accidat, experiantur.
'haec si enunciata Arioviſto sint, non dubitare quin de omnibus obsidibus,
'qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Caesarem, vel auctorita-
'te sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi R. deterrere
'posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum transducatur; Galliam-
'que omnem ab Arioviſti injuria posse defendere.' Hac oratione a Divitiaco
habita; omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Caesare petere coepe-
runt. animadvertit Caesar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum

facere, quas caeteri facerent; sed tristes, capite demisso, terram intueri. ejus rei quae caussa esset, miratus, ex ipsis quaesivit. nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. quum ab iis saepius quaereret, neque ullam omnino vocem exprimere posset; idem Divitiacus Aeduus respondit; 'hoc esse miseriorem gravioremque fortunam Sequanorum, quam reliquo-'rum; quòd soli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent; absentisque Arioviſti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent; 'propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur; Sequanis vero, qui 'intra fines suos Arioviſtum recepissent, quorum oppida omnia in potestate 'ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi.' his rebus cognitis, Caesar Gallorum animos verbis confirmavit: pollicitusque est, 'sibi eam rem curae 'futuram: magnam se habere spem, et beneficio suo et auctoritate adductum 'Arioviſtum, finem injuriis facturum.' Hac oratione habita, concilium dimisit. et secundùm ea multae res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret: inprimis, quòd Aeduos, fratres consanguineosque saepenumero ab Senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri; eorumque obsides esse apud Arioviſtum ac Sequanos intelligebat: quod, in tanto imperio populi Romani, turpissimum sibi et Reipublicae esse arbitrabatur. paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat. neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, quum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in Provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent: praesertim quum Sequanos a Provincia nostra Rhodanus divideret. quibus rebus quàm maturrime occurrendum putabat. ipse autem Arioviſtus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur. Quamobrem placuit ei, ut ad Arioviſtum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut 'aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret; velle sese 'de Rep. et summis utriusque rebus cum eo agere.' ei legationi Arioviſtus respondit: 'si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si 'quid ille se velit, illum ad se venire oportere. praeterea, se neque sine exer-'citu in eas partes Galliae venire audere, quas Caesar possideret; neque exer-'citum, sine magno commeatu atque emolumento, in unum locum contra-'here posse. sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, 'aut Caesari, aut omnino populo Romano, negotii esset.' his responsis ad

Caesarem relatis, iterum ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: ‘quoniam, tanto suo populique Romani beneficio affectus, (quum in consulatu suo rex atque amicus a Senatu appellatus esset,) hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret; haec esse, quae ab eo postularet; primùm, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam transduceret: deinde obsides, quos haberet ab Aeduis, redderet; Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret: neve Aeduos injuria lacesseret: neve his, sociisve eorum, bellum inferret. si id ita fecisset; sibi populoque Rom. perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram. si non impetraret; quoniam, M. Messala, M. Pisone, Coss. Senatus censuisset, uti, quicunque Galliam provinciam obtineret, quod commodo Reipublicae facere posset, Aeduos caeterosque amicos populi Romani defenderet; se Aeduorum injurias non neglecturum.’ Ad haec Arioviſtus respondit: ‘jus esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: itidem populum Romanum victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium, imperare consuêsse. si ipse populo Rom. non praescriberet, quemadmodum suo jure uteretur; non oportere se a populo Romano in suo jure impediri. Aeduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. magnam Caesarem injuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Aeduis se obsides redditurum non esse: neque iis, neque eorum sociis, injuriâ bellum illaturum; si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent; longe ab his fraternum nomen populi Romani abfuturum. quòd sibi Caesar denunciaret, se Aeduorum injurias non neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse. quum vellet, congrederetur: intellecturum quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos XIV tectum non subissent, virtute possent.’ Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur; et legati ab Aeduis et Treviris veniebant: Aedui, questum, quòd Harudes, ‘qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese, ne obsidibus quidem datis, pacem Arioviſti redimere potuisse:’ Treviri autem, ‘pagos centum Suevorum ad ripam Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur; his praesse Nasuam et Cimberium fratres.’ quibus rebus Caesar vehementer commotus, maturandum

sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Arioviſti sese conjunxisset, minus facile resisti posset. itaque, re frumentaria quam celerrime potuit comparata, magnis itineribus ad Arioviſtum contendit. Quum tridui viam processisset; nunciatum est ei, Arioviſtum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere; triduique viam a suis finibus processisse. id ne accideret, magnopere praecavendum sibi Caesar existimabat. namque omnium rerum, quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas: idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem; propterea quod flumen Dubis, ut circino circumductum, poene totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est non amplius pedum DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices ejus montis ex utraque parte ripae fluminis contingant: hunc murus circumdatus arcem efficit, et cum oppido conjungit. huc Caesar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit; occupatoque oppido, ibi praesidium collocat. Dum paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariae commeatusque causa, moratur: ex percunctatione nostrorum, vocibusque Gallorum ac mercatorum, (qui ‘ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse’ praedicabant; ‘saepenumero sese cum iis congressos, ‘ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisse;)’ tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. hic primum ortus est timor a tribunis militum ac praefectis, reliquisque, qui ex urbe, amicitiae causa, Caesarem secuti, magnum periculum miserabantur; quòd non magnum in re militari usum habebant. quorum alius, alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret; petebat, ut ejus voluntate discedere liceret: nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. vulgo totis castris testamenta obsignabantur. horum vocibus ac timore, paullatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque, quique equitatui praerant, perturbabantur. qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, et magnitudinem sylvarum, quae inter eos atque Arioviſtum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant.

nonnulli etiam Caesari renunciabant; cum castra moveri ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites, neque, propter timorem, signa laturos. Haec quum animadvertisset Caesar; convocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: 'primum, quòd, aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi 'quaerendum aut cogitandum putarent. Arioviſtum, se consule, cupidissime 'populi Romani amicitiam appetisse. cur hunc tam temere quisquam ab offi-'cio discessurum judicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, 'atque aequitate conditionum perspecta, eum neque suam neque populi Ro-'mani gratiam repudiaturum. quòd si, furore atque amentia impulsus, bel-'lum intulisset; quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute, aut de ip-'sius diligentia, desperarent? factum ejus hostis periculum patrum nostro-'rum memoriâ, quum, Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsis, non minó-'rem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus videbatur. factum eti-'am nuper in Italia, servili tumultu; quos tamen aliquid usus ac disciplina, 'quam a nobis accepissent, sublevaret: ex quo judicari posset, quantum ha-'beret in se boni constantia; propterea quod, quos aliquandiu inermes sine 'causa timuissent, hos postea armatos ac victores superassent. denique Ger-'manos hos esse eosdem, quibuscum saepenumero Helvetii congressi, non so-'lum in suis, sed etiam in illorum finibus, plerumque superassent; qui ta-'men pares esse nostro exercitui non potuerint. si quos adversum proelium, 'et fuga Gallorum, commoveret; hos, si quaererent, reperire posse, diutur-'nitate belli defatigatis Gallis, Arioviſtum, quum multos menses castris ac 'paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de 'pugna et dispersos subito adortum, magis ratione ac consilio quam virtute 'vicisse. cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, 'hâc ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. qui suum timo-'rem in rei frumentariae simulationem, angustiasque itinerum, conferrent; 'facere arroganter: quum aut de officio imperatoris desperare, aut ei prae-'scribere, viderentur. haec sibi esse curae: frumentum Sequanos, Leucos, 'Lingones subministrare: jamque esse in agris frumenta matura. de itinere, 'ipsos brevi tempore judicaturos. quòd non fore dicto audientes milites, ne-'que signa laturi dicantur; nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscum-'que exercitus dicto audiens non fuerit; aut, male re gesta, fortunam defuisse; 'aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam: suam innocenti-

'am, perpetua vita; felicitatem, Helvetiorum bello esse perspectam. itaque 'se, quod in longiorem diem collaturus esset, reprasentaturum; et proxima 'nocte, de quarta vigilia, castra moturum: ut quamprimum intelligere pos- 'set, utrum apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. quod si 'praeterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua 'non dubitaret; sibique eam Praetoriam cohortem futuram.' huic legioni et Caesar indulserat praecipue, et propter virtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum conversae sunt omnium mentes, summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est: princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quòd de se optimum judicium fecisset; seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit: inde reliquae legiones per tribunos militum et primorum ordinum centuriones egerunt, uti Caesari satisfacerent: 'se neque unquam dubitasse, neque timuisse; neque de 'summa belli suum judicium, sed Imperatoris esse, existimavisse.' eorum satisfactione accepta; et itinere exquisito per Divitiacum, (quòd ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat,) ut millium amplius quadraginta circuitu locis apertis exercitum duceret; de quarta vigilia, uti dixerat, profectus est. septimo die; quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est; Ariovisti copias a nostris, millibus passuum XXV et XX abesse. Cognito Caesaris adventu, Arioviſtus legatos ad eum mittit: 'quod antea de colloquio postu- 'lasset, id per se fieri licere; quoniam propius accessisset, seque id sine peri- 'culo facere posse existimaret.' non respuit conditionem Caesar: jamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamque in spem veniebat, pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore uti pertinacia desisteret. dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. interim, quum saepe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Arioviſtus postulavit, 'ne quem 'peditem ad colloquium Caesar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo 'circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse 'venturum.' Caesar, quòd neque colloquium, interposita causa, tolli volebat; neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat; commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eò milites legionis decimae, cui maxime confidebat, imponere; ut praesidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. quod cum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit; 'plus, quam pollici-

'tus esset, Caesarem facere: pollicitum, in cohortis praetoriae loco decimam
'legionem habiturum; nunc, ad equum rescribere.' Planicies erat magna, et
in ea tumulus terreus satis grandis. hic locus aequo fere spatio ab castris
utrisque aberat. eò, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. legionem Cae-
sar, quam equis devexerat, passibus CC ab eo tumulo constituit: item equites
Arioviſti pari intervallo constiterunt. Arioviſtus, ut ex equis colloquerentur,
et, praeter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. ubi eò
ventum est; Caesar, initio orationis, sua senatusque in eum beneficia com-
memoravit; 'quòd rex appellatus esset a senatu, quòd amicus; quòd mune-
'ra amplissima missa: quam rem et paucis contigisse, et a Romanis pro maxi-
'mis hominum officiis consuevisse tribui' docebat: 'illum, quum neque adi-
'tum neque caussam postulandi justam haberet, beneficio ac liberalitate sua
'ac senatûs, ea praemia consecutum.' docebat etiam, 'quàm veteres quam-
'que justae caussae necessitudinis ipsis cum Aeduis intercederent; quae sena-
'tus consulta, quoties, quamque honorifica, in eos facta essent: ut, omni tem-
'pore, totius Galliae principatum Aedui tenuissent, prius etiam quam nos-
'tram amicitiam appetissent: populi Romani hanc esse consuetudinem, ut
'socios atque amicos non modo nihil sui deperdere, sed gratia, dignitate, ho-
'nore auctos velit esse. quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent,
'id iis eripi quis pati posset?' postulavit deinde eadem, quae legatis in manda-
'tis dederat; 'ne aut Aeduis, aut eorum sociis, bellum inferret; obsides
'redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne
'quos amplius Rhenum transire pateretur.' Arioviſtus ad postulata Caesaris
paucis respondit; de suis virtutibus multa praedicavit: 'transisse Rhenum
'sese non sua sponte, sed rogatum et accersitum a Gallis: non sine magna spe
'magnisque praemiis, domum propinquosque reliquisse: sedes habere in Gal-
'lia, ab ipsis concessas; obsides, ipsorum voluntate datos; stipendium, jure
'belli, quòd victores victis imponere consueverint: non sese Gallis, sed Gal-
'los sibi, bellum intulisse: omnes Galliae civitates ad se oppugnandum ve-
'nisse, ac contra se castra habuisse; eas omnes copias, uno abs se proelio fu-
'sas ac superatas esse. si iterum experiri velint; paratum se decertare: sin
'pace uti malint; iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad
'id tempus pependerint. amicitiam populi Romani sibi ornamento et prae-
'sidio, non detrimento, esse oportere; idque se ea spe petisse. si per populum
'Romanum stipendium remittatur; et dedititi subtrahantur; non minus li-

'benter ſeſe recuſaturum populi Romani amicitiam, quam appetierit. quod 'multitudinem Germanorum in Galliam tranſducat; id ſe ſui muniendi, non 'Galliae impugnandae, cauſſâ facere: ejus rei teſtimonium eſſe, quòd, niſi ro-'gatus, non venerit; et quòd bellum non intulerit, ſed defenderit. ſe prius 'in Galliam veniſſe, quam populum Romanum. nunquam ante hoc tempus 'exercitum populi Romani, Galliae provinciae fines egreſſum. quid ſibi vel-'let, cur in ſuas poſſeſſiones veniret? provinciam ſuam eſſe hanc Galliam, 'ſicuti illam noſtram. ut ſibi concedi non oporteret, ſi in noſtros fines impe-'tum faceret; ſic iterum nos eſſe iniquos, quòd in ſuo jure ſe interpellare-'mus. quòd ex S. C. Aeduos appellatos amicos diceret; non tam barbarum 'ſe, neque tam imperitum eſſe rerum, ut non ſciret, neque bello Allobrogum 'proximo Aeduos Romanis auxilium tuliſſe, neque ipſos in his contentioni-'bus, quas Aedui ſecum et cum Sequanis habuiſſent, auxilio populi Romani 'uſos eſſe. debere ſe ſuſpicari, ſimulata Caeſarem amicitia, quòd exercitum 'in Gallia habeat, ſui opprimendi cauſſâ habere. quòd niſi decedat, atque ex-'ercitum deducat ex his regionibus, ſeſe illum non pro amico, ſed pro hoſte 'habiturum: quòd ſi eum interfecerit; multis ſe nobilibus, principibuſque 'populi Romani, gratum eſſe facturum. id ſe ab ipſis per eorum nuncios 'compertum habere; quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte 'redimere poſſet. quòd ſi diſceſſiſſet, ac liberam ſibi poſſeſſionem Galliae 'tradidiſſet; magno ſe illum praemio remuneraturum, et, quaecunque bel-'la geri vellet, ſine ullo ejus labore et periculo confecturum.' Multa a Cae-ſare in eam ſententiam dicta ſunt, quare 'negotio deſiſtere non poſſet; et 'neque ſuam neque populi Romani conſuetudinem pati, uti optime meritos 'ſocios deſereret; neque ſe judicare Galliam potius eſſe Arioviſti, quam po-'puli Romani. bello ſuperatos eſſe Arvernos et Rutenos, a Q. Fabio Maxi-'mo; quibus populus Romanus ignoviſſet, neque in provinciam redegiſſet, 'neque ſtipendium impoſuiſſet. quòd ſi antiquiſſimum quodque tempus ſpec-'tari oporteret; populi Romani juſtiſſimum eſſe in Gallia imperium: ſi judi-'cium ſenatus ſervari oporteret, liberam debere eſſe Galliam, quam bello vic-'tam ſuis legibus uti voluiſſet.' Dum haec in colloquio geruntur; Caeſari nunciatum eſt, equites Arioviſti propius tumulum accedere, et ad noſtros ad-equitare; lapides telaque in noſtros conjicere. Caeſar loquendi finem fecit, ſeque ad ſuos recepit; ſuiſque imperavit, ne quod omnino telum in hoſtes rejicerent. nam etſi ſine ullo periculo legionis delectae, cum equitatu proe-

lium fore videbat; tamen committendum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset eos a se per fidem in colloquio circumventos. posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Arioviſtus usus, omni Gallia Romanis interdixisset; impetumque in nostros, ejus equites fecissent; eaque res colloquium diremisset: multo major alacritas, studiumque pugnandi majus exercitui injectum est. Biduo post, Arioviſtus legatos ad Caesarem mittit; 'velle se de his rebus, quae inter eos agi coeptae, neque perfectae essent, 'agere cum eo: uti aut iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minus 'vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret.' colloquendi caussa Caesari visa non est; et eò magis, quòd, pridie ejus diei, Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conjicerent. legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, et hominibus feris objecturum, existimabat. commodissimum visum est, C. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, summa virtute et humanitate adolescentem, (cujus pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat,) et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa jam Arioviſtus longinqua consuetudine utebatur; et, quòd in eo peccandi Germanis caussa non esset; ad eum mittere: et M. Metium, qui hospitio Arioviſti usus erat. his mandavit, ut, quae diceret Arioviſtus, cognoscerent, et ad se referrent. quos quum apud se in castris Arioviſtus conspexisset; exercitu suo praesente, conclamavit: 'quid ad se venirent? an speculandi caussâ?' conantes dicere prohibuit, et in catenas conjecit. Eodem die castra promovit, et millibus passuum VI a Caesaris castris sub monte consedit. postridie ejus diei praeter castra Caesaris suas copias transduxit, et millibus passuum II ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Aeduis supportaretur, Caesarem intercluderet. ex eo die dies continuos V Caesar pro castris suas copias produxit, et aciem instructam habuit; ut, si vellet Arioviſtus proelio contendere, ei potestas non deesset. Arioviſtus his omnibus diebus exercitum castris continuit: equestri proelio quotidie contendit. genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. equitum millia erant VI: totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos, suae salutis caussâ, delegerant: cum his, in proeliis versabantur: ad hos, se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, graviore vulnere accepto, equo decidérant; circumsistebant: si quò erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum; tanta erat horum, exercitatione, celeritas, ut, jubis equorum sublevati, cur-

sum adsequerent. Ubi eum castris se tenere Caesar intellexit; ne diutiùs commeatu prohiberetur, ultrà eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus DC ab eis, castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructa, ad eum locum venit. primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. eò circiter hominum numerum XVI millia expedita, cum omni equitatu, Arioviſtus misit; quæ copiæ nostros perterrerent, et munitione prohiberent. nihilo secius Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare; tertium opus perficere jussit. munitis castris; duas ibi legiones reliquit, et partem auxiliorum: quatuor reliquas, in castra majora reduxit. proximo die, instituto suo Caesar ex castris utrisque copias suas eduxit: paululumque a majoribus progressus, aciem instruxit; hostibusque pugnandi potestatem fecit. ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. tum demum Arioviſtus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. acriter utrinque, usque ad vesperum, pugnatum est. solis occasu suas copias Arioviſtus, multis et illustribus et acceptis vulneribus, in castra reduxit. quum ex captivis quæreret Caesar, quamobrem Arioviſtus proelio non decertaret, hanc reperiebat causam: quòd apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamilias sortibus et vaticinationibus declararent, utrùm proelium committi ex usu esset, necne: eas ita dicere, 'non esse fas Germanos superare, si ante novam lunam proelio contendissent.' Postridie ejus diei Caesar, præsidio utrisque castris, quod satis esse visum est, relicto, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit; (quòd minus multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat;) ut ad speciem alariis uteretur: ipse, triplici instructa acie, usque ad castra hostium accessit. tum demum necessariò Germani suas copias e castris eduxerunt, generatimque constituerunt; paribusque intervallis Harudes, Marcomannos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos: omnemque aciem suam rhedis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. eò mulieres imposuerunt; quæ in proelium proficiscentes milites, passis crinibus flentes, implorabant ne se in servitutem Romanis traderent. Caesar singulis legionibus singulos legatos, et quæstorem præfecit; ut eos testes suæ quisque virtutis haberet. ipse a dextro cornu, quòd eam partem minime firmam hostium esse animadverterat, proelium commisit. ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt: illique hostes repente celo-

riterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. rejectis pilis, comminus gladiis pugnatum est. at Germani celeriter, ex consuetudine suâ, phalange factâ, impetus gladiorum exceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent, et scuta manibus revellerent, et desuper vulnerarent. quum hostium acies a sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset; a dextro cornu vehementer, multitudine suorum, nostram aciem premebant. id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui praerat; quòd expeditior erat, quam hi qui inter aciem versabantur; tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. ita proelium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt; neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. ibi perpauci aut, viribus confisi, transnatare contenderunt; aut, lintribus inventis, salutem sibi petierunt. in his fuit Ariovistus; qui navigium deligatum ad ripam nactus, eâ profugit: reliquos omnes, equites consecuti nostri interfecerunt. duae fuerunt Ariovisti uxores; una Sueva natione, quam domo secum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, a fratre missam: utraque in ea fuga periit. duas filiae harum; altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, quum a custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Caesarem hostium equitatum persequentem incidit. quae quidem res Caesari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit: quòd hominem honestissimum provinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum videbat; neque ejus calamitate, de tanta voluptate ex gratulatione quidquam fortuna diminuerat. is, se praesente, de sorte sortibus consulum dictus, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio esse se incolumem. inum M. Metium reperit, et ad eum reductus est. Hoc proelio trans Rhenum nuncio; Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti coeperunt: quos Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Caesar, una aestate duobus maximis bellis confectis, maturius paulo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hiberna Labienum praeposuit; ipse in citeriorem Galliam, ad conventus agendos, profectus est.

FINIS LIBRI PRIMI.

CAII JULII
CAESARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER SECUNDUS.

QUUM esset Caesar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus; crebri ad eum rumores afferebantur, litteriſque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum R. conjurare; obsidesque inter se dare. conjurandi has esse causas: primùm, quòd vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quòd ab nonnullis Gallis sollicitarentur; partim qui ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi R. exercitum hiemare atque inveteraſcere in Gallia moleste ferebant; partim qui, mobilitate et levitate animi, novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quòd in Gallia a potentioribus, atque iis qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur; qui minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant. Iis nunciis litteriſque commotus Caesar, duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit; et ineunte aestate, in interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. ipse, quum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit: dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant; uti ea, quae apud eos gerantur, cognoscant; seque de his rebus certiorem faciant. hi constanter omnes nuntiaverunt; manus cogi, exercitum in unum locum conduci. tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos proficiscereturr. re frumentaria provisa, castra movet, diebusque circiter XV ad fines Belgarum pervenit. Eò quum de improviso, celeriusque omnium opinione venisset; Rhemi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Antebrogium pri-

nios civitatis suae miserunt: qui dicerent, ‘se suaque omnia in fidem atque ‘potestatem populi R. permittere; neque se cum reliquis Belgis consensisse, ‘neque contra populum R. omnino conjurasse; paratosque esse et obsides ‘dare, et imperata facere, et oppidis recipere, et frumento caeterisque rebus ‘juvare: reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhe- ‘num incolunt, sese cum his conjunxisse: tantumque esse eorum omnium ‘furorem, ut ne Suessiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eo- ‘dem jure, iisdem legibus utantur; unum imperium, unumque magistra- ‘tum cum ipsis habeant; deterrere potuerint, quin cum his consentirent.’ Quum ab his quaereret, quae civitates, quantaeque in armis essent, et quid in bello possent; sic reperiebat: pleroſque Belgas esse ortos a Germanis; Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse; solosque esse, qui patrum nostrorum memoriâ, omni Gallia vexata, Teutones Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint: qua ex re fieri, uti earum rerum memoriâ magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari sumerent. de numero eorum, omnia se habere explorata Rhemi dicebant; propterea quod propinquitatibus affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. plurimum inter eos, Bellovacos et virtute, et auctoritate, et hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum; pollicitos ex eo numero lecta millia LX; totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones, suos esse finitimos; latissimos, feracissimosque agros possidere: apud eos fuisse regem nostrâ etiam memoriâ Divitiacum, totius Galliae potentissimum; qui quum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae, imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc, propter justitiam prudentiamque, summam totius belli, omnium voluntate, deferri; oppida habere numero XII; polliceri millia armata quinquaginta: totidem, Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeque absint: XV millia, Atrebates: Ambianos, X millia: Morinos, XXV millia: Menapios, IX millia: Caletes, X millia: Velocasses et Veromanduos, totidem: Atuaticos, XXIX millia: Condrusos, Eburones, Caeraesos, Paemanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia. Caesar Rhemos cohortatus, liberaliterque oratione prosecutus; omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci jussit: quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. ipse Divitiacum Ae-

dum magnopere cohortatus, docet quantopere Reipub. communisque salutis interſit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. id fieri posse, si suas copias Aedui in fines Bellovacorum introduxerint, et eorum agros populari coeperint. his mandatis, eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum coactas ad se venire, neque jam longe abesse, ab his quos miserat exploratoribus et ab Rhemis cognovit; flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum transducere maturavit; atque ibi castra posuit. quae res et latus unum castrorum ripis fluminis muniebat; et post eum quae erant, tuta ab hostibus reddebat; et, commeatus ab Rhemis, reliquisque civitatibus, ut sipe periculo ad eum portari posset, efficiebat. in eo flumine pons erat; ibi praesidium ponit: et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum VI cohortibus relinquit. castra in altitudinem pedum XII vallo, fossaque duodeviginti pedum, munire jubet. Ab ipsis castris oppidum Rhemorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum VIII. id ex itinere, magno impetu, Belgae oppugnare coeperunt. aegre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est. hi; ubi, circumjecta multitudine hominum totis moenibus, undique in murum lapides jaci coepti sunt, muruſque defensoribus nudatus est; testudine facta portis succedunt, murumque subruunt. quod tum facile fiebat; nam tanta multitudo lapides ac tela conjiciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. quum finem oppugnandi nox fecisset; Iccius Rhemus, summa nobilitate et gratia inter suos; qui tum oppido praerat; unus ex iis, qui legati de pace ad Caesarem venerant; nuncios ad eum mittit; 'nisi subsidium sibi mittatur, se diutius sustinere non posse.' Eâ de media nocte Caesar; iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant; Numidas et Cretas sagittarios, et funditores Baleares, subsidio oppidanis mittit: quorum adventu, et Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, et hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. itaque paullisper apud oppidum morati, agrosque Rhemorum depopulati; omnibus vicis aedificiisque, quò adire poterant, incensis; ad castra Caesaris cum omnibus copiis contenderunt: et a millibus passuum minus II, castra posuerunt; quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum VIII in latitudinem patebant. Caesar primo, et propter multitudinem hostium, et propter eximiam opinionem virtutis, proelio supersedere statuit; quotidie tamen equestribus proeliis, quid hostis virtute posset, et quid nostri auderent,

periclitabatur. ubi noſtros non eſſe inferiores intellexit: loco pro caſtris ad aciem inſtruendam naturâ opportuno atque idoneo; quòd is collis, ubi caſtra poſita erant, paullulum ex planicie editus, tantum adverſus in latitudinem patebat, quantum loci acies inſtructa occupare poterat; atque ex utraque parte, lateris dejectus habebat; et in fronte leniter faſtigiatus, paullatim ad planiciem redibat: ab utroque latere ejus collis, tranſverſam foſſam obduxit circiter paſſuum CCI: et ad extremas foſſas caſtella conſtituit, ibique tormenta collocavit: ne, quum aciem inſtruxiſſet, hoſtes (quòd tantum multitudine poterant) a lateribus ſuos pugnantes circumvenire poſſent. hoc facto i duabus legionibus, quas proxime conſcripſerat, in caſtris relictis; ut, ſi quid opus eſſet, ſubſidio duci poſſent: reliquas ſex legiones pro caſtris in acie conſtituit. hoſtes item ſuas copias ex caſtris eductas inſtruxerant. Palus erat non magna, inter noſtrum atque hoſtium exercitum. hanc ſi noſtri tranſirent, hoſtes exſpectabant: noſtri autem, ſi ab illis initium tranſeundi fieret; ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. interim proelio equeſtri inter duas acies contendebatur, ubi neutri tranſeundi initium faciunt; ſecundiore equitum noſtrorum proelio, Caeſar ſuos in caſtra reduxit. hoſtes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quòd eſſe poſt noſtra caſtra demonſtratum eſt: ibi vadis repertis, partem ſuarum copiarum tranſducere conati ſunt; eo conſilio, ut, ſi poſſent, caſtellum, cui praerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interſcinderent: ſin minus; agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis uſui ad bellum gerendum erant, commeatuſque noſtros ſuſtinebant. Caeſar certior factus a Titurio; omnem equitatum, et levis armaturae Numidas, funditores, ſagittarioſque pontem tranſducit; atque ad eos contendit. acriter in eo loco pugnatum eſt. hoſtes impeditos noſtri in flumine aggreſſi, magnum eorum numerum occiderunt: per eorum corpora reliquos audaciſſime tranſire conantes, multitudine telorum repulerunt: primos, qui tranſierant, equitatu circumventos interfecerunt. hoſtes, ubi et de expugnando oppido, et de flumine tranſeundo ſpem ſe fefelliſſe intellexerunt; neque noſtros in locum iniquiorem progredi, pugnandi cauſa, viderunt; atque eos res frumentaria deficere coepit: concilio convocato, conſtituerunt optimum eſſe, domum ſuam quemque reverti; et quorum in fines primum Romani exercitum introduxiſſent, ad eos defendendos undique convenire; ut potius in ſuis, quam alienis finibus decertarent; et domeſticis copiis rei frumentariae uterentur. ad eam ſententiam,

cum rèliquis cauſſis, haec quoque ratio eos deduxit; quod Divitiacum atque Aeduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. his perſuaderi, ut diutius morarentur ne ſuis auxilium ferrent, non poterat. Eâ re conſtitutâ; ſecundâ vigiliâ, magno cum ſtrepitu ac tumultu caſtris egreſſi, nullo certo ordine neque imperio, quum ſibi quiſque primum itineris locum peteret, et domum pervenire properaret; fecerunt, ut conſimilis fugae profectio videretur. hâc re ſtatim Caeſar per ſpeculatores cognitâ, inſidias veritus; quòd, quâ de cauſsâ diſcederent, nondum perſpexerat; exercitum, equitatumque caſtris continuit. primâ luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui noviſſimum agmen moraretur, praemiſit; eique Q. Pedium, et L. Aurunculeium Cottam, legatos praefecit: T. Labienum legatum, cum legionibus tribus, ſubſequi juſſit. hi noviſſimos adorti, et multa millia paſſuum proſecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, conſiſterent, fortiterque impetum noſtrorum militum ſuſtinerent; priores, (quòd abeſſe a periculo viderentur,) neque ulla neceſſitate, neque imperio continerentur; exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga ſibi praeſidium poſuerunt. ita ſine ullo periculo tantam eorum multitudinem noſtri interfecerunt, quantum fuit diei ſpatium: ſub occaſumque Solis, ſequi deſtiterunt; ſeque in caſtra, uti erat imperatum, receperunt. Poſtridie ejus diei Caeſar, priùs quam ſe hoſtes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Sueſſionum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; et, magno itinere confecto, ad oppidum Noviodunum contendit. id ex itinere oppugnare conatus, quòd vacuum ab defenſoribus eſſe audiebat; propter latitudinem foſſae, murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. caſtris munitis, vineas agere; quaeque ad oppugnandum uſui erant, comparare coepit. interim omnis ex fuga Sueſſionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turribuſque conſtitutis; magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli, neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Caeſarem de deditione mittunt; et, petentibus Rhemis, ut conſervarentur, impetrant. Caeſar, obſidibus acceptis, primis civitatis, atque ipſius Galbae regis duobus filiis; armiſque omnibus ex oppido traditis; in deditionem Sueſſiones accepit: exercitumque in Bellovacos duxit. qui quum ſe, ſuaque omnia in oppidum Bratuſpantium contuliſſent; atque ab eo oppido Caeſar cum exercitu circiter millia paſſuum v abeſſet;

ómnes majores natu ex oppido egressi, manus ad Caesarem tendere, et voce significare coeperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire; neque contra populum Rom. armis contendere. item quum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret; pueri mulieresque ex muro, passis manibus, suo more, pacem a Romanis petierunt. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Aeduorum copiis, ad eum reverterat,) facit verba. 'Bellovacos omni tempore in fide atque amicitia civitatis Aeduae fuisse: impulsos a suis principibus, qui dicerent Aedùos, a Caesare in servitùtem redactos, omnes indignitates contumeliasque perferre; et ab Aeduis defeciisse, et populo R. bellum intulisse. qui hujus consilii principes fuissent; quòd intelligerent quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. petere non solum Bellovacos, sed etiam pro his Aeduos, ut suâ clementiâ ac mansuetudine in eos utatur. quòd si fecerit; Aeduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueverint.' Caesar, honoris Divitiaci atque Aeduorum caussâ, 'sese eos in fidem recepturum, et conservaturum,' dixit: et, quòd erat civitas magna, et inter Belgas auctoritate ac hominum multitudine praestabat, DC obsides poposcit. His traditis, omnibusque armis ex oppido collatis; ab eo loco, in fines Ambianorum pervenit; qui se, suaque omnia, sine mora, dediderunt. eorum fines Nervii attingebant: quorum de natura moribusque Caesar cum quaereret, sic reperiebat: 'nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri; quòd his rebus relangueiscere animos, eorumque remitti virtutem existimarent: esse homines feros, magnaeque virtutis: increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent, et patriam virtutem projecissent: confirmare sese, neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos.' quum per eorum fines triduo iter fecisset; inveniebat ex captivis, Sabin flumen ab castris suis non amplius millia passuum x abesse: trans id flumen omnes Nervios consedisse; adventumque ibi Romanorum exspectare, una cum Atrebatibus et Veromanduis finitimis suis; nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur: exspectari etiam ab his Atuaticorum copias, atque esse in itinere: mulieres, quique per aetatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset. Caesar, his rebus cognitis, exploratores centurionesque praemittit, qui locum castris idoneum deligant.

quumque ex dedititiis Belgis, reliquisque Gallis, complures Caesarem secuti, unà iter facerent; quidam ex his, (ut postea ex captivis cognitum est,) eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt; atque his demonstrarunt, inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere; neque esse quidquam negotii, cum prima legio in castra venisset, reliquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum ut reliquae contra consistere non auderent. adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant; quòd Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis:) quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi causâ ad eos venisset, impedirent; teneris arboribus incisis atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis, et rubis sentibusque interjectis, effecerant ut, instar muri, hae sepes munimenta praeberent: quo non modò intrari, sed ne perspici quidem posset. iis rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt. Loci natura erat haec, quem nostri castris delegerant: collis ab summo aequaliter declivis, ad flumen Sabin, quod supra nominavimus, vergebat: ab eo flumine, pari acclivitate, collis nascebatur adversus huic et contrarius, passus circiter cc, infimus, apertus; ab superiore parte, silvestris; ut non facile introrsus perspici posset. intra eas silvas, hostes in occulto sese continebant: in aperto loco, secundum flumen, paucae stationes equitum videbantur. fluminis erat altitudo, circiter pedum III. Caesar, equitatu praemisso, subsequebatur omnibus copiis. sed ratio ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgae ad Nervios detulerant. nam, quòd hostis appropinquabat, consuetudine suâ Caesar VI legiones expeditas ducebat; post eas, totius exercitus impedimenta collocabat; inde duae legiones, quae proxime conscriptae erant, totum agmen claudebant, praesidioque impedimentis erant. equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu proelium committunt. quum se illi identidem in silvas ad suos reciperent, ac rursus e silva in nostros impetum facerent; neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent; interim legiones sex, quae primae venerant, opere dimenso, castra munire coeperunt. ubi prima impedimenta nostri exercitûs ab iis, qui in silvis abditi latebant, visa sunt; quod tempus inter eos committendi proelii convenerat; ut intra silvam aciem or-

dineſque conſtituerant, atque ipſi ſeſe confirmaverant; ſubitò omnibus copiis provolaverunt, impetumque in noſtros equites fecerunt. his facile pulſis ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt; ut penè uno tempore et ad ſilvas, et in flumine, et jam in manibus noſtris hoſtes viderentur. eâdem autem celeritate adverſo colle ad noſtra caſtra, atque eos qui in opere occupati erant, contenderunt. Caeſari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum; quod erat inſigne, quum ad arma concurri oporteret: ſignum tubâ dandum: ab opere revocandi milites: qui paullo longius, aggeris petendi cauſsâ, proceſſerant, accerſendi: acies inſtruenda: milites cohortandi: ſignum dandum. quarum rerum magnam partem temporis brevitas, et incurſus hoſtium, impediebat. iis difficultatibus duae res erant ſubſidio: ſcientia atque uſus militum; quòd ſuperioribus proeliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipſi ſibi praeſcribere, quam ab aliis doceri, poterant: et quod ab opere ſinguliſque legionibus ſingulos legatos Caeſar diſcedere, niſi munitis caſtris, vetuerat. hi, propter celeritatem et propinquitatem hoſtium, nihil jam Caeſaris imperium ſpectabant; ſed per ſe, quae videbantur, adminiſtrabant. Caeſar, neceſſariis rebus imperatis; ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit: et ad legionem decimam devenit. milites non longiore oratione eſt cohortatus, quam uti ſuae priſtinae virtutis memoriam retinerent; neu perturbarentur animo; hoſtiumque impetum fortiter ſuſtinerent. et quòd non longius hoſtes aberant, quam quo telum adjici poſſet; proelii committendi ſignum dedit. atque item in alteram partem cohortandi cauſsâ profectus, pugnantibus occurrit. temporis tanta fuit exiguitas, hoſtiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modò ad inſignia accommodanda, ſed etiam ad galeas induendas, ſcutiſque tegmenta detrahenda, tempus defuerit. quam quiſque in partem ab opere caſu devenit, quaeque prima ſigna conſpexit; ad haec conſtitit: ne, in quaerendis ſuis, pugnandi tempus dimitteret. Inſtructo exercitu, magis ut loci natura, dejectuſque collis, et neceſſitas temporis, quàm ut rei militaris ratio atque ordo poſtulabat: quum diverſis locis legiones aliae aliâ in parte hoſtibus reſiſterent; ſepibuſque denſiſſimis, ut ante demonſtravimus, interjectis, proſpectus impediretur: neque certa ſubſidia collocari; neque, quid in quaque parte opus eſſet, provideri; neque ab uno omnia imperia adminiſtrari, poterant. itaque in tanta rerum iniquitate, fortunae quoque eventus varii ſequebantur. Legionis nonae et decimae milites, ut in ſiniſtra parte aciei con-

ſtiterant, pilis emiſſis, curſu ac laſſitudine exanimatos vulneribuſque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco ſuperiore in flumen compulerunt; et tranſire conantes, inſecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipſi tranſire flumen non dubitaverunt; et in locum iniquum progreſſi, rurſus regreſſos ac reſiſtentes hoſtes, redintegrato proelio, in fugam dederunt. item alia in parte, diverſae duae legiones, undecima et octava; profligatis Veromanduis, quibuſcum erant congreſſi; ex loco ſuperiore in ipſis fluminis ripis proeliabantur. At totis fere a fronte et a ſiniſtra parte nudatis caſtris: quum in dextro cornu legio duodecima, et, non magno ab eâ intervallo, ſeptima conſtitiſſet; omnes Nervii confertiſſimo agmine, duce Boduognato, qui ſummam imperii tenebat, ad eum locum contendebant: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars ſummum locum caſtrorum petere coepit. eodem tempore equites noſtri, leviſque armaturae pedites, qui cum his unà fuerant quos primo hoſtium impetu pulſos dixeram; quum ſe in caſtra reciperent, adverſis hoſtibus occurrebant; ac rurſus aliam in partem fugam petebant. et calones, qui a Decumana porta ac ſummo jugo collis, noſtros victores flumen tranſire conſpexerant; praedandi cauſsâ egreſſi; quum reſpexiſſent, et hoſtes in noſtris caſtris verſari vidiſſent, praecipites ſeſe fugae mandabant. ſimul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremituſque oriebatur: aliique aliam in partem perterriti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio eſt ſingularis; qui, auxilii cauſsâ a civitate miſſi, ad Caeſarem venerant: quum multitudine hoſtium caſtra noſtra compleri, legiones premi, et paene circumventas teneri; calones, equites, funditores Numidas, diverſos diſſipatoſque in omnes partes fugere vidiſſent; deſperatis noſtris rebus, domum contenderunt; Romanos pulſos ſuperatoſque; caſtris impedimentiſque eorum hoſtes potitos; civitati renunciaverunt. Caeſar, ab decimae legionis cohortatione, ad dextrum cornu profectus: ubi ſuos urgeri; ſigniſque in unum locum collatis, duodecimae legionis milites confertos ſibi ipſis ad pugnam eſſe impedimento; quartae cohortis omnibus centurionibus occiſis, ſigniferoque interfecto, ſigno amiſſo; reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occiſis; in his, primopilo P. Sextio Baculo, fortiſſimo viro, multis gravibuſque vulneribus confecto, ut jam ſe ſuſtinere non poſſet; reliquos eſſe tardiores; et nonnullos a noviſſimis deſertos proelio excedere, ac tela vitare; hoſtes neque a fronte ex inferiore loco ſubeuntes

intermittere, et ab utroque latere instare, et rem esse in angusto vidit; neque ullum esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab novissimis uni militi detracto, (quod ipse eò fine scuto venerat,) in primam aciem processit; centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites signa inferre, et manipulos laxare jussit, quo facilius gladiis uti possent. hujus adventu spe illata militibus, ac redintegrato animo; quum pro se quisque in conspectu Imperatoris, etiam in extremis suis rebus, operam navare cuperet; paullum hostium impetus tardatus est. Caesar, quum septimam legionem, quae juxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset; Tribunos mil. monuit, ut paullatim sese legiones conjungerent, et conversa signa in hostes inferrent. quo facto: cum aliis alii subsidium ferrent; neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur; audacius resistere, ac fortius pugnare coeperunt. interim milites legionum duarum, quae in novissimo agmine praesidio impedimentis fuerant; proelio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur: et T. Labienus, castris hostium potitus; et ex loco superiore, quae res in nostris castris gererentur, conspicatus; decimam legionem subsidio nostris misit: qui, quum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra et legiones et Imperator versaretur, cognóvissent; nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. Horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, proelium redintegrarent; tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent. equites vero, ut turpitudinem fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo se legionariis militibus praeferrent. at hostes, etiam in extrema spe salutis, tantam virtutem praestiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent: his dejectis, et coacervatis cadaveribus; qui superessent, ut ex tumulo, tela in nostros conjicerent, pilaque intercepta remitterent. ut non nequidquam tantae virtutis homines judicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quae facilia ex difficillimis, animi magnitudo redegerat. Hoc proelio facto, et propè ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto: majores natu, quos unà cum pueris mulieribusque in aestuaria ac paludes collectos dixeramus; hac pugna nunciata; quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant, consensu, legatos

ad Caesarem miserunt, seque ei dediderunt. et in commemoranda civitatis calamitate; ex DC, ad III senatores; ex hominum millibus LX, vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. quos Caesar, ut in miseros ac supplices usus misericordiâ videretur, diligentissime conservavit; suisque finibus atque oppidis uti jussit; et finitimis imperavit, ut ab injuria et maleficio se suosque prohiberent. Atuatici, de quibus supra scripsimus; quum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent; hâc pugnâ nunciatâ, ex itinere domum reverterunt: cunctis oppidis castelliisque desertis, sua omnia in unum oppidum egregiè naturâ munitum contulerunt: quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet; unâ ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum, relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant; tum magni ponderis saxa, et praeacutas trabes in muro collocarant. ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati: qui, quum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent; his impedimentis, quae secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis; custodiae ex suis ac praesidio, VI millia hominum unà reliquerunt. hi, post eorum obitum, multos annos a finitimis exagitati; quum aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent; consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt. Ac, primo adventu exercitus nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant; parvulisque proeliis cum nostris contendebant. postea, vallo pedum XII, in circuitu XV millium, crebrisque castellis circummuniti; oppido sese continebant. ubi, vineis actis, aggere exstructo, turrim constitui procul viderunt; primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus; quo tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur! quibusnam manibus aut quibus viribus, praesertim homines tantulae staturae (nam plerisque hominibus Gallis, prae magnitudine corporum suorum, brevitas nostra contemptui est,) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent! Ubi vero moveri, et appropinquare moenibus viderunt; nova atque inusitata specie commoti, legatos ad Caesarem de pace miserunt. qui ad hunc modum locuti: ‘ non se existimare Romanos sine ope deorum bellum ‘ gerere; qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promovere, et ‘ ex propinquitate pugnare possent. se, suaque omnia, eorum potestati per- ‘ mittere ’ dixerunt. ‘ unum petere, ac deprecari: si forte, pro suâ clementiâ ‘ ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audissent, statuisset Atuaticos esse con-

'servandos; ne se armis despoliaret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos, 'ac suae virtuti invidere; a quibus se defendere, traditis armis, non possent. 'sibi praestare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam a populo R. 'pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent.' Ad haec Caesar respondit: 'se magis consuetudine sua, quàm merito eorum, 'civitatem conservaturum; si prius, quam aries muruta attigisset, se dedi- 'disent: sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis. se id, 'quod in Nervios fecisset, facturum; finitimisque imperaturum, ne quam de- 'dititiis populi R. injuriam inferrent.' re nunciata ad suos; illi se, quae imperarentur, facere dixerunt. armorum magnâ multitudine de muro in fossam, quae erat ante oppidum, jactâ; sic, ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adaequarent: et tamen circiter parte tertiâ (ut postea perspectum est) celatâ, atque in oppido retentâ: portis patefactis, eo die pace sunt usi. Sub vesperum Caesar portas claudi, militesque ex oppido exire jussit; ne quam noctu oppidani a militibus injuriam acciperent. illi, ante inito (ut intellectum est) consilio; quòd, deditione facta, nostros praesidia non inducturos, aut denique indiligentius servaturos crediderant: partim cum his, quae retinuerant et celaverant, armis; partim, scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quae subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant: tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Caesar imperaverat, ignibus significatione facta; ex proximis castellis eò concursum est: pugnatumque ab hostibus ita acriter; ut a viris fortibus, in extrema spe salutis, iniquo loco, contra eos qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit, quum in una virtute omnis spes salutis consisteret. occisis ad hominum millibus IV, reliqui in oppidum rejecti sunt. postridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo; atque intromissis militibus nostris; sectionem ejus oppidi universam Caesar vendidit. ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Unellos, Osismios, Curiosolitas, Sesuvios, Aulercos, Rhedones; quae sunt maritimae civitates, Oceanumque attingunt; certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatemque populi Rom. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta hujus belli ad Barbaros opinio perlata est, ut ab natio-

nibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Caesarem, quae se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. quas legationes Caesar, quòd in Italiam Illyricumque properabat; inita proxima aestate, ad se reverti jussit. ipse, in Carnutes, Andes, Turones, quae civitates propinquae his locis erant ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis; in Italiam profectus est. ob eas res, ex litteris Caesaris, dies XV supplicatio decreta est. quod ante id tempus acciderat nulli.

FINIS LIBRI SECUNDI.

CAII JULII
CAESARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER TERTIUS.

QUUM in Italiam proficiscereturCaesar; Ser. Galbam cum legione duodecima et parte equitatûs, in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit; qui a finibus Allobrogum, et lacu Lemano, et flumine Rhodano, ad summas Alpes pertinent. caussa mittendi fuit; quòd iter per Alpes, quo itinere magno cum periculo magnisque portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat. huic permisit, si opus esse arbitraretur; uti in iis locis legionem, hiemandi caussâ, collocaret. Galba, secundis aliquot proeliis factis, castelliscque compluribus eorum expugnatis; missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, et pace factâ; constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare: ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare: qui vicus positus in valle, non magnâ adjectâ planicie, altissimis montibus undique continetur. quum hic in duas partes flumine divideretur; alteram partem ejus vici, Gallis concessit; alteram vacuam ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum attribuit. eum locum vallo fossâque munivit. Quum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eò comportari jussisset: subitò per exploratores certior factus est, ex eâ parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse; montesque, qui impenderent, a maximâ multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. id aliquot de caussis acciderat, ut subitò Galli belli renovandi legionisque opprimendae consilium caperent. primùm, quòd legionem, neque eam plenissimam; detractis cohortibus duabus; et compluribus singillatim, qui commeatûs petendi caussâ missi erant, absentibus; propter paucitatem de-

ſpiciebant: tum etiam, quòd, propter iniquitatem loci; quum ipſi ex montibus in vallem decurrerent, et tela conjicerent; ne primum quidem poſſe impetum ſuſtineri exiſtimabant. accedebat, quòd ſuos ab ſe liberos abſtractos obſidum nomine dolebant; et Romanos, non ſolùm itineris cauſsâ, ſed etiam perpetuae poſſeſſionis, culmina Alpium occupare conari, et ea loca finitimae provinciae adjungere, ſibi perſuaſum habebant. His nunciis acceptis, Galba; quum neque opus hibernorum, munitioneſque plenè eſſent perfectae; neque de frumento, reliquoque commeatu, ſatis eſſet proviſum; quòd, deditione factâ, obſidibuſque acceptis, nil de bello timendum exiſtimaverat: conſilio celeriter convocato, ſententias exquirere coepit. quo in conſilio; quum tantum repentini periculi praeter opinionem accidiſſet; ac jam omnia fere ſuperiora loca, multitudine armatorum completa conſpicerentur; neque ſubſidio veniri, neque commeatus ſupportari, intercluſis itineribus, poſſet: propè jam deſperata ſalute, nonnullae hujuſmodi ſententiae dicebantur; ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iiſdem itineribus, quibus eò perveniſſent, ad ſalutem contenderent. majori tamen parti placuit, hoc reſervato ad extremum conſilio, interim rei eventum experiri, et caſtra defendere. Brevi ſpatio interjecto; vix ut his rebus, quas conſtituiſſent, collocandis atque adminiſtrandis tempus daretur: hoſtes ex omnibus partibus, ſigno dato, decurrere; lapides gaeſaque in vallum conjicere. noſtri, primò integris viribus fortiter repugnare, neque ullum fruſtrà telum ex loco ſuperiore mittere: ut quaeque pars caſtrorum nudata defenſoribus premi videbatur, eò occurrere et auxilium ferre: ſed hoc ſuperari, quòd diuturnitate pugnae hoſtes defeſſi proelio excedebant, alii integris viribus ſuccedebant. quarum rerum à noſtris, propter paucitatem, fieri nihil poterat: ac non modò defeſſo, ex pugna excedendi; ſed ne ſaucio quidem, ejus loci, ubi conſtiterat, relinquendi, ac ſui recipiendi, facultas dabatur. Quum jam amplius horis VI continenter pugnaretur: ac non ſolum vires, ſed etiam tela noſtris deficerent: atque hoſtes acrius inſtarent: languidioribuſque noſtris, vallum ſcindere, et foſſas complere coepiſſent; reſque eſſet jam ad extremum deducta caſum: P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico proelio compluribus confectum vulneribus diximus; et item C. Voluſenus tribunus militum, vir et conſilii magni et virtutis; ad Galbam accurrunt, atque unam eſſe ſpem ſalutis docent, ſi, eruptione factâ, extremum auxilium experirentur. itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulliſper intermitterent proe-

lium, ac tantummodò tela missa excìperent, seque ex labore reficerent; post, signo dato, è castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent. quod jussi sunt, faciunt: ac subitò omnibus portis eruptione facta; neque cognoscendi quid fieret, neque sui colligendi, hostibus facultatem relinquunt. ita commutatâ fortunâ, eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt; et ex hominum millibus amplius xxx, (quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat,) plus tertiâ parte interfectâ, reliquos perterritos in fugam conjiciunt: ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus hostium copiis fusis, armisque exutis; se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo proelio facto: quòd saepius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat: maximè, frumenti commeatûsque inopiâ permotus: postero die, omnibus ejus vici aedificiis incensis, in Provinciam reverti contendit. ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante; incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas, perduxit; ibique hiemavit. His rebus gestis: quum omnibus de causis Caesar pacatam Galliam existimaret; superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis: atque ita, initâ hieme, in Illyricum profectus esset; quòd eas quoque nationes adire, et regiones cognoscere volebat: subitum bellum in Galliâ coortum est. ejus belli haec fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione VII proximus mare Oceanum in Andibus hiemabat. is, quòd in his locis inopia frumenti erat; praefectos tribunosque militum complures in finitimas civitates, frumenti petendi causâ, dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Esubios; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos. Hujus civitatis est longè amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum: quòd et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt: et scientiâ atque usu nauticarum rerum caeteros antecedunt: et in magno impetu maris, atque aperto; paucis portubus interjectis, quos tenent ipsi; omnes fere, qui eodem mari uti consueverunt, habent vectigales. ab iis fit initium retinendi Silii atque Velanii; quòd per eos, suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi adducti, (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia,) eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent: et celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant; nihil, nisi communi consilio, acturos; eundemque omnis for-

tunae exitum esse laturos: reliquasque civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam à majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre, mallent. omni orâ maritimâ celeriter ad suam sententiam perductâ; communem legationem ad P. Crassum mittunt; 'si velit suos recipere, obsides 'sibi remittat.' Quibus de rebus Caesar à Crasso certior factus: quòd ipse aberat longius; naves interim longas aedificari in flumine Ligeri, quod influit Oceanum; remiges ex Provinciâ institui, nautas gubernatoresque comparari, jubet. his rebus celeriter administratis; ipse, quum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquaeque item civitates, cognito Caesaris adventu: simul quòd, quantum in se facinus admisissent, intelligebant; legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos abs se et in vincula conjectos: pro magnitudine periculi bellum parare, et maxime ea, quae ad usum navium pertinerent, providere instituunt; hôc majore spe, quòd multùm naturâ loci confidebant. pedestria esse itinera concisa aestuariis; navigationem impeditam propter insscientiam locorum paucitatemque portuum, sciebant: neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse, confidebant: ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus possse. Romanos, neque ullam facultatem habere navium; neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas noviss: ac longe aliam esse navigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. his initis consiliis; oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant; naves in Venetiam, ubi Caesarem primùm bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. socios sibi ad id bellum Osismios, Lexobios, Nannetes, Ambianos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt; auxilia ex Britanniâ, quae contra eas regiones posita est, accersunt. Erant hae difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus. sed tamen multa Caesarem ad id bellum incitabant: injuriae retentorum equitum Romanorum: rebellio facta post deditionem: defectio, datis obsidibus: tot civitatum conjuratio: in primis, ne, hâc parte neglectâ, reliquae nationes idem sibi licere arbitrarentur. itaque quum intelligeret, omnes fere Gallos novis rebus studere, et ad bellum mobiliter celeriterque excitari; omnes autem homines naturâ libertati studere, et conditionem servitutis odisse: prius quam plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putavit. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini

sunt, cum equitatu mittit. huic mandat: 'Rhemos reliquosque Belgas adeat, 'atque in officio contineat: Germanosque, qui auxilio a Belgis accersiti dice- 'bantur; si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat.' P. Crassum cum cohortibus legionariis XII, et magno numero equitatus, in Aquitaniam proficisci jubet; ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantae nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III, in Unellos, Curiosolitas, Lexoviosque mittit; qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi Galliciisque navibus, quas ex Pictonibus Santonisque et reliquis pacatis regionibus convenire jusserat, praeficit; et, quum primùm posset, in Venetos proficisci jubet. ipse eò pedestribus copiis contendit. Erant ejusmodi fere situs oppidorum, ut posita in extremis linguis promontoriisque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se aestus incitavisset, quod bis semper accidit horarum XII spatio; neque navibus, quòd rursus minuente aestu naves in vadis afflictarentur. ita utraque re oppidorum oppugnatio impediebatur. ac, si quando magnitudine operis fortè superati; extruso mari aggere ac molibus, atque his fermè moenibus adaequatis; suis fortunis desperare coeperant: magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia; seque in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. hoc eò facilius magnam partem aestatis faciebant; quòd nostrae naves tempestatibus detinebantur; summaque erat vasto atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope nullis portubus, difficultas navigandi. Namque ipsorum naves ad hunc modum factae armataeque erant. carinae aliquanto planiores, quam nostrarum navium; quo facilius vada ac decessum aestûs excipere possent: prorae admodum erectae; atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatae: naves totae factae ex robore, ad quamvis vim et contumeliam perferendam: transtra ex pedalibus in latitudinem trabibus, confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine: anchorae, pro funibus, catenis ferreis revinctae: pelles pro velis, alutaeque tenuiter confectae; sive propter lini inopiam, atque ejus usus inscientiam; sive, quod est magis verisimile, quòd tantas tempestates Oceani, tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis, non satis commode posse arbitrabantur. cum his navibus, nostrae classi ejusmodi congressus erat; ut una celeritate, et pulsu remorum praestaret; reliqua, pro loci naturâ, pro vi tempestatum, illis essent aptiora et accommodatiora: neque enim

his nostrae rostrò nocere poterant, (tanta in his erat firmitudo;) neque, propter altitudinem, facile telum adjiciebatur; et eadem de causâ minus commodè scopulis continebantur. accedebat ut, quum saevire ventus coepisset, et se vento dedissent; et tempestatem ferrent facilius, et in vadis consisterent tutius, et, ab aestu derelictae, nihil saxa et cautes timerent: quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi. Compluribus expugnatis oppidis, Caesar; ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse; statuit exspectandam classem. quae ubi convenit, ac primùm ab hostibus visa est; circiter CXX naves eorum paratissimae, atque omni genere armorum ornatissimae, è portu profectae, nostris adversae constiterunt. neque satis Brutò, qui classi praecerat; neque tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naves erant attributae; constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnae insisterent. rostro enim noceri non posse cognoverant: turribus autem excitatis; tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adjici possent, et missa à Gallis gravius acciderent. una erat magno usui res praeparata à nostris; falces praeacutae, insertae affixaeque longuriis, non absimili formâ muralium falcium. his quum funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi adducti que erant; navigio remis incitato, praerumpebantur: quibus abscissis, antennae necessariò concidebant: ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret; his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. reliquum erat certamen positum in virtute; quâ nostri milites facile superabant; atque eò magis, quòd in conspectu Caesaris atque omnis exercitus res gerebatur; ut nullum paullò fortius factum latere posset: omnes enim colles, et loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. Disjectis, ut diximus, antennis: quum singulae binae aut ternae naves circumsisterent; milites summâ vi transcendere in hostium naves contendebant. quod postquam barbari fieri animadverterunt; expugnatis compluribus navibus; quum ei rei nullum reperiretur auxilium; fugâ salutem petere contenderunt. ac, jam conversis in eam partem navibus, quò ventus ferebat, tanta subitò malacia ac tranquillitas exstitit, ut se loco movere non possent. quae quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna: nam singulas nostri consectati, expugnaverunt; ut perpaucae ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint; quum ab hora

ret usque ad solis occasum pugnaretur. Quo proelio, bellum Venetorum et totius orae maritimae confectum est. nam quum omni juventute, omnes etiam gravioris aetatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eò convenerant; tum, navium quod ubique fuerat, unum in locum coëgerant. quibus amissis; reliqui, neque quò se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. itaque se, suaque omnia, Caesari dediderunt. in quos eo gravius Caesar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conservaretur. itaque, omni senatu necato, reliquos sub coronâ vendidit. Dum haec in Venetis geruntur; Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Caesare acceperat, in fines Unellorum pervenit. his praerat Viridovix; ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quae defecerant; ex quibus exercitum magnasque copias coëgerat. atque his paucis diebus, Aulerci, Eburovices, Lexoviique, senatu suo interfecto, quòd auctores belli esse nolebant; portas clauserunt, seque cum Viridovice conjunxerunt: magnaque praeterea multitudo undique ex Galliâ perditorum hominum latronumque convenerat; quos spes praedandi, studiumque bellandi, ab agriculturâ et quotidiano labore revocabat. Sabinus, idonco omnibus rebus loco, castris sese tenebat; quum Viridovix contra eum duum milliuni spatio consedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret: ut jam non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur; tantamque opinionem timoris praebuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. id eâ causâ faciebat, quòd cum tantâ multitudine hostium; praesertim eo absente, qui summam imperii teneret; nisi aequo loco, aut opportunitate aliquâ datâ, legato dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione timoris; idoneum quendam hominem et callidum delegit Gallum, ex iis quos auxilii causâ secum habebat. huic magnis praemiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat: quid fieri velit, edocet. qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit; quibus angustiis ipse Caesar à Venetis prematur, docet: neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, et ad Caesarem, auxilii ferendi causâ, proficiscatur. quod ubi auditum est; conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. multae res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio; perfugae confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat provi-

sum; spes Venetici belli; et quòd fere libenter id, quod volunt homines, credunt. iis rebus adducti, non prius Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant, et ad castra contendant. qua re concessa: laeti, velut exploratâ victoriâ; sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant; ad castra pergunt. Locus erat castrorum editus, et paullatim ab imo acclivis, circiter passus M. huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur; exanimatique pervenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. impeditis hostibus, propter ea, quae ferebant, onera; subitò duabus portis eruptionem fieri jubet. factum est opportunitate loci, hostium inscientiâ ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione; ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent; ac statim terga verterent. quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt: reliquos, equites consectati; paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. sic, uno tempore, et de navali pugnâ Sabinus, et de Sabini victoria Caesar certior factus est. civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. Eodem fere tempore P. Crassus, quum in Aquitaniam perveniset; quae pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine, et multitudine hominum, ex tertia parte Galliae est aestimanda: quum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Praeconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset; atque unde L. Manilius Proconsul, impedimentis amissis, profugisset: non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. itaque, re frumentaria provisa; auxiliis, equitatuque comparato; multis praeterea viris fortibus Tolosa, Carcasone, et Narbone, (quae sunt civitates Galliae provinciae, finitimae his regionibus,) nominatim evocatis; in Sotiatium fines exercitum introduxit. cujus adventu cognito: Sotiates, magnis copiis coactis; equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti; primùm equestre proelium commiserunt. deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris; subitò pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. hi, nostros disjectos adorti, proelium renovarunt. Pugnatum est diu, atque acriter; quum Sotiates, superioribus victoriis freti, in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent; nostri autem, quid sine Imperatore, et sine

reliquis legionibus, adoleſcentulo duce, efficere poſſent, perſpici cuperent, tandem tamen, confecti vulneribus hoſtes, terga vertere. quorum magno numero interfecto, Craſſus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare coepit; quibus fortiter reſiſtentibus, vineas turreſque egit. illi, aliàs eruptione tentata, aliàs cuniculis ad aggerem vineaſque actis; cujus rei ſunt longe peritiſſimi Aquitani, propterea quòd multis locis apud eos aerariae fecturae ſunt; ubi diligentiâ noſtrorum, nihil his rebus profici poſſe intellexerunt; legatos ad Craſſum mittunt: ſeque in deditionem ut recipiat, petunt. qua re impetrata; arma tradere juſſi, faciunt. Atque in ea re omnium noſtrorum intentis animis: alia ex parte oppidi Adiatomus, qui ſummam imperii tenebat; cum DC devotis (quos illi Soldurios appellant: quorum haec eſt conditio, ut omnibus in vita commodis unà cum his fruantur, quorum ſe amicitiae dediderint: ſi quid iis per vim accidat; aut eundem caſum unà ferant, aut ſibi mortem conſciſcant: neque adhuc hominum memoriâ repertus eſt quiſquam, qui, eo interfecto cujus ſe amicitiae devoviſſet, mori recuſaret:) cum iis Adiatomus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis ſublato, quum ad arma milites concurriſſent, vehementerque ibi pugnatum eſſet, repulſus in oppidum eſt. uti tamen eâdem deditionis conditione uteretur, à Craſſo impetravit. Armis obſidibuſque acceptis; Craſſus in fines Vocatium et Taruſatium profectus eſt. tum vero barbari commoti; quòd oppidum et natura loci et manu munitum, paucis diebus, quibus eò ventum fuerat, expugnatum cognoverant: legatos quoquoverſus dimittere, conjurare, obſides inter ſe dare, copias parare coeperunt. mittuntur etiam ad eas civitates legati, quae ſunt citerioris Hiſpaniae, finitimae Aquitaniae: inde auxilia ducesque accerſuntur: quorum adventu, magna cum auctoritate et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. duces vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, ſummamque ſcientiam rei militaris habere exiſtimabantur. ii, conſuetudine populi Romani, loca capere, caſtra munire, commeatibus noſtros intercludere inſtituunt, quod ubi Craſſus animadvertit; ſuas copias propter exiguitatem non facile diduci; hoſtem et vagari, et vias obſidere, et caſtris ſatis praeſidii relinquere; ob eam cauſſam minus commode frumentum commeatumque ſibi ſupportari; in dies hoſtium numerum augeri: non cunctandum exiſtimavit, quin pugnâ decertaret. hac re ad conſilium delata; ubi omnes idem ſentire intellexit, poſterum diem pugnae conſtituit. Prima luce, productis omnibus copiis, duplici acie in-

ſtructa, auxiliiſque in mediam aciem conjectis; quid hoſtes conſilii caperent, exſpectabat. illi, etſi propter multitudinem, et veterem belli gloriam, paucitatemque noſtrorum, ſe tuto dimicaturos exiſtimabant; tamen tutius eſſe arbitrabantur, obſeſſis viis, commeatu intercluſo, ſine ullo vulnere victoria potiri: et ſi, propter inopiam rei frumentariae, Romani ſeſe recipere coepiſſent; impeditos agmine, et ſub ſarcinis inferiores animo, adoriri cogitabant. hoc conſilio probato ab ducibus; productis Romanorum copiis, ſeſe caſtris tenebant. Hac re perſpecta, Craſſus; quum ſua cunctatio atque opinio timidiores hoſtes, noſtros milites alacriores ad pugnandum effeciſſet; atque omnium voces audirentur, exſpectari diutius non oportere, quin ad caſtra iretur; cohortatus ſuos, omnibus cupientibus, ad hoſtium caſtra contendit. ibi, quum alii foſſas complerent; alii, multis telis conjectis, defenſores vallo munitionibuſque depellerent; auxiliareſque, quibus ad pugnam non multum Craſſus confidebat, lapidibus teliſque ſubminiſtrandis, et ad aggerem cespitibus comportandis, ſpeciem atque opinionem pugnantium praeberent: quum item ab hoſtibus conſtanter, ac non timide, pugnaretur; telaque, ex loco ſuperiore miſſa, non fruſtra acciderent: equites, circumitis hoſtium caſtris, Craſſo renunciaverunt, 'non eadem eſſe diligentia ab Decumana porta caſtra munita, facilemque aditum habere.' Craſſus, equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemiis pollicitationibuſque ſuos excitarent; quid fieri velit, oſtendit. illi, ut erat imperatum; eductis quatuor cohortibus, quae, praeſidio caſtris relictae, integrae ab labore erant; et longiore itinere circumductis, ne ex hoſtium caſtris conſpici poſſent; omnium oculis mentibuſque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt: atque his proruptis, prius in hoſtium caſtris conſtiterunt, quam plane ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognoſci poſſet. tum vero, clamore ab ea parte audito; noſtri, redintegratis viribus, quod plerumque in ſpe victoriae accidere conſuevit, acrius impugnare coeperunt. hoſtes undique circumventi, deſperatis omnibus rebus, ſe per munitiones dejicere, et fugâ ſalutem petere contenderunt. quos equitatus apertiſſimis campis conſectatus: ex millium L numero, quae ex Aquitania Cantabriſque veniſſe conſtabat, vix quarta parte relicta; multâ nocte ſe in caſtra recepit. Hâc auditâ pugnâ; maxima pars Aquitaniae ſeſe Craſſo dedidit, obſideſque ultro miſit. quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Taruſates, Eluſates, Garites, Auſci, Garumni, Siburzates, Cocoſateſque. paucae ultimae

nationes; anni tempore confisae, quòd hiems superat; id facere neglexerunt. Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta jam aestas erat; tamen quòd, omni Gallia pacata, Morini Menapiique superarant, qui in armis essent, neque ad eum unquam legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit. qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum agere instituerunt. nam, quòd intelligebant maximas nationes, quae proelio contendissent, pulsas superatasque esse; continentesque silvas ac paludes habebant: eò se, suaque omnia contulerunt. ad quarum initium silvarum quum pervenisset Caesar, castraque munire instituisset; neque hostis interim visus esset: dispersis in opere nostris, subitò ex omnibus partibus silvae evolaverunt, et in nostros impetum fecerunt. nostri celeriter arma ceperunt, eosque in silvas repulerunt; et, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt. Reliquis deinceps diebus, Caesar silvas caedere instituit: et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conversam ad hostem collocabat, et pro vallo ad utrumque latus exstruebat. incredibili celeritate, magno spatio paucis diebus confecto: quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur; ipsi densiores silvas peterent; ejusmodi tempestates sunt consecutae, uti opus necessario intermitteretur; et continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis, Caesar exercitum reduxit; et in Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quae proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

FINIS LIBRI TERTII.

CAII JULII CAESARIS COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO

LIBER QUARTUS.

EA, quae secuta est, hieme; qui fuit annus Cn. Pompejo, M. Crasso Coss. Usipetes Germani, et item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum, flumen Rhenum transierunt; non longe à mari, quo Rhenus influit. caussa transeundi fuit; quòd ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, et agricultură prohibebantur. Suevorum gens, est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. ii centum pagos habere dicuntur; ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi caussâ, suis ex finibus educunt; reliqui, qui domi manent, pro se atque illis colunt: hi rursus invicem anno post, in armis sunt; illi domi remanent. sic neque agricultura, neque ratio atque usus belli intermittitur. sed privati ac separati agri apud eos nihil est: neque longius anno remanere uno in loco, colendi caussâ, licet: neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt; multumque sunt in venationibus; quae res et cibi genere, et quotidiana exercitatione, et libertate vitae, (quòd à pueris nullo officio aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant;) et vires alit, et immani corporum magnitudine efficit. atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitûs, praeter pelles, habeant quidquam; quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta: et laventur in fluminibus. mercatoribus est ad eos aditus; magis eò, ut, quae bello ceperint, quibus vendant, habeant; quàm quò ullam rem ad se importari desiderent. quin etiam jumentis, quibus maxime Galli delectantur, quaeque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur; sed, quae sunt apud eos nata pra-

vi atque deformia, haec quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt, ac pedibus proeliantur; eosque eodem remanere vestigio assuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus est, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quam ephippiis uti: itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. vinum ad se omnino importari non sinunt; quòd ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effoeminari arbitrantur. publice maximam putant esse laudem, quàm latissime à suis finibus vacare agros. hac re significari; magnum numerum civitatum, suam vim sustinere non potuisse. itaque una ex parte a Suevis, circiter millia passuum DC, agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii. quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum; et qui paullo sunt ejusdem generis etiam caeteris humaniores; propterea quod Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. hos quum Suevi, multis saepe bellis experti; propter amplitudinem gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent: tamen vectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioresque redegerunt. In eadem caussa fuerunt Usipetes et Tenchtheri, quos supra diximus. qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt; ad extremum tamen agris expulsi, et multis locis Germaniae triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant; et, ad utramque ripam fluminis, agros, aedificia, vicosque habebant; sed tantae multitudinis adventu perterriti, ex his aedificiis, quae trans flumen habuerant, demigraverunt; et cis Rhenum dispositis praesidiis, Germanos transire prohibebant. illi, omnia experti: quum neque vi contendere, propter inopiam navium; neque clam transire, propter custodias Menapiorum, possent; reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt; et, tridui viam progressi, rursus reverterunt; atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios oppresserunt; qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. his interfectis, navibusque eorum occupatis: priusquam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt: atque, omnibus eorum aedificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt. His de rebus Caesar certior factus, et infirmitatem Gallorum veritus; quòd sunt in consiliis capiendis mobiles, et novis plerumque rebus student; nihil his commit-

tendum existimavit. est autem hoc Gallicae consuetudinis; ut et viatores, etiam invitos, consistere cogant; et quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognoverit, quaerant: et mercatores in oppidis vulgus circumstat; quibus ex regionibus veniant, quasque ibi res cognoverint, pronunciare cogant. his rumoribus atque auditionibus permoti, de summis saepe rebus consilia ineunt: quorum eos è vestigio poenitere necesse est; quum incertis rumoribus serviant; et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant. qua consuetudine cognita, Caesar, ne graviori bello occurreret; maturius, quàm consueverat, ad exercitum proficiscitur. eò quum venisset; ea, quae fore suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes a nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatosque eos, uti ab Rheno discederent; omniaque, quae postulassent, ab se fore parata. qua spe adducti Germani, latius jam vagabantur; et in fines Eburonum et Condrusonum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. principibus Galliae evocatis; Caesar ea, quae cognoverat, dissimulanda sibi existimavit: eorumque animis permulsis et confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit. Re frumentaria comparata, equitibusque delectis; iter in ea loca facere coepit, quibus in locis Germanos esse audiebat. a quibus quum paucorum dierum iter abesset; legati ad eum venerunt, quorum haec fuit oratio: ‘ Germanos neque priores populo R. bellum inferre; neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant: quòd Germanorum consuetudo haec sit à majoribus tradita; quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere; venisse invitos, ejectos domo. si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos. vel sibi agros attribuant; vel patiantur tenere eos, quos armis possederint. sese unis Suevis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint.’ ad haec Caesar, quae visum est, respondit. sed exitus fuit orationis: ‘ sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent: neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantae praesertim multitudini sine injuria possint: sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considere; quorum sint legati apud se, et de Suevorum injuriis queranter, et à se auxilium petant: hoc se ab Ubiis impetraturum.’ legati haec se ad suos relaturos dixerunt; et, re deliberata, post diem tertium ad Caesarem reversuros: interea ne propius se castra moveret, petierunt. ne id quidem

Caesar ab se impetrari posse dixit: cognoverat enim magnam partem equitatûs ab iis aliquot diebus ante, praedandi frumentandique caussa, ad Ambivaritos trans Mosam missam: hos exspectari equites, atque ejus rei caussa moram interponi, arbitrabatur. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum; et parte quadam Rheni recepta, quae appellatur Vhalis, insulam efficit Batavorum; neque longius ab eo millibus passuum LXXX in Oceanum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt; et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Triboccorum, Trevirorumque citatus fertur: et, ubi Oceano appropinquat, in plures diffluit partes; multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur, (ex quibus sunt, qui piscibus, atque ovis avium, vivere existimantur;) multisque capitibus in Oceanum influit. Caesar, quum ab hoste non amplius passuum XII millibus abesset; ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: qui in itinere congressi, magnopere, 'ne longius progrederetur,' orabant. quum id non impetrassent; petebant, 'uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, praemitteret; eosque pugna prohiberet: sibique uti potestatem faceret, in Ubios legatos mittendi: quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent; ea conditione, quae a Caesare ferretur, se usuros ostendebant: ad has res conficiendas, sibi tridui spatium daret.' haec omnia Caesar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reverterentur. tamen 'sese non longius millibus passuum IV, aquationis caussa, processurum eo die' dixit: 'hue postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret.' interim ad praefectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui nunciarent, ne hostes proelio lacesserent; et, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum V millium erat numerus; quum ipsi non amplius DCCC equites haberent; quòd ii, qui frumentandi caussa ierant trans Mosam, nondum redierant: nihil nostris timentibus, quòd legati eorum paullo ante a Caesare discesserant, atque is dies induciis erat ab iis petitus; impetu facto, celeriter nostros perturbaverunt. cursus resistentibus nostris; consuetudine sua, ad pedes desiluerunt: subfossisque equis, compluribusque nostris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. in eo proelio, ex

equitibus noſtris interficiuntur IV et LXX: in his vir fortiſſimus Piſo Aquitanus, ampliſſimo genere natus, cujus avus in civitate ſua regnum obtinuerat, amicus ab ſenatu noſtro appellatus. hic, quum fratri intercluſo ab hoſtibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipſe, equo vulnerato, dejectus, quoad potuit, fortiſſime reſtitit. quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidiſſet; atque id frater, qui jam proelio exceſſerat, procul animadvertiſſet; incitato equo, ſeſe hoſtibus obtulit, atque interfectus eſt. Hoc proelio facto; Caeſar neque jam ſibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque inſidias petita pace, ultro bellum intuliſſent. exſpectare verò dum hoſtium copiae augerentur, equitatuſque reverteretur; ſummae dementiae eſſe judicabat. et, cognita Gallorum infirmitate; quantum jam, apud eos, hoſtes uno proelio auctoritatis eſſent conſecuti, ſentiebat: quibus, ad conſilia capienda, nihil ſpatii dandum exiſtimabat. his conſtitutis rebus; et conſilio cum legatis et quaeſtore communicato, ne quem diem pugnae intermitteret: opportuniſſima res accidit; quòd poſtridie ejus diei manè, eadem et perfidia et ſimulatione uſi Germani, frequentes, omnibus principibus majoribuſque natu adhibitis, ad eum in caſtra venerunt; ſimul, ut dicebatur, ſui purgandi cauſſa, quòd, contra atque eſſet dictum, et ipſi petiſſent, proelium pridie commiſiſſent; ſimul, ut, ſi quid poſſent, de induciis fallendo impetrarent. quos ſibi Caeſar oblatos gaviſus, retineri juſſit: ipſe omnes copias caſtris eduxit; equitatum, quòd recenti proelio perterritum eſſe exiſtimabat, agmen ſubſequi juſſit. Acie triplici inſtructa, et celeriter VIII millium itinere confecto; prius ad hoſtium caſtra pervenit, quàm, quid ageretur, Germani ſentire poſſent. qui, omnibus rebus ſubito perterriti, et celeritate adventûs noſtri, et diſceſſu ſuorum; neque conſilii habendi, neque arma capiendi ſpatio dato; perturbantur, copiaſne adverſus hoſtem educere, an caſtra defendere, an fuga ſalutem petere, praeſtaret. quorum timor quum fremitu et concurſu ſignificaretur; milites noſtri, priſtini diei perfidia incitati, in caſtra irruperunt. quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, paulliſper noſtris reſtiterunt, atque inter carros impedimentaque proelium commiſerunt: at reliqua multitudo puerorum mulierumque, (nam cum omnibus ſuis domo exceſſerant, Rhenumque tranſierant,) paſſim fugere coepit. ad quos conſectandos, Caeſar equitatum miſit. Germani, poſt tergum clamore audito; quum ſuos interfici viderent; armis abjectis, ſignisque militaribus relictis, ſe ex caſtris ejecerunt. et quum

ad confluentem Mosae et Rheni pervenissent; reliquâ fugâ desperatâ, magnò numero interfecto, reliqui se in flumen praecipitaverunt: atque ibi timore, lassitudine, et vi fluminis oppressi, perierunt. nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum CCCCXXX millium fuisset, se in castra receperunt. Caesar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant; remanere se apud eum velle dixerunt. iis Caesar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de caussis Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum. quarum illa fuit justissima; quod, quum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent; suis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent et posse et audere populi R. exercitum Rhenum transire. accessit etiam quod illa pars equitatus Usipetum et Tenchtherorum, quam supra commemoravi praedandi frumentandique caussa Mosam transisse, neque proelio interfuisse; post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat, seque cum iis conjunxerat. ad quos quum Caesar nuncios misisset, qui postularent, ' eos, qui ' sibi Galliaeque bellum intulissent, uti sibi dederent;' responderunt: ' populi Romani imperium, Rhenum finire. si, se invito, Germanos in Galliam ' transire non aequum existimaret; cur sui quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet?' Ubii autem, qui uni ex transrhenanis ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant; magnopere orabant: ' ut sibi auxilium ferret, quòd graviter ab Suevis premerentur; ' vel, si id facere occupationibus Reipubl. prohiberetur, exercitum modò ' Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spemque reliqui temporis, satis ' futurum: tantum esse nomen atque opinionem exercitus Romani, Arioviſto ' pulso, et hoc novissimo proelio facto, etiam ad ultimas Germanorum nati- ' ones; uti opinione et amicitia populi Romani, tuti esse possint. navium ' magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.' Caesar his de caussis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat. sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae neque populi Romani dignitatis esse statuebat. itaque, etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum, existimabat. rationem pontis igitur hanc instituit. tigna bina sesquipedalia, paullum ab imo praeacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pe-

dum duorum inter se jungebat. haec cum machinationibus demissa in flumen defixerat, fistucisque adegerat; non, sublicae modo, directa ad perpendiculum; sed prona, ac fastigiata, ut secundum naturam fluminis procumberent: his item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenûm, ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat. haec utraque bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum junctura distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte distinebantur. quibus disclusis, atque in contrariam partem revinctis; tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo major vis aquae se incitavisset, hôc arctiùs illigata tenerentur. haec directa materia injecta contexebantur, ac longuriis cratibusque consternebantur. ac nihilo secius sublicae ad inferiorem partem fluminis oblique adigebantur; quae, pro pariete subjectae, et cum omni opere conjunctae, vim fluminis exciperent. et aliae item supra pontem, mediocri spatio: ut, si arborum trunci, sive naves, dejiciendi operis causâ, essent a barbaris missae; his defensoribus earum vis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus x, quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Caesar, ad utramque partem pontis firmo praesidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. interim à compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter respondet, obsidesque ad se adduci jubet. Sigambri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparata; hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant; finibus suis excesserant, suaque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac silvas abdiderant. Caesar paucos dies in eorum finibus moratus; omnibus vicis aedificiisque incensis, frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit. atque his auxilium suum pollicitus, si a Suevis premerentur; haec ab iis cognovit: Suevos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo, consilio habito, nuncios in omnes partes misisse; uti de oppidis demigrarent; liberos, uxores, suaque omnia in silvis deponerent; atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum exspectare, atque ibi decertare constituisse. quod ubi Caesar comperit: omnibus his rebus confectis, quarum rerum causâ exercitum transducere constituerat; ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulciscceretur, ut Ubios obsidione liberaret: diebus omnino XVIII trans Rhenum consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem

profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit. Exigua parte aestatis reliqua, Caesar; etsi in iis locis, quod omnis Gallia ad Septentriones vergit, maturae sunt hiemes; tamen in Britanniam proficisci contendit; quod omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat. et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modò insulam adisset; genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognovisset; quae omnia fere Gallis erant incognita. neque enim temere, praeter mercatores, illò adit quisquam; neque iis ipsis quidquam, praeter oram maritimam, atque eas regiones quae sunt contra Galliam, notum est. Itaque, convocatis ad se undique mercatoribus; neque quanta esset insulae magnitudo; neque quae, aut quantae nationes incolerent; neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur; neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus; reperire poterat. ad haec cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longa praemittit. huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum revertatur. ipse, cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur; quod inde erat brevissimus in Britanniam transjectus. huc naves undique ex finitimis regionibus, et quam superiore aestate ad Veneticum bellum fecerat classem, jubet convenire. Interim, consilio ejus cognito, et per mercatores perlato ad Britannos; a compluribus ejus insulae civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obsides dare, atque imperio populi R. obtemperare. quibus auditis; liberaliter pollicitus, hortatusque ut in ea sententia permanerent, eos domum remisit. et cum his unà Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat; cujus et virtutem et consilium probabat, et quem sibi fidelem arbitrabatur, cujusque auctoritas in his regionibus magna habebatur; mittit. huic imperat; quas possit, adeat civitates; hortetur que, ut populi R. fidem sequantur: seque celeriter eò venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus; quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet; v die ad Caesarem revertitur; quaeque ibi perspexisset, renunciat. Dum in his locis Caesar, navium parandarum causa, moratur; ex magna parte Morinorum legati ad eum venerunt, qui se de superiore tempore consilio excusarent; quòd homines barbari, et nostrae consuetudinis imperiti, bellum populo Rom. fecissent: seque ea, quae imperasset, facturos pollicerentur. hoc sibi satis opportune Caesar accidisse arbitratus; quòd neque post

tergum hostem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniae anteponendas judicabat; magnum his numerum obsidum imperat: quibus adductis, eos in fidem recepit. navibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, quod satis esse ad duas legiones transportandas existimabat; quidquid praeterea navium longarum habebat, quaestori, legatis, praefectisque distribuit. huc accedebant XVIII onerariae naves; quae ex eo loco millibus passuum VIII vento tenebantur, quo minus in eundem portum pervenire possent. has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottae legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere jussit. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia solvit; equitesque in ulteriorem portum progredi, et naves conscendere, ac se sequi, jussit: ab quibus quum id paullo tardius esset administratum, ipse horâ circiter diei IV cum primis navibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. cujus loci haec erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in littus telum adjici posset. hunc ad egrediendum locum nequaquam idoneum arbitratus; dum reliquae naves eò convenirent, ad horam IX in anchoris exspectavit. interim legatis tribunisque militum convocatis; et quae ex Volusceno cognovisset, et quae fieri vellet, ostendit: monuitque, (ut rei militaris ratio, maxime ut res maritimae postularent, ut quae celerem atque instabilem motum haberent;) ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. his dimissis; et ventum et aestum uno tempore nactus secundum; dato signo, et sublatis anchoris, circiter millia passuum VIII ab eo loco progressus, aperto ac plano littore naves constituit. At barbari, consilio Romanorum cognito; praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in proeliis uti consuerunt; reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. erat ob has causas summa difficultas; quòd naves, propter magnitudinem, nisi in alto constitui non poterant: militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi onere armorum pressis, simul et de navibus desiliendum, et in fluctibus consistendum, et cum hostibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis lo-

cis, tela audacter conjicerent, et equos insuefactos incitarent. quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnae imperiti; non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis consueverant, utebantur. Quod ubi Caesar animadvertit; naves longas, quarum et species erat barbaris inusitatior, et motus ad usum expeditior, paullulum removeri ab onerariis navibus, et remis incitari, et ad latus apertum hostium constitui; atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli ac submoveri, jussit. quae res magno usui nostris fuit: nam et navium figura, et remorum motu, et inusitato genere tormentorum, permoti barbari; constiterunt, ac paullum modo pedem retulerunt. atque, nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris: qui x legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret; 'desilite,' inquit, 'milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere; ego certe meum Reipub. atque Imperatori officium praestitero.' hoc quum magna voce dixisset; se ex navi projecit, atque in hostes aquilam ferre coepit. tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur; universi ex navi desilierunt. hos item alii ex proximis primis navibus, quum conspexissent, subsecuti; hostibus appropinquarunt. Pugnatum est ab utrisque acriter. nostri tamen; quòd neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant; atque alius aliâ ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabantur. hostes verò, notis omnibus vadis: ubi ex littore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant; incitatis equis, impeditos adoriebantur: plures paucos circumstabant: alii ab latere aperto, in aversos tela conjiciebant. quod quum animadvertisset Caesar; scaphas longarum navium, item speculatoria navigia, militibus compleri jussit: et, quos laborantes conspexerat, iis subsidia summittebat. nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt; atque eos in fugam dederunt. neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit. Hostes proelio superati; simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de pace miserunt: 'obsides daturos; quaeque imperasset, sese 'facturos,' polliciti sunt. una cum his legatis Comius Atrebas venit, quem supra demonstraveram a Caesare in Britanniam praemissum. hunc illi e navi egressum, quum ad eos Imperatoris mandata deferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant: tunc, facto proelio, remiserunt; et, in petenda

pace, ejus rei culpam in multitudinem contulerunt; et, propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Caesar questus, quòd, quum ultro in continentem legatis missis pacem à se petiissent, bellum sine caussa intulissent; ignoscere imprudentiae dixit, obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquioribus locis accersitam paucis diebus sese daturos dixerunt. interea suos remigrare in agros jusserunt; principesque undique convenire, et se civitatesque suas Caesari commendarunt. His rebus pace firmata; post diem IV, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus supra demonstratum est, quae equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. quae quum appropinquarent Britanniae, et ex castris viderentur; tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset; sed aliae eòdem, unde erant profectae, referrentur; aliae ad inferiorem partem insulae, quae est propius Solis occasum, magno sui cum periculo dejicerentur. quae tamen, anchoris jactis, cùm fluctibus complerentur; necessariò, adversa nocte in altum provectae, continentem petiverunt. eàdem nocte accidit, ut esset luna plena; quae dies maritimos aestus maximos in Oceano efficere consuevit: nostrisque id erat incognitum. Eo uno tempore et longas naves, quibus Caesar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, aestus complebat; et onerarias, quae ad anchoras erant deligatae, tempestas afflictabat: neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. compluribus navibus fractis; reliquae quum essent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles; magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitûs perturbatio facta est. neque enim naves erant aliae, quibus reportari possent; et omnia deerant, quae ad reficiendas naves essent usui; et, quòd omnibus constabat hiemare in Galliâ oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat. Quibus rebus cognitis; principes Britanniae, qui post proelium ad ea quae jusserat Caesar faciendа convenerant, inter se colloquuti: quum equites, et naves, et frumentum Romanis deesse intelligerent, et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quae hôc erant etiam angustiora, quòd sine impedimentis Caesar legiones transportaverat: optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento commeatuque nostros prohibere, et rem in hiemem producere: quòd his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi caussa in Britanniam transiturum confidebant. itaque, rursus conjuratione facta, paulatim ex castris discedere, ac

suos clam ex agris deducere coeperunt. at Caesar, etsi nondum eorum consilia cognoverat; tamen et ex eventu navium suarum, et ex eo quod obsides dare intermiserant, fore id quod accidit suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat: nam et frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; et, quae gravissime afflictae erant naves, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas utebatur; et, quae ad eas res erant usui, ex continenti comportari jubebat. itaque, quum id summo studio a militibus administraretur; XII navibus amissis, reliquis ut navigari commodè posset, effecit. Dum ea geruntur: legione, ex consuetudine, una frumentatum missa, quae appellabatur VII; neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita; quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret: ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Caesari renunciaverunt; pulverem majorem, quàm consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legiones iter fecisset. Caesar, id quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii: cohortes, quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci; duas, in stationem succedere; reliquas armari, et confestim se subsequi, jussit. quum paullo longius a castris processisset; suos ab hostibus premi, atque aegre sustinere, et conferta legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. nam quòd, omni ex reliqua parte demesso frumento, una pars erat reliqua; suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant. tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti; paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul, equitatu atque essedis circumdederant. Genus hoc est ex essedis pugnae: primò per omnes partes perequitant, et tela conjiciunt; atque ipso terrore equorum, et strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant. et quum se inter equitum turmas insinuavêre; ex essedis desiliunt, et pedibus proeliantur. aurigae interim paullum è proelio excedunt, atque ita se collocant, ut, si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita, mobilitatem equitum, stabilitatem peditum, in proeliis praestant; ac tantum usu quotidiano et exercitatione efficiunt, ut in declivi ac praecipiti loco incitatos equos sustinere, et brevi moderari ac flectere, et per temonem percurrere, et in jugo insistere, et inde se in currus citissime recipere, consueverint. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnae, tempore opportunissimo Caesar auxilium tulit: namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. quo facto: ad lacessendum hos-

tem, et committendum proelium, alienum esse tempus arbitratus; suo se loco continuit: et, brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. dum haec geruntur: nostris omnibus occupatis: qui erant in agris reliqui, discesserunt. secutae sunt, continuos dies complures, tempestates; quae et nostros in castris continerent, et hostem à pugna prohiberent. interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt; paucitatemque nostrorum militum suis praedicaverunt; et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. his rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta, ad castra venerunt. Caesar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat; ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent: tamen nactus equites circiter XXX, quos Comius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat; legiones in acie pro castris constituit. commisso proelio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt. quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt; complures ex iis occiderunt: deinde, omnibus longe lateque aedificiis adflictis incensisque, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi ad Caesarem de pace venerunt. his Caesar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit; eosque in continentem adduci jussit; quòd, propinquâ die aequinoctii, infirmis navibus, hiemi navigationem subjiciendam non existimabat. ipse idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naves solvit; quae omnes incolumes ad continentem pervenerunt. ex his onerariae II eosdem portus, quos reliquae, capere non potuerunt; sed paullo infra delatae sunt. Quibus ex navibus quum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent; Morini, quos Caesar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe praedae adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt; ac, si sese interfici nollent, arma ponere jusserunt. quum illi, orbe facto, sese defenderent; celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI convenerunt. qua re nunciata, Caesar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque horis amplius IV fortissime pugnaverunt: et, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. postea vero quam equitatus noster in conspectum venit; hostes, abjectis armis, terga verterunt; magnusque eorum numerus est occisus. Caesar postero die T. Labienum legatum, cum iis legionibus quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebel-

lionem fecerant, misit. qui quum propter siccitates paludum, quò se recipe-rent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes fere in potestatem Labieni venerunt. at Q. Titurius et L. Cotta legati, qui in Me-napiorum fines legiones duxerant; omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiisque incensis, quod Menapii omnes se in densissimas silvas abdiderant; ad Caesarem se receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. eò duae omnino civitates ex Britannia obsides miserunt; reliquae neglexerunt. his rebus gestis; ex litteris Caesaris, dierum XX sup-plicatio a senatu decreta est.

FINIS LIBRI QUARTI.

C. IULII CAESARIS COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO

LIBER QUINTUS.

LUCIO Domitio, Ap. Claudio Coss. discedens ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere instituerat; legatis imperat, quos legionibus praefecerat, uti quam plurimas possent hieme naves aedificandas, veteresque reficiendas curarent. earum modum formamque demonstrat. ad celeritatem onerandi subductionesque, paullo facit humiliores, quam quibus in nostro mari uti consuevimus; atque id eo magis, quod propter crebras commutationes aestuum, minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat: ad onera, et ad multitudinem jumentorum transportandam, paullo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. has omnes, actuarias imperat fieri: quam ad rem multum humilitas adjuvat. ea, quae sunt usui ad armandas naves, ex Hispania apportari jubet. ipse, conventibus citerioris Galliae peractis, in Illyricum proficiscitur; quòd a Piruſtis finitimam partem Provinciae incursionibus vastari audiebat. eò quum venisset, civitatibus milites imperat; certumque in locum convenire jubet. qua re nunciata; Piruſtae legatos ad eum mittunt, qui doceant; 'nihil earum rerum publico factum consilio; se-'seque paratos esse' demonstrant, 'omnibus rationibus de injuriis satisfa-'cere.' accepta oratione eorum, Caesar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. iis ad diem adductis, ut imperaverat; arbitros inter civitates dat, qui litem aestiment, poenamque constituant. His confectis rebus, conventibusque peractis; in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. eò quum venisset: circuitis omnibus hibernis; singulari mili-

tum ſtudio, in ſumma rerum omnium inopia, circiter DC ejus generis, cujus ſupra demonſtravimus, naves, et longas XXVIII invenit conſtructas; neque multum abeſſe ab eo, quin paucis diebus deduci poſſent. collaudatis militibus, atque iis, qui negotio praefuerant; quid fieri velit, oſtendit: atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodiſſimum in Britanniam tranſjectum eſſe cognoverat, circiter millium paſſuum XXX a continenti. huic rei quod ſatis eſſe viſum eſt militum, relinquit: ipſe cum legionibus expeditis IV, et equitibus DCCC, in fines Trevirorum proficiſcitur: quòd hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant; Germanoſque tranſrhenanos ſollicitare dicebantur. Haec civitas longe plurimum totius Galliae equitatu valet; magnaſque habet copias peditum; Rhenumque, ut ſupra demonſtravimus, tangit. in ea civitate duo de principatu inter ſe contendebant, Indutiomarus et Cingetorix. ex quibus alter, ſimul atque de Caeſaris legionumque adventu cognitum eſt, ad eum venit; ſe ſuoſque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos, confirmavit; quaeque in Treviris gererentur, oſtendit. at Indutiomarus equitatum peditatumque cogere; iiſque, qui per aetatem in armis eſſe non poterant, in ſilvam Arduennam abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum a flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet; bellum parare inſtituit. ſed poſtea quam nonnulli principes ex ea civitate, et familiaritate Cingetorigis adducti, et adventu noſtri exercitus perterriti, ad Caeſarem venerunt; et de ſuis privatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam civitati conſulere non poſſent: veritus, ne ab omnibus deſereretur, Indutiomarus, legatos ad Caeſarem mittit: ‘ ſeſe idcirco a ſuis diſcedere atque ad ‘ eum venire noluiſſe, quo facilius civitatem in officio contineret; ne, omnis nobilitatis diſceſſu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaque civitatem in ſua poteſtate eſſe: ſeque, ſi Caeſar permitteret, ad eum in caſtra ‘ venturum, et ſuas civitatiſque fortunas ejus fidei permiſſurum.’ Caeſar, etſi intelligebat quâ de cauſâ ea dicerentur, quaeque eum res ab inſtituto conſilio deterreret; tamen, ne aeſtatem in Treviris conſumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Indutiomarum ad ſe cum CC obſidibus venire juſſit. his adductis, et in iis filio propinquiſque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat; conſolatus Indutiomarum, hortatuſque eſt, uti in officio permaneret. nihilo tamen ſecius principibus Trevirorum ad ſe convocatis, eos ſigillatim Cingetorigi conciliavit: quod quum

merito ejus à se fieri intelligebat; tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quam plurimum valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. id tulit factum graviter Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui: et, qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit. Iis rebus constitutis, Caesar ad portum Itium cum legionibus pervenit. ibi cognoscit XL naves, quae in Belgis factae erant, tempestate rejectas, cursum tenere non potuisse; atque eôdem, unde erant profectae, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus instructas invenit. eôdem equitatus totius Galliae convenit, numero millium IV; principesque ex omnibus civitatibus. ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia; reliquos, obsidum loco, secum ducere decreverat; quòd, quum ipse abesset, motum Galliae verebatur. Erat una cum caeteris Dumnorix Aeduus, de quo à nobis antea dictum est. hunc secum ducere in primis constituerat; quòd eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis, cognoverat. accedebat huc, quòd jam in concilio Aeduorum Dumnorix dixerat, 'sibi à Caesare regnum civitatis deferri:' quod dictum Aedui graviter ferebant; neque recusandi, neque deprecandi caussâ, legatos ad Caesarem mittere audebant: id factum ex suis hospitibus Caesar cognoverat. ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur; partim, quòd insuetus navigandi, mare timeret; partim, quòd religionibus sese diceret impediri. posteaquam id obstinatè sibi negari vidit; omni spe impetrandi adempta; principes Galliae sollicitare, sevocare singulos, hortarique coepit, ut in continenti remanerent; metu territare, 'non sine caussa fieri, 'ut Gallia omni nobilitate spoliaretur; id esse consilium Caesaris, ut quos 'in conspectu Galliae interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret.' fidem reliquis interponere; jusjurandum poscere; ut, quod esse ex usu Galliae intellexissent, communi consilio administrarent. Haec a compluribus ad Caesarem deferebantur. qua re cognita, Caesar; quòd tantum civitati Aeduae dignitatis tribuebat, coërcendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quòd longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum ne quid sibi ac Reipubl. nocere posset. itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quòd Corus ventus navigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret; nihilo

tamen secius, omnia ejus consilia cognosceret. tandem idoneam tempestatem nactus, milites equitesque conscendere in naves jubet. atque impeditis omnium animis, Dumnorix, cum equitibus Aeduorum, a castris, insciente Caesare, domum discedere coepit. qua renunciata, Caesar, intermissa profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat, si vim faciat, neque pareat, interfici jubet: nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium neglexisset. ille autem revocatus, resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare coepit, saepe clamitans, 'liberum se, 'liberaeque civitatis esse. illi, ut erat imperatum, circumsistunt, hominemque interficiunt: at Aedui equites ad Caesarem omnes revertuntur. His rebus gestis, Labieno in continente cum III legionibus et equitum millibus II relicto, ut portus tueretur, et rem frumentariam provideret, quaeque in Gallia gererentur cognosceret, et consilium pro tempore et pro re caperet; ipse cum legionibus V, et pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occasum naves solvit; et leni Africo provectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; et longius delatus aestu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. tum rursus aestûs commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulae caperet, qua optimum esse egressum superiore aestate cognoverat. qua in re, admodum fuit militum virtus laudanda; qui vectoriis gravibusque navigiis, non intermissò remigandi labore, longarum navium cursum adaequaverunt. accessum est ad Britanniam omnibus navibus, meridiano fere tempore. neque in eo loco hostis est visus. sed, ut postea Caesar ex captivis comperit; quum magnae manus eò convenissent; multitudine navium perterritae, quae cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi causa fecerat, amplius DCCC unà erant visae; timore a littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Caesar, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto: ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiae consedissent; cohortibus X ad mare relictis, et equitibus CCC, qui praesidio navibus essent; de III vigilia ad hostes contendit; eo minus veritus navibus, quòd in littore molli atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat: et praesidio navibus Q. Atrium praefecit. ipse noctu progressus millia passuum circiter XII, hostium copias conspicatus est. illi equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, et proelium committere coeperunt. repulsi ab equitatu,

se in silvas abdiderunt; locum nacti, egregie et naturâ et opere munitum; quem, domestici belli, ut videbatur, causâ, jam ante praeparaverant: nam crebris arbotibus succisis, omnes introitus erant praeclusi. ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. at milites legionis VII, testudine facta, et aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt; eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. sed eos fugientes longius Caesar persequi vetuit; et quòd loci naturam ignorabat; et quòd, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat. Postridie ejus diei, manè, tripartito milites equitesque in expeditionem misit; ut eos, qui fugerant, persequerentur. iis aliquantum itineris progressis, quum jam extremi essent in prospectu, equites a Q. Atrio ad Caesarem venerunt, qui nunciarent, 'superiori nocte, maximâ coortâ tempestate, 'prope omnes naves afflictas, atque in littore ejectas esse; quòd neque an-'chorae funesque substinerent; neque nautae, gubernatoresque, vim tempes-'tatis pati possent. itaque ex eo concursu navium, magnum esse incommo-'dum acceptum.' his rebus cognitis; Caesar legiones equitatumque revocari, atque itinere desistere jubet: ipse ad naves revertitur: eadem fere, quae ex litteris nunciisque cognoverat, coram perspicit; sic, ut, amissis circiter XL navibus, reliquae tamen refici posse magno negotio viderentur. itaque ex legionibus fabros deligit, et ex continenti alios accersiri jubet: Labieno scribit, ut, quam plurimas posset, iis legionibus, quae sunt apud eum, naves instituat. ipse, etsi res erat multae operae ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci, et cum castris una munitione conjungi. in his rebus circiter dies X consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. subductis navibus, castrisque egregie munitis; easdem copias, quas ante, praesidio navibus relinquit: ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. eo quum venisset; majores jam undique in eum locum copiae Britannorum convenerant. summa imperii bellique administrandi, communi consilio, permissa est Cassivellauno; cujus fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter millia passuum LXXX. huic, superiori tempore, cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant. sed nostro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperioque praefecerant. Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsa, memoriâ proditum dicunt: maritima pars ab iis, qui, praedae ac belli inferendi causâ, ex Belgis transierant; qui omnes fere iis

hominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt, et bello illato ibi remanserunt, atque agros colere coeperunt. hominum est infinita multitudo, creberrimaque aedificia fere Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus. utuntur, aut aere, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis, pro nummo. nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum; sed ejus exigua est copia: aere utuntur importato. materia cujusque generis, ut in Gallia, est; praeter fagum atque abietem. leporem, et gallinam, et anserem gustare, fas non putant: haec tamen alunt, animi voluptatisque causâ. loca sunt temperatiora, quam in Gallia; remissioribus frigoribus. insula natura triquetra; cujus unum latus est contra Galliam. hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere ex Gallia naves appelluntur, ad orientem solem: inferior, ad meridiem spectat. hoc latus tenet circiter millia passuum D. alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem solem. qua ex parte est Hibernia; dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia; sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. in hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona. complures praeterea minores objectae insulae existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos XXX sub bruma esse noctem: nos nihil de ea percunctationibus reperiebamus, nisi, certis ex aqua mensuris, breviores esse noctes, quam in continente, videbamus. hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium passuum. tertium est contra Septentrionem: cui parti nulla est objecta terra; sed ejus lateris angulus maxime ad Germaniam spectat. huic millia passuum DCCC in longitudinem esse existimatur. ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuum. ex his omnibus, longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quae regio est maritima omnis; neque multum a Gallica differunt consuetudine. interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt: pellibusque sunt vestiti. omnes verò se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem; atque hoc horribiliore sunt in pugna aspectu. capilloque sunt promisso; atque omni parte corporis rasa, praeter caput et labrum superius. uxores habent deni duodenique inter se communes; et maxime fratres cum fratribus, et parentes cum liberis. sed si qui sunt ex his nati; eorum habentur liberi, a quibus primum virgines quaeque ductae sunt. Equites hostium essedariique acriter proelio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in silvas collesque compulé-

rint: sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. at illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis ejecerunt: impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati; acriter pugnaverunt. duabusque missis subsidio cohortibus a Caesare, atque his primis legionum duarum; quum hae, intermisso perexiguo loci spatio inter se, constitissent; novo genere pugnae perterritis nostris; per medios audacissime proruperunt, seque inde incolumes receperunt. eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. Toto hoc in genere pugnae, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros, propter gravitatem armorum; quòd neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent; minus aptos esse ad hujus generis hostem: equites autem magno cum periculo dimicare; propterea quod illi etiam consultò plerumque cederent; et, quum paullulum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent, et pedibus dispari proelio contenderent. equestris autem proelii ratio, et cedentibus et insequentibus, par atque idem periculum inferebat. accedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari, magnisque intervallis, proeliarentur; stationesque dispositas haberent; atque alios alii deinceps excuperent, integrique et recentes defatigatis succederent. Postero die, procul a castris hostes in collibus constiterunt: rarique se ostendere; et lentius, quam pridie, nostros equites proelio lacessere coeperunt. sed meridie, quum Caesar pabulandi caussa III legiones, atque omnem equitatum, cum C. Trebonio legato misisset; repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic, uti ab signis legionibusque non absisterent. nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt; neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, praecipites hostes egerunt; magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi, facultatem dederunt. ex hac fuga protinus, quae undique convenerant, auxilia discesserunt; neque post id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt. Caesar, cognito eorum consilio; ad flumen Tamesin, in fines Cassivellauni, exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc aegre, transiri potest. eo quum venisset; animum advertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas: ripa autem erat acutis sudibus praefixis munita; ejusdemque generis sub aqua defixae sudes, flumine tege-

bantur. iis rebus cognitis à captivis perfugisque; Caesar, praemisso equitatu, confestim legiones subsequi jussit. sed ea celeritate atque impetu milites ierunt, quum capite solo ex aqua exstarent; ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugae mandarent. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni depositâ spe contentionis; dimissis amplioribus copiis; millibus circiter IV essedariorum relictis, itinera nostra servabat: paullulumque ex via excedebat, locisque impeditis atque silvestribus sese occultabat; atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat: et, quum equitatus noster liberiùs, vastandi praedandique caussâ, se in agros effunderet; omnibus viis notis semitisque, essedarios ex silvis emittebat; et, magno cum periculo nostrorum equitum, cum iis confligebat; atque hoc metu, latius vagari prohibebat. relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur: et tantum in agris vastandis, incendisque faciendis, hostibus noceretur; quantum labore, atque itinere, legionarii milites efficere poterant. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas; ex qua Mandubratius adolescens, Caesaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat; (cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat, interfectusque erat à Cassivellauno; ipse fugâ mortem vitaverat;) legatos ad Caesarem mittunt. pollicenturque sese ei dedituros, et imperata facturos. petunt, ut Mandubratium ab injuria Cassivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui praesit, imperiumque obtineat. his Caesar imperat obsides XL, frumentumque exercitui; Mandubratiumque ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt; obsides ad numerum, frumentumque miserunt. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuria prohibitis; Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis, sese Caesari dediderunt. ab his cognoscit, non longe ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, silvis paludibusque munitum; quò satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossâ munierunt, quò, incursionis hostium vitandae caussa, convenire consueverunt. eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie naturâ atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. hostes paullisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt; seseque ex alia parte oppidi ejecerunt. magnus ibi numerus pecoris repertus; multique in fuga sunt comprehensi,

atque interfecti. Dum haec in his locis geruntur: Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare suprà demonstravimus; quibus regionibus IV reges praerant, Cingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax; nuncios mittit, atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, castra navalia de improviso adoriantur atque oppugnent. hi quum ad castra venissent; nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc proelio nunciato; tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum; legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Caesarem mittit. Caesar, quum statuisset hiemem in continenti propter repentinos Galliae motus agere; neque multum aestatis superesset; atque id facile extrahi posse intelligeret; obsides imperat. et, quid in annos singulos vectigalis populo R. Britannia penderet, constituit. interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio neu Trinobantibus noceat. obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare; naves invenit refectas. his deductis: quòd et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullae tempestate deperierant naves; duobus commeatibus exercitum reportare constituit. ac sic accidit, ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc neque superiore anno ulla omnino navis, quae milites portaret, desideraretur: at ex iis quae inanes ex continente ad eum remitterentur, et prioris commeatûs expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX; perpaucae locum caperent, reliquae fere omnes rejicerentur. quas quum aliquandiu Caesar frustra exspectasset: ne anni tempore navigatione excluderetur, quòd aequinoctium suberat; necessario angustiùs milites collocavit. ac summa tranquillitate consecutâ, secundâ initâ quum solvisset vigiliâ, primâ luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobrivae peracto: quòd eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustiùs provenerat; coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare; legionesque in plures civitates distribuere, ex quibus unam in Morinos ducendam, C. Fabio legato dedit: alteram in Nervios, Q. Ciceroni: tertiam in Aeduos, L. Roscio: quartam in Rhemis cum T. Labieno, in confinio Trevirorum, hiemare jussit. tres in Belgio collocavit; his M. Crassum quaestorem, et L. Munatium Plancum, et C. Trebonium legatos praefecit. unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat; et cohortes V; in Eburones, quorum pars maxima est inter

Mosam et Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Cativulci erant, misit: his militibus Q. Titurium Sabinum, et L. Aurunculeium Cottam, legatos praeesse jussit. ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit. atque harum tamen omnium legionum hiberna, (praeter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat,) millibus passuum c continebantur. ipse interea; quoad legiones collocatas, munitaque hiberna cognovisset; in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cujus majores in sua civitate regnum obtinuerant. huic Caesar, pro ejus virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus operâ fuerat usus, majorum locum restituerat. tertium hunc jam annum regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. defertur ea res ad Caesarem. ille veritus, quod ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret; L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hiemare; quorumque operâ cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. interim ab omnibus legatis quaestoribusque, quibus legiones tradiderat, certior factus est; in hiberna perventum, locumque hibernis esse munitum. Diebus circiter xv, quibus in hiberna ventum est; initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Cativulco. qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent; Indutiomari Treviri nunciis impulsi, suos concitaverunt: subitoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque adscendissent; atque una ex parte Hispania equitibus emissis, equestri proelio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: 'habere sese, quae de re communi dicere vellent; 'quibus rebus controversias minui posse sperarent.' Mittitur ad eos, colloquendi causâ, C. Arpinius eques Romanus, familiaris Q. Titurii; et Q. Junius ex Hispania quidam, qui jam ante, missu Caesaris, ad Ambiorigem venitare consuevérat. apud quos, Ambiorix in hunc modum locutus est: 'se-'se, pro Caesaris in se beneficiis, plurimum ei confiteri debere; quod ejus 'operâ stipendio liberatus esset, quod Atuaticis finitimis suis pendere consuesset; quodque ei et filius et fratris filius ab Caesare remissi essent, quos 'Atuatici obsidum numero missos apud se in servitute et catenis tenuissent.

'neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut judicio aut voluntate sua feciſſe; ſed coactu civitatis: ſuaque eſſe ejuſmodi imperia, ut non minus haberet juris in ſe multitudo, quam ipſe in multitudinem. civitati porro hanc fuiſſe belli cauſſam; quòd repentinae Gallorum conjurationi reſiſtere non potuerit. id ſe facile ex humilitate ſua probare poſſe; quòd non adeo ſit imperitus rerum, ut ſuis copiis populum R. ſe ſuperare poſſe confidat: ſed eſſe Galliae commune conſilium. omnibus hibernis Caeſaris oppugnandis, hunc eſſe dictum diem; ne qua legio alteri legioni ſubſidio venire poſſet. non facile Gallos Gallis negare potuiſſe; praeſertim quum de recuperanda communi libertate conſilium initum videretur. quibus quoniam pro pietate ſatisfecerit, habere ſe nunc rationem officii; pro beneficiis Caeſarem monere, orare Titurium pro hoſpitio, ut ſuae ac militum ſaluti conſulat. magnam manum Germanorum conductam, Rhenum tranſiſſe; hanc affore biduo. ipſorum eſſe conſilium, velintne, prius quam finitimi ſentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere; quorum alter millia paſſuum circiter L, alter paullo amplius abſit. illud ſe polliceri, et jurejurando confirmare; tutum ſe iter per fines ſuos daturum. quod quum faciat; et civitati ſeſe conſulere, quòd hibernis levetur; et Caeſari pro ejus meritis gratiam referre.' hac oratione habitâ diſcedit Ambiorix. C. Arpinius et Junius, quae audierant, ad legatos deferunt. illi, repentina re perturbati; etſi ab hoſte ea dicebantur, non tamen negligenda exiſtimabant: maximeque hac re permovebantur, quòd civitatem ignobilem atque humilem Eburonum ſua ſponte populo Rom. bellum facere auſam, vix erat credendum. itaque ad concilium rem deferunt; magnaque inter eos exſtitit controverſia. L. Aurunculeius, complureſque tribuni mil. et primorum ordinum centuriones, 'nihil temere agendum, neque ex hibernis injuſſu Caeſaris diſcedendum' exiſtimabant. 'quantaſvis magnas copias etiam Germanorum ſuſtineri poſſe, munitis hibernis,' docebant. 'rem eſſe teſtimonio: quòd primum hoſtium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortiſſime ſuſtinuerint. re frumentariâ non premi. interea et ex proximis hibernis, et a Caeſare, conventura ſubſidia.' poſtremo, quid eſſe levius aut turpius, quàm, auctore hoſte, de ſummis rebus capere conſilium?' contra ea Titurius, 'ſerò facturos,' clamitabat, 'quum majores manus hoſtium, adjunctis Germanis, conveniſſent; aut quum aliquid calamitatis in proximis hibernis eſſet acceptum. brevem conſulendi eſſe oc-

' casionem. Caesarem arbitrari profectum in Italiam. neque aliter Carnutes ' interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos; neque Eburones, si ille ' adesset, tanta cum contemptione nostri ad castra venturos esse. non hostem ' auctorem, sed rem, spectare. subesse Rhenum; magno esse Germanis do- ' lori Ariovisti mortem, et superiores nostras victorias. ardere Galliam, tot ' contumeliis acceptis sub populi R. imperium redactam; superiore gloria ' rei militaris exstincta.' postremo, ' quis hoc sibi persuaderet; sine certa re, ' Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? suam sententiam in utram- ' que partem esse tutam: si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam ' legionem perventuros: si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam ' esse in celeritate positam salutem. Cottae quidem, atque eorum qui dissen- ' tirent, consilium, quem haberet exitum? in quo si non praesens periculum, ' at certe longinqua obsidione fames esset pertimescenda.' hac in utramque partem habita disputatione: quum a Cotta, primisque ordinibus, acriter re- sisteretur; ' Vincite,' inquit,' si ita vultis,' Sabinus; et id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: ' neque is sum,' inquit, ' qui gravissime ex ' vobis mortis periculo terrear. hi sapient; et, si gravius quid acciderit, abs ' te rationem deposcent. qui, si per te licerat, perendino die cum proximis ' hibernis conjuncti, communem cum reliquis casum sustineant; nec rejec- ' ti et relegati longe ab caeteris, aut ferro aut fame intereant.' Consurgitur ex consilio: comprehendunt utrumque, et orant; ' ne sua dissensione et per- ' tinacia rem in summum periculum deducant. facilem esse rem; seu mane- ' ant, seu proficiscantur; si modò unum omnes sentiant ac probent. contra, ' in dissensione nullam se salutem perspicere.' res disputatione ad mediam noctem perducitur. tandem dat manus Cotta permotus: superat sententia Sabini. pronunciatur, prima luce ituros. consumitur vigiliis reliqua pars noctis; quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur; et languore militum, et vigiliis, pericu- lum augeatur. prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset per- suasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium da- tum; longissimo agmine, magnisque impedimentis. At hostes, postea quam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectione eorum senserunt; collocatis insidiis bipartito in silvis, opportuno atque occulto loco, a millibus passuum circiter II Romanorum adventum exspectabant: et, quum se major pars ag-

minis in magnum convallem demisisset, ex utraque parte ejus vallis subito sese ostenderunt: novissimosque premere, et primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco proelium committere coeperunt. Tum demum Titurius, uti qui nihil ante providisset, trepidare, concursare, cohortesque disponere: haec tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. at Cotta, qui cogitasset haec posse in itinere accidere, atque ob eam caussam profectionis auctor non fuisset; nullâ in re communi saluti deerat. et, in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris; et, in pugnâ, militis officia praestabat. quumque, propter longitudinem agminis, minus facile per se omnia obire, et, quid quoque loco faciendum esset, providere possent; jusserunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent. quod consilium, etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnandum alacriores effecit; quòd non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. praeterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent; quaeque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret; et clamore ac fletu omnia complerentur. At barbaris consilium non defuit. nam duces eorum tota acie pronunciari jusserunt, ' ne quis ab loco discederet; illorum esse ' praedam, atque illis reservari, quaecumque Romani reliquissent; proinde ' omnia in victoria posita existimarent.' erant et virtute, et numero, pugnando pares nostri. tametsi a duce, et a fortuna deserebantur; tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; et, quoties quaeque cohors procurreret, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. qua re animadversa; Ambiorix pronunciari jubet, ut ' procul tela conjiciant, neu propius accedant: et, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant; levitate armorum, et quotidiana exercitatione, nihil iis nocerî posse: rursus se ad signa recipientes insequantur.' quo praecepto ab iis diligentissime observato; quum quaepiam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant: interim eâ parte nudari necesse erat, et ab latere aperto tela recipi. rursus, quum in eum locum, unde erant egressi, reverti coeperant; et ab iis qui cesserant, et ab iis qui proximi steterant, circumveniebantur. sin autem locum tenere vellent; neque virtuti locus relinquebatur, neque a tanta multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. tamen

tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; et magna parte diei consumpta, quum à prima luce ad horam VIII pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. tum T. Balventio, qui superiore anno primùm pilum duxerat, viro forti et magnae auctoritatis, utrumque femur tragulâ transjicitur. Q. Lucanius, ejusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes ordinesque adhortans, in adversum os fundâ vulneratur. His rebus permotus Q. Titurius; quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, 'ut sibi 'militibusque parcat.' ille appellatus, respondit: 'si velit secum colloqui, 'licere; sperare a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem 'pertineat; ipsi verò nihil noeitum iri; inque eam rem se suam fidem inter-'ponere.' ille cum Cotta saucio communicat; 'si videatur, pugna ut exce-'dant, et cum Ambiorige unà colloquantur; sperare se, ab eo de sua ac mili-'tum salute impetrari posse.' Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo perseverat. Sabinus, quos in praesentia tribunos mil. circum se habebat, et primorum ordinum centuriones, se sequi jubet: et, quum propius Ambiorigem accessisset, jussus arma abjicere, imperarum facit; suisque, ut idem faciant, imperat. interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consultò ab Ambiorige instituitur sermo; paullatim circumventus, interficitur. tum vero, suo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetuque in nostros facto, ordines perturbant. ibi L. Cotta pugnans interficitur, cum maxima parte militum: reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit; ipse pro castris fortissime pugnans, occiditur. illi aegre ad noctem oppugnationem sustinent: nocte ad unum omnes, desperata salute, se ipsi interficiunt. pauci ex proelio elapsi, incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt; atque eum de rebus gestis certiorem faciunt. Hac victoriâ sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur; neque diem, neque noctem intermittit: peditatumque se subsequi jubet. re demonstratâ, Atuaticisque concitatis, postero die in Nervios pervenit: hortaturque, 'ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscen-'di Romanos pro iis quas acceperint injuriis, occasionem dimittant: inter-'fectos esse legatos duos, magnamque partem exercitus interisse' demonstrat:

‘ nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quae cum Cicerone hiemet, ‘ interfici: se ad eam rem’ profitetur ‘ adjutorem.’ facile hac oratione Nerviis persuadet. Itaque, confestim dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumosios, Gordunos; qui omnes sub eorum imperio sunt; quam maximas manus possunt, cogunt: et de improviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlatâ. hic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque caussâ in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. his circumventis; magna manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium socii et clientes, legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt. aegre is dies sustentatur: quod omnem spem hostes in celeritate ponebant; atque hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant. Mittuntur ad Caesarem confestim à Cicerone litterae; magnis propositis praemiis, si pertulissent. obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. noctu ex eâ materiâ, quam munitionis caussâ comportaverant, turres admodum CXX excitantur incredibili celeritate: quae deesse operi videbantur, perficiuntur. hostes postero die, multo majoribus copiis coactis, castra oppugnant; fossam complent. a nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non aegris, non vulneratis, facultas quietis datur. quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur: multae praeustae sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur: pinnae, loricaeque, ex cratibus attexuntur. ipse Cicero, quum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi ad quietem tempus relinquebat; ut ultro militum concursu, ac vocibus, sibi parcere cogeretur. Tunc duces principesque Nerviorum; qui aliquem sermonis aditum, caussamque amicitiae cum Cicerone habebant; colloqui sese velle dicunt. facta potestate; eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: ‘ omnem esse in armis Galliam: Germanos ‘ Rhenum transisse: Caesaris, reliquorumque, hiberna oppugnari.’ addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant, fidei faciundae caussâ. ‘ errare eos’ dicunt, ‘ si quidquam ab iis praesidii sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque R. animo, ut nihil ‘ nisi hiberna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere; et, in quascumque par-

'tes velint, sine metu proficisci.' Cicero ad haec unum modò respondit: 'non esse consuetudinem populi Rom. accipere ab hoste armato conditionem; 'si ab armis discedere velint; se adjutore utantur, legatosque ad Caesarem 'mittant: sperare se, pro ejus justitiâ, quae petierint, impetraturos.' Ab hac spe repulsi Nervii, vallo pedum XI, et fossâ pedum XV, hiberna cingunt. haec et superiorum annorum consuetudine, a nostris cognoverant; et quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. sed nulla his ferramentorum copia, quae esset ad hunc usum idonea, gladiis caespitem circumcidere; manibus, sagulisque, terram exhaurire cogebantur. qua quidem ex re, hominum multitudo cognosci potuit: nam minus horis tribus, millium passuum XV in circuitu munitionem perfecerunt. reliquisque diebus, turres ad altitudinem valli; falces testudinesque, quas iidem captivi docuerant; parare ac facere coeperunt. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fusili ex argillâ glandes, fundis; et fervefacta jacula, in casas, quae more Gallico stramentis erant tectae, jacere coeperunt. hae celeriter ignem comprehenderunt; et, venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. hostes, maximo clamore insecuti, quasi parta jam atque explorata victoriâ; turres testudinesque agere, et scalis vallum adscendere coeperunt. at tanta militum virtus, atque ea praesentia animi fuit; ut, quum undique flammâ torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent; non modo demigrandi causâ de vallo decederet nemo, sed penè ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime fortissimeque pugnarent. hic dies nostris longe gravissimus fuit: sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur atque interficeretur; ut se sub ipso vallo consìpaverant, recessumque primis ultimi non dabant. paullulum quidem intermissâ flamma; et quodam loco turri adactâ, et contingente vallum; tertiae cohortis centuriones, ex eo quo stabant loco recesserunt, suosque omnes removerunt; nutu vocibusque hostes, 'si introire vellent,' vocare coeperunt: quorum progredi ausus est nemo. tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turrisque succensa est. Erant in eâ legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio et L. Varenus. ii perpetuas controversias inter se habebant, uter alteri anteferretur; omnibusque annis, de loco, summis simultatibus contendebant. ex iis Pulfio, quum acerrime ad munitiones pugnaretur, 'quid dubitas,' inquit,

'Varene? aut quem locum probandae virtutis tuae exspectas? hic dies, hic 'dies de nostris controversiis judicabit.' haec quum dixisset, procedit ex castris; munitionemque, qua parte hostium confertissima visa est, erumpit. nec Varenus quidem tum vallo sese continet; sed omnium veritus existimationem, subsequitur; mediocri spatio relicto. Pulfio pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit; quo percusso et exanimato, hunc scutis protegunt hostes, et in illum universi tela conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. transfigitur scutum Pulfioni, et verutum in balteo defigitur. avertit hic casus vaginam, et gladium educere conantis dextram moratur manum; impeditumque hostes circumsistunt. succurrit inimicus illi Varenus, et laboranti subvenit. ad hunc se confestim à Pulfione omnis multitudo convertit: illum veruto transfixum arbitrantur. illic verò occurrat ociùs gladio, cominusque rem gerit Varenus: atque, uno interfecto, reliquos paullum propellit: dum cupidius instat, in locum inferiorem dejectus concidit. huic rursus circumvento fert subsidium Pulfio: atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in contentione et certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset; neque dijudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio; et maxime quòd, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat: tanto crebriores litterae nunciique ad Caesarem mittebantur. quorum pars deprehensa, in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto; qui a prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suamque ei fidem praestiterat. hic servo, spe libertatis, magnisque persuadet praemiis, ut litteras ad Caesarem deferat. has ille in jaculo illigatas affert; et Gallus inter Gallos sine ulla suspicione versatus, ad Caesarem pervenit. ab eo, de periculo Ciceronis legionisque cognoscit. Caesar, acceptis litteris circiter hora XI diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum quaestorem mittit, cujus hiberna aberant ab eo millia passuum XXV: jubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire: exiit cum nuncio Crassus. alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi sit iter faciendum. scribit Labieno, si Reip. commodo facere possit, cum legione ad fines Nerviorum veniat. reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat exspectandam. equi-

ter circiter CD ex proximis hibernis cogit. Hora circiter III, ab antecurſoribus de Craſſi adventu certior eſt factus: eo die millia paſſuum XX progreditur. Craſſum Samarobrivae praeficit: legionemque ei attribuit; quod ibi impedimenta exercitus, obſides civitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eò tolerandae hiemis cauſâ devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, et caede cohortum cognita; quum omnes ad eum Trevirorum copiae veniſſent; veritus ne, ſi ex hibernis fugae ſimilem profectionem feciſſet, hoſtium impetum ſuſtinere non poſſet; praeſertim quos recenti victoria efferri ſciret: litteras Caeſari dimittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis eductuſus eſſet: rem geſtam in Eburonibus perſcribit: docet omnes peditatus equitatuſque copias Trevirorum, III millia paſſuum longe ab ſuis caſtris conſediſſe. Caeſar, conſilio ejus probato; etſi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat; tamen unum communis ſalutis auxilium in celeritate ponebat. venit magnis itineribus in Nerviorum fines. ibi ex captivis cognoſcit, quae apud Ciceronem gerantur; quantoque in periculo res ſit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis perſuadet, uti ad Ciceronem epiſtolam deferat. hanc Graecis conſcriptam litteris mittit; ne, interceptâ epiſtolâ, noſtra ab hoſtibus conſilia cognoſcantur. ſi adire non poſſit; monet ut tragulam, cum epiſtolâ ad amentum deligatâ, intra munitiones caſtrorum adjiciat. in litteris ſcribit, 'ſe cum legionibus profectum celeriter 'affore:' hortatur, 'ut priſtinam virtutem retineat.' Gallus, periculum veritus; ut erat praeceptum, tragulam mittit. haec caſu ad turrim adhaeſit; neque ab noſtris biduo animadverſa; tertio die, a quodam milite conſpicitur; dempta, ad Ciceronem defertur. ille perlectam in conventu militum recitat, maximâque omnes laetitiâ afficit. tum fumi incendiorum procul videbantur: quae res omnem dubitationem adventus legionum expulit. Galli, re cognita per exploratores, obſidionem relinquunt; ad Caeſarem omnibus copiis contendunt. eae erant, armatorum circiter millia LX. Cicero, datâ facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem ſupra demonſtravimus, repetit; qui litteras ad Caeſarem deferat. hunc admonet, iter caute diligenterque faciat. perſcribit in litteris; 'hoſtes ab ſe diſceſſiſſe, omnemque ad eum multitudi-'nem convertiſſe.' quibus litteris circiter media nocte Caeſar allatis, ſuos facit certiores; eoſque ad dimicandum animo confirmat. poſtero die, luce prima, movet caſtra: et, circiter millia paſſuum IV progreſſus; trans vallem

magnam et rivum, hostium multitudinem conspicatur. erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare: tum quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate existimabat, consedit: et, quam aequissimo loco potest, castra communit. atque haec, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII, praesertim nullis cum impedimentis; tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit; eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat. interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissime itinere vallem transire possit. Eo die, parvulis equestribus proeliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent. Galli; quòd ampliores copias, quae nondum convenerant, exspectabant. Caesar; si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris proelio contenderet: si id efficere non posset; ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque transiret. prima luce hostium equitatus ad castra accedit, proeliumque cum nostris equitibus committit. Caesar consultò equites cedere, seque in castra recipere; simul, ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasque obstrui; atque in iis administrandis rebus quam maxime concursari, et cum simulatione agi timoris jubet. quibus omnibus rebus hostes invitati, copias transducunt, aciemque iniquo loco constituunt. nostris verò etiam de vallo deductis, propius accedunt; et tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt. praeconibusque circummissis, pronunciari jubent; 'seu quis 'Gallus, seu Romanus, velit ante horam tertiam ad se transire; sine periculo 'licere: post id tempus, non fore potestatem.' ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum; quod ea non posse introrumpere videbantur; alii vallum manu scandere, alii fossas complere, inciperent. tunc Caesar, omnibus portis eruptione facta, equitatuque emisso, celeriter hostes dat in fugam; sic, ut omnino pugnandi caussâ resisteret nemo: magnumque ex his numerum occidit, atque omnes armis exuit. Longius prosequi veritus; quod silvae paludesque intercedebant; neque etiam parvulo detrimento, illum locum relinqui videbat; omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur. legione producta, cognoscit non decimum esse quemque relictum militem sine vulnere. ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, et quantâ cum virtute, sint res administratae: Ciceronem pro ejus merito, legionemque collaudat: centuriones singillatim,

tribunosque militum appellat; quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognoverat. de casu Sabini et Cottae, certius ex captivis cognoscit. postero die, concione habita, rem gestam proponit: milites consolatur, et confirmat. quod detrimentum culpâ et temeritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet: quòd, beneficio deorum immortalium, et virtute eorum, expiato incommodo; neque hostibus diutina laetatio, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos, incredibili celeritate, de victoria Caesaris fama perfertur: ut, quum ab hibernis Ciceronis millia passuum L abesset, eoque post horam IX diei Caesar perveniisset; ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur: quo clamore significatio victoriae, gratulatioque ab Rhemis Labieno fieret. hac fama ad Treviros perlata; Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, nocte profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Caesar Fabium cum legione, in sua remittit hiberna: ipse cum III legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit; et, quòd tanti motus Galliae exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliae civitates de bello consultabant; nuncios legationesque in omnes partes dimittebant; et, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque in locis desertis concilia habebant: neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Caesaris intercessit, quin aliquem de conciliis et motu Gallorum nuncium acciperet. in his, ab L. Roscio legato, quem legioni XIII praefecerat, certior est factus; 'magnas Gallorum 'copias earum civitatum, quae Armoricae appellantur, oppugnandi sui caus- 'sâ convenisse; neque longius millia passuum VIII, ab hibernis suis abfu- 'isse; sed, nuncio allato de victoria Caesaris, discessisse; adeò ut fugae si- 'milis discessus videretur.' At Caesar, principibus cujusque civitatis ad se vocatis; alias territando, quum se scire, quae fierent, denunciaret; alias cohortando; magnam partem Galliae in officio tenuit. tamen Senones, quae est civitas in primis firma, et magnae inter Gallos auctoritatis; Cavarinum, quem Caesar apud eos regem constituerat, (cujus frater Moritasgus adventu in Galliam Caesaris, cujusque majores regnum obtinuerant,) interficere publico consilio conati: cum ille praesensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno domoque expulerunt: et, missis ad Caesarem satisfaciundi causâ legatis; quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non

fuerunt. tantumque apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi; tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit; ut, praeter Aeduos et Rhemos, (quos praecipuo semper honore Caesar habuit; alteros, pro vetere ac perpetuâ erga populum R. fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officiis;) nulla fere fuerit civitas non suspecta nobis. idque adeo haud scio mirandumne sit; quum compluribus aliis de caussis, tum maxime, quòd, qui virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut populi R. imperia perferrent, gravissime dolebant. Treviri verò atque Indutiomarus, totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates sollicitarent; pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret: quum 'se bis expertos' dicerent, 'Ariovisti bello, et Tenchtherorum transitu; non esse fortunam amplius tentaturos.' hâc spe lapsus Indutiomarus; nihilo minus copias cogere, exigere à finitimis, equos parare, exules damnatosque totâ Galliâ magnis praemiis ad se allicere coepit. ac tantum sibi jam iis rebus in Galliâ auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent; gratiam atque amicitiam, publice privatimque peterent. Ubi intellexit, ultro ad se veniri: altera ex parte Senones Carnutesque, conscientia facinoris instigatos; altera, Nervios Atuaticosque bellum Romanis parare; neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi coepisset: armatum concilium indicit. hoc, more Gallorum, est initium belli; quo, lege communi, omnes puberes armati convenire coguntur; et, qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. in eo concilio, Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum; quem supra demonstravimus Caesaris secutum fidem, ab eo non discessisse; hostem judicat, bonaque ejus publicat. his rebus confectis; in concilio pronunciat, accersitum se a Senonibus et Carnutibus, aliisque compluribus Galliae civitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum; eorumque agros populaturum; ac prius, quam id faciat, castra Labieni oppugnaturum. quaeque fieri velit, praecipit. Labienus, quum et loci natura et manu munitissimis castris sese contineret, de suo ac legionis periculo nihil timebat: sed, ne quam occasionem rei bene gerendae dimitteret, cogitabat. itaque a Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat;

nuncios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique convocat: iis certam diem conveniendi dicit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur; aliàs, ut situm castrorum cognosceret; aliàs, colloquendi aut territandi causâ. Equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat; timorisque opinionem, quibuscunque poterat rebus, augebat. Quum majore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet: nocte una, intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum quos accersendos curaverat, tantâ diligentiâ omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari aut ad Treviros perferri posset. Interim, ea consuetudine quotidiana, Indutiomarus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit: equites tela conjiciunt, et magna contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. nullo a nostris dato responso, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit. praecipit atque interdicit, perterritis hostibus atque in fugam conjectis; quod fore, sicut accidit, videbat; omnes unum peterent Indutiomarum: neu quis quemquam prius vulneraret, quam illum interfectum videret: quòd, morâ reliquorum, illum, spatium nactum, effugere nolebat. magna proponit iis, qui occiderint, praemia; summittit cohortes equitibus subsidio. comprobat hominis consilium fortuna; et, quum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur; caputque ejus refertur in castra. redeuntes equites, quos possunt consectantur atque occidunt. hac re cognitâ; omnes Eburonum et Nerviorum, quae convenerant, copiae discedunt; paulloque habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

FINIS LIBRI QUINTI.

CAII JULII
CAESARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER SEXTUS.

MULTIS de cauſſis, Caeſar majorem Galliae motum exſpectans; per M. Silanum, C. Antiſtium Reginum, T. Sextium legatos, delectum habere inſtituit. ſimul ab Cn. Pompeio proconſule petit; quoniam ipſe ad urbem cum imperio, Reipubl. cauſsâ, maneret; quos ex Ciſalpinâ Galliâ conſulis ſacramento rogaviſſet, ad ſigna convenire et ad ſe proficiſci juberet: magni intereſſe, etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliae exiſtimans; tantas videri Italiae facultates, ut, ſi quid eſſet in bello detrimenti acceptum, non modò id brevi tempore reſarciri, ſed etiam majoribus adaugeri copiis poſſet. quod quum Pompeius, et Reipubl. et amicitiae tribuiſſet: celeriter confecto per ſuos delectu; tribus ante exactam hiemem et conſtitutis et adductis legionibus; duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiſerat: et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani diſciplina atque opes poſſent. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus; ad ejus propinquos a Treviris imperium defertur. illi finitimos Germanos ſollicitare, et pecuniam polliceri, non deſiſtunt. quum ab proximis impetrare non poſſent, ulteriores tentant. inventis nonnullis; civitates jurejurando inter ſe confirmant, obſidibuſque de pecunia cavent; Ambiorigem ſibi ſocietate et foedere adjungunt. quibus rebus cognitis, Caeſar, quum undique bellum parari videret; Nervios, Atuaticos, ac Menapios, adjunctis ciſrhenanis omnibus Germanis, eſſe in armis; Senones ad imperatum non venire, et cum Carnutibus finitimiſque civitatibus conſilia communicare; a Treviris Germanos crebris legationibus ſollicitari; maturius ſibi de bello cogitandum putavit.

itaque, nondum hieme confecta, proximis IV legionibus coactis, de improviso in fines Nerviorum contendit: et prius, quam illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque eâ praedâ militibus concessâ, vastatisque agris; in deditionem venire, atque obsides sibi dare coëgit. eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliae primo vere, ut instituerat, indicto; quum reliqui, praeter Senones, Carnutes, Treviroſque, veniſſent; initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus; ut omnia postponere videretur, concilium in Lutetiam Parisiorum transfert. confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoriâ conjunxerant: sed ab hoc consilio abfuisse existimabantur. hac re pro suggestu pronunciata; eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eò pervenit. cognito ejus adventu; Acco, qui princeps ejus consilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire. conantibus; prius, quam id effici posset, adesse Romanos nunciatur. necessariò sententiâ desistunt; legatosque deprecandi causâ ad Caesarem mittunt: adeunt per Aeduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. libenter Caesar, petentibus Aeduis, dat veniam: excûsationemque accipit: quòd aestivum tempus instantis belli, non quaestionis, esse arbitrabatur. obsidibus imperatis centum, hos Aeduis custodiendos tradit. eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt; usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. peragit concilium Caesar, equitesque imperat civitatibus. Hac parte Galliae pacata, totus et mente et animo in bellum Trevirorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum, secum proficiscì jubet; ne quis aut ex hujus iracundia, aut ex eo quod meruerat odio, civitatis motus oriretur. his rebus constitutis; quòd pro explorato habebat Ambiorigem proelio non esse certaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti; qui uni ex Gallia, de pace ad Caesarem legatos numquam miserant. cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. haec prius illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello lacesseret: ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. hoc inito consilio; totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficiscì jubet: ipse cum legionibus expeditis V, in Menapios proficiscitur. illi, nullâ coactâ manu, loci praesidio

freti, in silvas paludesque confugiunt; suaque eodem conferunt. Caesar, partitis copiis cum C. Fabio legato et M. Crasso quaestore; celeriterque effectis pontibus; adiit tripartitò. aedificia vicosque incendit; magno pecoris atque hominum numero potitur. quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendae caussâ, mittunt. ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus suis recepissent. his confirmatis rebus; Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse in Treviros proficiscitur. Dum haec a Caesare geruntur; Treviri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quae in eorum finibus hiemaverat, adoriri parabant: jamque ab eo non longius bidui via aberant, quum duas venisse legiones missu Caesaris cognoscunt. positis castris a millibus passuum XV, auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, cognito hostium consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem; praesidio V cohortium impedimentis relicto, cum XXV cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur, et, mille passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum atque hostem, difficili transitu flumen, ripisque praeruptis. hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. augebatur quotidie auxiliorum spes. loquitur in concilio palam; 'quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitûsque 'fortunas in dubium non devocaturum; et postero die prima luce castra 'moturum.' celeriter haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis militum primisque ordinibus coactis; quid sui consilii sit, proponit. et, quò facilius hostibus timoris det suspicionem; majore strepitu et tumultu, quàm populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet. his rebus fugae similem profectionem efficit. haec quoque per exploratores ante locum, in tanta propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat; cum Galli, cohortati inter se, 'ne speratam praedam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Ro-'manis, Germanorum auxilia exspectare; neque suam pati dignitatem, ut 'tantis copiis tam exiguam manum, praesertim fugientem atque impedi-'tam, adoriri non audeant;' flumen transire, et iniquo loco proelium committere non dubitant. quae fore suspicatus Labienus: ut omnes citra flumen eliceret; eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. tum prae-

missis paullum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis; ‘ habe-
‘ tis,’ inquit, ‘ milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque
‘ iniquo loco tenetis: praestate eándem, nobis ducibus, virtutem, quam sae-
‘ penumero Imperatori praestitistis: eum adesse, et haec coram cernere ex-
‘ istimate.’ simul, signa ad hostem converti, aciemque dirigi jubet; et, paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes jaciunt. illi, ubi praeter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt; impetum modò ferre non potuerunt; ac primo concursu in fugam conjecti, proximas silvas petiverunt. quos Labienus equitatu consectatus; magno numero interfecto, compluribus captis; paucis post diebus civitatem recepit. nam Germani, qui auxilio veniebant; percepta Trevirorum fuga, sese domum contulerunt. cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate excesserè. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum. Caesar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de caussis Rhenum transire constituit. quarum erat altera, quòd [Germani] auxilia contra se Treviris miserant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. his constitutis rebus; paullum supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. notâ atque institutâ ratione; magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur. firmo in Treviris praesidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subitò motus oriretur; reliquas copias, equitatumque transducit. Ubii, qui ante obsides dederant, atque in deditionem venerant; purgandi sui caussâ ad eum legatos mittunt: qui doceant, ‘ neque ex sua civitate auxilia in
‘ Treviros missa, neque ab se fidem laesam:’ petunt atque orant, ‘ ut sibi
‘ parcat; ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus poe-
‘ nas pendant: si amplius obsidum velit, dare’ pollicentur. cognitâ Caesar caussâ reperit, ab Suevis auxilia missa esse: Ubiorum satisfactionem accipit: aditus viasque in Suevos perquirit. Interim, paucis post diebus, sit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere; atque iis nationibus, quae sub eorum sunt imperio, denunciare ut auxilia peditatus equitatusque mittant. his cognitis rebus; rem frumentariam provident, castris idoneum locum deligit: Ubiis imperat, ut pecora deducant, suaque omnia ex agris in oppida conferant; sperans, barbaros atque imperitos homines, inopiâ cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. man-

dat, ut crebros exploratores in Suevos mittant; quaeque apud eos gerantur, cognoscant. illi imperata faciunt; et, paucis diebus intermissis, referunt: 'Suevos omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum 'venerant; cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: silvam esse ibi infinitae magnitudinis, 'quae appellatur Bacenis: hanc longe introrsus pertinere; et, pro nativo 'muro objectam, Cheruscos a Suevis, Suevosque a Cheruscis, injuriis in'cursionibusque prohibere: ad ejus initium silvae, Suevos adventum Roma'norum exspectare constituisse.' Quoniam ad hunc locum perventum est; non alienum esse videtur, de Galliae Germaniaeque moribus, et quo modo differant eae nationes inter sese, proponere. in Gallia, non solum in omnibus civitatibus, atque in omnibus pagis partibusque; sed penè etiam in singulis domibus, factiones sunt. earumque factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum judicio habere existimantur; quorum ad arbitrium judiciumque, summa omnium rerum consiliorumque redeat. idque ejus rei caussâ antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret: suos enim opprimi quisque, et circumveniri non patitur; neque, aliter si faciat, ullam inter suos habeat auctoritatem. haec eadem ratio est in summa totius Galliae; namque omnes civitates in partes divisae sunt duas. Quum Caesar in Galliam venit; alterius factionis principes erant Aedui; alterius, Sequani. ii, quum per se minus valerent, quòd summa auctoritas antiquitus erat in Aeduis, magnaeque eorum erant clientelae; Germanos atque Arioviſtum sibi adjunxerant; eosque ad se magnis jacturis pollicitationibusque perduxerant. proeliis verò compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Aeduorum interfecta; tantum potentiâ antecesserant, ut magnam partem clientium ab Aeduis ad se transducerent; obsidesque ab iis principum filios acciperent; et publice jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; et partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliaeque totius principatum obtinerent. qua necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi caussâ Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. adventu Caesaris, facta commutatione rerum; obsidibus Aeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Caesarem comparatis; (quòd ii, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atque aequiore imperio se uti videbant;) reliquis rebus, eorum gratiâ dignitateque amplificata; Sequani principatum dimiserant. in eorum locum Rhemi

ſucceſſerant. quos quòd adaequare apud Caeſarem grâtiâ intelligebatur; ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Aeduis conjungi poterant, ſe Rhemis in clientelam dicabant. hos illi diligenter tuebantur. ita et novam et repente collectam auctoritatem tenebant. eo tum ſtatu res erat; ut longe principes, haberentur Aedui; ſecundum locum dignitatis, Rhemi obtinerent. In omni Gallia, eorum hominum, qui aliquo ſunt numero atque honore, genera ſunt duo: nam plebs penè ſervorum habetur loco; quae per ſe nihil audet, et nulli adhibetur conſilio. plerique, quum aut aere alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuria potentiorum premuntur; ſeſe in ſervitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia ſunt jura, quae dominis in ſervos. ſed de his duobus generibus, alterum eſt Druidum, alterum Equitum. illi rebus divinis interſunt, ſacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adoleſcentium numerus, diſciplinae cauſſa, concurrit: magnoque hi ſunt apud eos honore. nam fere de omnibus controverſiis, publicis privatiſque, conſtituunt: et, ſi quod eſt admiſſum facinus; ſi caedes facta; ſi de hereditate, ſi de finibus controverſia eſt; iidem decernunt. praemia poenaſque conſtituunt. ſi quis aut privatus aut publicus, eorum decreto non ſteterit; ſacrificiis interdicunt. haec poena apud eos eſt graviſſima. quibus ita eſt interdictum, ii numero impiorum ac ſceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum ſermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. his autem omnibus Druidibus praeeſt unus, qui ſummam inter eos habet auctoritatem. hôc mortuo, ſi quis ex reliquis excellit dignitate, ſuccedit: at ſi ſunt plures pares, ſuffragio Druidum adlegitur; nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, conſidunt; in loco conſecrato. huc omnes undique, qui controverſias habent, conveniunt; eorumque judiciis decretiſque parent. diſciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam tranſlata eſſe exiſtimatur: et nunc, qui diligentius eam rem cognoſcere volunt, plerumque illò diſcendi cauſsâ proficiſcuntur. Druides a bello abeſſe conſueverunt; neque tributa unà cum reliquis pendunt; militiae vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. tantis excitati praemiis, et ſua ſponte multi in diſciplinam conveniunt, et a parentibus propinquiſque mittuntur. magnum ibi numerum verſuum ediſcere dicuntur, itaque nonnulli annos vicenos in diſciplina permanent. neque fas eſſe exiſti-

mant, ea litteris mandare; quum in reliquis ferè rebus publicis, privatisque rationibus, Graecis litteris utantur. id mihi duabus de caussis instituisse videntur; quòd neque in vulgus disciplinam efferri velint; neque eos, qui discunt, litteris confisos, minus memoriae studere: quod ferè plerisque accidit, ut, praesidio litterarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. in primis hoc volunt persuadere: non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hôc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant; et juventuti transdunt. Alterum genus, est Equitum. ii, quum est usus, atque aliquod bellum incidit; (quod ante Caesaris adventum ferè quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propulsarent;) omnes in bello versantur. atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque habet. hanc unam gratiam potentiamque noverunt. Natio est omnis Gallorum, admodum dedita religionibus. atque ob eam caussam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in proeliis periculisque versantur; aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vovent; administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur: quòd, pro vitâ hominis nisi vita hominis reddatur, non posse aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque ejusdem generis habent instituta sacrificia. alii immani magnitudine simulacra habent: quorum contexta viminibus membra, vivis hominibus complent; quibus succensis, circumventi flammâ exanimantur homines. supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliquâ noxâ sint comprehensi; gratiora diis immortalibus esse arbitrantur: sed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. Deum maxime Mercurium colunt: hujus sunt plurima simulacra: hunc, omnium inventorem artium ferunt: hunc, viarum atque itinerum ducem: hunc, ad quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. post hunc; Apollinem, et Martem, et Jovem, et Minervam. de his eandem ferè, quam reliquae gentes, habent opinionem; Apollinem, morbos depellere; Minervam, operum atque artificiorum initia transdere; Jovem, imperium coelestium tenere; Martem, bella regere. huic, quum proelio dimicare constituerunt, ea, quae bello ceperint, plerumque devovent. quae superaverint; animalia capta immolant: reliquas res in unum locum conferunt. multis in

civitatibus, harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet: neque saepe accidit, ut, neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos praedicant: idque ab Druidibus proditum dicunt. ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium, finiunt; et dies natales, et mensium et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. in reliquis vitae institutis, hoc fere ab reliquis differunt; quòd suos liberos, nisi quum adoleverint ut munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiantur; filiumque puerili aetate, in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt. Viri quantas pecunias ab uxoribus, dotis nomine, acceperunt; tantas ex suis bonis, aestimatione facta, cum dotibus communicant. hujus omnis pecuniae conjunctim ratio habetur, fructusque servantur. uter eorum vitâ superarit; ad eum pars utriusque, cum fructibus superiorum temporum, pervenit. viri in uxores, sicuti in liberos, vitae necisque habent potestatem. et quum pater familias illustriore loco natus decessit; ejus propinqui conveniunt; et de morte, si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quaestionem habent; et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera sunt, pro cultu Gallorum, magnifica et sumptuosa: omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt; etiam animalia. ac, paullo supra hanc memoriam, servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat; justis funeribus confectis, unà cremabantur. Quae civitates commodius suam Rempubl. administrare existimantur, habent legibus sanctum; si quis quid de Rep. a finitimis rumore aut famâ acceperit, uti ad magistratum deferat; neve cum quo alio communicet: quòd saepe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, et ad facinus impelli, et de summis rebus consilium capere cognitum est. magistratus, quae visa sunt, occultant; quaeque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt. de Rep. nisi per concilium loqui non conceditur. Germani multum ab hac consuetudine differunt. nam neque Druides habent, qui rebus divinis praesint; neque sacrificiis student. deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, et quorum opibus aperte juvantur; Solem, et Vulcanum, et Lunam: reliquos ne famâ quidem acceperunt. vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit: ab parvulis, labori ac duritiae student. qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc

ali ſtaturam, ali vires, nervoſque confirmari putant. intra annum verò xx feminae notitiam habuiſſe, in turpiſſimis habent rebus. cujus rei nulla eſt occultatio; quòd et promiſcuè in fluminibus perluuntur; et pellibus, aut parvis rhenonum tegumentis utuntur; magnâ corporis parte nudâ. Agriculturae non ſtudent; majorque pars victûs eorum, in lacte, et caſeo, et carne conſiſtit. neque quiſquam agri modum certum, aut fines proprios habet: ſed magiſtratus ac principes, in annos ſingulos, gentibus cognationibuſque hominum qui unà coierunt, quantum et quo loco viſum eſt, agri attribuunt; atque anno pòſt, aliò tranſire cogunt. ejus rei multas afferunt cauſſas: ne aſſidua conſuetudine capti, ſtudium belli gerendi agriculturâ commutent: ne latos fines parare ſtudeant, potentioreſque humiliores poſſeſſionibus expellant: ne accuratius, ad frigora atque aeſtus vitandos, aedificent: ne qua oriatur pecuniae cupiditas, quâ ex re factiones diſſenſioneſque naſcuntur: ut animi aequitate plebem contineant, quum ſuas quiſque opes aequari cum potentiſſimis videat. Civitatibus maxima laus eſt, quàm latiſſimas circum ſe vaſtatis finibus ſolitudines habere. hoc proprium virtutis exiſtimant; expulſos agris finitimos cedere, neque quemquam prope ſe audere conſiſtere: ſimul hôc ſe fore tutiores arbitrantur, repentinae incurſionis timore ſublato. quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magiſtratus, qui ei bello praeſint, ut vitae neciſque habeant poteſtatem, deliguntur. in pace, nullus eſt communis magiſtratus; ſed principes regionum atque pagorum inter ſuos jus dicunt, controverſiaſque minuunt. latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cujuſque civitatis fiunt; atque ea juventutis exercendae, ac deſidiae minuendae cauſsâ fieri praedicant. atque, ubi quis ex principibus in concilio 'ſe' dixit 'ducem fore; qui ſequi velint, profite-'antur;' conſurgunt ii qui et cauſſam et hominem probant, ſuumque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur. qui ex iis ſecuti non ſunt, in deſertorum ac proditorum numero ducuntur; omniumque iis rerum poſtea fides abrogatur. hoſpites violare, fas non putant. qui, quaque de cauſsâ, ad eos venerunt; ab injuria prohibent, ſanctoſque habent; iis omnium domus patent, victuſque communicatur. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute ſuperarent, et ultro bella inferrent; ac, propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. itaque ea, quae fertiliſſima ſunt, Germaniae loca; circa Hercyniam ſilvam, quam Eratoſtheni et quibuſdam Graecis famâ notam eſſe video, quam illi

Orciniam appellant; Volcae Tectosages occuparunt, atque ibi consederunt. quae gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet justitiae et bellicae laudis opinionem; nuncque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent: eodem victu, et cultu corporis, utuntur. Gallis autem, Provinciae propinquitas, et transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largitur: paullatim assuefacti superari, multisque proeliis victi, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant. Hujus Hercyniae silvae, quae supra demonstrata est, latitudo, IX dierum iter expedito patet. non enim aliter finiri potest; neque mensuras itinerum noverunt. oritur ab Helvetiorum, et Nemetum, et Rauracorum finibus; rectaque fluminis Danubii regione, pertinet ad fines Dacorum et Anartium. hinc se flectit sinistrorsum, diversis à flumine regionibus; multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit; neque quisquam est hujus Germaniae, qui se aut adisse ad initium ejus silvae dicat, quum dierum iter LX processerit; aut quo ex loco oriatur, acceperit. multa in eâ genera ferarum nasci constat, quae reliquis in locis visa non sint: ex quibus quae maxime differant ab caeteris, et memoriae prodenda videantur, haec sunt. Est bos, cervi figurâ: cujus a media fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magisque directum his, quae nobis nota sunt, cornibus. ab ejus summo, sicut palmae, rami latè diffunduntur. eadem est feminae marisque natura; eadem forma magnitudoque cornuum. Sunt item, quae appellantur Alces. harum est consimilis caprcis figura, et varietas pellium; sed magnitudine paullo antecedunt; mutilaeque sunt cornibus, et crura sine nodis articulisque habent; neque quietis caussâ procumbunt; neque, si quo afflictae casu conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. his sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant; atque ita paullum modò reclinatae, quietem capiunt. quarum ex vestigiis quum est animadversum a venatoribus, quò se recipere consueverint; omnes eo loco aut a radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantùm, ut summa species earum stantium relinquatur. huc quum se ex consuetudine reclinaverint; infirmas arbores pondere affligunt, atque unà ipsae concidunt. Tertium est genus eorum, qui Uri appellantur. ii sunt magnitudine, paullò infra elephantos; specie, et colore, et figurâ tauri. magna vis eorum est, et magna velocitas; neque homini, neque ferae, quam conspexerint, parcunt. hos studiose foveis captos interficiunt. hôc se labore durant adolescentes, atque hôc genere venationis exercent. et, qui plurimos

ex his interfecerunt; relatis in publicum cornibus, quae sint testimonio; magnam ferunt laudem. sed assuescere ad homines, et manuescari, ne parvuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum, et figura, et species, multum a nostrorum boum cornibus differt. haec studiose conquisita, ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur. Caesar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suevos sese in silvas recepisse; inopiam frumenti veritus, quòd, ut supra demonstravimus, minimi omnes Germani agriculturae student; constituit non progredi longius. sed, ne omnino metum reditûs sui barbaris tolleret; atque ut eorum auxilia tardaret; reducto exercitu, partem ultimam pontis, quae ripam Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV constituit, praesidiumque cohortium XII pontis tuendi causâ ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat. ei loco praesidioque, C. Volcatium Tullum adolescentem praefecit. ipse, quum matuiescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus; per Arduennam silvam, quae est totius Galliae maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibusque amplius D in longitudinem patet; L. Minucium Basilum cum omni equitatu praemittit, si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere possit: monet ut ignes in castris fieri prohibeat, ne qua ejus adventûs procul significatio fiat; sese confestim subsequi dicit. Basilus, ut imperatum est, facit; celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum, quum in omnibus rebus, tum in re militari, potest fortuna. nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque imparatum incideret, priúsque ejus adventus ab hominibus videretur, quàm fama ac nunciis afferretur: sic magnae fuit fortunae; omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto; rhedis, equisque comprehensis; ipsum effugere mortem. sed hoc eò factum est, quòd, aedificio circumdato silva, (ut sunt ferè domicilia Gallorum, qui, vitandi aestus causâ, plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates;) comites familiaresque ejus angusto in loco paulliśper equitum nostrorum vim sustinuerunt. iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem silvae texerunt. sic et ad subeundum periculum, et ad vitandum, multum fortuna valuit. Ambiorix copias suas judicióne non conduxerit, quòd proelio dimicandum non

existimaverit; an tempore exclusus, et repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum subsequi crederet; dubium est. sed certe, etiam dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere jussit; quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit. qui proximi Oceanum fuerunt; ii se insulis sese occultaverunt, quas aestus efficere consuerunt: multi, ex suis finibus egressi, se suaque omnia alienissimis crediderunt. Cativulcus rex dimidiae partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat; aetate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugae ferre non posset; omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset; taxo, cujus magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimavit. Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treviросque, legatos ad Caesarem miserunt, oratum, 'ne se in 'hostium numero duceret; neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhe-'num, unam esse caussam judicaret: nihil se de bello cogitasse; nulla Ambio-'rigi auxilia misisse.' Caesar, explorata re quaestione captivorum; si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum, copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum Atuatucam contulit. id castelli nomen est. hoc ferè est in mediis Eburonum finibus; ubi Titurius atque Aurunculeius, hiemandi caussâ, consederant. hunc quum reliquis rebus locum probabat; tum, quòd superioris anni munitiones integrae manebant, ut militum laborem sublevaret. praesidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit; unam ex iis III, quas proximè conscriptas ex Italia transduxerat. ei legioni castrisque, Q. Tullium Ciceronem praefecit; ducentosque equites attribuit. partito exercitu; T. Labienum cum legionibus III ad Oceanum versus, in eas partes quae Menapios attingunt, proficisci jubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quae Atuaticis adjacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim quod influit in Mosam, extremasque Arduennae partes, ire constituit; quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. discedens, post diem VII sese reversurum confirmat; quam ad diem ei legioni, quae in praesidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si Reipubl. commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint. Erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non

praesidium, non oppidum, quod se armis defenderet; sed in omnes partes dispersa multitudo. ubi cuique aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus impedita, spem praesidii aut salutis aliquam offerebat; confederat. haec loca, vicinitatibus, erant nota: magnamque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat universis, ab perterritis ac dispersis, periculum accidere;) sed in singulis militibus conservandis. quae tamen, ex parte, res ad salutem exercitûs pertinebat: nam et praedae cupiditas, multos longius evocabat; et silvae incertis occultisque itineribus, confertos adire prohibebant. si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet; dimittendae plures manus, diducendique erant milites: si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitus Romani postulabat; locus ipse erat praesidio barbaris; neque ex occulto insidiandi, et dispersos circumveniendi, singulis deerat audacia. at in ejusmodi difficultatibus, quantum diligentiâ provideri poterat, providebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant; quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. dimittit ad finitimas civitates nuncios Caesar: omnes evocat spe praedae, ad diripiendos Eburones; ut potius in silvis Gallorum vita, quam legionariorum, periclitetur; simul, ut magna multitudine circumfusa, pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur. magnus undique numerus celeriter convenit. Haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur; dieique appetebat VII, quem ad diem Caesar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. hic, quantum in bello fortuna possit, et quantos afferat casus, cognosci potuit. dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus; manus erat nulla, quae parvam modò timoris causam afferret. trans Rhenum ad Germanos pervenit fama; diripi Eburones, atque ultro omnes ad praedam evocari. cogunt equitum II millia Sigambri, qui sunt proximi Rheno; a quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Usipetes, supra docuimus: transeunt Rhenum navibus ratibusque, XXX millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, praesidiumque ab Caesare relictum: primos Eburonum fines adeunt: multos ex fuga dispersos excipiunt: magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. invitati praeda, longius procedunt. non hos palus in bello latrociniisque natos, non silvae morantur. quibus in locis sit Caesar, ex captivis quaerunt: profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. atque unus ex cap-

tivis: 'quid vos,' inquit, 'hanc miseram ac tenuem sectamini praedam, 'quibus jam licet esse fortunatissimis? III horis Atuatucam venire potes- 'tis; huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit. praesidii 'tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra 'munitiones audeat.' oblata spe; Germani, quam nacti erant praedam, in occulto relinquunt: ipsi Atuatucam contendunt; usi eodem duce, cujus haec indicio cognoverant. Cicero, qui per omnes superiores dies, praeceptis Caesaris, summa diligentia milites in castris continuisset; ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset: septimo die, diffidens Caesarem de numero dierum fidem servaturum; quòd longius eum progressum audiebat, neque ulla de ejus reditu fama afferebatur; simul, eorum permotus vocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret: nullum hujusmodi casum exspectans, quo IX oppositis legionibus maximoque equitatu, dispersis ac penè deletis hostibus, in millibus passuum III offendi posset; V cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. complures erant in castris ex legionibus aegri relicti: ex quibus qui hôc spatio dierum convaluerant, circiter CCC sub vexillo unà mittuntur. magna praeterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quae in castris subsederat; facta potestate, sequitur. Hôc ipso tempore, casu Germani equites interveniunt; protinusque eodem illo, quo venerant, cursu, ab Decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi, objectis ab ea parte silvis, quàm castris appropinquarent usque eò, ut qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. inopinantes nostri, re nova perturbantur; ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. aegre nostri portas tuentur; reliquos aditus locus ipse per se, munitioque defendit. totis trepidatur castris; atque alius ex alio causam tumultûs quaerit: neque quò signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. alius jam capta castra pronunciat: alius, deleto exercitu atque imperatore, victores barbaros venisse contendit: plerique novas sibi ex loco religiones fingunt; Cottaeque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis; confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus praesidium. perrumpere nituntur; seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimit-

tant. Erat aeger in praesidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Caesarem duxerat: cujus mentionem superioribus proeliis fecimus: ac diem jam v cibo carnerat. hic, diffisus suae atque omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: vidit imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in porta consistit. sequuntur hunc centuriones ejus cohortis quae in statione erat: paullisper proelium unà sustinent. relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: aegre, per manus tractus, servatur. hôc spatio interposito, reliqui sese confirmant; tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemque defensorum praebeant. Interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt. praecurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. hic verò nulla munitio est, quae perterritos recipiat. modò conscripti, atque usus militaris imperiti, ad tribunum militum centurionesque ora convertunt; quid ab his praecipiatur, exspectant. nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, oppugnatione desistunt: rediisse primò legiones credunt, quas longius discessisse ex captivis cognoverant: postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumulum procurrunt: hinc celeriter dejecti, se in signa manipulosque conjiciunt: eò magis timidos perterrent milites. alii, 'cuneo facto ut 'celeriter perrumpant,' censent. 'quoniam tam propinqua sint castra; etsi 'pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse' confidunt. alii, 'ut in jugo consistant, atque eundem omnes ferant casum.' hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo unà profectos docuimus: itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio equite R. qui eis erat praepositus, per medios hostes perrumpunt; incolumesque ad unum in castra perveniunt omnes. hos subsecuti calones equitesque eodem impetu, militum virtute servantur. at ii, qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto; neque in eo quod probaverant consilio permanere, ut se loco superiore defenderent; neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt: sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. centuriones; quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, causâ virtutis, in superiores erant ordines hujus legionis transducti; ne antè partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. militum pars, horum virtute summotis hostibus, praeter spem incolumis in castra pervenit: pars, a barbaris circumventa, periit. Germa-

si, desperata expugnatione castrorum, quod nostros jam constitisse in munitionibus videbant; cum ea praeda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. ac tantus fuit, etiam post discessum hostium, terror; ut ea nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Caesarem exercitu. sic omnium animos timor praeoccupaverat, ut, penè alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum se ex fuga recepisse dicerent; neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fuisse, contenderent. quem timorem, Caesaris adventus sustulit. Reversus ille, eventus belli non ignarus; unum, quòd cohortes ex statione et praesidio essent emissae, questus; 'ne minimo quidem 'casui locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium ad-'ventu potuisse,' indicavit: 'multò etiam amplius, quòd penè ab ipso vallo 'portisque castrorum barbaros avertissent.' quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur; ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt. Caesar, ad vexandos rursus hostes profectus; magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. omnes vici atque omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendebantur: praeda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum a tanta multitudine jumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant. ut, si qui etiam in praesentia se occultassent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. ac saepe in eum locum ventum est; tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non modò visum ab se Ambiorigem in fuga captivi, sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent; ut, spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam a Caesare gratiam inituros putarent, penè naturam studio vincerent; semperque paullum ad summam felicitatem defuisse videretur: atque ille latebris, ac silvis, aut saltibus se eriperet; et noctu occultatus alias regiones partesque peteret, non majore equitum praesidio quam IV, quibus solis vitam suam committere audebat. Tali modo vastatis regionibus; exercitum Caesar, duarum cohortium damno, Durocortorum Rhemorum reducit; concilioque in eum locum Galliae indicto, de conjuratione Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit; et de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore senten-

tia pronunciata, more majorum supplicium sumpsit. nonnulli, judicium veriti, profugerunt. quibus quum aqua atque igni interdixisset; II legiones ad fines Trevirorum, II in Lingonibus, VI reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocavit. frumentoque exercitui provisо; ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

FINIS LIBRI SEXTI.

CAII JULII CAESARIS COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO

LIBER SEPTIMUS.

QUIETA Galliâ; Caesar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur: ubi cognoscit de P. Clodii caede: de Senatusque consulto certior factus, ut omnes Italiae juniores conjurarent; delectum totâ provinciâ habere instituit. eae res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur: addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur; 'retineri urbano motu Caesarem, neque in tantis dissensionibus ad 'exercitum venire posse.' hac impulsi occasione; qui jam antè se populi R. imperio subjectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. indictis inter se principes Galliae conciliis, silvestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte: posse hunc casum ad ipsos recidere demonstrant: miserantur communem Galliae fortunam: omnibus pollicitationibus ac praemiis deposcunt, qui belli initium faciant et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. ejus in primis rationem habendam esse dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferantur; ut Caesar ab exercitu intercludatur. id esse facile; quòd neque legiones, absente Imperatore, ex hibernis egredi audeant; neque Imperator, sine praesidio, ad legiones pervenire possit. postremo, in acie praestare interfici, quam non veterem belli gloriam, libertatemque quam à majoribus acceperint, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes; 'se nullum periculum, communis salutis causâ, 'recusare; principesque se ex omnibus, bellum facturos pollicentur. et, quo-'niam in praesentia obsidibus cavere inter se non possent, ne res efferatur; 'ut jurejurando ac fide sanciatur petunt, (collatis militaribus signis, quo-

'more eorum gravissimae caerimoniae continentur,) ne, facto initio belli, a 'reliquis deserantur.' tunc, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur. Ubi ea dies venit; Carnutes, Cotuato et Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt. civesque Romanos, qui negotiandi caussâ ibi constiterant; in his C. Fusium Cottam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae jussu Caesaris praerat; interficiunt: bonaque eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliae civitates fama perfertur; (nam, ubi major atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant: hunc alii deinceps excipiunt, et proximis tradunt: ut tunc accidit:) nam, quae Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt: quod spatium, est millium passuum circiter CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summae potentiae adolescens; cujus pater principatum Galliae totius obtinuerat, et, ob eam caussam quòd regnum appetebat, ab civitate erat interfectus; convocatis suis clientibus, facile eos incendit. cognito ejus consilio, ad arma concurritur: prohibetur ab Gobanitione patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant: expellitur ex oppido Gergoviâ: non desistit tamen; atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. hac coacta manu; quoscumque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit: hortatur ut, communis libertatis caussâ, arma capiant: magnisque coactis copiis, adversarios suos, a quibus paullo ante erat ejectus, expellit ex civitate. rex ab suis appellatur: dimittit quoquo versùs legationes: obtestatur, ut in fide maneant. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquosque omnes qui Oceanum attingunt, adjungit: omnium consensu, ad eum defertur imperium. qua oblata potestate, omnibus iis civitatibus obsides imperat; certum numerum militum celeriter ad se adduci jubet: armorum quantum quaeque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit: in primis, equitatui studet. summae diligentiae, summam imperii severitatem addit: magnitudine supplicii, dubitantes cogit: nam, majore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat: leviore de caussa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit; ut sint reliquis documento, et magnitudine poenae perterreant alios. His suppliciis celeriter coacto exercitu; Luterium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum parte copiarum in Ruthenos mittit:

ipſo in Bituriges proficiſcitur. ejus adventu Bituriges ad Aeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, ſubſidium rogatum; quo facilius hoſtium copias ſuſtinere poſſint. Aedui, de conſilio legatorum quos Caeſar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatuſque ſubſidio Biturigibus mittunt. qui quum ad flumen Ligerim veniſſent, quod Bituriges ab Aeduis dividit; paucos dies ibi morati, neque flumen tranſire auſi, domum revertuntur: legatiſque noſtris renunciant, 'ſe Biturigum perfidiam veritos revertiſſe; 'quibus id conſilii fuiſſe cognoverint, ut, ſi flumen tranſiſſent, unâ ex parte 'ipſi, alterâ Arverni ſe circumſiſterent.' id cáne de cauſſa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint; quòd nihil nobis conſtat; non videtur pro certo eſſe ponendum. Bituriges, eorum diſceſſu, ſtatim ſe cum Arvernis conjungunt. His rebus in Italiam Caeſari nunciatis; quum jam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res commodiorem in ſtatum perveniſſe intelligeret, in Tranſalpinam Galliam profectus eſt. eò quum veniſſet; magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire poſſet. nam, ſi legiones in Provinciam accerſeret; ſe abſente, in itinere proelio dimicaturas intelligebat: ſi ipſe ad exercitum contenderet; ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, ſuam ſalutem recte committi videbat. Interim Luterius Cadurcus in Ruthenos miſſus, eam civitatem Arvernis conciliat; progreſſus in Nitiobriges et Gabalos, ab utriſque obſides accipit; et, magna concta manu, in Provinciam, Narbonem verſus, eruptionem facere contendit. quâ re nunciata; Caeſar omnibus conſiliis antevertendum exiſtimavit, ut Narbonem proficiſceretur. eò quum veniſſet, timentes confirmat: praeſidia in Ruthenis Provincialibus, Volcis Arecomicis, Toloſatibus, circumque Narbonem; quae loca erant hoſtibus finitima; conſtituit. partem copiarum ex Provincia, ſupplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet. His rebus compara-tis; repreſſo jam Luterio et remoto, quòd intrare intra praeſidia periculoſum putabat; in Helvios proficiſcitur. etſi mons Cebenna, qui Arvernos ab Helviis diſcludit, duriſſimo tempore anni, altiſſima nive iter impediebat; tamen diſcuſſa nive vi in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis; ſummo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. quibus oppreſſis inopinantibus; quòd ſic ſe Cebennâ, ut muro, munitos exiſtimabant; ac ne ſingulari quidem hominí unquam, eo tempore anni, ſemitae patuerant: equitibus imperat, ut, quam latiſſime poſſent, vagentur; et quàm maximum hoſ-

tibus terrorem inferant. celeriter haec famâ ac nuncîis ad Vercingetorigem perferuntur. quem perterriti omnes Arverni circumsistunt, atque obsecrant, ‘ ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; praesertim ‘ quum videat omne ad se bellum translatum.’ quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus. At Caesar biduum in iis locis moratus, quòd haec de Vercingetorige usu ventura opinione praeceperat; per caussam supplementi equitatusque cogendi, ab exercitu discedit: Brutum adolescentem iis copiis praeficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quàm latissime pervagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. his constitutis rebus; suis inopinantibus, quàm maximis potest itineribus Viennam pervenit. ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eò praemiserat; neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Aeduorum in Lingones contendit, ubi 11 legiones hiemabant; ut, si quid etiam de sua salute ab Aeduis iniretur consilii, celeritate praecurreret. eò quum perveniisset, ad reliquas legiones mittit; priusque in unum locum omnes cogit, quàm de ejus adventu Arvernis nunciari posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Biturîges exercitum reducit; atque inde profectus, Gergoviam Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos Caesar collocaverat Aeduisque attribuerat, oppugnare instituit. magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum afferebat: si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret; ne, stipendiariis Aeduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quòd nullum in eo amicis praesidium videret positum esse: sin maturius ex hibernis educeret; ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. praestare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quàm, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. itaque cohortatus Aeduos de supportando commeatu; praemittit ad Boios, qui de suo adventu doceant, hortenturque ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis; ad Boios proficiscitur. Altero die quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset; ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit: idque biduo circumvallavit. tertio die missis ex oppido legatis de deditione; arma proferri, jumenta produci, DC obsides dari jubet. ea qui confecerat, C. Trebonium legatum relinquit. ipse, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur. qui tunc primum,

allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni; quum longius eam rem ductum iri existimarent; praesidium, Genabi tuendi caussa, quod eò mitterent, comparabant. huc biduo Caesar pervenit; et, castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quaeque ad eam rem usui sint, militibus imperat: et, quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat; veritus ne noctu ex oppido profugerent, II legiones in armis excubare jubet. Genabenses, paullo ante mediam noctem, silentio ex oppido egressi, flumen transire coeperunt. qua re per exploratores nunciata; Caesar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intromittit; atque oppido potitur; perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur; quod pontis atque itinerum angustiae, multitudinis fugam intercluserant. oppidum diripit, atque incendit; praedam militibus donat: exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit. Vercingetorix, ubi de Caesaris adventu cognovit, oppugnatione desistit: atque obviam Caesari proficiscitur. ille oppidum Biturigum, positum in viâ, Noviodunum oppugnare instituerat. quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, 'ut sibi ignosceret, suaeque vitae consuleret:' ut celeritate reliquas res conficeret, quâ pleraque erat consecutus; arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. parte jam obsidum transdita; quum reliqua administrarentur; centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma jumentaque conquirerent: equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simulatque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt; clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt. centuriones in oppido, quum, ex significatione Gallorum, novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent; gladiis districtis, portas occupaverunt, suosque omnes incolumes receperunt. Caesar ex castris equitatum educi jubet; proeliumque equestre committit: laborantibus jam suis Germanos equites circiter CD submittit, quos ab initio secum habere instituerat. eorum impetum, Galli sustinere non potuerunt; atque in fugam conjecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt. quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum operâ plebem concitatam existimabant, ad Caesarem perduxerunt; seseque ei dediderunt. quibus rebus confectis, Caesar ad oppidum Avaricum, (quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione,) profectus est: quòd, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confi-

debat. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis; suos ad concilium convocat. docet, 'longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu Romani prohibeantur: id esse facile; quòd equitatu ipsi abundent, et quòd anni tempore subleventur: pabulum secari non posse; necessariò dispersos hostes, ex aedificiis petere; hos omnes quotidie equitibus deleri posse. praeterea, salutis caussa, rei familiaris commoda negligenda. vicos atque aedificia incendi oportere, hos spatio a Boia quoquoversus, quò, pabulandi caussa, adire posse videantur. harum ipsis rerum copiam suppetere; quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur. Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius a castris progressuros: neque interesse, ipsosne interficiant, impedimentisve exuant; quibus amissis, bellum geri non possit. praeterea, oppida incendi oportere, quae non munitione et loci natura ab omni sint periculo tuta; neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula; neu Romanis proposita ad copiam commeatus praedamque tollendam. haec si gravia, aut acerba videantur: multo illa gravius aestimare debere; liberos, conjuges in servitutem abstrahi; ipsos interfici: quae sit necesse accidere victis.' Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius xx urbes Biturigum incenduntur. hoc idem fit in reliquis civitatibus. in omnibus partibus incendia conspiciuntur. quae etsi magno cum dolore omnes ferebant; tamen hoc sibi solatii proponebant, quòd se, prope explorata victoria, celeriter amissa recuperaturos confidebant. deliberatur de Avarico in communi concilio; incendi placeret, an defendi. procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges; 'ne pulcherrimam prope totius Galliae urbem, quae et praesidio et ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur. facile se loci natura defensuros' dicunt; 'quòd prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata, unum habeat et perangustum aditum.' datur petentibus venia; diffundente primò Vercingetorige, post concedente; et precibus ipsorum, et misericordiâ vulgi. defensores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus subsequitur; et locum castris deligit, paludibus silvisque munitum, ab Avarico longe millia passuum xv. ibi per certos exploratores in singula dici tempora, quae ad Avaricum agerentur, cognoscebat; et, quid fieri vellet, imperabat. omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat; disper-

ſoſque, quum longius neceſſariò procederent, adoriebatur; magnoque incommodo afficiebat; etſi, quantum ratione provideri poterat, ab noſtris occurrebatur, ut incertis temporibus diverſiſque itineribus iretur. Caſtris ad eam partem oppidi poſitis Caeſar, quae, intermiſſa a flumine et palude, aditum (ut ſupra diximus) anguſtum habebat; aggerem apparare, vineas agere, turres duas conſtituere coepit: nam circumvallare, loci natura prohibebat. de re frumentaria, Boios atque Aeduos adhortari non deſtitit: quorum alteri, quod nullo ſtudio agebant, non multum adjuvabant: alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, conſumpſerunt. ſumma difficultate rei frumentariae affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum, incendiis aedificiorum, uſque eò, ut complures dies milites frumento caruerint, et, pecore è longinquioribus vicis adacto, extremam famem ſuſtentarent: nulla tamen vox eſt ab iis audita, populi R. majeſtate et ſuperioribus victoriis indigna. quin etiam Caeſar quum in opere ſingulas legiones appellaret, et, ſi acerbius inopiam ferrent, ſe dimiſſurum oppugnationem diceret; univerſi ab eo, ne id faceret, petebant. 'ſic ſe complures annos, illo imperante, meruiſſe; ut nullam ignominiam 'acciperent; nunquam infecta re diſcederent. hoc ſe ignominiae laturos 'loco, ſi inceptam oppugnationem reliquiſſent. praeſtare omnes perferre 'acerbitates, quam non civibus Romanis, qui Genabi perfidiâ Gallorum in'teriſſent, parentarent.' haec eadem centurionibus tribuniſque militum mandabant, ut per eos ad Caeſarem deferrentur. Quum jam muro appropinquaſſent turres; ex captivis Caeſar cognovit, Vercingetorigem, conſumpto pabulo, caſtra moviſſe propius Avaricum; atque ipſum, cum equitatu, expeditiſque qui inter equites proeliari conſueſſent, inſidiarum cauſſa eò profectum, quò noſtros poſtero die pabulatum venturos arbitrabatur. quibus rebus cognitis; media nocte ſilentio profectus, ad hoſtium caſtra manè pervenit. illi, celeriter per exploratores adventu Caeſaris cognito, carros impedimentaque ſua in arctiores ſilvas abdiderunt; copias omnes, in loco edito atque aperto, inſtruxerunt. qua re nunciata; Caeſar celeriter ſarcinas conferri, arma expediri juſſit. Collis erat leniter ab infimo acclivis. hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus 1. hôc ſe colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant; generatimque diſtributi in civitates, omnia vada ac ſaltus ejus paludis certis cuſtodiis obtinebant; ſic animo parati, ut, ſi eam paludem Ro-

mani perrumpere conarentur, haesitantes premerent ex loco superiore. ut, qui propinquitatem loci viderent, paratos prope aequo Marte ad dimicandum existimarent; qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. indignantes milites Caesar, quòd conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto; et signum proelii exposcentes; edocet, 'quanto detrimento, et quot virorum fortium morte 'necesse esset constare victoriam: quos quum sic animo paratos videret, ut 'nullum pro sua laude periculum recusarent; summae se iniquitatis con-'demnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem.' sic milites consolatus, eodem die reducit in castra: reliqua, quae ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit. Vercingetorix, quum ad suos redisset; proditionis insimulatus, 'quòd castra propius Romanos movisset, 'quod cum omni equitatu discessisset, quòd sine imperio tantas copias reliquisset, quòd ejus discessu Romani tanta opportunitate et celeritate venissent; non haec omnia fortuitu, aut sine consilio, accidere potuisse; regnum illum Galliae malle Caesaris concessu, quam ipsorum habere beneficio:' tali modo accusatus, ad haec respondit: 'quòd castra movisset, factum inopiâ pabuli; etiam ipsis hortantibus: quòd propius Romanos accessisset; persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet. 'equitum verò operam, neque in loco palustri desiderari debuisse; et illic fuisse utilem, quo sint profecti. summam imperii se consultò nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: 'cui rei, propter animi mollitiem, studere omnes videret; quod diutius laborem ferre non possent. Romani si casu intervenerint, fortunae; si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam; quod et paucitatem eorum ex 'loco superiore cognoscere, et virtutem despicere potuerit; qui dimicare 'non ausi, turpiter se in castra receperint. imperium se a Caesare, per proditionem, nullum desiderare; quod habere victoriâ posset, quae jam esset 'sibi ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magis 'honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. haec ut intelligatis,' inquit, 'sincerè a me pronunciari; audite Romanos milites.' producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, et fame vinculisque excruciaverat. ii, jam antè edocti quae interrogati pronunciarent, 'milites se esse legionarios' dicunt: 'fame et inopia adductos, clam ex castris exisse; si quid frumenti, aut pecoris, in agris reperire possent: simili

'omnem exercitum inopiâ premi; nec jam vires ſufficere cujuſquam, nec 'ferre operis laborem poſſe: itaque ſtatuiſſe Imperatorem, ſi nihil in oppug-'natione oppidi profeciſſet, triduo exercitum deducere. haec a me,' inquit Vercingetorix, 'beneficia habetis; quem proditionis infimulatis. cujus ope-'rā, ſine veſtro ſanguine, tantum exercitum victorem fame penè conſump-'tum videtis; quem, turpiter ſe ex hac fuga recipientem, ne qua civitas 'ſuis finibus recipiat, a me proviſum eſt.' Conclamat omnis multitudo, et ſuo more armis concrepat; quòd facere in eo conſuevérunt, cujus orationem approbant: 'ſummum eſſe Vercingetorigem ducem; nec de ejus fide dubi-'tandum; nec majori ratione bellum adminiſtrari poſſe.' ſtatuunt, ut de-cem millia hominum, delecta ex omnibus copiis, in oppidum ſubmittantur: nec ſolis Biturigibus communem ſalutem committendam cenſent; quòd pe-nè in eo, ſi id oppidum retinuiſſent, ſummam victoriae conſtare intellige-bant. Singulari militum noſtrorum virtuti, conſilia cujuſquemodi Gallorum occurrebant: ut eſt ſummae genus ſollertiae; atque ad omnia imitanda atque efficienda, quae ab quoque fraduntur, aptiſſimum. nam et laqueis falces avertebant; quas quum deſtinaverant, tormentis introrſus reducebant; et aggerem cuniculis ſubtrahebant: eò ſcientius, quòd apud eos magnae ſunt ferrariae, atque omne genus cuniculorum notum atque uſitatum eſt. totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis in-texerant. tum crebris diurnis nocturniſque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; et noſtrarum turri-um altitudinem, quantum has quotidianus agger expreſſerat, commiſſis ſua-rum turrium malis adaequabant; et apertos cuniculos praeuſta et praeacuta materia, et pice ferveſacta, et maximi ponderis ſaxis morabantur, moenibuſ-que appropinquare prohibebant. Muris autem omnibus Gallicis haec fere forma eſt. trabes directae perpetuae in longitudinem, paribus intervallis, diſtantes inter ſe binos pedes, in ſolo collocantur: hae revinciuntur intror-ſus, et multo aggere veſtiuntur: ea autem, quae diximus, intervalla gran-dibus in fronte ſaxis effarciuntur. iis collocatis et coagmentatis, alius in-ſuper ordo adjicitur; ut idem illud intervallum ſervetur; neque inter ſe con-tingant trabes, ſed paribus intermiſſae ſpatiis, ſingulae ſingulis ſaxis inter-jectis, arte contineantur. ſic deinceps omne opus contexitur, dum juſta muri altitudo expleatur. hoc quum in ſpeciem varietatemque opus deforme non eſt, alternis trabibus ac ſaxis, quae rectis lineis ſuos ordines ſervant: tum,

ad utilitatem et defensionem urbium, summam habet opportunitatem; quòd et ab incendio lapis, et ab ariete materia defendit; quae, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta, neque perrumpi neque distrahi potest. His tot rebus impedita oppugnatione; milites, quum toto tempore, luto, frigore, et assiduis imbribus tardarentur; tamen continenti labore omnia haec superaverunt; et diebus XXV aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX, exstruxerunt. quum is murum hostium penè contingeret; et Caesar ad opus consuetudine excubaret; militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur; paullo ante III vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant; eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. alii faces atque aridam materiem, de muro in aggerem eminus jaciebant; picem alii, reliquasque res quibus ignis excitari potest, fundebant: ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. tamen, quòd institutо Caesaris duae semper legiones pro castris excubabant; pluresque partitis temporibus in opere erant: celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggeremque interscinderent; omnis verò ex castris multitudo, ad restinguendum concurreret. Quum in omnibus locis, consumpta jam reliqua parte noctis, pugnaretur; semperque hostibus spes victoriae redintegraretur; eò magis, quòd deustos turrium pluteos videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertebant; semperque ipsi recentes defessis succederent; omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur: accidit inspectantibus nobis, quod, dignum memoria visum, praetermittendum non existimavimus. quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transditas glebas in ignem è regione turris projiciebat; scorpione ab latere dextro transjectus, exanimatusque, concidit: hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius; et tertio, quartus: nec ille prius est à propugnatoribus vacuus relictus locus, quàm, restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli; quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante et jubente Vercingetorige. id silentio noctis consti, non magna jactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quòd neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant; et palus, quae perpetua

intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. jamque hoc facere nostri apparabant, quum matres familias repente in publicum procurrerunt, flentesque projectae ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura et vicinus infirmitas impediret. ubi eos perstare in sententia viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit; conclamare, et significare de fuga Romanis coeperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viae praeoccuparentur, consilio destiterunt. Postero die Caesar, promota turri, directisque operibus quae facere instituerat; magno coorta imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est; quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat, suosque languidius in opere versari jussit; et, quid fieri vellet, ostendit. legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriae percipierent; iis, qui primi murum ascendissent, praemia proposuit; militibusque signum dedit. illi subito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter compleverunt. Hostes re nova perterriti, muro turribusque dejecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt; hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contra veniretur, acie instructa depugnarent. ubi neminem in aequum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt; veriti ne omnino spes omnis fugae tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: parsque ibi, quum angusto exitu portarum se ipsi premerent, à militibus; pars jam egressa portis, ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui praedae studeret. sic, et Genabensi caede, et labore operis incitati, non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium; vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. quos ille, multa jam nocte, silentio sic ex fuga excepit, (veritus ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oriretur,) ut, procul in via dispositis familiaribus suis principibusque civitatum, disparandos deducendosque ad suos curaret, quae cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat. Postero die, concilio convocato, consolatus cohortatusque est; 'ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur 'incommodo: non virtute, neque in acie vicisse Romanos; sed artificio 'quodam, et scientia oppugnationis; cujus rei fuerint ipsi imperiti: errare,

'siqui in bello omnes secundos rerum proventus exspectent: sibi nunquam
'placuisse Avaricum defendi; cujus rei testes, ipsos haberet: sed factum im-
'prudentia Biturigum, et nimia obsequentia reliquorum, ut hoc incommo-
'dum acciperetur: id tamen se celeriter majoribus commodis sanaturum:
'nam quae ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia ad-
'juncturum; atque unum consilium totius Galliae effecturum; cujus con-
'sensu ne orbis quidem terrarum possit obsistere: idque se prope jam effec-
'tum habere: interea aequum esse, ab iis, communis salutis caussa, impetra-
'ri, ut castra munire instituerent, quo facilius hostium repentinos impetus
'sustinere possent.' fuit haec oratio non ingrata Gallis; maxime, quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo; neque se in occultum abdiderat, et conspectum multitudinis fugerat: plusque animo providere et praesentire existimabatur, quòd, re integra, primò incendendum Avaricum, pòst deserendum censuerat. itaque, ut reliquorum Imperatorum res adversae auctoritatem minuunt; sic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. simul in spem veniebant, ejus affirmatione, de reliquis adjungendis civitatibus. primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt; et sic sunt animo consternati homines insueti laborum, ut omnia, quae imperarentur, sibi patienda existimarent. Nec minus, quàm est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret; atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat; quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia, facillime capi posset. qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat. simul, ut diminutae copiae redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem, et quam ante diem, in castra adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus in Gallia numerus, conquiri et ad se mitti jubet. his rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. interim Theutomatus Olloviconis filius, rex Nitiobrigum, cujus pater ab senatu nostro amicus erat appellatus; cum magno equitum suorum numero, et quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit. Caesar Avarici compiures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatûs nactus; exercitum ex labore atque inopia refecit. jam prope hieme confecta; quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, et ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere, sive obsidione premere posset: legati ad eum principes Aeduorum veniunt,

oratum, 'ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse in 'periculo rem; quòd, quum singuli magistratus antiquitus creari, atque re- 'giam potestatem annum obtinere consuessent; duo magistratum gerant; et 'se uterque eorum legibus creatum esse dicat: horum esse alterum Convicto- 'litanem, florentem et illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissima 'familia natum, atque ipsum hominem summae potentiae et magnae cogna- 'tionis, cujus frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesse- 'rit: civitatem omnem esse in armis; divisum senatum; divisum populum, 'in suas cujusque eorum clientelas: quod si diutius alatur controversia; fo- 're, uti pars cum parte civitatis confligat: id ne accidat, positum in ejus 'diligentia atque auctoritate.' Caesar, etsi à bello atque hoste discedere, de- trimentosum esse existimabat; tamen non ignorans, quanta ex dissensioni- bus incommoda oriri consuèssent; ne tanta et tam conjuncta populo R. ci- vitas, quam ipse semper aluisset omnibusque rebus ornasset, ad vim atque ad arma descenderet; atque ea pars, quae minus sibi confideret, auxilia à Ver- cingetorige accerseret; huic rei praevertendum existimavit. et quod, legibus Aeduorum, iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de jure aut legibus eorum diminuisse videretur, ipse in Aeduos proficisci statuit; senatumque omnem, et quos inter controversia esset, Decetiam ad se evocavit. quum prope omnis civitas eò convenisset; doceturque, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportue- rit, fratrem à fratre renunciatum; quum leges, duos ex una familia, vivo utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent: Cotum, magistratum deponere coëgit: Convictolitanem, qui per sacerdotes, more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potes- tatem obtinere jussit. Hôc decreto interpósito; cohortatus Aeduos, ut con- troversiarum ac dissensionum oblivisserentur; atque omissis omnibus rebus, huic bello servirent; eaque, quae meruissent, praemia ab se, devicta Gallia, exspectarent; equitatumque omnem, et peditum millia x sibi celeriter mitte- rent, quae in praesidiis rei frumentariae caussa disponeret: exercitum in duas partes divisit. IV legiones in Senones Parisiosque, Labieno ducendas dedit: VI ipse in Arvernos, ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver du- xit. equitatûs partem illi attribuit; partem sibi reliquit. quâ re cognita; Ver- cingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab altera parte flu- minis iter facere coepit. Quum uterque utrique esset exercitus in conspectu,

ferèque è regione castris castra poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent; erat in magnis Caesari difficultatibus res, ne majorem aestatis partem flumine impediretur; quòd non fere ante autumnum Elaver vado transiri soleat. itaque, ne id accideret; silvestri loco castris positis, è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat; postero die cum 11 legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut constituerat, misit; demptis quartis quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. his quam possent longissime progredi jussis; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum; iisdem publicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit. celeriter effecto opere, legionibusque transductis, et loco castris idoneo delecto; reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita; ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur; magnis itineribus antecessit. Caesar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit: equestrique proelio eo die levi facto; perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat; de expugnatione desperavit: de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. at Vercingetoris, castris prope oppidum in monte positis; mediocribus circum se intervallis, separatim singularum civitatum copias collocaverat, atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, qua despici poterat; horribilem speciem praebebat. principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se quotidie convenire jubebat; seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur. neque ullum fere diem intermittebat, quin, equestri proelio, interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atque ex omni parte circumcisus; (quem si tenerent nostri, et aquae magna parte, et pabulatione libera, prohibituri hostes videbantur:) sed is locus praesidio ab iis non nimis firmo tenebatur. tum silentio nostis, Caesar ex castris egressus; prius quam subsidium ex oppido venire posset, dejecto praesidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit; fossamque duplicem duodenum pedum a majoribus castris ad minora perduxit; ut tutò ab repentino hostium incursu, etiam singuli commeare possent. Dum haec ad Gergoviam geruntur; Convictolitanis Aeduus, cui magistratum adjudicatum a Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis pecunia, cum qui-

huſdam adoleſcentibus colloquitur: quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, ampliſſima familia nati adoleſcentes. cum iis praemium communicat; hortaturque eos, 'ut ſe liberos, et imperio natos, meminerint: 'unam eſſe Aeduorum civitatem, quae certiſſimam Galliae victoriam diſli-'neat: ejus auctoritate reliquas contineri; qua tranſducta, locum conſiſ-'tendi Romanis in Gallia non fore: eſſe nonnullo ſe Caeſaris beneficio af-'fectum; ſic tamen, ut juſtiſſimam apud eum cauſſam obtinuerit; ſed plus 'communi libertati tribuere. cur enim potius Aedui de ſuo jure et de legi-'bus ad Caeſarem diſceptatorem, quam Romani ad Aeduos, veniant?' celeriter adoleſcentibus et oratione magiſtratus et praemio deductis, quum ſe vel principes ejus conſilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur; quòd civitatem temere ad ſuſcipiendum bellum adduci poſſe non confidebant. placuit, ut Litavicus decem illis millibus, quae Caeſari ad bellum mitterentur, praeficeretur; atque ea ducenda curaret; fratreſque ejus ad Caeſarem praecurrerent: reliqua, qua ratione agi placeat, conſtituunt. Litavicus, accepto exercitu; quum millia paſſuum circiter XXX ab Gergovia abeſſet, convocatis ſubito militibus, lacrimans; 'quò proficiſcimur,' inquit, 'milites? om-'nis noſter equitatus, nobilitas omnis interiit. principes civitatis Epore-'dorix et Virdumarus, inſimulati proditionis ab Romanis; indicta cauſſa, 'interfecti ſunt. haec ab iis cognoſcite, qui ex ipſa caede fugerunt; nam 'ego, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohi-'beor, quae geſta ſunt, pronunciare.' producuntur ii, quos ille edocuerat quae dici vellet: atque eadem, quae Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt: 'multos equites Aeduorum interfectos, quòd collocuti cum Ar-'vernis dicerentur; ipſos ſe inter multitudinem militum occultaſſe, atque ex 'media caede profugiſſe.' conclamant Aedui; et Litavicum obſecrant, ut ſibi conſulat. 'quaſi vero,' inquit ille, 'conſilii ſit res; ac non neceſſe ſit 'nobis Gergoviam contendere, et cum Arvernis noſmet conjungere. an du-'bitamus, quin, nefario facinore admiſſo, Romani jam ad nos interficien-'dos concurrant? proinde, ſi quid in nobis animi eſt, perſequamur eorum 'mortem, qui indigniſſime interierunt; atque hos latrones interficiamus:' oſtendit cives Romanos, qui ejus praeſidii fiducia una erant. continuo magnum numerum frumenti commeatuſque diripit; ipſos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota civitate Aeduorum dimittit: eodem mendacio, de caede equitum et principum, permovet: hortatur, ut ſimili ratione, atque

ipse fecerit, suas injurias persequantur. Eporedorix Aeduus, summo loco natus adolescens, et summae domi potentiae; et una Virdumarus, pari aetate et gratia, sed genere dispari; quem Caesar sibi ab Divitiaco transditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat; in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. his erat inter se de principatu contentio; et, in illa magistratuum controversia, alter pro Convictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverat. ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, media fere nocte rem ad Caesarem defert; orat, 'ne patiatur civi-'tatem, pravis adolescentium consiliis, ab amicitia populi Romani desice-'re: quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus con-'junxerint; quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi 'momento aestimare posset.' Magna affectus sollicitudine hôc nuncio Caesar, quòd semper Aeduorum civitati praecipue indulserat; nulla interposita dubitatione, legiones expeditas IV, equitatumque omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra; quòd res in celeritate posita esse videbatur. C. Fabium legatum, cum legionibus II, castris praesidio relinquit. fratres Litavici, quum comprehendi jussisset, paullo ante reperit ad hostes profugisse. adhortatus milites, 'ne, necessario tempore, iti-'neris labore permoveantur;' cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV, agmen Aeduorum conspicatus, immisso equitatu iter eorum moratur atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem et Virdumarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari suosque appellare jubet. iis cognitis, et Litavici fraude perspecta; Aedui manus tendere, deditionem significare, et, projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus, cum suis clientibus, quibus nefas more Gallorum est, etiam in extrema fortuna, deserere patronos; Gergoviam profugit. Caesar, nunciis ad civitatem Aeduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset; tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis; castra ad Gergoviam movit. medio fere itinere, equites a Fabio missi, quanto res in periculo esset, exponunt: 'summis co-'piis castra oppugnata' demonstrant, 'quum crebro integri defessis succede-'rent, nostrosque assiduo labore defatigarent; quibus, propter magnitudi-'nem castrorum, perpetuo esset iisdem in vallo permanendum: multitudi-'ne sagittarum, atque omnis generis telorum, multos vulneratos: ad haec 'sustinenda, magno usui fuisse tormenta: Fabium, discessu eorum, duabus

'relictis portis, obstruere caeteras; pluteosque vallo addere, et se in poste-'rum diem similem ad casum parare.' iis rebus cognitis Caesar, summo studio militum, ante ortum solis in castra pervenit. Dum haec ad Gergoviam geruntur; Aedui, primis nunciis à Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas; quae maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeat pro re comperta. bona civium Romanorum diripiunt; caedes faciunt; in servitutem abstrahunt. adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit; ut, facinore admisso, ad sanitatem reverti pudeat. M. Aristium tribunum militum, iter ad legionem facientem, fide data, ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi caussa ibi constiterant: hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes, diem noctemque obsident: multis utrimque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant. interim nuncio allato, 'omnes eorum milites in potestate Caesaris teneri;' concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quaestionem de bonis direptis decernunt. Litavici fratrumque bona publicant: legatos ad Caesarem, sui purgandi gratia, mittunt. haec faciunt, recuperandorum suorum caussa. sed, contaminati facinore; et capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat; et timore poenae exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt, civitatesque reliquas legationibus sollicitant. quae tametsi Caesar intelligebat; tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: 'nihil se, 'propter inscientiam levitatemque vulgi, gravius de civitate judicare; ne-'que de sua in Aeduos benevolentia diminuere.' ipse majorem Galliae motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum à Gergovia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio nata a timore defectionis, similis fugae videretur. Haec cogitanti, accidere visa est facultas rei bene gerendae. nam quum minora in castra, operis perspiciendi caussa, veniisset; animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus; qui, superioribus diebus, vix prae multitudine cerni poterat. admiratus, quaerit ex perfugis caussam; quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. constabat inter omnes, quod jam ipse Caesar per exploratores cognoverat; dorsum esse ejus jugi prope aequum; sed hàc silvestre et angustum, quà esset aditus ad alteram partem oppidi: vehementer huic illos loco timere: nec jam aliter sentire, uno colle

ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin pene circumvallati atque omni exitu et pabulatione intercluſi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes à Vercingetorige evocantur. Hac re cognita, Caesar mittit complures equitum turmas eò de media nocte: iis imperat, ut paullo tumultuoſius omnibus in locis pervagentur. prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris malorumque produci, deque iis stramenta detrahi, mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet: his paucos addit equites, qui latius, ostentationis causſa, vagentur: longo circuitu eàsdem omnes jubet petere regiones. haec procul ex oppido videbantur; ut erat à Gergovia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. legionem unam eodem jugo mittit, et paullum progressam inferiore loco constituit, silvisque occultat. augetur Gallis suspicio; atque omnes illò munitionum copiae transducuntur. vacua castra hostium Caesar conspicatus; tectis insignibus suorum, occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus castris in minora transducit: legatisque, quos singulis legionibus praefecerat, quid fieri velit, ostendit: ils primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe praedae longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc, una celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non proelii. his rebus expositis, signum dat, et ab dextra parte alio adscensu eodem tempore Aeduos mittit. Oppidi murus ab planitie atque initio adscensus, recta regione, si nullus anfractus intercederet, circ passus aberat. quidquid huic circuitus ad mollitendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. a medio fere colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis vi pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, praeduxerant Galli; atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis, usque ad murum oppidi, densissimis castris compleverant. milites, signo dato, celeriter ad munitionem perveniunt; eamque transgressi, trinis castris potiuntur. ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus rex Nitiobrigum subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus praedantium militum eriperet. Consecutus id quod animo proposuerat Caesar, receptui canit jussit; legionisque decimae, quacum erat concionatus, signa constitere. at reliquarum militis legionum, non exaudito tubae sono, quòd satis magna vallis intercedebat; tamen à tribunis militum, legatisque,

ni erat a Caesare praeceptum, retinebantur. sed elati spe celeris victoriae, et hostium fuga, superiorumque temporum secundis proeliis; nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent. neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque appropinquarunt. tum vero ex omnibus urbis partibus orto clamore; qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, quum hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido ejecerunt. matres-familiae, de muro vestem argentumque jactabant; et pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent; neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent. nonnullae de muris per manus demissae, sese militibus transdebant. L. Fabius centurio legionis VIII, quem inter suos ea die dixisse constabat, 'excitari se Avaricensibus praemiis; neque commissurum, ut prius 'quisquam murum ascenderet;' tres suos nactus manipulares, atque ab iis sublevatus, murum adscendit: eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa convenerant; primò, exaudito clamore; inde etiam crebris nuntiis incitati, oppidum ab Romanis teneri; praemissis equitibus, magno concursu eò contenderunt. eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat. quorum quum magna multitudo convenisset; matres-familiae, quae paullo antè Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, et more Gallico passum capillum ostentare, liberosque in conspectu proferre, coeperunt. erat Romanis nec loco, nec numero, aequa contentio: simul, et cursu et spatio pugnae defatigati, non facile recentes atque integros sustinebant. Caesar, quum iniquo loco pugnari, hostiumque augeri copias videret; praemunitus suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, mittit; ut cohortes ex castris celeriter educeret, et sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret: ut, si nostros depulsos loco vidisset; quo minus libere hostes insequerentur, terreret. ipse paullum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat; eventum pugnae exspectabat. Quum acerrime comminus pugnaretur: hostes, loco et numero; nostri, virtute confiderent: subito sunt Aedui visi, ab latere nostris aperto; quos Caesar ab dextra parte alio adscensu, manus distinendae causa, miserat. ii, similitudine armorum, vehementer nostros perterruerunt: ac, manifesti dextris humeris exertis animadvertebantur, quod insigne pacatis esse consueverat; tamen id ipsum sui fal-

lendi causſa, milites ab hoſtibus factum exiſtimabant. eodem tempore L. Fabius centurio, quique unà murum adſcenderant; circumventi atque interfecti, de muro praecipitabantur. M. Petreius ejuſdem legionis centurio, quum portas exſcindere conatus eſſet; a multitudine oppreſſus, ac ſibi deſperans, multis jam vulneribus acceptis; manipularibus ſuis, qui illum ſecuti erant, 'quoniam,' inquit, 'me unà vobiſcum ſervare non poſſum, veſtrae 'quidem certe ſaluti proſpiciam, quos, cupiditate gloriae adductus, in peri-'culum deduxi. vos, data facultate, vobis conſulite:' ſimul irrupit in medios hoſtes; duobuſque interfectis, reliquos a porta paullum ſubmovit. conantibus auxiliari ſuis, 'fruſtra,' inquit, 'meae vitae ſubvenire conamini, quem 'jam ſanguis vireſque deficiunt. proinde hinc abite, dum eſt facultas; voſ-'que ad legionem recipite.' ita pugnans, pòſt paullum concidit, ac ſuis ſaluti fuit. Noſtri, quum undique premerentur, XLVI centurionibus amiſſis, dejecti ſunt loco: ſed intolerantius Gallos inſequentes, legio X tardavit; quae pro ſubſidio paullo aequiore loco conſtiterat. hanc rurſus XIII legionis cohortes exceperunt; quae ex caſtris minoribus eductae, cum T. Sextio legato ceperant locum ſuperiorem. legiones, ubi primàm planitiem attigerunt, infeſtis contra hoſtes ſignis conſtiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis ſuos intra munitiones reduxit. eo die, milites ſunt paullo minus DCC deſiderati. Poſtero die Caeſar, concione advocata, temeritatem cupiditatemque militum reprehendit; 'quòd ſibi ipſi judicaviſſent, quò procedendum, 'aut quid agendum videretur; neque, ſigno recipiendi dato, conſtitiſſent; 'neque a tribunis militum legatiſque retineri potuiſſent:' expoſito, 'quid 'iniquitas loci poſſet; quid ipſe ad Avaricum ſenſiſſet, quum, ſine duce et 'ſine equitatu deprehenſis hoſtibus, exploratam victoriam dimiſiſſet, ne 'parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acci-'peret. quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non caſ-'trorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potu-'iſſet; tantopere licentiam arrogantiamque reprehendere, quòd plus ſe, 'quàm imperatorem, de victoria atque exitu rerum ſentire exiſtimarent: non 'minus ſe in milite modeſtiam et continentiam, quàm virtutem atque animi 'magnitudinem deſiderare.' Hac habita concione: et ad extremum confirmatis militibus; 'ne ob hanc cauſſam animo permoverentur; neu, quod in-'iquitas loci attuliſſet, id virtuti hoſtium tribuerent:' eadem de profectione cogitans, quae ante ſenſerat; legiones ex caſtris eduxit: aciemque idoneo

loco conſtituit. quum Vercingetorix nihilo magis in aequum lotum deſcenderet; levi facto equeſtri proelio, atque eo ſecundo, in caſtra exercitum reduxit. quum hoc idem poſtero die feciſſet: ſatis ad Gallicam oſtentationem minuendam, militumque animos confirmandos, factum exiſtimant; in Aeduos movit caſtra. ne tum quidem inſecutis hoſtibus; III die ad flumen Elaver pontem reſecit, atque exercitum tranſduxit. Ibi à Virdumaro atque Eporedorige Aeduis appellatus, diſcit, 'cum omni equitatu Litavicum ad 'ſollicitandos Aeduos profectum; opus eſſe et ipſos antecedere, ad confir-'mandam civitatem.' et ſi multis jam rebus perfidiam Aeduorum Caeſar perſpectam habebat, atque horum diſceſſu admaturari defectionem civitatis exiſtimabat; tamen retinendos eos non cenſuit; ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam ſuſpicionem. diſcedentibus his, breviter ſua in Aeduos merita expoſuit: 'quos et quàm humiles accepiſſet, compulſos 'in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, impoſito ſtipendio, obſi-'dibus ſumma cum contumelia extortis: quam in fortunam, quamque in am-'plitudinem deduxiſſet; ut non ſolum in priſtinum ſtatum rediſſent, ſed 'omnium temporum dignitatem et gratiam anteceſſiſſe viderentur.' his datis mandatis, eos ab ſe dimiſit. Noviodunum erat oppidum Aeduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco poſitum. huc Caeſar omnes obſides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, ſuorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, hujus belli cauſſa, in Italia atque Hiſpania coëmptorum, miſerat. eo quum Eporedorix Virdumaruſque veniſſent, et de ſtatu civitatis cognoviſſent; 'Litavicum Bi-'bracte ab Aeduis receptum, quod eſt oppidum apud eos maximae auctori-'tatis; Convictolitanem magiſtratum, magnamque partem ſenatus, ad eum 'conveniſſe; legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda 'publice miſſos:' non praetermittendum tantum commodum exiſtimaverunt. itaque, interfectis Novioduni cuſtodibus, quique eò negotiandi aut itineris cauſſa convenerant; pecuniam atque equos inter ſe partiti ſunt. obſides civitatum, Bibracte ad magiſtratum deducendos curaverunt. oppidum, quòd ab ſe teneri non poſſe judicabant; ne cui eſſet uſui Romanis, incenderunt. frumenti quod ſubitò potuerunt, navibus avexerunt; reliquum, flumine atque incendio corruperunt. ipſi ex finitimis regionibus copias cogere; praeſidia cuſtodiaſque ad ripas Ligeris diſponere; equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris cauſſa, oſtentare coeperunt; ſi aut re frumentaria Ro-

manos excludere, aut adductos inopia ex Provincia expellere possent. quam ad spem multum eos adjuvabat, quòd Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado transiri non posse videretur. Quibus rebus cognitis, Caesar maturandum sibi censuit; si esset in perficiendis pontibus periclitandum; ut prius, quam essent majores eo copiae coactae, dimicaret. nam ut, commutato consilio, iter in Provinciam converteret; id ne tum quidem necessariò faciendum existimabat: quum infamia atque indignitas rei, et oppositus mons Cebenna, viarumque difficultas impediebat; tum maxime, quod adjungi Labieno, atque iis legionibus quas una miserat, vehementer cupiebat. itaque, admodum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim pervenit: vadoque per equites invento pro rei necessitate opportuno, ut brachia modò atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent; dispositio equitatu qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit. frumentumque in agris, et copiam pecoris nactus; repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum haec apud Caesarem geruntur: Labienus, eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis praesidio; cum IV legionibus Lutetiam proficiscitur; (id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanae:) cujus adventu ab hostibus cognito, magnae ex finitimis civitatibus copiae convenerunt. summa imperii transditur Camulogeno Aulerco; qui prope confectus aetate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. is, quum animadvertisset perpetuam esse paludem, quae influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret; hic consedit: nostrosque transitu prohibere instituit. Labienus primò vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. postquam id difficilius confieri animadvertit; silentio e castris III vigilia egressus, eodem quo venerat itinere Melodunum pervenit. id est oppidum Senonum in insula Sequanae positum, ut paullo antè Lutetiam diximus. deprehensis navibus circiter L, celeriterque conjunctis, atque eò militibus impositis; et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata; sine contentione oppido potitur. refectoque ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit; et secundo flumine ad Lutetiam iter facere coepit. hostes, re cognita ab iis qui a Meloduno profugerant; Lutetiam incendi, pontesque ejus oppidi rescindi

jubent. ipsi, profecti palude; in ripis Sequanae, è regione Lutetiae, contra Labieni castra considunt. Jam Caesar à Gergovia discessisse audiebatur: jam de Aeduorum defectione, et secundo Galliae motu, rumores afferebantur; Galliquè in colloquiis, 'intercluſum itinere et Ligere Caesarem, inopiâ frumenti coactum, in Provinciam contendisse' confirmabant. Bellovaci autem, defectione Aeduorum cognita; qui ante erant per se infideles, manus cogere atque aperte bellum parare coeperunt. tum Labienus, tanta rerum commutatione, longè aliud capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. neque jam, ut aliquid acquireret, proeliove hostes lacesseret; sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. namque altera ex parte, Bellovaci, (quae civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis,) instabant; alteram, Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat. tum legiones à praesidio atque impedimentis intercluſas, maximum flumen distinebat. tantis subito difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat. Itaque sub vesperum concilio convocato; cohortatus, uti ea, quae imperasset, diligenter industrieque administrarent; naves, quas à Melodunо deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit: et, primâ confectâ vigiliâ, IV millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se exspectare, jubet: V cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris praesidio relinquit: V ejusdem legionis reliquas, de mediâ nocte, cum omnibus impedimentis, adverso flumine, magno tumultu proficisci imperat. conquirit etiam lintres; has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit: ipse post paullo, silentio egressus cum III legionibus, eum locum petit quò naves appelli jusserat. eò quum esset ventum; exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur. exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio praefecerat; celeriter transmittitur. uno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, 'in castris Romanorum praeter consuetudinem tumultuari, et 'magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eadem parte 'exaudiri, et paullo infra milites navibus transportari.' quibus rebus auditis: quòd existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Aeduorum fugam parare; suas quoque copias in tres partes distribuerunt. nam, praesidio è regione castrorum relicto; et parva manu Metiosedum versus missa, quae tantum progrederetur quantum naves pro-

ceſſiſſent; reliquas copias contra Labienum duxerunt. prima lucè, et noſtri omnes erant tranſportati, et hoſtium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, ‘ ut ſuae priſtinae virtutis et tot ſecundiſſimorum proeliorum ‘ memoriam tenerent; atque ipſum Caeſarem, cujus ductu ſaepenumerò hoſ- ‘ tes ſuperaſſent, praeſentem adeſſe exiſtimarent;’ dat ſignum proelii. primo concurſu; ab dextro cornu, ubi VII legio conſtiterat, hoſtes pelluntur atque in fugam conjiciuntur. ab ſiniſtro, quem locum XII legio tenebat; quum primi ordines hoſtium transfixi pilis concidiſſent, tamen acerrime reliqui reſiſtebant, nec dabat ſuſpicionem fugae quiſquam. ipſe dux hoſtium Camulogenus ſuis aderat, atque eos cohortabatur. at, incerto etiam nunc exitu victoriae; quum VII legionis Tribunis eſſet nunciatum quae in ſiniſtro cornu gererentur, poſt tergum hoſtium legionem oſtenderunt, ſignaque intulerunt. ne eo quidem tempore quiſquam loco ceſſit; ſed circumventi omnes, interfectique ſunt. eandem fortunam tulit Camulogenus. at ii, qui praeſidio contra caſtra Labieni erant relicti; quum proelium commiſſum audiſſent, ſubſidio ſuis ierunt, collemque ceperunt; neque noſtrorum militum victorum impetum ſuſtinere potuerunt. ſic, cum ſuis fugientibus permiſti, quos non ſilvae monteſque texerunt; ab equitatu ſunt interfecti. hôc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitus relicta erant; inde, cum omnibus copiis, ad Caeſarem pervenit. Defectione Aeduorum cognita, bellum augetur: legationes in omnes partes circummittuntur. quantum gratia, auctoritate, pecunia valent; ad ſollicitandas civitates nituntur. nacti obſides, quos Caeſar apud eos depoſuerat; horum ſupplicio dubitantes territant. petunt à Vercingetorige Aedui, ut ad ſe veniat; rationeſque belli gerendi communicet. re impetrata, contendunt ut ipſis ſumma imperii tradatur: et, re in controverſiam deducta, totius Galliae concilium Bibracte indicitur. eòdem conveniunt undique frequentes: multitudinis ſuffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. ab hôc concilio, Rhemi, Lingones, Treviri abfuerunt. illi, quòd amicitiam Romanorum ſequebantur; Treviri, quòd aberant longius, et ab Germanis premebantur; quae fuit cauſſa, quare toto abeſſent bello, et neutris auxilia mitterent. magno dolore Aedui ferunt, ſe dejectos principatu: queruntur fortunae commutationem; et Caeſaris indulgentiam in ſe requirunt. neque tamen, ſuſcepto bello, ſuum conſilium ab reliquis ſeparare audent. inviti ſummae ſpei adoleſcentes, Eporedorix et Virdumarus, Ver-

cingetorigi parent. Ille imperat reliquis civitatibus obsides. denique ei rei constituit diem. huc omnes equites, XV millia numero, celeriter convenire jubet. 'peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum' dicit: 'neque 'fortunam tentaturum, aut in acie dimicaturum: sed, quoniam abundet 'equitatu; perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Roma-'nos prohibere. aequo modò animo sua ipsi frumenta corrumpant, aedificia-'que incendant; quâ rei familiaris jacturâ, perpetuum imperium libertà-'temque se consequi videant.' his constitutis rebus; Aeduis, Segusianisque, qui sunt finitimi Provinciae, X millia peditum imperat; huc addit equites DCCC: his praeficit fratrem Eporedorigis; bellumque inferre Allobrogibus jubet. altera ex parte, Gabalos, proximosque pagos Arvernorum; in Helvios: item Ruthenos Cadurcosque, ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos, mittit. nihilominus clandestinis nunciis legationibusque, Allobroges sollicitat; quorum mentes nondum a superiore bello resedisse sperabat. horum principibus, pecunias; civitati autem, imperium totius provinciae, pollicetur. Ad hos omnes casus provisa erant praesidia cohortium duarum et viginti; quae ex ipsâ coacta Provinciâ, ab L. Caesare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis proelio congressi, pelluntur; et, C. Valerio Donotauro Caburi filio principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis, magna cum cura et diligentia suos fines tuentur. Caesar, quòd hostes equitatu superiores esse intelligebat; et, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat; trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat; equitesque ab his accersit, et levis armaturae pedites, qui inter eos proeliari consueverant. eorum adventu; quod minus idoneis equis utebantur; a tribunis militum, reliquisque, sed et equitibus Romanis, atque evocatis, equos sumit Germanisque distribuit. Interea dum haec geruntur; hostium copiae ex Arvernis, equitesque qui toti Galliae erant imperati, conveniunt. magno horum coacto numero: quum Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium Provinciae ferri posset; circiter millia passuum X ab Romanis, trinis castris Vercingetorix consedit; convocatisque ad consilium praefectis equitum, 'venisse tempus victoriae' demonstrat: 'fugere in Provinciam Ro-'manos, Galliaque excedere: id sibi ad praesentem obtinendam libertatem

'satis esse; ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici; majo-
'ribus enim coactis copiis reversuros, neque finem bellandi facturos. proin-
'de, agmine impeditos adoriantur. si pedites suis auxilium ferant, atque in
'eo morentur; iter confici non posse: sin, (id quod magis futurum confi-
'dat,) relictis impedimentis, suae saluti consulant; et usu rerum necessa-
'riarum, et dignitate spoliatum iri. nam, de equitibus hostium; quin nemo
'eorum progredi modò extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubi-
'tare. id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum,
'et terrori hostibus futurum.' conclamant equites, 'sanctissimo jurejurando
'confirmari oportere; ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes,
'ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitásset.'
Probata re, atque omnibus jurejurando adactis; postero die, in tres partes
distributo equitatu, duae se acies à duobus lateribus ostendunt; una a pri-
mo agmine iter impedire coepit. qua re nunciata, Caesar suum quoque
equitatum tripartito divisum ire contra hostem jubet. pugnatur undè omnibus
in partibus. consistit agmen. impedimenta inter legiones recipiuntur. si quo
in parte nostri laborare, aut gravius premi videbantur; eò signa inferri Cae-
sar, aciemque converti jubebat: quae res et hostes ad insequendum tardabat,
et nostros spe auxilii confirmabat. tandem Germani ab dextro latere, sum-
mum jugum nacti, hostes loco depellunt: fugientes usque ad flumen, ubi
Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur; complures-
que interficiunt. qua re animadversa; reliqui, ne circumvenirentur veriti,
se fugae mandant. omnibus locis fit caedes. tres nobilissimi Aedui capti, ad
Caesarem perducuntur; Cotus praefectus equitum, qui controversiam cum
Convictolitane proximis comitiis habuerat; et Cavarillus, qui, post defecti-
onem Litavici, pedestribus copiis praefuerat; et Eporedorix, quo duce, ante
adventum Caesaris, Aedui cum Sequanis bello contenderant. Fugato omni
equitatu; Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit;
protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit;
celeriterque impedimenta ex castris educi, et se subsequi jussit. Caesar, im-
pedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus praesidio
relictis, secutus, quantum diei tempus est passum; circiter 111 millibus
hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit.
perspecto urbis situ, perterritisque hostibus; quòd equitatu, qua maxime
parte exercitus confidebant, omni pulsi: adhortatus ad laborem milites, Ale-

flum circumvallare instituit. Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco; ut, nisi obsidione, expugnari non posse videretur: cujus collis radices, duo duobus ex partibus flumina subluebant. ante oppidum planities circiter millia passuum III in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. sub muro, quae pars collis ad orientem Solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleverant; fossamque, et maceriam sex in altitudinem pedum praeduxerant. ejus munitionis, quae ab Romanis instituebatur, circuitus, XI millia passuum tenebat. castra opportunis locis erant posita; ibique castella XXIII facta; in quibus castellis interdiu statione disponebantur, ne qua subito irruptio fieret: haec eadem, nostu, excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur. Opere instituto; fit equestre proelium in ea planitie, quam, intermissam collibus, III millium passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. summa vi ab utrisque contenditur. laborantibus nostris, Caesar Germanos submittit; legionesque pro castris constituit, ne qua subitò irruptio ab hostium praesidio fiat. praesidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam conjecti, se ipsi multitudine impediunt; atque angustioribus portis [relictis] coarctantur. Germani serius usque ad munitiones sequuntur. fit magna caedes. nonnulli, relictis equis, fossam transire et maceriam transcendere conantur. paullum legiones Caesar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur; venire ad se confestim existimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis; Germani sese recipiunt. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem a se equitatum nostu dimittere. discedentibus mandat, ut 'suam quisque eorum civitatem adeat; omnesque, qui per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant. sua in illos merita' proponit; obtestaturque, 'ut suae salutis rationem habeant; neu se, de communi libertate optime meritum, in cruciatum hostibus dedant: qui si indiligentiores fuerint, millia hominum LXXX delecta secum interitura' demonstrat: 'ratione inita, frumentum se exiguè dierum XXX habere, sed paullo etiam longius tolerare posse parcendo.' his datis mandatis; qua erat nostrum opus intermissum, secundâ vigiliâ silentio equitatum dimittit: frumentum omne ad se ferri jubet: capitis

poenam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulsa copia, viritim distribuit: frumentum parcè et paullatim metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. his rationibus auxilia Galliae exspectare, et bellum administrare parat. Quibus rebus cognitis ex perfugis et captivis; Caesar haec genera munitionis instituit. fossam pedum XX directis lateribus duxit; ut ejus solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant; reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedibus CD reduxit: id hôc consilio, (quoniam tantum esset necessario spatium complexus, nec facile totum opus corona militum cingeretur;) ne de improviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conjicere possent. hôc intermisso spatio; duas fossas, XV pedes latas, eadem altitudine, perduxit: quarum interiorem, campestribus ac demissis locis, aqua ex flumine derivata complevit. post eas aggerem, et vallum XII pedum exstruxit: huic loricam pinnasque adjecit; grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui adscensum hostium tardarent: et turres toto opere circumdedit, quae pedes LXXX inter se distarent. Erat uno tempore et materiari, et frumentari, et tantas munitiones fieri necesse; diminutis nostris copiis, quae longius ab castris progrediebantur: et nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere summa vi conabantur. quare ad haec rursus opera addendum Caesar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis absciſſis, atque horum dolabratis atque praeacutis cacuminibus; perpetuae fossae, quinos pedes altae, ducebantur. huc illi stipites dimissi; et ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. quini erant ordines conjuncti inter se, atque implicati; quò qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant: hos, Cippos appellabant. ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur; paullatim angustiore ad infimum fastigio. huc teretes stipites, feminis crassitudine, ab summo praeacuti et praeusti, demittebantur; ita ut non amplius IV digitis ex terra eminerent: simul, confirmandi et stabiliendi caussa, singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur. reliqua pars scrobis, ad occultandas insidias, viminibus ac virgultis integebatur. hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant: id, ex similitudine floris, Lilium appellabant. ante haec, taleae pedem longae, ferreis

hamis infixis, totae in terram infodiebantur; mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur; quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis: regiones secutus quàm potuit aequissimas, pro loci natura; XIV millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones, diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit; ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, ejus discessu, munitionum praesidia circumfundi possent. neu cum periculo ex castris egredi cogerentur; dierum XXX pabulum, frumentumque habere omnes convectum jubet. Dum haec ad Alesiam geruntur; Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, (ut censuit Vercingetorix) convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. imperant Aeduis; atque eorum clientibus, Segusianis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, Brannoviis; millia XXXV: parem numerum Arvernis; adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consueverunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus, XII millia: Bellovacis, X: totidem, Lemovicibus: octona Pictonibus, et Turonis, et Parisiis, et Eleutheris Suessionibus: Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrigibus, quina millia: Aulercis Cenomanis, totidem: Atrebatibus, IV millia: Bellocassis, Lexoviis, Aulercis Eburovicibus, terna: Rauracis, et Boiis, XXX: universis civitatibus, quae Oceanum attingunt, quaeque eorum consuetudine Armoricae appellantur; (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Caletes, Osismii, Lemovices, Veneti, Unelli;) sena. ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt; quòd se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujusquam imperio obtemperaturos: rogati tamen a Comio, pro ejus hospitio II millia miserunt. Hujus operâ Comii, ita ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Caesar: pro quibus meritis civitatem ejus immunem esse jusserat; jura legesque reddiderat; atque ipsi Morinos attribuerat. tanta tamen universae Galliae consensio fuit libertatis vindicandae, et pristinae belli laudis recuperandae; ut neque beneficiis, neque amicitiae memoria, moverentur; omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent; coactis equitum VIII millibus, et peditum circiter CCXL. haec in Aeduorum finibus recensebantur; numerusque inibatur. praefecti constituebantur. Comio, Atrebati; Virdumaro, et Epo-

redorigi Aeduis; Vergasillauno Arverno, consobrino Vercingetorigis, summa imperii transditur. iis delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. omnes alacres, et fiduciae pleni, ad Alesiam proficiscuntur: nec erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantae multitudinis sustineri posse arbitraretur; praesertim ancipiti proelio, quum ex oppido eruptione pugnaretur, et foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur. At ii, qui Alesiae obsidebantur; praeterita die, qua suorum auxilia exspectaverant; consumpto omni frumento; inscii, quid in Aeduis gereretur; concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. ac variis dictis sententiis; quarum pars, deditionem; pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant: non praetercunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. hic summo in Arvernis natus loco, et magnae habitus auctoritatis, 'nihil,' inquit, 'de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad concilium adhibendos censeo. cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio, omnium vestrûm consensu, pristinae residere virtutis memoria videtur. animi est ista mollities, non virtus; inopiam paullisper ferre non posse. qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. atque ego hanc sententiam probarem, (nam apud me multum dignitas potest;) si nullam, praeterquam vitae nostrae, jacturam fieri viderem. sed, in consilio capiendo, omnem Galliam respiciamus; quam ad nostrum auxilium concitavimus. quid, hominum millibus LXXX uno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis; si penè in ipsis cadaveribus proelio decertare cogentur? nolite hos vestro auxilio spoliare, qui vestrae salutis causa suum periculum neglexerint; nec stultitia ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi, omnem Galliam prosternere, ac perpetuae servituti addicere. an, quòd ad diem non venerint, de eorum fide constantiaque dubitatis? quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus, animine causa quotidie exerceri putatis? si illorum nunciis confirmari non potestis, omni aditu praesepto; iis utimini testibus, appropinquare eorum adventum; cujus rei timore exterriti, diem noctemque in opere versantur. quid ergo mei consilii est? facere quod nostri majores, nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque, fecerunt: qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti; eorum corporibus, qui aetate

'inutiles ad bellum videbantur, vitam tolerayerunt; neque se hostibus transdiderunt: cujus rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis causa 'institui et posteris prodi, pulcherrimum judicarem. nam quid huic simile 'bello fuit? depopulata Gallia, magnaque illata calamitate, Cimbri finibus 'nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt; jura, leges, 'agros, libertatem nobis reliquerunt: Romani vero quid petunt aliud, aut 'quid volunt, nisi, invidia adducti, quos fama nobiles potentesque bello cog'noverunt, horum in agris civitatibusque considere, atque his aeternam im'jungere servitutem? neque enim unquam alia conditione bella gesserunt. 'quod si ea, quae in longinquis nationibus geruntur, ignoratis; respicite fi'nitimam Galliam, quae in provinciam redacta, jure et legibus commutatis, 'securibus subjecta, perpetua premitur servitute.' sententiis dictis; constituunt ut, qui valetudine aut aetate inutiles sunt bello, oppido excedant; atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque auxilia moretur, quam deditionis aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. ii, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in servitutem receptos cibo juvarent. hos Caesar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat. Interea Comius, reliquique duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt: et, colle exteriore occupato, non longius D passibus a nostris munitionibus considunt. postero die, equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III millia passuum patere demonstravimus, complent; pedestresque copias, paullum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. erat ex oppido Alesia despectus in campum. concurritur, his auxiliis visis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad laetitiam excitantur. itaque productis copiis, ante oppidum considunt; et proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent; seque ad eruptionem atque omnes casus comparant. Caesar, omni exercitu ad utramque partem munitionum dispositio; ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit: equitatum ex castris educi, et proelium committi jubet. erat ex omnibus castris, quae summum undique jugum tenebant, despectus: atque omnium militum intenti animi, pugnae eventum exspectabant. Galli, inter equites, raros sagittarios, expeditosque levis armaturae, interjecerant; qui suis cedentibus

auxilio ſuccurrerent, et noſtrorum equitum impetum ſuſtinerent. ab his complures de improviſo vulnerati, proelio excedebant. quum ſuos pugna ſuperiores eſſe Galli confiderent, et noſtros multitudine premi viderent; ex omnibus partibus, et ii qui munitionibus continebantur, et ii qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu ſuorum animos confirmabant. quòd in conſpectu omnium res gerebatur, neque recte aut turpiter factum celari poterat; utroſque et laudis cupiditas, et timor ignominiae, ad virtutem excitabat. quum a meridie prope ad Solis occaſum dubiâ victoriâ pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hoſtes impetum fecerunt, eoſque propulerunt: quibus in fugam conjectis, ſagittarii circumventi interfectique ſunt. item ex reliquis partibus noſtri, cedentes uſque ad caſtra inſecuti, ſui colligendi facultatem non dederunt. at ii, qui ab Aleſiâ proceſſerant, moeſti, prope victoria deſperata, ſe in oppidum receperunt. Uno die intermiſſo, Galli; atque hôc ſpatio, magno cratium, ſcalarum, harpagonum numero effecto; media nocte ſilentio ex caſtris egreſſi, ad campeſtres munitiones accedunt. ſubito clamore ſublato; quâ ſignificatione, qui in oppido obſidebantur, de ſuo adventu cognoſcere poſſent: crates projicere; fundis, ſagittis, lapidibus noſtros de vallo deturbare; reliquaque, quae ad oppugnationem pertinent, adminiſtrare. eodem tempore, clamore exaudito, dat tubâ ſignum ſuis Vercingetorix; atque ex oppido educit. noſtri, ut ſuperioribus diebus ſuis cuique locus erat definitus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus ſudibuſque, quas in opere diſpoſuerant, ac glandibus Gallos perterrent. proſpectu tenebris adempto; multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. at M. Antonius, et C. Trebonius legati, quibus eae partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte premi noſtros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus caſtellis deductos ſubmittebant. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant. poſteaquàm propius ſucceſſerunt; aut ſe ipſi ſtimulis inopinantes induebant, aut in ſcrobes delapſi transfodiebantur, aut ex vallo et turribus transjecti pilis muralibus interibant. multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta; quum lux appeteret, veriti ne ab latere aperto ex ſuperioribus caſtris eruptione circumvenirentur, ſe ad ſuos receperunt. at interiores, dum ea, quae a Vercingetorige ad eruptionem praeparata erant, proferunt, priores foſſas explent; diutius in iis rebus adminiſtrandis morati, prius ſuos diſceſſiſſe cognoverunt, quam munitionibus ap-

propinquarent. ita, re infecta, in oppidum reverterunt. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant consulunt: locorum peritos adhibent: ab his, superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. erat a Septemtrionibus collis; quem quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant, nostri, necessario penè, iniquo loco et leniter declivi castra fecerunt: haec C. Antistius Reginus, et C. Caninius Rebilus, legati, cum II legionibus obtinebant. cognitis per exploratores regionibus; duces hostium LV millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quae maximam virtutis opinionem habebant. quid, quoque pacto, agi placeat; occulte inter se constituunt. adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex IV ducibus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt. ille ex castris primâ vigiliâ egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit; militesque ex nocturno labore sese reficere jussit. quum jam meridies appropinquare videretur; ad ea castra, quae supra demonstravimus, contendit. eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, et reliquae copiae sese pro castris ostendere coeperunt. Vercingetorix ex arce Alesiae suos conspicatus, ex oppido egreditur; ac crates, longurios, musculos, falces, reliquaque, quae eruptionis caussa paraverat, profert. pugnatur uno tempore omnibus locis; atque omnia tentantur. quae minime pars firma visa est, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur; nec facile pluribus locis occurrit. multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit; quòd suum periculum in aliena vident virtute consistere. omnia enim plerumque quae absunt, vehementius hominum mentes perturbant. Caesar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur cognoscit; laborantibus auxilium submittit. utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maxime contendi conveniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstravimus. exiguum loci ad declivitatem fastigium, magnum habet momentum. alii tela conjiciunt; alii, testudine facta, subeunt; defatigatis, invicem integri succedunt. agger ab universis in munitionem conjectus, et adscensum dat Gallis, et, quae in terram occultaverant Romani, contegit: nec jam arma nostris, nec vires suppetunt. His rebus cognitis, Caesar Labienum cum cohortibus VI subsidio la-

borantibus mittit. imperat, si sustinere non possit; deductis cohortibus eruptione pugnet: id, nisi necessariò, non faciat. ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum, in eo die atque hora docet consistere. interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca praerupta ex adscensu tentant: huc ea, quae paraverant, conferunt: multitudine telorum, ex turribus propugnantes deturbant: aggere et cratibus, aditus expediunt: falcibus, vallum ac loricam rescindunt. Caesar mittit primò Brutum adolescentem, cum cohortibus VI; post, cum aliis VII, C. Fabium legatum: postremo ipse, quum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. restituto proelio, ac repulsis hostibus; eò, quò Labienum miserat, contendit. cohortes IV ex proximo castello educit. equitum se partem sequi; partem, circumire exteriores munitiones, et ab tergo hostes adoriri, jubet. Labienus, postquam neque aggeres neque fossae vim hostium sustinere poterant; coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas fors obtulit; Caesarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum existimet. accelerat Caesar, ut proelio interfit. Ejus adventu ex colore vestitûs cognito, quo insigni in proeliis uti consueverat; turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi jusserat; ut de locis superioribus haec declivia et devexa cernebantur: hostes proelium committunt. utrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. repente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliae appropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna caedes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur: Vergasillaunus Arvernus, vivus in fuga comprehenditur: signa militaria LXXIV ad Caesarem referuntur: pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex oppido caedem et fugam suorum; desperata salute, copias a munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidiis, ac totius diei labore, milites fuissent defessi; omnes hostium copiae deleri potuissent. de media nocte missus equitatus, novissimum agmen consequitur: magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in civitates discedunt. Postero die Vercingetorix, concilio convocato; ‘ id se bellum ‘ suscepisse, non suarum necessitatum, sed communis libertatis caussa,’ demonstrat: ‘ et, quoniam sit fortunae cedendum, ad utramque rem se illis ‘ offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu vivum tradere velint.’

mittuntur de his rebus ad Caesarem legati. jubet arma tradi; principes produci. ipse in munitione pro castris consedit: eò duces producuntur: Vercingetorix deditur; arma projiciuntur. reservatis Aeduis atque Arvernis, si per eos civitates recuperare posset; ex reliquis captivis toto exercitu capita singula, praedae nomine, distribuit. His rebus confectis, in Aeduos proficiscitur; civitatem recipit. eo legati ab Arvernis missi, quae imperaret, se facturos pollicentur: imperat magnum numerum obsidum. legiones in hiberna mittit; captivorum circiter xx millia, Aeduis Arverniscque reddit. T. Labienum, cum 11 legionibus et equitatu, in Sequanos proficisci jubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium et L. Minucium Basilum, cum 11 legionibus, in Rhemis collocat; ne quam a finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum, in Ambivaretos; T. Sextium, in Bituriges; C. Caninium Rebilum, in Ruthenos; cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem, et P. Sulpicium, Cabiloni et Matisconе in Aeduis ad Ararim, rei frumentariae causa, collocat. ipse Bibracte hiemare constituit. his rebus Caesaris litteris cognitis, Romae dierum xx supplicatio indicitur.

FINIS LIBRI SEPTIMI.

COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO

LIBER OCTAVUS.

SCRIPTORE A. HIRTIO PANSA.

COACTUS assiduis tuis vocibus, Balbe; quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere; difficillimam rem suscepi. Caesaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliae, non comparandos superioribus atque insequentibus ejus scriptis, contexui: novissimeque, imperfecta ab rebus gestis Alexandriae confeci; usque ad exitum, non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus; sed vitae Caesaris. quos utinam qui legent, scire possent, quam invitus susceperim scribendos; quo facilius caream stultitiae atque arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis. constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantiâ Commentariorum superetur. qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset. adeoque probantur omnium judicio; ut praerepta, non praebita facultas, scriptoribus videatur. cujus tamen rei major nostra, quam reliquorum est admiratio. caeteri enim, quam bene atque emendate; nos etiam, quam facile atque celeriter eos confecerit, scimus. erat autem in Caesare, quum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima suorum scientia consiliorum explicandorum. mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem. quae bella quanquam ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota; tamen aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt; aliter, quae pro testimonio sumus dicturi. sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Caesare conferar; hoc ipsum crimen arrogantiae subeo, quòd me judicio cujusquam existimem posse cum Caesare comparari. vale.

OMNI Galliâ devictâ; Caesar quum superiore aestate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nunciabantur, conjurationesque facere. cujus rei verisimilis causa afferebatur; quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habiturum exercitum populi Rom. ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquae possent se vindicare in libertatem. Quae ne opinio Gallorum confirmaretur; Caesar M. Antonium quaestorem suis praeficit hibernis; ipse, equitatus praesidio, pridie kal. Jan. ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam non longe a finibus Aeduorum collocaverat in finibus Biturigum; eique adjungit legionem XI, quae proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui, quum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent conjurationesque facerent. Repentino adventu Caesaris accidit, quod imparatis disjectisque accidere fuit necesse; ut, sine timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent. namque etiam illud vulgare incursionis hostium signum, quod incendiis aedificiorum intelligi consuevit, Caesaris erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur; aut hostes incendiis terrerentur. multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant. frustrà: nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute, cogitandi: qua celeritate, et fideles amicos retinebat, et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. tali conditione Bituriges proposita, quum sibi viderent clementia Caesaris reditum patere in ejus amicitiam; finitimasque civitates sine ulla poena dedisse obsides, atque in fidem receptas esse; idem fecerunt. Caesar militibus, pro tanto labore ac patientia; qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime permanserant in labore; ducenos sestertios: centurionibus, XI millia nummûm

praedae nomine condonanda pollicetur: legionibusque in hiberna remissis, ipse se recipit die XL Bibracte. Ibi quum jus diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita; quum non amplius X et VIII dies in hibernis esset commoratus, legiones XIV et VI ex hibernis ab Arare educit; quas ibi collocatas, explicandae rei frumentariae caussa, superiore Commentario demonstratum est. ita cum II legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. quum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate caeterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quae, tolerandae hiemis caussa, constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis, incolebant; (nuper enim devicti, complura oppida dimiserant:) dispersi profugiunt. Caesar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates quum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit. atque in tecta, partim Gallorum; partim quae, conjectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratiâ, erant inaedificata; milites contegit. equites tamen, et auxiliarios peditès, in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes. nec frustra; nam plerumque magnâ praedâ potiti nostri revertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent; dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas civitates. Caesar, tempore anni difficillimo, quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus aestivorum nullum summum bellum posse conflari; C. Trebonium cum II legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocavit. ipse, quum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellovacos (qui belli gloriâ Gallos omnes Belgasque praestabant,) finitimasque civitates, duce Correo Bellovaco et Comio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere; ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem: pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam calamitatem socios optime de republ. meritos accipere: legionem ex hibernis evocat rursus XI: litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones II, quas habebat, adduceret; alteramque ex duabus a T. Labieno accersit. ita, quantum hibernorum opportunitas bellique ratio postulabat; perpetuo suo labore, invicem legionibus expeditionum onus injungebat. His

coplis coactis, ad Bellovacos proficiscitur. castrisque in eorum finibus positis; equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. equites officio functi, renunciant paucos in aedificiis esse inventos; atque hos, non qui agrorum incolendorum caussa remansissent, (namque esse undique diligenter demigratum;) sed qui, speculandi gratiâ, essent remissi. a quibus quum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bellovacorum; quodque esset consilium eorum: inveniebat, 'Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse; itemque Ambianos, Aulercos, Caletes, Vellocasses, Atrebates: locum castris excelsum, impeditâ circumdatâ palude, delegisse; omnia impedimenta in ulteriores silvas contulisse: complures esse principes belli auctores; sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quòd ei summo esse odio populi Romani nomen intellexissent. paucis ante diebus, ex his castris Comium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda; quorum et vicinitas propinqua, et multitudo esset infinita. constituisse autem Bellovacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate; si, ut diceretur, Caesar cum III legionibus veniret; offerre se ad dimicandum; ne, miseriore ac duriore postea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur: sin majores copias adduceret; in eo loco permanere, quem delegissent; pabulatione autem, (quae propter anni tempus, quum exigua, tum disjecta esset,) et frumentatione, et reliquo commeatu, ex insidiis prohibere Romanos.' Quae Caesar quum, consentientibus plurimis, cognovisset; atque ea quae proponerentur consilia, plena prudentiae, longeque a temeritate barbarorum remota esse judicaret; omnibus rebus inserviendum statuit, quò celerius hostes, contempta suorum paucitate, prodirent in aciem. singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII, et IX habebat: summae spei, delectaeque juventutis, XI; quae octavo jam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis et virtutis ceperat opinionem. itaque concilio advocato; rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis; animos multitudinis confirmat. si forte hostes, III legionum numero posset elicere ad dimicandum; agminis ordinem ita constituit, ut legio VII, VIII, et IX ante omnia irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen, (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit,) cogeret XI; ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. hac ratione pene quadrato

agmine instructo; in conspectu hostium, celerius opinione eorum, exercitum adducit. Quum repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Caesarem plena fiduciae consilia perlata; sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Caesar, etsi dimicare optaverat; tamen admiratus tantam multitudinem hostium; valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quam late patente; castra castris hostium confert. haec imperat vallo pedum XII muniri; coroniisque pro ratione ejus altitudinis inaedificari: fossam duplicem, pedum quinûm denûm, lateribus directis, deprimi: turres crebras excitari, in altitudinem III tabulatorum; pontibus transjectis constratisque conjungi; quorum frontes vimineâ loriculâ munirentur, ut hostis a duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset; hôc audacius longiusque tela permitteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. portis fores, altioresque turres imposuit. Hujus munitionis duplex erat consilium. namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; et, quum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. interim, crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interjecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriusque hostes insequebantur; aut vicissim hostes eandem transgressi, nostros longius submovebant. accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, quum raris disjectisque ex aedificiis pabulum conquireretur,) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quae res etsi mediocre detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum: atque eò magis, quòd Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus venerat; qui, tametsi numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari inflabantur. Caesar, quum animadverteret hostem complures dies castris palude et loci natura munitis se tenere; neque oppugnari castra eorum sine dimicatione pernicioса, nec locum munitionibus claudi nisi a majore exercitu posse: litteras ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem XIII, quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerseret; atque ita

cum III legionibus, magnis itineribus, ad se veniret. Ipse equites invicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent. Quod quum quotidie fieret; ac jam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate;) Bellovaci delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circumventos aggrederentur. cujus mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obvenerat: namque ii, quum repente hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contemsissent; cupidius insecuti, a peditibus undique sunt circumdati. quo facto perturbati, celerius, quam consuetudo fert equestris proelii, se receperunt; amisso Vertisco, principe civitatis, praefecto equitum; qui quum vix equo propter aetatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum, neque aetatis excusatione in suscipienda praefecturae usus erat, neque dimicari sine se voluerat. inflammantur atque incitantur hostium animi secundo proelio, principe et praefecto Rhemorum interfecto: nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem. Non intermittuntur interim quotidiana proelia in conspectu utrorumque castrorum, quae ad vada transitusque fiebant paludis. qua contentione Germani, (quos propterea Caesar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi proeliarentur;) quum constantius universi paludem transissent; pauciisque resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti: perterriti non solum ii qui aut cominus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, sed etiam qui longius subsidiari consueverant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugae fecerunt, saepe amissis superioribus locis, quàm se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longius profugerent: quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, ut vix judicari posset, utrum secundis minimis rebus insolentiores, an adversis mediocribus timidiores essent. Complurimis diebus iisdem in castris consumptis: quum propius accessisse legiones, et C. Trebonium legatum, cognovissent; duces Bellovacorum, veriti similem obsessionem Alesiae, nocte dimittunt eos, quos aut aetate aut viribus inferiores, aut inermes habebant; unaque reliqua impedimenta. quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo

carrorum, etiam expeditos sequi Gallos consuevit;) oppressi luce, copias armatorum pro suis instruunt castris; ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. at Caesar neque resistentes tanto collis adscensu aggrediendos judicabat; neque non usque eò legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari, nostris militibus instantibus, non possent. ita, quum paludem impeditam a castris castra dividere, (quae transeundi difficultas, celeritatem insequendi tardare posset;) atque id jugum, quod trans paludem penè ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum interciſum animadverteret: pontibus palude constrata, legiones transducit; celeriterque in summam planitiem jugi pervenit, quae declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. ibi legionibus instructis, ad ultimum jugum pervenit; aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent. Barbari, confisi loci natura; quum dimicare non recusarent, si forte Romani subite collem conarentur; paullatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur; in acie permanserunt. quorum pertinaciâ cognitâ; Caesar, XX cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri jubet castra. absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat; equites, fruenatis equis, in stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent; neque pernoctare, neque diutius permanere sine cibariis eodem loco possent; tale consilium sui recipiendi inierunt. fasces, ubi consederant, [nam, in acie sedere Gallos consuesse, superioribus Commentariis declaratum est,] stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt; extremoque tempore dici, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum; quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt. Caesar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat, incendiis oppositis; tamen id consilium quum fugae caussa initum suspicaretur, legiones promovet, et turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsisteret hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum; tardius procedit. equites, quum intrare fumum et flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum; insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. ita, fuga timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento, millia non

amplius x progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. inde, quum sæpe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. Quod quum crebrius accideret; ex captivo quodam comperit Cæsar, Correum Bellovacorum ducem, fortissimorum millia VI peditum delegisse, equitesque ex omni numero mille, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. quo cognito consilio, Cæsar legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, quem præsidio pabulatoribus mittere semper consueverat, præmittit: huic interponit auxilia levis armaturæ: ipse cum legionibus quam potest maxime appropinquat. hostes in insidiis dispositi, quum sibi delegissent campum ad rem gerendam, non amplius patentem in omnes partes passibus M; silvis undique impeditissimis, aut altissimo flumine, velut indagine, munitum; hunc circumdederunt. nostri, explorato hostium consilio, ad proeliandum animo atque armis parati; quum, subsequentibus legionibus, nullam dimicationem recusarent; turmatim in eum locum devenerunt. quorum adventu quum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primum cum paucis se ostendit; atque in proximas turmas impetum facit. nostri constanter incursum sustinent insidiatorum: neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus proeliis quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. quum, dispositis turmis, invicem rari proeliarentur; neque ab lateribus circumveniri suos paterentur: erumpunt cæteri, Correo proeliante, ex silvis. fit magna contentione diversum proelium: quod quum diutius pari Marte iniretur; paullatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui; turmisque nostrorum interpositi, constanter proeliantur. pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat proelii; qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hôc ipso fiunt superiores, quòd nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. accedunt propius interim legiones: crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuncii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. quâ re cognitâ; præsidio cohortium confisi nostri, acerrime proeliantur: ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam communicasse cum legionibus viderentur. hostes concidunt animis, atque itineribus diversis fugam quærunt. nequidquam: nam

quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. victi tamen propulsique; majore parte amissa; consternati, quo fors tulerat, confugiunt; partim silvis petitis, partim flumine: qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur; quum interim nulla calamitate victus Correus, excedere proelio, silvasque petere, aut, invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin fortissime proeliando, complureſque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conjicere. Tali modo re gesta: recentibus proelii vestigiis ingressus Caesar: quum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse plus minus VIII millibus passuum dicebantur; tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen, exercitu transducto, progreditur. at Bellovaci, reliquaeque civitates; repentè ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant; omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus; quum adventare Romanos existimarent, concilio repentè cantu tubarum convocato conclamant, ut legati obsidesque ad Caesarem mittantur. Hôc omnibus probato consilio; Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. caeteri è vestigio mittunt ad Caesarem legatos; petuntque, ‘ ut ea poena sit contentus hostium, quam, si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam profecto esset illaturus: afflictas opes, equestri proelio, Bellovacorum esse: delectorum peditum multa millia interiisse: vix refugisse nuncios caedis. tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo proelio commodum esse consecutos; quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. numquam enim Senatum tantum in civitate, illo vivo; quantum imperitam plebem, potuisse.’ haec orantibus legatis, commemorat Caesar; ‘ eodem tempore, superiore anno, Bellovacos caeterasque Galliae civitates susceptisse bellum: pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire atque intelligere se, causam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum pollere, ut, invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset: sed tamen se contentum fore eâ poenâ, quam sibi ipsi contraxissent.’ Nocte insequenti, legati responsa ad suos referunt; obsides conficiunt. concurrunt reliquarum civita-

tum legati, quae Bellovacorum speculabantur eventum: obsides dant; imperata faciunt, excepto Comio; quem timor cohibebat cujusquam fidei suam committere salutem. nam superiore anno T. Labienus, Caesare in Gallia citeriore jus dicente; quum Comium comperisset sollicitare civitates, et conjurationem contra Caesarem facere; infidelitatem ejus sine ulla perfidia judicavit comprimi posse. quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum; ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquii, curaret interficiendum. ad eam rem delectos idoneos ei transdidit centuriones. quum in colloquium ventum esset; et, ut convenerat, manum Comii Volusenus arripuisset; et centurio, velut insueta re permotus, vellet hominem conficere; celeriter a familiaribus prohibitus Comii, non potuit: graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. quum utrimque gladii districti essent, non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium; nostrorum, quòd mortifero vulnere Comium credebant affectum; Gallorum, quòd, insidiis cognitis, plura, quam viderant, extimescebant. quo facto; statuisse Comius dicebatur, nunquam in conspectu cujusquam Romani venire. Bellicosissimis gentibus devictis, Caesar; quum videret nullam jam esse civitatem, quae bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad praesens imperium evitandum: plures in partes exercitum dimittere constituit: M. Antonium quaestorem, cum legione XI, sibi conjungit. C. Fabium legatum, cum cohortibus XXV, mittit in diversissimam partem Galliae: quòd ibi quasdam civitates in armis esse audiebat; neque C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus praeerat, satis firmas II legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat: legionemque XII, quae cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis accidisset, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi. ipse ad devastandos depopulandosque fines Ambiorigis, proficiscitur: quem perterritum atque fugientem, quum redigi posse in suam potestatem desperasset; proximum suae dignitati esse ducebat, adeo fines ejus vastare civibus, aedificiis, pecore; ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem. quum in omnes partes finium Ambiorigis, aut legiones aut auxilia dimisisset; atque omnia caedibus, incendiis, rapinis, vastasset; magno nu-

mero hominum interfecto aut captor Labienum cum 11 legionibus in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniae vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate non multum a Germanis differebat; neque imperata unquam, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim, C. Caninius legatus; quum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum, litteris nunciisque Duracii cognovisset, qui perpetuò in amicitiâ Romanorum permanserat quum pars quaedam civitatis ejus defeciisset; ad oppidum Limonem contendit. quò quum adventaret; atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clausum Limone oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset; copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. quum complures dies in oppugnatione consumpsisset; et, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset; rursus ad obsidendum Limonem redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat; litterisque C. Caninii certior fit, quae in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. at Dumnacus, adventu Fabii cognito; desperata salute, si tempore eodem coactus esset et Romanum exercitum sustinere hostem, et respicere ac timere oppidanos; repente ex eo loco cum copiis recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias traduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectu venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat; tamen, doctus ab iis qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. itaque cum copiis ad eundem pontem contendit; equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. consequuntur equites nostri, ut erat praeceptum; invadunt que Dumnaci agmen: et fugientes perterritosque, sub sarcinis in itinere aggressi; magnâ praedâ, multis interfectis, potiuntur. ita, re bene gesta, se recipiunt in castra. Insequenti nocte Fabius equites praemittit, sic paratos, ut confligerent atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. cujus praeceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, praefectus equitum, singularis et animi et prudentiae vir, suos hortatur; agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim

equitum proelium committit. consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus; qui, toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit proelium acri certamine. namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus; quum subsequi legiones meminissent; et pudore cedendi, et cupiditate celerius per se conficiendi proelii, fortissime contra pedites proeliantur: hostesque, nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant; delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur. quum aliquandiu summâ contentione dimicaretur; Dumnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus invicem praesidio. tum repentè confertae legiones in conspectu hostium veniunt. quibus visis, perculsae barbarorum turmae, ac perterritae acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugae se mandant. at nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissime conflixerant; laetitia victoriae elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi; quantum equorum vires ad persequendum, dextraeque ad caedendum valent; tantum eo proelio interficiunt. itaque amplius millibus XII aut armatorum, aut eorum qui timore arma projecerant, interfectis; omnis multitudo capitur impedimentorum. Qua ex fuga, quum constaret Drapetem Senonem, (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta et commeatus Romanorum interceperat,) non amplius hominum V millibus ex fuga collectis, Provinciam petere: unaque consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse; quem in superiore Commentario, prima defectione Galliae, facere in Provinciam impetum voluisse cognitum est: Caninius legatus, cum legionibus II, ad eos persequendos contendit; ne de timore aut detrimento Provinciae, magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu, in Carnutes reliquasque proficiscitur civitates; quarum eo proelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futurae: dato verò spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. qua in re, summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. nam Carnutes, qui, saepe vexati, numquam pacis fecerant mentionem; datis obsidibus, veniunt in deditionem. caeteraeque civitates positae in ultimis Galliae finibus, Oceano conjunctae, quae Armoricae appellantur; auctoritate adductae Carnutum,

adventu Fabii legionumque, imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitansque, solus extremas Galliae regiones petere coactus est. At Drapes, unaque Luterius, quum legiones Caniniumque adesse cognoscerent; nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciae fines intrare posse; nec jam liberam vagandi latrocinandique facultatem haberent: consistunt in agris Cadurcorum. ibi quum Luterius apud suos cives quondam, integris rebus, multum potuisset; semperque auctor novorum consiliorum, magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat ejus, natura loci egregie munitum, occupat suis et Drapetis copiis, oppidanosque sibi conjungit. Quo quum confestim C. Caninius venisset; animadverteretque omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quò, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae, si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartito cohortibus divisis, trina excelsissimo loco castra fecit; a quibus paullatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere instituit. quod quum animadverterent oppidani; miserrimaque Alesiae memoria solliciti, similem casum obsessionis vererentur; maximeque ex omnibus Luterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. eo consilio probato; proxima nocte, II millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes et Luterius educunt. ii, paucos dies morati; ex finibus Cadurcorum, (qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant; partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant;) magnum numerum frumenti comparant. nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat praesidia. Magna copia frumenti comparata; considunt Drapes et Luterius non longius ab oppido X millibus passuum, unde paullatim frumentum in oppidum supportarent. ipsi inter se provincias partiuntur: Drapes, castris praesidio cum parte copiarum restitit: Luterius, agmen jumentorum ad oppidum adducit. dispositis ibi praesidiis; hora noctis circiter X, silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. quorum strepitum vigiles castrorum

quum ſenſiſſent; exploratoreſque miſſi, quae agerentur renunciaſſent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis caſtellis, in frumentarios ſub ipſam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad ſua praeſidia. quae noſtri ut viderunt; acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. effugit inde cum paucis Luterius, nec ſe recipit in caſtra. Re bene geſta; Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drapete eſſe in caſtris a millibus non amplius x. qua re ex compluribus cognita: quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi poſſe; magnae felicitatis eſſe arbitrabatur, neminem ex caede refugiſſe in caſtra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. ſed, quum in experiundo periculum nullum videret; equitatum omnem, Germanoſque pedites, ſummae velocitatis omnes, ad caſtra hoſtium praemittit: ipſe legionem unam in trina caſtra diſtribuit; alteram ſecum expeditam ducit. quum propius hoſtem acceſſiſſet: ab exploratoribus, quos praemiſerat, cognoſcit; caſtra eorum, ut barbarorum fert conſuetudo, relictis locis ſuperioribus, ad ripas fluminis eſſe demiſſa; at Germanos, equiteſque, imprudentibus omnibus, de improviſo advolaſſe et proelium commiſiſſe. qua re cognita; legionem armatam inſtructamque adducit. ita, repente omnibus ex partibus ſigno dato, loca ſuperiora capiuntur. quod ubi accidit; Germani, equiteſque, ſignis legionis viſis, vehementiſſime proeliantur. conſeſtim omnes cohortes undique impetum faciunt. omnibus aut interfectis, aut captis; magnâ praedâ potiuntur. capitur ipſe eo proelio Drapes. Caninius, feliciſſime re geſta, ſine ullo penè militis vulnere; ad obſidendos oppidanos revertitur. externoque hoſte deleto; cujus timore augere praeſidia, et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat; opera undique imperat adminiſtrari. venit eòdem cum ſuis copiis poſtero die C. Fabius; partemque oppidi ſumit ad obſidendum. Caeſar interim M. Antonium quaeſtorem, cum cohortibus xv, in Bellovacis reliquit; ne qua rurſus novorum conſiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. ipſe reliquas civitates adit: obſides plures imperat: timentes omnium animos conſolatione ſanat. quum in Carnutes veniſſet: quorum in civitate, ſuperiore Commentario, Caeſar expoſuit initium belli eſſe ortum: quòd praecipue eos propter conſcientiam facti, timere animadvertebat; quo celerius civitatem metu liberaret, principem ſceleris ipſius et concitatorem belli Guturvatum ad ſupplicium depoſcit: qui, etſi ne civibus quidem ſuis ſe committebat; tamen celeri-

ter, omnium cura quaesitus, in castra perducitur. cogitur in ejus supplicium Caesar contra naturam suam, maximo militum concursu; qui omnia pericula et detrimenta belli, Gutorvato accepta referebant; adeò ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quae de Drapete et Lutterio gesta essent; quoque in consilio permanerent oppidani. quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magnè ponè esse afficiendam judicabat; ne universa Gallia non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neve hôc exemplo caeterae civitates, locorum opportunitate fretae, se vindicarent in libertatem; quam omnibus Gallis notam esse sciret, reliquam esse unam aestatem suae provinciae; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. itaque Q. Calenum legatum cum legionibus 11 relinquit, qui justis itineribus, se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit. Quum, contra exspectationem omnium, Caesar Uxellodunum venisset, oppidumque operibus clausum animadverteret, neque ab oppugnatione recedi videret ulla conditione posse; magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognovisset: aqua prohibere hostem tentare coepit. flumen infimam vallem dividebat, quae penè totum montem cingebat, in quo positum erat praeruptum undique oppidum Uxellodunum. hoc avertere, loci natura prohibebat: sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, derivari posset. erat autem oppidanis difficilis et praeruptus eò descensus; ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. qua difficultate eorum cognita, Caesar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos; quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conveniebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons prorumpebat ab ea parte, quae, fere pedum ccc intervallo, fluminis circuitu vacabat, hôc fonte prohiberi posse oppidanos quum opterent reliqui, Caesar unum videret; non sine magno periculo, è regione ejus vineas agere adversus montem, et aggeres struere coegit; magno cum labore, et continua dimicatione. oppidani enim loco superiore decurrentes, sine periculo proeliabantur; multosque pernàcitate succedentes vulnerabant: at tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, et labore atque operibus locorum vincere difficultates. eodem tempore aestus cuniculos, ab ag-

gere et vineis agunt ad caput fontis: quod genus operis sine ullo periculo, et sine suspicione hostium facere licebat. exstruitur agger in altitudinem pedum LX: collocatur in eo turris X tabulatorum; non quidem quae moenibus aequaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quae superaret fontis fastigium, ex ea quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent adaquari oppidani: non tantum pecora atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. Quo malo perterriti oppidani; cupas sevo, pice, scandulis complent: eas ardentes in opera provolvunt. eodem tempore acerrime proeliantur, ut ab incendio restinguendo rimicatione et periculo deterrent Romanos. magna repentè in ipsis operibus flamma exsilit. quaecunque enim per locum praecipitem missa erant; ea, vineis et agger suppressa, comprehendebant id ipsum quod portabatur. milites contra nostri, quanquam periculoso genere proelii, locoque iniquo premebantur; tamen omnia paratissimo animo sustinebant animo. res enim gerebatur et excelso loco, et in conspectu exercitus nostri; magnusque utrimque clamor oriebatur. ita, quem quisque poterat maxime insignis, quo notior celatione que virtus ejus esset, telis hostium flammaeque se offerebat. Caesar, quum complures suos vulneri videret; ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adscendere, et; simulatione moenium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. quo facto perterriti oppidani; quum, quid agretur in locis reliquis, essent ignari; revocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt. ita nostri, sine proelio facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. quum pertinaciter resisterent oppidani; et, jam magna parte suorum sui amissa, in sententia permanerent; ad postremum cuniculis venae fontis interciae sunt; atque averse, quo facto repente fons perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. itaque e castris exeunt, se ultro dederunt. Caesar, quum suam lenitatem omnibus cognitam omnibus esset; neque timeretur, ne quid crudelitate naturae videretur asperius statuisse; neque animum consiliorum suorum animadverteret, si celeritate pravis in locis plures rebellare coepissent: exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. itaque, omnibus, qui arma tulerant, manus praecidit: vitam concessit; quo celatione esset poena improborum. Drapes, quem eppium esse a Caninio docui; sive indignitate et dolore vulnerum, sive timore gravioris supplicii, praeve-

diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. eodem tempore Luterius, quem profugisse ex proelio scripsi; quum in potestatem venisset Epasnacti Arverni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat; quòd nusquam diutius sine periculo commoratus videbatur, quum sibi conscius esset quàm inimicum deberet Caesarem habere:) hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus populi Romani, sine dubitatione ulla vinctum ad Caesarem duxit. Labienus interim in Treviris equestre proelium secundum facit: compluribusque Treviris interfectis, et Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant; principes eorum vivos in suam redegit potestatem; atque in iis Surum Aeduum; qui et virtutis et generis summam nobilitatem habebat, solusque ex Aeduis ad id tempus permanserat in armis. ea re cognita, Caesar; quum in omnibus partibus Galliae, bene res gestas videret; judicaretque, superioribus aestivis Galliam devictam et subactam esse; Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset: cum II legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret aestivorum. quam rem, sicut caetera, celeriter feliciterque confecit; namque omnes Aquitaniae civitates legatos ad eum miserunt, obsidesque ei dederunt. quibus rebus gestis, ipse cum equitum praesidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hiberna deduxit: IV legiones in Belgio collocavit, cum M. Antonio et C. Trebonio et P. Vatinio et Q. Tullio legatis: duas in Aeduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat: II in Turonis ad fines Carnutum posuit, quae omnem regionem conjunctam Oceano continerent: II reliquas in Lemovicum finibus non longe ab Arvernis, ne qua pars Galliae vacua ab exercitu esset. paucos dies ipse in Provincia moratus; quum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias cognovisset, bene meritis praemiis tribuisset; (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in rempublicam fuisset totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciae illius;) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit; hibernatque Nemetocennae. Ibi cognoscit Comium Atrebatem proelio cum equitatu suo contendisse. nam quum Antonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio maneret; Comius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravimus, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuêsset; ne consilia belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset; parente Romanis civitate, cum suis equitibus se suosque latrociniis

ſlebat; infeſtiſque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat. Erat attributus Antonio praefectus equitum C. Voluſenus Quadratus; qui cum eo hiemaret. hunc Antonius ad perſequendum equitatum hoſtium mittit. Voluſenus autem ad eam virtutem, quae ſingularis in eo erat, magnum odium Comii adjungebat; quo libentius id faceret, quod imperabatur. itaque, diſpoſitis inſidiis, ſaepius ejus equites aggreſſus, ſecunda proelia faciebat. noviſſime, quum vehementius contenderetur: ac Voluſenus, ipſius intercipiendi Comii cupiditate, pertinacius eum cum paucis inſecutus eſſet; ille autem fuga vehementi Voluſenum produxiſſet longius: repente omnium ſuorum invocat fidem atque auxilium, ne ſua vulnera, per fidem impoſita, paterentur inulta; converſoque equo, ſe a caeteris incautius permittit in praefectum. faciunt idem omnes ejus equites; paucoſque noſtros convertunt atque inſequuntur. Comius incenſum calcaribus equum jungit equo Quadrati; lanceaque infeſta medium femur ejus magnis viribus transjicit. praefecto vulnerato; non dubitant noſtri reſiſtere, et converſi hoſtem pellere. quod ubi accidit; complures hoſtium, magno noſtrorum impetu pulſi, vulnerantur; et partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. quod ubi malum dux, equi velocitate, evitavit; graviter vulneratus praefectus, ut vitae periculum aditurus videretur, refertur in caſtra. Comius autem; ſive expiato ſuo dolore, ſive magna parte amiſſa ſuorum; legatos ad Antonium mittit: ſeque et ibi futurum ubi praeſcripſerit, et ea facturum quae imperaverit, obſidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori ſuo concedatur, ne in conſpectum veniat cujuſquam Romani. quam poſtulationem Antonius quum judicaret ab juſto naſci timore, veniam petenti dedit; obſides accepit.

Scio Caeſarem ſingulorum annorum ſingulos Commentarios conſeciſſe. quod ego non exiſtimavi mihi eſſe faciendum; propterea quòd inſequens annus, L. Paullo, C. Marcello conſulibus, nullas habet Galliae magnopere res geſtas. ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Caeſar exercituſque eo tempore fuiſſent; pauca ſcribenda, conjungendaque huic Commentario ſtatui.

Caeſar, quum in Belgio hiemaret, unum illud propoſitum habebat; continere in amicitia civitates, nulli ſpem aut cauſſam dare armorum. nihil enim minus volebat, quam ſub deceſſum ſuum neceſſitatem ſibi aliquam imponi belli gerendi; ne, quum exercitum deducturus eſſet, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter ſine praeſenti periculo ſuſciperet. itaque,

honorifice civitates appellando, principes maximis praemiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis proeliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit. Ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quàm maximis itineribus est profectus; ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii quaestoris sui commendaret sacerdotii petitionem. contendebat enim gratiâ, quum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paullo ante praemiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui, M. Antonii repulsâ, Caesaris decedentis convellere gratiam cupiebant. hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minus justam sibi causam municipia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quòd frequentiam atque officium suum Antonio praestitissent: simulque se et honorem suum in insequentis anni commendaret petitione; propterea quòd insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum et C. Marcellum consules creatos, qui omnem honorem et dignitatem Caesaris exspoliarent; ereptum Ser. Galbae consulatum, quum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quòd sibi conjunctus et familiaritate et necessitudine legationis esset. Exceptus est Caesaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis, incredibili honore atque amore. tum primum enim veniebat ab illo universae Galliae bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum porturum, itinerum, locorumque omnium, quà Caesar iturus erat, excogitari posset. cum liberis omnis multitudo obviam procedebat: hostiae omnibus locis immolabantur: tricliniis stratis fora templaque occupabantur; ut vel exspectatissimi triumphi laetitia praecipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Quum omnes regiones Galliae Togatae Caesar percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit; legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eò profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliae Togatae praefecit, quò majore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. ibi quanquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari: certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quidquam; neque contra senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. judicabat enim, liberis sententiis patrum con-

ſcriptorum cauſſam ſuam facile obtineri. nam C. Curio tribunus plebis, quum Caeſaris cauſſam dignitatemque defendendam ſuſcepiſſet, ſaepe erat ſenatui pollicitus; ‘ ſi quem timor armorum Caeſaris laederet, et quoniam ‘ Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent; ‘ diſcederet uterque ab armis, exercituſque dimitteret: fore eo pacto libe- ‘ ram, et ſui juris, civitatem.’ neque hoc tantum pollicitus eſt; ſed etiam per ſe ſenatus diſceſſionem facere coepit. quod ne fieret, conſules amicique Pompeii interceſſerunt; atque, ita rem moderando, diſceſſerunt. Magnum hoc teſtimonium ſenatus erat univerſi; convenienſque ſuperiori facto. nam Marcellus, proximo anno, quum impugnaret Caeſaris dignitatem; contra legem Pompeii et Craſſi, retulerat ante tempus ad ſenatum de Caeſaris provinciis. ſententiiſque dictis; diſceſſionem faciente Marcello, qui ſibi omnem dignitatem ex Caeſaris invidia quaerebat; ſenatus frequens in alia omnia tranſiit. quibus non frangebantur animi inimicorum Caeſaris; ſed admonebantur, quo majores pararent neceſſitudines, quibus cogi poſſet ſenatus id probare, quod ipſi conſtituiſſent. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Caeſare mitteretur. neque obſcure hae duae legiones uni Caeſari detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caeſarem miſerat, confectam ex delectu provinciae Caeſaris; tanquam ex ſuo numero, dedit. Caeſar tamen, quum de voluntate adverſariorum ſuorum nemini dubium eſſet, Cn. Pompeio legionem remiſit; et ex ſuo numero decimam quintam, quam in Gallia citeriore habuerat, ex ſenatuſconſulto jubet tranſdi. in ejus locum XIII legionem in Italiam mittit, quae praeſidia tueretur, ex quibus praeſidiis decima quinta deducebatur. ipſe exercitum diſtribuit per hiberna; C. Trebonium, cum legionibus IV, in Belgio collocat; C. Fabium, cum totidem, in Aeduos deducit. ſic enim exiſtimabat tutiſſimam fore Galliam: ſi Belgae, quorum maxima virtus; et Aedui, quorum auctoritas ſumma eſſet; exercitibus continerentur. Ipſe in Italiam profectus eſt. quò quum veniſſet; cognoſcit, per C. Marcellum conſulem legiones II, ab ſe remiſſas, quae ex ſenatuſconſulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio tranſditas atque in Italia retentas eſſe. hôc facto; quanquam nulli erat dubium, quin arma contra Caeſarem pararentur; tamen Caeſar omnia patienda eſſe ſtatuit, quoad ſibi ſpes aliqua relinqueretur jure potius diſceptandi, quam belli gerendi.

FINIS LIBRI OCTAVI.

CAII JULII

CAESARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO CIVILI

LIBRI TRES.

C. IULII

CAESARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO CIVILI

LIBRI TRES

DIONYSII VOSSII

SUPPLEMENTUM

IN

C. JULII CAESARIS LIB. I.

DE

BELLO CIVILI.

'ILLORUM accedo ſententiae, qui ἀκρόασιν hos eſſe Commentarios arbitrantur: etenim nequeo perſuadere mihi, abruptum adeò exordium 'hujus operis fuiſſe; et praemittenda fuiſſe multa, ſatis ipſa oſtendit hiſtoria. 'quare operae pretium nobis fuit, ex Plutarcho, Appiano, ac Dione con'texere, quae deſiderari hoc loco exiſtimamus. ſunt autem haec.' Subacta omni Gallia, multis de cauſſis Caeſar cum in Ciſalpinam provinciam contendiſſet, legatos Romam mittit, qui conſulatum illi et provincias prorogari peterent. ea in petitione Pompeius, qui alieno in Caeſarem animo, nondum tamen inimicitias palam gerebat; neque commendatione ſua juvandum eum, neque contra dicendum exiſtimavit. ſed Lentulus et Marcellus Coss. qui jam ante inimico in Caeſarem fuerant animo, id prohibendum ſibi omnibus modis putavere. Marcellus vero non dubitavit aliis quoque injuriis Caeſarem afficere. nam nuper coloniam Novumcomum Caeſar in Galliam deduxerat; cui Marcellus jus civitatis ademiſſe non contentus, decurionem ejus coloniae, Romae deprehenſum, virgis caedi juſſerat, et, querelas ſuas Caeſari ut exponeret, dimiſerat: quâ ignominiâ nullus adhuc civis Romanus fuerat affectus. quae dum ita fiunt, venit ad Caeſarem in provinciam C. Curio tribunus plebis. qui multum pro Republ. et cauſſa Caeſaris enixus, tandem, ubi fruſtra omnia tentari intellexit, metu adverſariorum profugiens, de omnibus, quae acta eſſent, et quomodo opprimere eum inimici agitarent, edocuit. Caeſar virum ampliſſimum, optimeque de ſe ac de Rep. meritum, comiter excepit; et gratias pro ſummis ejus in ſe beneficiis egit. at Curio, quia jam non obſcure vis in Caeſarem pararetur, ſuaſit ei ut omnem exercitum

quam maturrime contraheret, et oppreſſam paucorum audacia Rempublicam vindicaret. Caeſar, quamvis ea omnia ita eſſe haud ignorabat, cenſuit tamen Reip. imprimis habendam eſſe rationem; ne quis armorum cauſſam eum eſſe judicaret. itaque per amicos id ſolum contendit, ut duae ſibi legiones, et provincia Gallia Ciſalpina, atque Illyricum relinqueretur. quae omnia ab illo acta, ut, ſi forte conditionum aequitate adduci poſſent adverſarii, in otio Reſpublica foret. his poſtulatis ne ipſe quidem Pompeius refragari auſus eſt. ſed cum nihil à Coss. impetraret Caeſar; litteras ad ſenatum perſcribit, quibus breviter geſtis ſuis et meritis in Rempubl. percurſis, orabat ne populi ſibi beneficium eripiatur, qui abſentis rationem haberi proximis comitiis juſſiſſet. non recuſare ſe, ſi ita ſenatui populoque Rom. videatur, exercitum dimittere, modo idem à Pompeio fiat: illo imperium et exercitus retinente, nullam cauſſam eſſe, cur inimicorum ſe injuriis ipſe exponeret, et militem dimitteret. has litteras Curioni perferendas tradit: qui incredibili celeritate millia paſſuum CLX emenſus, tridui ſpatio ad urbem venit, antequam kal. Januariae adveniſſent, aut Coss. de Caeſaris imperio quidquam ſtatuere potuiſſent. confecto itinere Curio litteras retinet, nec, niſi in frequente Senatu et praeſentibus Tribunis plebis, tradit: metuebat enim, id prius ſi feciſſet, ne ab iis ſupprimerentur.

CAII JULII
CAESARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO CIVILI
LIBER PRIMUS.

LITTERIS [à Fabio] C. Caesaris, consulibus redditis; aegre ab iis impetratum est, summa tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur: ut vero ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. referunt consules de rep. [in civitate]. L. Lentulus consul 'senatui reique 'publicae se non defuturum' pollicetur, 'si audacter ac fortiter sententias 'dicere velint: sin Caesarem respiciant atque ejus gratiam sequantur, ut su- 'perioribus fecerint temporibus; se sibi consilium capturum, neque senatus 'auctoritati obtemperaturum: habere se quoque ad Caesaris gratiam atque a- 'micitiam receptum.' in eandem sententiam loquitur Scipio: 'Pompeio esse 'in animo, reipub. non deesse, si senatus sequatur: sin cunctetur, atque agat 'lenius; nequidquam ejus auxilium, si postea velit, senatum imploraturum.' haec Scipionis oratio; quòd senatus in urbe habebatur, Pompeiusque aderat; ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. dixerat aliquis leniorem sententiam: ut primo M. Marcellus; ingressus in eam orationem, 'non oportere ante de 'repub. ad senatum referri, quam delectus totâ Italiâ habiti, et exercitus 'conscripti essent; quo praesidio, tuto et libere senatus, quae vellet, decerne- 're auderet:' ut M. Calidius; qui censebat, 'ut Pompeius in suas provincias 'proficisceretur, ne qua esset armorum caussa; timere Caesarem, abreptis 'ab eo II legionibus, ne ad ejus periculum reservare et retinere eas ad ur- 'bem Pompeius videretur:' ut M. Rufus; qui sententiam Calidii, paucis fere mutatis verbis sequebatur. ii omnes, convitio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Lentulus, sententiam Calidii pronunciaturum se omnino ne-

gavit. Marcellus, perterritus convitiis, a suâ sententiâ discessit. sic vocibus consulis, terrore praesentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inviti et coacti, Scipionis sententiam sequuntur: ‘ uti ante certam ‘ diem Caesar exercitum dimittat: si non faciat, eum adversus rempubl. fac- ‘ turum videri.’ intercedunt M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. refertur confestim de intercessione tribunorum: dicuntur sententiae graves: ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Caesaris collaudatur. Misso ad vesperum senatu; omnes, qui sunt ejus ordinis, a Pompeio evocantur. laudat promptos, atque in posterum confirmat; segniores castigat atque incitat. multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus, spe praemiorum atque ordinum, evocantur: multi ex duabus legionibus, quae sunt traditae a Caesare, accersuntur. completur urbs ad jus comitiorum. tribunos plebis C. Curio evocat. omnes amici consulum, necessarii Pompeii, atque eorum qui veteres inimicitias cum Caesare gerebant; coguntur in senatum. quorum vocibus et concursu, terrentur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque vero libere decernendi potestas eripitur. pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Caesarem; item L. Roscius praetor; qui de his rebus eum doceant: sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. dicuntur etiam a nonnullis sententiae, ut legati ad Caesarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant. Omnibus his resistitur; omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiae Caesaris incitant, et dolor repulsae. Lentulus, aeris alieni magnitudine, et spe exercitûs ac provinciarum, et regum appellandorum largitionibus movetur; seque alterum fore Syllam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem, eadem spes provinciae atque exercituum impellit; quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur: simul, judiciorum metus; adulatio atque ostentatio sui, potentium; qui in republica judiciisque tum plurimum pollebant. ipse Pompeius, ab inimicis Caesaris incitatus, et quòd neminem dignitate secum exaequari volebat, totum se ab ejus amicitiâ averterat; et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Caesari. simul infamiâ 11 legionum permotus, quas ab itinere Asiae Syriaeque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat. His de caussis aguntur omnia ruptim, atque turbate. neque docendi Caesaris, propinquis ejus spatium datur. nec tribunis plebis, sui periculi deprecandi;

neque etiam extremi juris intercessione retinendi, quod L. Sylla reliquerat; facultas tribuitur. sed de sua salute die VII cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis, octavo denique mense suarum actionum respicere ac timere consueverant. decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, nisi penè in ipso urbis incendio atque desperatione omnium salutis, latorum audaciâ, nunquam ante discessum est; 'dent operam consules, praetores, tribuni plebis, quique pro consulibus 'sunt ad urbem; ne quid respublica detrimenti capiat.' haec S. C. perscribuntur, a. d. VII. id. Januar. itaque V primis diebus, quibus haberi senatus potuit, quâ ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali; et de imperio Caesaris, et de amplissimis viris tribunis plebis, gravissime acerbissimeque decernitur. profugiunt statim ex urbe tribuni plebis, seseque ad Caesarem conferunt. is eo tempore erat Ravennae; exspectabatque suis lenissimis postulatis responsa; siqua hominum aequitate res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quae per Scipionem ostenderat, agit; senatûs virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas X; praeterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Caesarem milites; neque iis posse persuaderi, ut eum defendant aut sequantur. de reliquis rebus ad senatum refertur: totâ ut Italiâ delectus habeantur; Faustus Sylla pro Praet. in Mauritaniam mittatur; pecunia uti ex aerario Pompeio detur. refertur etiam de rege Juba, ut socius sit atque amicus: Marcellus vero, passurum se in praesentia negat. de Fausto, impedit Philippus tribunus plebis. de reliquis rebus, S. C. perscribuntur. provinciae privatis decernuntur; duae consulares, reliquae praetoriae. Scipioni, obvenit Syria: L. Domitio, Gallia: Philippus et Marcellus, privato consilio praetereuntur; neque eorum sortes dejiciuntur. in reliquas provincias praetores mittuntur: neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur; paludatique, votis nuncupatis, exeant. consules, quod ante id tempus acciderat nunquam, ex urbe proficiscuntur: lictoresque habent in urbe et Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. totâ Italiâ delectus habentur; arma imperantur; pecuniae a municipiis exiguntur, et è fanis tolluntur: omnia divina et humana jura permiscentur. Quibus rebus cognitis, Caesar apud milites concionatur. 'omnium temporum injurias inimicorum 'in se' commemorat, 'a quibus diductum et depravatum Pompeium' que-

ritur, ‘ invidia atque obtrectatione laudis suae; cujus ipse honori et digni-
‘ tati semper faverit, adjutorque fuerit. novum in Rep. introductum ex-
‘ emplum’ queritur, ‘ ut tribunicia intercessio armis notaretur atque oppri-
‘ meretur, quae superioribus annis esset restituta. Syllam, nudata omnibus
‘ rebus tribunicia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pom-
‘ peium, qui amissam restituisse videatur, dona etiam, quae ante habuerat,
‘ ademisse. quotiescunque sit decretum, “ darent operam magistratus, ne
“ quid respublica detrimenti caperet;” (qua voce, et quo S. C. populus Ro-
‘ manus ad arma sit vocatus;) factum in perniciosis legibus, in vi Tribuni-
‘ cia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis; (atque
‘ haec superioris aetatis exempla, expiata Saturnini atque Gracchorum casi-
‘ bus’ docet:) ‘ quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum qui-
‘ dem; nulla lex promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla secessio
‘ facta.’ hortatur; ‘ cujus Imperatoris ductu IX annis rempublicam felicissi-
‘ me gesserint, plurimaque proelia secunda fecerint, omnem Galliam Germa-
‘ niamque pacaverint; ut ejus existimationem dignitatemque ab inimicis
‘ defendant.’ conclamant legionis XIII, quae aderat, milites; (hanc enim
initio tumultus evocaverat; reliquae nondum convenerant;) sese paratos
esse, Imperatoris sui Tribunorumque pl. injurias defendere. Cognita mili-
tum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur; ibique Tribunos
plebis, qui ad eum confugerant, convenit; reliquas legiones ex hibernis
evocat, et subsequi jubet. eò L. Caesar adolescens venit: cujus pater, Cae-
saris erat legatus. is; reliquo sermone confecto, cujus rei caussa venerat;
habere se a Pompeio ad eum privati officii mandata, demonstrat: ‘ velle Pom-
‘ peium se Caesari purgatum; ne ea, quae reipublicae caussâ egerit, in suam
‘ contumeliam vertat: semper se reipublicae commoda, privatis necessitati-
‘ bus habuisse potiora: Caesarem quoque, pro sua dignitate, debere et stu-
‘ dium et iracundiam suam reipublicae dimittere; neque adeo graviter irasci
‘ inimicis; ne, quum illis nocere se speret, reipublicae noceat.’ pauca ejus-
dem generis addit, cum excusatione Pompeii conjuncta. eadem fere, atque
eisdem de rebus, praetor Roscius agit cum Caesare: sibique Pompeium com-
memorasse demonstrat. Quae res etsi nihil ad levandas injurias pertinere
videbantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quae vellet, ad
eum perferrentur; petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detu-
lerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre; si parvo labore

magnas controverſias tollere, atque omnem Italiam metu liberare, poſſent. ‘ ſibi ſemper reipublicae primam fuiſſe dignitatem, vitaque potiorem. dolu- ‘ iſſe ſe, quod populi R. beneficium ſibi per contumeliam ab inimicis extor- ‘ queretur; ereptoque ſemeſtri imperio, in urbem retraheretur, cujus abſen- ‘ tis rationem haberi proximis comitiis populus juſſiſſet: tamen hanc honoris ‘ jacturam ſui, reipublicae cauſſa, aequo animo tuliſſe. quum litteras ad ſe- ‘ natum miſerit, ut omnes ab exercitibus diſcederent; ne id quidem impe- ‘ traviſſe. totâ Italiâ delectus haberi: retineri legiones II, quae ab ſe ſimu- ‘ latione Parthici belli ſint abductae: civitatem eſſe in armis. quônam haec ‘ omnia, niſi ad ſuam perniciem, pertinere? ſed tamen ad omnia ſe deſcen- ‘ dere paratum, atque omnia pati, reipublicae cauſsâ. proficiſcatur Pompei- ‘ us in ſuas provincias: ipſi exercitus dimittant: diſcedant in Italia omnes ‘ ab armis: metus e civitate tollatur: libera comitia, atque omnis reſpub. ſe- ‘ natui populoque R. permittatur. haec quo facilius, certiſque conditionibus ‘ fiant, et jurejurando ſanciantur; aut ipſe propius accedat, aut ſe patiatur ‘ accedere: fore, uti per colloquia omnes controverſiae componantur.’ Ac- ceptis mandatis Roſcius cum L. Caeſare Capuam pervenit, ibique conſules Pompeiumque invenit: poſtulata Caeſaris renunciat. illi, re deliberata, re- ſpondent; ſcriptaque ad eum mandata per eos remittunt; quorum haec erat ſumma: ‘ Caeſar in Galliam reverteretur; Arimino excederet; exercitus ‘ dimitteret: quae ſi feciſſet, Pompeium in Hiſpanias iturum. interea, quoad ‘ fides eſſet data, Caeſarem facturum quae polliceretur; non intermiſſuros ‘ conſules Pompeiumque delectus.’ Erat iniqua conditio, poſtulare ut Caeſar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipſum, et provincias et legiones tenere alienas: exercitum Caeſaris velle dimitti; delectus habere: polliceri, ſe in provinciam iturum; neque ante quem diem iturus ſit, defi- nire: ut ſi, peracto Caeſaris conſulatu, Pompeius profectus non eſſet, nulla tamen mendacii religione obſtrictus videretur. tempus vero colloquio non dare, neque acceſſurum polliceri; magnam pacis deſperationem afferebat. itaque ab Arimino M. Antonium, cum cohortibus V, Arretium mittit: ipſe Arimini cum II ſubſiſtit, ibique delectum habere inſtituit. Piſaurum, Fanum, Anconam, ſingulis cohortibus occupat. Interea certior factus, Iguvium Ther- mum praetorem cohortibus V tenere, oppidum munire; omniumque eſſe Igu- vinorum optimam erga ſe voluntatem: Curionem cum III cohortibus, quas Piſauri et Arimini habebat, mittit. cujus adventu cognito; diffiſus municipii

voluntati Thermus, cohortes ex urbe educit, et profugit; milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur: Curio, omnium summa voluntate, Iguvium recipit. quibus rebus cognitis; confisus municipiorum voluntatibus Caesar, cohortes legionis XIII ex praesidiis deducit, Auximumque proficiscitur; quod oppidum Attius, cohortibus introductis, tenebat; delectumque toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat. adventu Caesaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt: docent, 'sui judicii rem non esse; neque se neque reliquos municipes pati posse, 'C. Caesarem imperatorem bene de Repub. meritum, tantis rebus gestis, 'oppido moenibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, et 'periculi sui.' quorum oratione permotus Attius Varus, praesidium, quod introduxerat, ex oppido educit, et profugit. hunc ex primo ordine pauci Caesaris consecuti milites, consistere cogunt; commissoque proelio, deseritur a suis Varus: nonnulla pars militum, domum discedit; reliqui ad Caesarem perveniunt; atque una cum iis deprehensus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. at Caesar milites Attianos collaudat; Pupium dimittit; Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror invasit; ut, quum Lentulus consul ad aperiendum aerarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam; protinus, aperto sanctiore aerario, ex urbe profugeret: Caesar enim adventare, jamjamque adesse ejus equites falsò nunciabantur. hunc Marcellus collega, et plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie ejus diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas a Caesare acceptas in Apulia hibernorum caussa disposuerat. delectus intra urbem intermittuntur. nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuae primum sese confirmant et colligunt; delectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere instituunt: gladiatoresque, quos ibi Caesar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat; atque iis equos attribuit, et se sequi jussit: quos postea monitus a suis, quòd ea res omnium judicio reprehendebatur, circum familiares conventus Campaniae, custodiae caussa, distribuit. Auximo Caesar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. cunctae earum regionum praefecturae, libentissimis animis eum recipiunt; exercitumque ejus omnibus rebus juvant. etiam Cingulo; quod oppidum Labienus constituerat, suaque pecunia exaedificaverat; ad eum legati veniunt:

quaeque imperaverit, ſeſe cupidiſſime facturos pollicentur. milites imperat; mittunt. interea legio XII Caeſarem conſequitur. cum his II, Aſculum Picenum proficiſcitur. id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat; qui, Caeſaris adventu cognito, profugit ex oppido; cohorteſque ſecum abducere conatus, a magna parte militum deſeritur. relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, miſſum a Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum cauſſa. a quo factus Vibullius certior, quae res in Piceno gererentur; milites ab eo accipit, ipſum dimittit. item ex finitimis regionibus, quas poteſt, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Ulcillem Hirum, cum VI cohortibus, quas ibi in praeſidio habuerat, excipit; quibus coactis, XIII efficit. cum iis ad Domitium Ahenobarbum, Corfinium, magnis itineribus pervenit; Caeſaremque adeſſe cum legionibus II nunciat. Domitius per ſe circiter XX cohortes ex Alba, ex Marſis et Pelignis, et finitimis ab regionibus coëgerat. Recepto Aſculo, expulſoque Lentulo; Caeſar conquiri milites qui ab eo diſceſſerant, delectumque inſtitui jubet: ipſe unum diem ibi, rei frumentariae cauſſâ, moratus, Corfinium contendit. eò quum veniſſet; cohortes V, praemiſſae à Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpebant; qui erat ab oppido, millia paſſuum circiter III. ibi cum antecurſoribus Caeſaris proelio commiſſo, celeriter Domitiani a ponte repulſi ſe in oppidum receperunt: Caeſar, legionibus tranſductis, ad oppidum conſtitit; juxtaque murum caſtra poſuit. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno propoſito praemio cum litteris mittit; qui petant atque orent, ut ſibi ſubveniat. 'Caeſarem duobus exercitibus, et locorum anguſtiis, facile intercludi poſſe; 'frumentoque prohiberi. quod niſi fecerit; ſe, cohorteſque amplius XXX, 'magnumque numerum ſenatorum atque equitum Romanorum, in periculum eſſe venturum.' interim ſuos cohortatus, tormenta in muris diſponit; certaſque cuique partes, ad cuſtodiam urbis, attribuit: militibus in concione agros ex ſuis poſſeſſionibus pollicetur, quaterna in ſingulos jugera, et pro rata parte centurionibus evocatiſque. Interim Caeſari nunciatur Sulmonenſes (quod oppidum a Corfinio VII millium intervallo abeſt,) cupere ea facere quae vellet; ſed a Q. Lucretio ſenatore et Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium praeſidio tenebant. mittit eò M. Antonium cum legionis VII cohortibus V. Sulmonenſes, ſimul atque noſtra ſigna viderunt, portas aperuerunt; univerſique, et oppidani et milites, obviam gratulantes

Antonio exierunt. Lucretius et Attius de muro se dejecerunt. Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Caesarem mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio, eodem die quo profectus erat, revertitur. Caesar eas cohortes cum exercitu suo conjunxit, Attiumque incolumem dimisit. Caesar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, et ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias exspectare instituit. eo triduo, legio VIII ad eum venit; cohortesque ex novis Galliae delectibus XXII; equitesque a rege Norico, circiter CCC: quorum adventu, altera castra ad alteram oppidi partem ponit. iis castris Curionem praefecit. reliquis diebus, oppidum vallo castelliisque circummunire instituit. cujus operis maxima parte effecta; eodem ferè tempore missi ad Pompeium, revertuntur. Litteris perlectis; Domitius dissimulans, in consilio pronunciat 'Pompeium celeriter subsidio venturum:' hortaturque eos, ne animo deficiant; quaeque usui ad defendendum oppidum sint, parent. ipse arcanò cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumque fugae capere instituit. quum vultus Domitii cum oratione non consentiret; atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quàm superioribus diebus consuèsset; multumque cum suis, consiliandi caussa, secretò, praeter consuetudinem, colloqueretur; concilia conventusque hominum fugeret: res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat; 'sese rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio 'aut voluntate, Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, 'si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret.' id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat. Divulgato Domitii consilio; milites, qui erant Corfinii, prima vespera secessionem faciunt; atque ita inter se, per tribunos militum centurionesque atque honestissimos sui generis, colloquuntur: 'obsideri se a Caesare; opera munitionesque prope esse perfec-'tas; ducem suum Domitium, cujus spe atque fiducia permanserint, projec-'tis omnibus, fugae consilium capere: debere se suae salutis rationem ha-'bere.' ab his primo Marsi dissentire incipiunt; eamque oppidi partem, quae munitissima videretur, occupant: tantaque inter eos dissensio extitit, ut manum conserere atque armis dimicare conarentur: post paullo tamen, internunciis ultro citroque missis, quae ignorabant de L. Domitii fuga cognoscunt. itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, et custodiunt; legatosque ex suo numero ad Caesarem mittunt, 'sese paratos esse portas aperire, quaeque imperaverit facere, et L. Domi-

'tium vivum in ejus potestatem transdere.' Quibus rebus cognitis, Caesar; etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum oppido potiri, cohortesque ad se in castra transducere; ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis, commutatio fieret voluntatis; quod saepe in bello parvis momentis magni casus intercederent: tamen veritus, ne militum introitu, et nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur; eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas murosque asservari jubet: ipse iis operibus, quae facere instituerat, milites disponit; non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo; sed perpetuis vigiliis stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: Tribunos militum et praefectos circummittit; atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant; sed etiam singulorum hominum occultos exitus asservent. neque verò tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit. tanta erat summa rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur; quid ipsis Corfinienfibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret; qui quosque eventus exciperet. Quarta vigilia circiter, Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibusque nostris colloquitur; 'velle, si sibi fiat potestas, Caesarem convenire.' facta potestate, ex oppido mittitur; neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Caesaris deducatur. cum eo de salute sua orat atque obsecrat, 'sibi ut parcat; veteremque amicitiam' commemorat. 'Caesarisque in se beneficia' exponit; 'quae erant maxima: quòd 'per eum, in collegium pontificum venerat; quòd provinciam Hispaniam 'ex praetura habuerat; quòd in petitione consulatus, ab eo erat sublevatus.' cujus orationem Caesar interpellat: 'se non maleficii causa ex provincia 'egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos 'pl. ea re ex civitate expulsos, in suam dignitatem restitueret: ut se et po'pulum Romanum paucorum factione oppressum, in libertatem vindica'ret.' cujus oratione confirmatus Lentulus; ut in oppidum reverti licear, petit: 'quod de sua salute impetravit, fore etiam reliquis ad suae spem 'solatio: adeo esse perterritos nonnullos, ut suae vitae durius consulere co'gantur.' facta potestate, discedit. Caesar, ubi illuxit, omnes senatores, senatorumque liberos, tribunos militum, equitesque Romanos, ad se produci jubet. erant senatorii ordinis, L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quaestor, L. Rubrius; praeterea filius

Domitii, aliique complures adolescentes, et magnus numerus Equitum Romanorum et Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. hos omnes productos, a contumeliis militum convicciisque prohibet. pauca apud eos loquitur; quod ‘ sibi, a parte eorum, gratia relata non sit, pro suis in ‘ eos maximis beneficiis.’ dimittit omnes incolumes. sestertium sexagies, quod aurum adduxerat Domitius atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab Duumviris Corfiniensibus Domitio reddit: ne continentior in vita hominum, quam in pecunia, fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque a Pompeio in stipendium militi Domitianae, sacramentum apud se dicere jubet: atque eo die castra movet, justumque iter conficit; VII omnino dies ad Corfinium commoratus: et per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium, in Apuliam pervenit. Pompeius, iis rebus cognitis quae erant ad Corfinium gestae, Lucerià proficiscitur Canusium, atque inde Brundisium. copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi jubet: servos, pastores armat; atque his equos attribuit: ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius praetor Albe, cum cohortibus VI profugit; Rutilius Lupus praetor Tarracinâ, cum III: quae procul equitatum Caesaris conspicatae, cui praerat Bivius Curius; relicto praetore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. item reliquis itineribus nonnullae cohortes in agmen Caesaris, aliae in equites incidunt. reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremonâ, praefectus fabrûm Cn. Pompeii: quem Caesar ad eum remittit cum mandatis: ‘ quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus; interesse ‘ reipublicae et communis salutis, se cum Pompeio colloqui. neque verò ‘ idem perfici longo itineris spatio, quum per alios conditiones ferantur; ac ‘ si coram de omnibus conditionibus disceptetur.’ His datis mandatis, Brundisium cum legionibus VI pervenit: veteranis, III; reliquis, quas ex novo delectu confecerat atque in itinere compleverat: Domitianas enim cohortes, protinus a Corfinio in Siciliam miserat. reperit consules Dyrrhachium profectos, cum magna parte exercitus; Pompeium remanere Brundisii, cum cohortibus XX. neque certum inveniri poterat, obtinendine causa Brundisii ibi remansisset; quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiae partibus regionibusque Graeciae, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset: an inopiâ navium ibi restitisset. veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret; exitus administrationesque Brun-

diſſul portus impedire inſtituit. quorum operum haec erat ratio. quà fauces erant anguſtiſſimae portûs, molem atque aggerem ab utraque parte litoris jaciebat; quòd his locis erat mare vadoſum. longius progreſſus, quum agger altiore aquâ contineri non poſſet; rates dupliçes, quoquo verſus pedum xlvx, à regione molis collocabat. has quaternis anchoris ex quatuor angulis deſtinabat, ne fluctibus moverentur. his perfectis collocatiſque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat: has terrâ atque aggere integebat, ne aditus atque incurſus ad defendendum impediretur: à fronte atque ab utroque latere crates ac pluteis protegebat: in quarta quaque earum, turres binorum tabulatorum excitabat, quò commodius ab impetu navium incendiſque defenderet. Contra haec Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundiſino deprehenderat, adornabat. ibi turres cum ternis tabulatis erigebat; eaſque multis tormentis et omni genere telorum completas, ad opera Caeſaris appellebat; ut rates perrumperet, atque opera diſturbaret. ſic quotidie utrinque eminus fundis, ſagittis, reliquiſque telis, pugnabatur. atque haec ita Caeſar adminiſtrabat, ut conditiones pacis dimittendas non exiſtimaret. ac tametſi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miſerat, ad ſe non remitti; atque ea res ſaepe tentata, impetus ejus conſiliaque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perſeverandum putabat. itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem neceſſariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii cauſâ: mandat, ut Libonem de conciliandâ pace hortetur; in primis, ut ipſe cum Pompeio colloqueretur, poſtulat: 'magnopere ſeſe confidere' demonſtrat, 'ſi ejus rei ſit poteſtas facta, 'fore ut aequis conditionibus ab armis diſcedatur; cujus rei magnam par-'tem laudis atque exiſtimationis ad Libonem perventuram, ſi, illo auctore 'atque agente, ab armis ſit diſceſſum.' Libo, à colloquio Caninii digreſſus, ad Pompeium proficiſcitur. paullò pòſt renunciat; 'quòd conſules abſint, 'ſine illis de compoſitione agi non poſſe.' ita ſaepius rem fruſtra tentatam Caeſar aliquando dimittendam ſibi judicabat, et de bello agendum. Prope dimidia parte operis à Caeſare effecta, diebuſque in ea re conſumptis xx; naves a conſulibus Dyrrhachio remiſſae, quae priorem partem exercitus eò deportaverant, Brundiſium revertuntur. Pompeius, ſive operibus Caeſaris permotus, ſive etiam quod ab initio Italiâ excedere conſtituerat; adventu navium, profectionem parare incipit. et, quo facilius impetum Caeſaris tardaret, ne ſub ipſa profectione milites oppidum irrumperent; portas obſtruit,

vicos plateasque inaedificat, fossas transversas viis praeducit, atque ibi sudes stipitesque praeacutos defigit. haec levibus cratibus terraque inaequat. aditus autem atque itinera duo, quae extra murum ad portum ferebant; maximis defixis trabibus, atque eis praeacutis, praesepit. his paratis rebus; milites silentio naves conscendere jubet: expeditos autem ex evocatis, sagittariis, funditoribusque, raros in muro turribusque disponit. hos certo signo revocare constituit, quum omnes milites naves conscendissent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit. Brundisini Pompeianorum militum injuriis, atque ipsius Pompeii contumeliis permoti; Caesaris rebus favebant. itaque, cognita Pompeii profectione; concursantibus illis atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant. per quos re cognita, Caesar scalas parari, militesque armari jubet; ne quam rei gerendae facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. qui erant in muro, custodiae caussâ, collocati; eo signo, quod convenerat, revocantur; notisque itineribus ad naves decurrunt. milites, positis scalis, muros ascendunt: sed moniti à Brundisinis ut vallum caecum fossasque cavesant, subsistunt: et longo itinere ab iis circumducti, ad portum perveniunt; duasque naves cum militibus, quae ad moles Caesaris adhaeserant, scaphis, lintribusque deprehendunt; deprehensas, excipiunt. Caesar; etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat, coactis navibus mare transire, et Pompeium sequi prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei ejus moram, temporisque longinquitatem, timebat: quòd, omnibus coactis navibus, Pompeius praesentem facultatem insequendi sui ademerat. relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliae, Picenique, et à Freto naves essent exspectandae: sed id, propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari; (quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta:) auxilia, equitatum parari; Galliam Italiamque tentari, se absente, nolebat. itaque in praesentia, Pompeii insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: duum-viris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundisiumque deducendas curent. mittit in Sardiniam, cum legione una, Valerium legatum; in Siciliam, Curionem propraetorem cum legionibus III: eundem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum jubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta; Siciliam, M. Cato: Africam, sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt; nondum profec-

to ex Italia, ſua ſponte ex oppido Cottam ejiciunt. ille perterritus, quòd omnem provinciam conſentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat: haec magno ſtudio agebat: in Lucanis Brutiiſque, per legatos ſuos, civium R. delectus habebat: equitum peditumque certum numerum a civitatibus Siciliae exigebat. quibus rebus penè perfectis; adventu Curionis cognito, queritur in concione; 'ſeſe projectum ac proditum a Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus imparatiſſimus, non neceſſarium bellum ſuſcepiſſet; et, ab ſe reliquiſque in Senatu interrogatus, omnia ſibi eſſe ad bellum apta ac parata confirmaſſet:' haec in concione queſtus, ex provincia fugit. nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam; cum exercitibus eò perveniunt. Tubero, quum in Africam veniſſet, invenit in provincia cum imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut ſupra demonſtravimus, amiſſis cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat; atque eam ſua ſponte vacuam occupaverat: delectuque habito, 11 legiones effecerat; hominum et locorum notitia, et uſu ejus provinciae, nactus aditus ad ea conanda, quòd paucis ante annis ex praetura eam provinciam obtinuerat. hic venientem Uticam cum navibus Tuberonem, portu atque oppido prohibet; neque affectum valetudine filium exponere in terra patitur, ſed ſublatis anchoris excedere eo loco cogit. His rebus confectis Caeſar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipſe ad urbem proficiſcitur. coacto Senatu, inimicorum injurias commemorat: docet, 'ſe nullum extraordinarium honorem appetiſſe; ſed, exſpectato legitimo tempore conſulatus, eo fuiſſe contentum, quod omnibus civibus pateret. latum ab x Tribunis plebis, (contradicentibus inimicis; Catone verò acerrime repugnante, et, priſtina conſuetudine, dicendi mora dies extrahente;) ut ſui ratio abſentis haberetur, ipſo conſule Pompeio: qui ſi improbaſſet, cur ferri paſſus eſſet? ſin probaſſet, cur ſe uti populi beneficio prohibuiſſet? patientiam' proponit 'ſuam, quum de exercitibus dimittendis ultro poſtulaviſſet; in quo facturum dignitatis atque honoris ipſe facturus eſſet. acerbitatem inimicorum' docet; 'qui, quod ab altero poſtularent, in ſe recuſarent; atque omnia permiſceri mallent, quam imperium exercituſque dimittere. injuriam in eripiendis legionibus' praedicat; 'crudelitatem et inſolentiam, in circumſcribendis Tribunis plebis, conditiones a ſe latas, et expetita colloquia, et denegata,' commemorat. 'pro quibus rebus orat ac

'postulat, Remp. suscipiant, atque una secum administrent: sin timore defu-
'giant, illis se oneri non futurum, et per se Rempubl. administraturum. le-
'gatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformida-
're, quod in senatu paullo ante Pompeius dixisset; "ad quos legati mit-
"terentur, iis auctoritatem attribui; timoremque eorum, qui mitterent, sig-
"nificari." tenuis atque infirmi haec animi videri; se verò, ut operibus
'anteire studuerit, sic justitia et equitate velle superare.' Probat rem Sena-
tus, de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, non reperiebantur: maxi-
meque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompei-
us enim discedens ab urbe, in Senatu dixerat; 'eodem se habiturum loco qui
'Romae remansissent, et qui in castris Caesaris fuissent.' sic triduum dispu-
tationibus excusationibusque extrahitur. subjicitur etiam L. Metellus Tri-
bunus pleb. ab inimicis Caesaris, qui hanc rem distrahat; reliquasque res,
quascunque agere instituerit, impediat. cujus cognito consilio, Caesar, frus-
tra diebus aliquot consumptis; ne reliquum tempus omittat, infectis iis quae
agere destinaverat, ab urbe proficiscitur; atque in ulteriorem Galliam per-
venit. Quo quum venisset; cognoscit missum in Hispaniam a Pompeio Vi-
bullium Rufum, quem paucis ante diebus Corfinii captum ipse dimiserat:
profectum item Domitium ad occupandam Massiliam, navibus actuariis VII;
quas Igili et in Cosano à privatis coactas, servis, libertis, colonis suis com-
pleverat: praemissos etiam legatos Massilienses domum, nobiles adolescen-
tes; quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Caesaris
officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. quibus
mandatis acceptis, Massilienses portas Caesari clauserant: Albicos, barbaros
homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam in-
colebant, ad se vocaverant: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex
omnibus castellis, in urbem convexerant: armorum officinas in urbe insti-
tuerant: muros, classem, portasque refecerant. Evocat ad se Caesar Massi-
lienfium XV primos: cum his agit, ne initium inferendi belli a Massilienfibus
oriatur: 'debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius, quam unius
'hominis voluntati obtemperare.' reliqua, quae ad eorum sanandas men-
tes pertinere arbitrabatur, commemorat. cujus orationem domum legati re-
ferunt, atque ex auctoritate haec Caesari renunciant: 'intelligere se, divi-
'sum esse populum R. in partes duas: neque sui judicii, neque suarum esse
'virium, decernere utra pars justiorem habeat causam: principes verò esse

'earum partium Cn. Pompeium et C. Caesarem, patronos civitatis; quo-
'rum alter agros Volcarum Arecomicorum et Helviorum publice iis conces-
'serit; alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliaque auxerit: quare pa-
'ribus eorum beneficiis, parem se quoque voluntatem tribuere debere; et
'neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe aut portubus recipere.'
Haec dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit; atque
ab iis receptus, urbi praeficitur. summa ei belli administrandi permittitur.
ejus imperio classem quoquoversus dimittunt; onerarias naves, quas ubi-
que possunt, deprehendunt atque in portum deducunt; parum clavis aut
materia atque armamentis instructis, ad reliquas armandas reficiendasque
utuntur: frumenti quod inventum est, in publicum conferunt: reliquas mer-
ces commeatusque, ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. quibus injus-
riis permotus Caesar legiones III Massiliam adducit: turres vineasque ad
oppugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero XII facere insti-
tuit. quibus effectis armatisque diebus XXX a qua die materia caesa est, ad-
ductisque Massiliam; his D. Brutum praeficit: C. Trebonium legatum ad op-
pugnationem Massiliae relinquit. Dum haec parat atque administrat; C. Fa-
bium legatum cum legionibus III, quas Narbone circumque ea loca hiemandi
causa disposuerat, in Hispaniam praemittit; celeriterque Pyrenaeos saltus
occupari jubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato praesidiis tenebantur.
reliquas legiones, quae longius hiemabant, subsequi jubet. Fabius, ut erat
imperatum, adhibita celeritate, praesidium ex saltu dejecit; magnisque iti-
neribus ad exercitum Afranii contendit. Adventu Vibullii Rufi, quem a
Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est; Afranius, et Petreius, et
Varro, legati Pompeii, (quorum unus III legionibus, Hispaniam citerio-
rem; alter a saltu Castulonensi ad Anam, II legionibus; tertius ab Ana,
Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat;) officia
inter se partiuntur: ut Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus co-
piis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis quas habebat legionibus, om-
nem ulteriorem Hispaniam tueatur. his rebus constitutis; equites auxiliaque
toti Lusitaniae, a Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus qui
ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur: quibus coactis, celeriter Pe-
treius per Vettones ad Afranium pervenit. constituunt communi consilio
bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Erant, ut
supra demonstratum est, legiones Afranii, III; Petreii, II: praeterea scuta-

tae, citerioris provinciae; et cetratae, ulterioris Hispaniae, cohortes circiter LXXX: equitum, utriusque provinciae, circiter V millia. Caesar legiones in Hispaniam praemiserat, ad VI millia auxilia peditum, equitum III millia, quae omnibus superioribus bellis habuerat; et parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo et fortissimo quoque evocato; hinc optimi generis homines ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt; postquam audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum simul a tribunis militum centurionibusque, mutuas pecunias sumpsit: has exercitui distribuit. quo facto, duas res consecutus est; quòd pignore animos centurionum devinxit, et largitione redemit militum voluntates. Fabius finitimarum civitatum animos, litteris nunciisque tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV: his pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quae citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. hoc idem fere, atque eadem de causâ, Pompeiani exercitus duces faciebant; crebroque inter se equestribus proeliis contendebant. huc quum quotidiana consuetudine congressae, pabulatoribus praesidio proprio, legiones Fabianae II flumen transissent; impedimentaque, et omnis equitatus sequeretur: subitò vi ventorum, et aquae magnitudine, pons est interruptus; et reliqua multitudo equitum intercluſa. quo cognito a Petreio et Afranio, ex aggere atque cratibus quae flumine ferebantur; celeriter ponte Afranius, quem oppido castrisque conjunctum habebat, legiones IV equitatumque omnem transjecit; duabusque Fabianis occurrit legionibus. cujus adventu nunciato; L. Plancus qui legionibus praeerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem; diversamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumveniri possit. ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusque sustinet. commisso ab equitibus proelio, signa II legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id quod accidit, ut duces adversariorum occasione et beneficio fortunae ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu proelium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra. Eò biduo Caesar cum equitibus DCCCC, quos sibi praesidio reliquerat, in castra pervenit, pons qui fuerat tempestate interruptus, neque erat refectus; hunc noctu perfici jussit. ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque praesidio VI cohortes relinquit, atque omnia impe-

dimenta: et postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur; et sub castris Afranii consistit: et ibi paulisper sub armis moratus, facit aequo loco pugnandi potestatem. potestate facta, Afranius copias educit, et in medio colle sub castris consistit. Caesar, ubi cognovit per Afranium stare, quo minus proelio dimicaretur; ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD, castra facere constituit: et, ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur; vallo muniri vetuit, (quod eminere et procul videri necesse erat;) sed a fronte contra hostem pedum XV fossam fieri jussit. prima et secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat: post hos, opus in occulto acies tertia faciebat. sic omne prius est perfectum, quam intelligeretur ab Afranio castra muniri. Sub vesperum Caesar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. postero die omnem exercitum intra fossam continet: et, quòd longius erat agger petendus, in praesentia similem rationem operis instituit; singulaque latera castrorum, singulis attribuit legionibus munienda; fossasque ad eandem magnitudinem perfici jubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusque, terrendi caussa atque operis impedi endi, copias suas ad infimas montis radices producunt; et proelio lacessunt: neque idcirco Caesar opus intermittit, confisus praesidio legionum III et munitione fossae. illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi; copias in castra reducunt. tertio die Caesar vallo castra communit: reliquas cohortes quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque, ad se transduci jubet. Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planicies circiter passuum CCC: atque in hoc ferè medio spatio, tumulus erat paullò editior: quem si occupasset Caesar, et communisset; ab oppido et ponte et commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se intercluſurum adversarios confidebat. hoc sperans, legiones III ex castris educit: acieque in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos praecurrere, atque occupare eum tumulum jubet. qua re cognita; celeriter, quae in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. contenditur proelio; et, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur; atque, aliis summissis subsidiis, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur. Genus erat pugnae, militum illorum; ut magno impetu primò pro-

currerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent: si premerentur, pedem referre et loco excedere non turpe existimarent; cum Lusitanis, reliquisque barbaris, genere quodam pugnae assuefacti: quod fere fit; quibus quisque in locis miles inveteraverit, uti multum earum regionum consuetudine moveatur. haec tamen ratio nostros perturbabat, insuetos hujus generis pugnae: circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi caussa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. itaque, perturbatis antesignanis; legio, quae in eo cornu constiterat, locum non tenuit; atque in proximum collem sese recepit. Caesar, penè omni acie perterrita, quod praeter opinionem consuetudinemque acciderat; cohortatus suos, legionem IX subsidio ducit: hostem insolenter atque acriter nostros insequentem supprimit; rursusque terga vertere, seque ad oppidum Ilerdam recipere, et sub muro consistere cogit. sed nonae legionis milites, elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur; et sub montem, in quo erat oppidum positum, succedunt: hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. praeruptus locus erat, utraque ex parte directus: ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructae cohortes eum locum explerent; et neque subsidia a lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent: ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat, in longitudinem passuum circiter CD: hàc nostris erat receptus; quòd eò, incitati studio, inconsultius processerant. hoc pugnabatur loco, et propter angustias iniquo, et quòd sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute et patientiâ nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. angebantur illis copiae; atque ex castris cohortes per oppidum crebro summittebantur, ut integri defessis succederent. hoc idem Caesar facere cogebatur; ut, summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet. Hôc quum esset modo pugnatum continenter horis V, nostrique gravius a multitudine premerentur; consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum adversus montem in cohortes faciunt; paucisque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. summotis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis; facilis est nostris receptus datus. equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis aut inferi-

oribus locis conſtiterat, tamen in ſummum jugum virtute connititur; atque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem noſtris receptum dat. ita vario certamine pugnatum eſt. noſtri in primo congreſſu circiter LXX ceciderunt; in his Q. Fulginius ex primo haſtato legionis XIV, qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat: vulnerantur amplius DC. ex Afranianis interficitur T. Caecilius, primipili centurio; et, praeter eum, centuriones IV; milites, amplius CC. Sed haec ejus diei praefertur opinio, ut ſe utrique ſuperiores diſceſſiſſe exiſtimarent: Afraniani; quòd, quum eſſe omnium judicio inferiores viderentur, cominus tamen diu ſtetiſſent, et noſtrorum impetum ſuſtinuiſſent, et initio locum tumulumque tenuiſſent, quae cauſſa pugnandi fuerat, et noſtros primo congreſſu terga vertere coëgiſſent. noſtri autem; quòd iniquo loco, atque impari congreſſi numero, V horis proelium ſuſtinuiſſent; quòd montem gladiis diſtrictis adſcendiſſent; quòd ex loco ſuperiore terga vertere adverſarios coëgiſſent, atque in oppidum compuliſſent. illi eum tumulum, pro quo pugnatum eſt, magnis operibus munierunt; praeſidiumque ibi poſuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo haec geſta ſunt. tanta enim tempeſtas cooritur, ut nunquam illis locis majores aquas fuiſſe conſtaret; tum autem ex omnibus montibus nives proluit, ac ſummas ripas fluminis ſuperavit; ponteſque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. quae res, magnas difficultates exercitui Caeſaris attulit: caſtra enim, ut ſupra demonſtratum eſt, quum eſſent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, ſpatio millium XXX; neutrum horum tranſiri poterat; neceſſarioque omnes his anguſtiis continebantur. neque civitates, quae ad Caeſaris amicitiam acceſſerant, frumentum ſupportare; neque ii, qui pabulatum longius progreſſi erant, intercluſi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in caſtra pervenire poterant. tempus autem erat anni difficillimum; quo neque frumenta in herbis erant, neque multum a maturitate aberant. ac civitates exinanitae: quòd Afranius penè omne frumentum, ante Caeſaris adventum, Ilerdam convexerat; reliqui ſi quid fuerat, Caeſar ſuperioribus diebus conſumpſerat. pecora, quod ſecundum poterat eſſe inopiae ſubſidium, propter bellum finitimae civitates longius removerant. qui erant, pabulandi aut frumentandi cauſſa, progreſſi; hos levis armaturae Luſitani, peritique earum regionum cetrati citerioris Hiſpaniae, conſectabantur: quibus erat proclive tranſnare flumen; quòd conſuetudo

eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. at exercitus Afranii, omnium rerum abundabat copiâ: multum erat frumentum provisum et convectum superioribus temporibus: multum ex omni provincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. harum rerum omnium facultates, sine ullo periculo pons Ilerdae praebebat; et loca trans flumen integra, quò omnino Caesar adire non poterat. Eae permanserunt aquae, dies complures. conatus est Caesar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam dispositae cohortes adversariorum, perfici patiebantur. quod illis prohibere erat facile; tum ipsius fluminis naturâ, atque aquae magnitudine; tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela jaciebantur. atque erat difficile, eodem tempore, rapidissimo flumine, opera perficere, et tela vitare. Nunciatur Afranio magnos comitatus, qui iter habebant ad Caesarem, ad flumen constitisse. venerant eò sagittarii ex Ruthenis, equites ex Gallia; cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo: erant praeterea cujusque generis hominum millia circiter VI, cum servis libertisque; sed nullus ordo, nullum imperium certum, quum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerum licentiâ: erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, et equestris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Caesaris: hos omnes flumina continebant. ad hos opprimendos, cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur; imprudentesque antemissis equitibus aggreditur: celeriter tamen sese Galli equites expediunt, proeliumque committunt. hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, ubi signa legionum appropinquare coeperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. hoc pugnae tempus, magnum attulit nostris ad salutem momentum: nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus. His tamen omnibus annona crevit: quae fere res, inopiâ non solum praesentis, sed etiam futuri temporis timore, ingravescere consuevit. jamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat, et militum vires inopia frumenti diminuerat: atque incommoda in dies augebantur: et tam, paucis diebus, magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat; ut nostri magnâ inopiâ necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur.

Caesar iis civitatibus quae ad ejus amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones, ad longinquiores civitates dimittebat: ipse praesentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur. Haec Afranius Petreiusque, et eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. multa rumor fingebat: ut penè bellum confectum videretur. quibus litteris nunciisque Romam perlatis; magni domum concursus ad Afranium, magnae gratulationes fiebant: multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur; alii, ut principes talem nuncium attuliisse; alii, ne eventum belli exspectasse, aut ex omnibus novissimi veniisse, viderentur. Quum in his angustiis res esset; atque omnes viae ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur; nec pontes perfici possent: imperat militibus Caesar, ut naves faciant; cujus generis eum superioribus annis usus Britanniae docuerat. carinae primum ac statumina ex levi materia fiebant; reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. has perfectas, carris junctis devehit noctu millia passuum a castris XXII; militesque his navibus flumen transportat; continentemque ripae collem improviso occupat: hunc celeriter, priusquam ab adversariis sentiatur, communit: huc legionem postea transducit; atque ex utraque parte pontem institutum perficit biduo. ita comitatus, et qui frumenti caussa processerant, tuto ad se recipit; et rem frumentariam expedire incipit. eodem die, equitum magnam partem flumen transjecit: qui inopinantes pabulatores et sine ullo dissipatos timore aggressi, quam maximum numerum jumentorum atque hominum intercipiunt: cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii, ut praedae praesidio sint; alii, ut venientibus resistant, atque eos propellant: unamque cohortem, quae temere ante caeteras extra aciem procurrerat, seclusam a reliquis circumveniunt atque interficiunt; incolumesque, cum magnâ praedâ, eodem ponte in castra revertuntur. Dum haec ad Ilerdam geruntur; Massilienses, usi L. Domitii consilio, naves longas expediunt, numero XVII, quarum erant XI tectae. multa huc minora navigia addunt; ut ipsa multitudine nostra classis terreatur. magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt; atque hos praemiis pollicitationibusque incitant. certas sibi deposcit naves Domitius; atque has colonis, pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. sic omnibus rebus instructa classe; magnâ fiduciâ ad nostras naves procedunt, quibus praerat D. Brutus. hae

ad insulam, quae est contra Massilium, stationes obtinebant. erat multo inferior numero navium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros, antesignanos, centuriones, Caesar ei classi attribuerat; qui sibi id muneris depoposcerant. ii manus ferreas atque harpagones paraverant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum, se instruxerant. ita, cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt; cum Massiliensibus confligunt. pugnatum utrinque est fortissime, atque acerrime. neque multum Albici nostris virtute cedebant; homines asperi, et montani, et exercitati in armis: atque ii modo digressi a Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant: pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant. ipsi Massilienses, et celeritate navium et scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant; impetusque eorum excipiebant. et, quoad licebat latiore spatio; productâ longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant. quum propius erat necessariò ventum; ab scientia gubernatorum atque artificiis, ad virtutem montanorum confugiebant. nostri, quòd minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus utebantur; qui repentè ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis; tum etiam gravitate et tarditate navium impediebantur: factae enim subitò ex humidâ materiâ, non eundem usum celeritatis habebant. itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, aequo animo singulas binis navibus objiciebant; atque, injectâ manu ferreâ, et retenta utraque nave, diversi pugnabant; atque in hostium naves transcendebant; et, magno numero Albicorum et pastorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt; reliquas in portum compellunt. eo die naves Massiliensium, cum iis quae sunt captae, intercunt IX. Hoc proelio Caesari ad Ilerdam nunciato: simul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. illi, perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter, vagabantur: aliàs, non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: aliàs, longiore circuitu, custodias stationesque equitum vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, projectis sarcinis, fugiebant. postremò et plures intermittere dies, et, praeter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari. Interim Oscenses, et Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad

eum legatos; seseque imperata facturos pollicentur. hos, Tarraconenses et Jacetani et Ausetani, et, paucis post diebus, Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. petit ab his omnibus, ut se frumento juvent: pollicentur; atque, omnibus undique conquisitis jumentis, in castra deportant. transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio; et signa ex statione transfert. magna celeriter fit commutatio rerum. perfecto ponte; magnis v civitatibus ad amicitiam adjunctis; expedita re frumentaria; extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quae cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur: multae longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, et Caesaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus, perterritis animis adversariorum; Caesar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum XXX in altitudinem complures facere instituit; quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. his penè effectis; magnum in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur; quod multum Caesar equitatu valebat: itaque constituunt iis locis excedere, et in Celtiberiam bellum transferre. huic consilio suffragabatur etiam illa res: quod, ex duobus contrariis generibus; quae superiore bello cum L. Sertorio steterant, civitates victae, nomen atque imperium absentis timebant; quae in amicitia manserant Pompeii, magnis affectae beneficiis eum diligebant: Caesaris autem in barbaris erat nomen obscurius. hinc magnos equitatus, magnaque auxilia exspectabant; et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. hoc inito consilio; toto flumine Ibero naves conquirere, et Octogesam adduci jubent: id erat oppidum positum ad Iberum, milliaque passuum a castris aberat XX: ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri; legionesque II flumen Sicoris transducunt; castraque muniunt vallo pedum XII. Qua re per exploratores cognita; summo labore militum Caesar, continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, ut equites, etsi difficulter atque aegre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire: pedites verò tantummodo humeris ac summo pectore exstabant; ut, quum altitudine aquae, tum etiam rapiditate fluminis, ad transeundum impedirentur. sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero propè effectus nunciabatur; et in Sicori vadum reperiebatur. jam verò eò magis illi maturandum iter existimabant: itaque, II auxiliaribus cohortibus Ilerdae praesidio relictis, omnibus copiis Sicorim

transeunt; et cum II legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra conjungunt. relinquebatur Caesari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet et carperet: pons enim ipsius, magnum circuitum habebat; ut multo breviore itinere illi ad Iberum pervenire possent. equites ab eo missi, flumen transeunt; et, quum de tertiâ vigiliâ Petreius atque Afranius castra movissent, repentè sese ad novissimum agmen ostendunt; et, magna multitudine circumfusa, morari atque iter impedire incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quae Caesaris castris erant conjuncta, cernebatur equitatus nostri proelio novissimos illorum premi vehementer; ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi: alias inferri signa, et universarum cohortium impetu nostros propelli; deinde rursus conversos insequi. totis verò castris milites circulari et dolere, 'hostem ex manibus di-'mitti, bellum necessario longius duci.' centuriones tribunosque militum adire atque obsecrare, ut per eos Caesar certior fieret, 'ne labori suo neu 'periculo pareeret. paratos esse sese; posse et audere eà transire flumen, quà 'transductus esset equitatus.' quorum studio et vocibus excitatus Caesar; etsi timebat tantae magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen atque experiendum judicat. itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse; hos cum legione una praesidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit; magnoque numero jumentorum in flumine supra atque infra constituto, transducit exercitum. pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac sublevantur: interiit tamen nemo. transducto incolumi exercitu, copias instruit; triplicemque aciem ducere incipit: ac tantum fuit in militibus studium, ut, millium VI ad iter addito circuitu, magnaque ad vadum fluminis morâ interpositâ, eos, qui de tertiâ vigiliâ exissent, ante horam diei IX consequerentur. Quos ubi Afranius procul visos, cum Petreio conspexit; nova re perterritus, locis superioribus consistit, aciemque instruit. Caesar in campis exercitum reficit, ne defessum proelio objiciat: rursus conantes progredi, insequitur et moratur. illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt. suberant enim montes, atque a millibus passuum V itinera difficilia atque angusta excipiebant. hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Caesaris; praesidiisque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi, sine periculo ac timore, Iberum copias transducerent: quod fuit illis conandum, at-

que omni ratione efficiendum: sed, totius diei pugna atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra ponit. Media circiter nocte, iis, qui adaquandi caussâ longius a castris processerant, ab equitibus correptis; fit ab his certior Caesar, duces adversariorum silentio copias castris educere. quo cognito; signum dari jubet, et vasa militari more conclamari. illi, exaudito clamore, veriti ne noctu impediti sub onere consligere cogerentur, aut ne ab equitatu Caesaris in angustiis tenerentur; iter supprimunt, copiasque in castris continent. postero die Petreius, cum paucis equitibus, occulte ad exploranda loca proficiscitur: hoc idem fit ex castris Caesaris; mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. uterque idem suis renunciat; v millia passuum proxima intercedere, itineris campestris; inde excipere loca aspera et montuosa: qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii. Disputatur in concilio a Petreio et Afranio, et tempus profectionis quaeritur. plerique censebant, ut 'noctu iter facerent: posse prius ad angustias 'veniri, quam sentirentur.' alii, 'quòd pridie noctu conclamatum esset in 'castris Caesaris,' argumenti sumebant loco, 'non posse clam exiri: circumfundi noctu equitatum Caesaris, atque omnia loca atque itinera obsideri: nocturnaque proelia esse vitanda, quòd perterritus miles in civili 'dissensione timori magis quam religioni consulere consueverit: at lucem 'multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum et centurionum praesentiam afferre; quibus rebus coerceri milites, 'et in officio contineri soleant: quare omni ratione esse interdiu perrumpendum: etsi aliquo accepto detrimento, tamen, summâ exercitûs salvâ, 'locum, quem petant, capi posse.' haec vicit in concilio sententia; et prima luce postridie constituunt proficisci. Caesar, exploratis regionibus; albente coelo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere, exercitum ducit: namque itinera, quae ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. ipsi erant transcendendae valles maximae ac difficillimae: saxa multis locis praerupta, iter impediebant: ut arma per manus necessario transderentur; militesque inermes, sublevatique alii ab aliis, magnam partem itineris conficerent. sed hunc laborem recusabat nemo; quòd enim omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere et frumento prohibere potuissent. ac primò Afraniani milites, visendi caussâ, laeti ex castris procurrebant; contumeliosisque

vocibus prosequebantur, ‘ necessarii victûs inopiâ coactos fugere, atque ad ‘ Ilerdam reverti.’ erat enim iter a proposito diversum; contrariamque in partem iri videbatur. duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quòd se castris tenuissent: multumque eorum opinionem adjuvabat, quòd sine jumentis impedimentisque ad iter profectos videbant; ut non posse diutius inopiam sustinere confiderent. sed, ubi paullatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt, jamque primos superare regionem castrorum animadverterunt; nemo erat adeò tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putaret. conclamatur ad arma; atque omnes copiae, paucis praesidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Caesaris, viarum difficultates tardabant; Afranii copias, equitatus Caesaris insequens morabatur. res tamen ab Afranianis huc erat necessariò deducta; ut, si priores, montes, quos petebant, attigissent; ipsi periculum vitarent: impedimenta totius exercitus, cohortesque in castris relictas, servare non possent; quibus intercluso exercitu Caesaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. confecit prior iter Caesar; atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur, et ante se hostem videret; collem quendam nactus, ibi constitit: ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit: hunc magno cursu concitatos jubet occupare; eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet, et, mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. hunc quum obliquo itinere cetrati peterent; conspicatus equitatus Caesaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt; omnesque ab his circumventi, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur. Erat occasio bene gerendae rei. neque vero id Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento perterritum exercitum sustinere non posse; praesertim circumdatum undique equitatu; quum in loco aequo atque aperto confligeretur. idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. concurrebant legati, centuriones, tribunique militum; ‘ ne dubitaret proelium committere: omnium esse militum ‘ paratissimos animos: Afranianos contra, multis rebus sui timoris signa ‘ misisse; quòd suis non subvenissent; quòd de colle non decederent; quòd ‘ vix equitum incursus sustinerent; collatisque in unum locum signis con-

'ferti, neque ordines neque signa servarent, quod si iniquitatem loci time-
'ret; datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quod certe inde
'decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset.' Caesar in eam spem venerat, se, sine pugna et sine vulnere suorum, rem conficere posse; quod re frumentaria adversarios intercluisset. cur, etiam secundo proelio, aliquos ex suis amitteret? cur vulnerati patetetur optime meritos de se milites? cur denique fortunam periclitaretur? praesertim quum non minus esset imperatoris, consilio superare, quàm gladio. movebatur etiam misericordiâ civium, quos interficiendos videbat: quibus salvis atque incolumibus rem obtinere malebat. hoc consilium Caesaris, a plerisque non probabatur. milites vero palam inter se loquebantur; 'quoniam talis occasio
'victoriae dimitteretur; etiam quum vellet Caesar, sese non esse pugnatu-
'ros.' ille in suâ sententiâ perseverat; et paullum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Caesar, praesidiis in montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit. Postero die duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariae fluminisque Iberi spem amiserant; de reliquis rebus consultabant. erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent, haec consiliantibus eis, nunciatur aquatores ab equitatu premi nostro. qua re cognita; crebras stationes disponunt equitum et cohortium alariarum, legionariasque interjiciunt cohortes: vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem et sine timore, et sine stationibus, aquari possent. id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur; ipsique, perficiendi operis causâ, longius progrediuntur. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt; et quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit atque evocat. primùm agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere. deinde Imperatoris fidem quaerunt; recténe se illi sint commissuri. et, quòd non ab initio fecerint; armaque cum hominibus necessariis et consanguineis contulerint; conqueruntur. his provocati sermonibus, fidem ab Imperatore de Petreii et Afranii vita petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur: quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant; legatosque de pace, primorum ordinum centuriones ad Caesarem mittunt, interim alii suos in castra, invitan-

di cauſsâ, adducunt; alii ab ſuis abducuntur: adeo, ut una caſtra jam facta ex binis viderentur: compluresque tribuni militum et centuriones ad Caeſarem veniunt, ſeque ei commendant. hoc idem fit a principibus Hiſpaniae; quos illi evocaverant, et ſecum In caſtris habebant obſidum loco. ii ſuos notos hoſpiteſque quaerebant, per quem quiſque eorum aditum commendationis haberet ad Caeſarem. Afranii etiam filius adoleſcens, de ſua et parentis ſui ſalute cum Caeſare per Sulpicium legatum agebat. erant plena laetitiâ et gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitaſſe; et eorum, qui ſine vulnere tantas res confeciſſe videbantur. magnumque fructum ſuae priſtinae lenitatis, omnium judicio, Caeſar ferebat; conſiliumque ejus a cunctis probabatur. Quibus rebus nunciatis Afranio; ab inſtitûto opere diſcedit, ſeque in caſtra recipit; ſic paratus, (ut videbatur,) ut, quicunque acciditſſet caſus, hunc quieto et aequo animo ferret. Petreius vero non deſerit ſeſe: armat familiam: cum hac, et praetoria cohorte cetratorum, barbariſque equitibus paucis, beneficiariis ſuis, quos ſuae cuſtodiae cauſſa habere conſueverat, improviſò ad vallum advolat: colloquia militum interrumpit: noſtros repellit ab caſtris: quos deprehendit, interficit: reliqui coëunt inter ſe; et, repentino periculo exterriti, ſiniſtras ſagis involvunt, gladioſque diſtringunt; atque ita ſe a cetratis equitibuſque defendunt, caſtrorum propinquitate confiſi: ſeque in caſtra recipiunt; et ab iis cohortibus, quae erant in ſtatione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis; flens Petreius manipulos circuit, militeſque appellat: 'neu ſe, neu Pompeium ab'ſentem Imperatorem ſuum, adverſariis ad ſupplicium tranſdant,' obſecrat. fit celeriter concurſus in praetorium. poſtulat ut jurent omnes, ſe exercitum duceſque non deſerturos, neque prodituros; neque ſibi ſeparatim a reliquis conſilium capturos. princeps in haec verba jurat ipſe: idem jusjurandum adigit Afranium; ſubſequuntur tribuni militum, centurioneſque: centuriatim producti milites, idem jurant: edicunt, penes quem quiſque ſit miles Caeſaris, ut producatur: productos, palam in praetorio interficiunt: ſed pleroſque hi, qui receperant, celant; noctuque per vallum emittunt. ſic terror oblatus a ducibus, crudelitas in ſupplicio, nova religio jurisjurandi, ſpem praeſentis deditionis ſuſtulit; menteſque militum convertit; et rem ad priſtinam belli rationem redegit. Caeſar, qui milites adverſariorum in caſtra per tempus colloquii venerant, ſumma diligentia conquiri et remitti jubet: ſed ex numero tribunorum militum, centurionumque, nonnulli ſua volun-

tate apud eum remanſerunt; quos ille poſtea magno in honore habuit. centuriones, in ampliores ordines; equites Romanos, in Tribunitium reſtituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione; aquabantur aegrè. frumenti copiam, legionarii nonnullam habebant; quod dierum XXII ab Ilerdâ frumentum juſſi erant efferre: cetrati auxiliareſque, nullam; quorum erant et facultates ad parandum exiguae, et corpora inſueta ad onera portanda; itaque magnus eorum quotidie numerus ad Caeſarem perfugiebat. in his erat anguſtiis res: ſed ex propoſitis conſiliis duobus, explicitius videbatur Ilerdam reverti; quod ibi paullulum frumenti reliquerant. ibi ſe reliquum conſilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius; quo ſpatio plures rem poſſe caſus recipere intelligebant. hoc probato conſilio, ex caſtris proficiſcuntur. Caeſar, equitatu praemiſſo, qui noviſſimum agmen carperet atque impediret; ipſe cum legionibus ſubſequitur. nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus proeliarentur. Genus erat hoc pugnae. expeditae cohortes, noviſſimum agmen claudebant; pluriesque in locis campeſtribus ſubſiſtebant. ſi mons erat adſcendendus; facile ipſa loci natura periculum repellebat; quod ex locis ſuperioribus, qui anteceſſerant, ſuos adſcendentes protegebant. quum vallis aut locus declivis ſuberat; neque ii, qui anteceſſerant, morantibus opem ferre poterant; equites verò ex loco ſuperiore in averſos tela conjiciebant; tum magno erat in periculo res. requirebatur, ut, quum ejuſmodi eſſet locis appropinquatum, legionum ſigna conſiſtere juberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo ſummoto, repentè incitato curſu ſeſe in valles univerſi demitterent, atque ita tranſgreſſi rurſus in locis ſuperioribus conſiſterent. nam tantum ab equitum ſuorum auxiliis aberant, (quorum numerum habebant magnum,) ut eos ſuperioribus perterritos proeliis, in medium reciperent agmen, ultroque eos tuerentur; quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Caeſaris exciperetur. Tali dum pugnatur modo, lentè ac paullatim proceditur; crebroque, ut ſint auxilio ſuis, ſubſiſtunt. ut tum accidit: millia enim progreſſi IV, vehementiuſque peragitati ab equitatu; montem excelſum capiunt, ibique una a fronte contra hoſtem caſtra muniunt, neque jumentis onera deponunt. ubi Caeſaris caſtra poſita, tabernaculaque conſtituta, et dimiſſos equites pabulandi cauſsâ, animadvertêre; ſeſe ſubito proripiunt, hora circiter VI ejuſdem diei: et ſpem nacti morae, diſceſſu noſtrorum equitum; iter facere incipiunt. qua re animadverſa, Caeſar eductis legionibus ſubſe-

quitur; praesidio impedimentis paucas cohortes relinquit; hora x subsequi pabulatores, equitesque revocari jubet. celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. pugnatur acriter ad novissimum agmen; adeò ut penè terga convertant: complureſque milites, etiam nonnulli centuriones, interficiuntur. instabat agmen Caesaris, atque universum imminebat. Tum verò neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate; consistunt necessario: et procul ab aqua, et natura iniquo loco, castra ponunt. sed iisdem de caussis Caesar, quae supra sunt demonstratae, proelio non lacessit; et eo die tabernacula statui passus non est; quo paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu sive interdiu erumperent. illi, animadverso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt; castraque castris convertunt. hoc idem postero die à prima luce faciunt; totumque in ea re diem consumunt. sed, quantum opere processerant, et castra protulerant; tanto aberant ab aqua longius: et praesenti malo aliis malis remedia dabantur. prima nocte, aquandi caussa, nemo egreditur ex castris: proximo die, praesidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. his eos supplices malis haberi Caesar, et necessariam subire deditionem, quam proelio decertare, malebat. conatur tamen eos vallo fossaque circummunire; ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur, quo necessario descensuros existimabat. illi, et inopiâ pabuli adducti, et quo essent ad iter expeditiores; omnia sarcinaria jumenta interfici jubent. In his operibus consiliisque, biduum consumitur: tertio die magna jam pars operis Caesaris processerat. illi, impediendae rei caussa, hora circiter VIII signo dato, legiones educunt; aciemque sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones revocat; equitatum omnem convenire jubet; aciem instruit. contra opinionem enim militum, famamque omnium, videri proelium defugisse; magnum detrimentum afferebat. sed eisdem de caussis, quae sunt cognitae, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod spatii brevitas, etiam in fugam conjectis adversariis, non multum ad summam victoriae juvare poterat. non enim amplius pedum millibus II, ab castris castra distabant: hinc duas partes, acies occupabant; tertia vacabat, ad incursum atque impetum militum relicta: si proelium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. hac de caussa constituerat signa inferentibus resistere, prior proelio non lacessere. Acies erat Afraniana duplex, le-

gionum v; et tertium in subsidiis locum alariae cohortes obtinebant. Caesaris, triplex: sed primam aciem quaternae cohortes ex v legionibus tenebant: has subsidiariae ternae, et rursus aliae totidem, suae cujusque legionis, subsequebantur: sagittarii funditoresque, media continebantur acie: equitatus, latera cingebat. tali instructa acie, tenere uterque propositum videbatur: Caesar, ut, nisi coactus, proelium non committeret: illi, ut opera Caesaris impedirent. producitur tamen res; aciesque ad solis occasum continentur: inde utrique in castra discedunt. postero die, munitiones institutas Caesar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. qua re animadversa, Caesar Germanos levis armaturae, equitumque partem, flumen transjicit; crebrasque in ripis custodias disponit. Tandem, omnibus rebus obsessi; quartum jam diem sine pabulo retentis jumentis; aquae, lignorum, frumenti inopia; colloquium petunt: et id, si fieri possit, semoto a militibus loco. ubi id a Caesare negatum; et, palam si colloqui vellent, concessum est: datur obsidis loco Caesari, filius Aframii. venitur in eum locum, quem Caesar delegit: audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: 'Non esse aut Ipsi aut militibus succensendum, quòd fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint: sed satis jam feciſſe officio, satisque supplicii tulisse, perpessos omnium rerum inopiam: nunc verò, penè ut feras, circummunitos, prohiberi aqua, prohiberi ingressu: neque corpore dolorem, neque ignominiam animo ferre posse: itaque se victos confiteri: orare atque obsecrare, si quis locus misericordiae relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant.' haec quam potest demissime atque subjectissime exponit. ad ea Caesar respondit: 'nulli omnium has partes, vel querimoniae, vel miserationis, minus convenisse. reliquos enim omnes, suum officium praestitisse. se; qui etiam bona conditione, et loco et tempore aequo, confligere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia. exercitum suum; qui, injuria etiam accepta, suisque interfectis, quos in sua potestate habuerit, conservarit et texerit. illius denique exercitus milites; qui, per se, de conciliandâ pace egerint: qua in re, omnium suorum vitae consulendum putarunt. sic omnium ordinum partes, in misericordia constitisse: ipsos duces a pace abhorruisse; eos, neque colloquii neque induciarum jura servasse; et hominos imperitos, et per colloquium deceptos, crudelissime interfeciſſe. accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimiâ pertinaciâ atque arro-

'gantiâ accidere ſoleat; uti eò recurrant, et id cupidiſſime petant, quod 'paullo ante contempſerint. neque nunc ſe illorum humilitate, neque ali-'qua temporis opportunitate poſtulare, quibus rebus augeantur opes ſuae; 'ſed eos exercitus, quos contra ſe multos jam annos aluerint, velle dimitti. 'neque enim VI legiones alia de cauſſa miſſas in Hiſpaniam, ſeptimamque 'ibi conſcriptam; neque tot tantaſque claſſes paratas; neque ſummiſſos 'duces, rei militaris peritos. nihil horum ad pacandas Hiſpanias, nihil ad 'uſum provinciae proviſum; quae, propter diuturnitatem pacis, nullum 'auxilium deſiderarit. omnia haec jam pridem contra ſe parari. in ſe, novi 'generis imperia conſtitui; ut idem ad portas urbanis praeſideat rebus, et 'duas bellicoſiſſimas provincias abſens tot annos obtineat. in ſe, jura ma-'giſtratuum commutari; ne ex praetura et conſulatu, ut ſemper, ſed per 'paucos probati et electi in provincias mittantur. in ſe, aetatis excuſatio-'nem nihil valere; quod ſuperioribus bellis probati, ad obtinendos exerci-'tus evocentur. in ſe uno non ſervari, quod ſit omnibus datum ſemper 'imperatoribus; ut, rebus feliciter geſtis, aut cum honore aliquo, aut certe 'ſine ignominia, domum revertantur, exercitumque dimittant. quae ta-'men omnia, et ſe tuliſſe patienter et eſſe laturum: neque nunc id agere, 'ut ab illis abductum exercitum teneat ipſe, (quod tamen ſibi difficile non 'ſit;) ſed ne illi habeant, quo contra ſe uti poſſint. proinde, ut eſſet dictum, 'provinciis excederent, exercitumque dimitterent: ſi id ſit factum, noci-'turum ſe nemini: hanc unam atque extremam pacis eſſe conditionem.' Id vero militibus fuit pergratum et jucundum, (ut ex ipſa ſignificatione po-tuit cognoſci; ut, qui aliquid victi incommodi exſpectaviſſent, ultro inde praemium miſſionis ferrent. nam, quum de loco et tempore ejus rei contro-verſia inferretur; et voce et manibus univerſi ex vallo, ubi conſtiterant, ſignificare coeperunt, ut ſtatim dimitterentur; neque omni interpoſita fide firmum eſſe poſſe, ſi in aliud tempus differretur. paucis quum eſſet in utram-que partem verbis diſputatum, res huc deducitur; ut ii, qui habeant domi-cilium aut poſſeſſiones in Hiſpania, ſtatim; reliqui, ad Varum flumen dimit-tantur. ne cui de eis noceatur, neve quis invitus ſacramento dicere coga-tur a Caeſare, cavetur. Caeſar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veni-atur, ſe frumentum daturum pollicetur. addit etiam ut, quid quiſque eorum in bello amiſerit, quae ſint penes milites ſuos, iis, qui amiſerint, reſtituatur: militibus, aequâ factâ aeſtimatione, pecuniam pro iis rebus diſſolvit. quaſ-

cunque poſtea controverſias inter ſe milites habuerunt, ſua ſponte ad Cæſarem in jus adierunt. Petreius atque Afranius; quum ſtipendium ab legionibus, penè ſeditione facta, flagitarentur, cujus illi diem nondum veniſſe dicerent; Cæſar ut cognoſceret, poſtulant: eoque utrique, quod ſtatuit, contenti fuerunt. parte circiter tertia exercitûs, eo biduo dimiſſa; 11 legiones ſuas antecedere, reliquas ſubſequi juſſit; ut non longo inter ſe ſpatio caſtra facerent: eique negotio Q. Fufium Kalenum legatum praefecit. hôc ejus praeſcripto, ex Hiſpaniâ ad Varum flumen eſt iter factum; atque ibi reliqua pars exercitûs dimiſſa eſt.

FINIS LIBRI PRIMI.

CAII JULII CAESARIS COMMENTARIORUM DE BELLO CIVILI

LIBER SECUNDUS.

DUM haec in Hiſpaniâ geruntur; C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Maſſiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turreſque ad oppidum agere inſtituit. una erat proxima portui, navalibuſque; altera ad partem, quâ eſt aditus ex Galliâ atque Hiſpaniâ, ad id mare, quod attingit ad oſtium Rhodani. Maſſilia enim ferè ex III oppidi partibus, mari alluitur: reliqua quarta eſt, quae aditum habet a terra. hujus quoque ſpatii pars ea quae ad arcem pertinet, loci natura et valle altiſſima munita, longam et difficilem habet oppugnationem. ad ea perficienda opera, C. Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni Provincia vocat; vimina materiamque comportari jubet. quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX exſtruit. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullae contextae viminibus vineae ſuſtinere poſſent. aſſeres enim pedum XII, cuſpidibus praefixi, atque hi maximis baliſtis miſſi, per IV ordines cratium in terra defigebantur. itaque pedalibus lignis conjunctis inter ſe, porticus integebatur; atque hàc agger inter manus proferebatur. antecedebat teſtudo pedum LX, aequandi loci cauſsâ; facta item ex fortiſſimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus et lapides defendi poſſent. ſed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum, omnem adminiſtrationem tardabat. tum crebrae per Albicos eruptiones fiebant ex oppido; igneſque aggeri et turribus inferebantur. quae facile noſtri repellebant milites; magniſ-

que ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum rejiciebant. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe navium XVI, in quibus paucæ erant actuariæ, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus, freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, provehitur: appulsisque Messanam navibus; atque inde, propter repentinum terrorem, principum ac senatus fugâ factâ; ex navalibus eorum, navem deducit. hac adjuncta ad reliquas naves, cursum Massiliam versus perficit: praemissaque clam navicula, Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit; eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant. Massilienses, post superius incommodum, veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant; summaque industria armaverant. remigum gubernatorumque magna copia suppetebat; piscatoriasque adjecerant atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis tormentisque compleverant. Tali modo instructa classe; omnium seniorum, matrum familiae, virginum, precibus et fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent; non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. communi enim sit vitio naturae, ut invisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur: ut tum accidit; adventus enim L. Nasidii, summa spe et voluntate civitatem compleverat. nacti idoneum ventum, ex portu exeunt; et Tauroënta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt: ibique naves expediunt; rursusque se ad confligendum animo confirmant; et consilia communicant. dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. Eòdem Brutus contendit; aucto navium numero. nam ad eas, quae factae fuerant Arelate per Caesarem, captivae Massiliensium accesserant VI. has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. itaque suos cohortatus, 'quos integros superavissent, ut victos contemnerent:' plenus spei bonae atque animi, adversus eos proficiscitur. facile erat ex castris C. Trebonii, atque omnibus superioribus locis, prospicere in urbem; ut omnis juventus quae in oppido remanserat, omnesque superioris aetatis, cum liberis, atque uxoribus, publicisque custodiis, aut ex muro ad coelum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, et ante simulacra projecti victoriam ab Diis expoſcerent. neque erat quisquam omnium, qui non in ejus diei casu summarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. nam et honesti ex juventute, et cujusque aetatis amplissimi, nomi-

natim evocati atque obsecrati, naves conscenderant: ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent: si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis; de salute urbis confiderent. Commisso proelio, Massilienfibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum praeceptorum, quae paullo ante ab suis acceperant, hôc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur; et, quibus in pugna vitae periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. deductisque nostris paullatim navibus; et, artificio gubernatorum, mobilitati navium locus dabatur; et, si quando nostri, facultatem nacti, ferreis injectis manibus navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. neque vero, conjuncti Albicis, cominus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris. simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum, multa nostris de improviso imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant. conspicataeque naves triremes duae navem D. Bruti, quae ex insigni facile agnosci poterat; duabus ex partibus sese in eam incitaverant. sed tantum, re provisa, Brutus celeritate navis enisus est; ut parvo momento antecederet. illae adeò graviter inter se incitatae conflixerunt, ut vehementissime utraeque ex concursu laborarent; altera verò, perfracto rostro, tota collabefieret. qua re animadversa; quae proximae ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt. Sed Nasidianae naves nullo usui fuerunt, celeriterque pugnâ excesserunt: non enim has aut conspectus patriae, aut propinquorum praecepta, ad extremum vitae periculum adire cogebant. itaque ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massilienfium classe, v sunt depressae, xv captae, i cum Nasidianis profugit; quae omnes citeriorem Hispaniam petiverunt. at ex reliquis una praemissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratiâ, quum jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius, ad defensionem urbis reliqua apparare coeperunt. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse praesidio posse, si, pro castello, ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent. quam primò, ad repentinos incursus, humilem parvamque fecerant. huc se referebant: hinc, si

qua major oppreſſerat vis, propugnabant: hinc, ad repellendum et proſequendum hoſtem, procurrebant. patebat haec quoquoverſus pedes xxx; ſed parietum craſſitudo, pedum v. poſtea verò, (ut eſt rerum omnium magiſter uſus, hominum adhibitâ ſollertiâ;) inventum eſt, magno eſſe uſui poſſe, ſi haec eſſet in altitudinem turris elata. id hac ratione perfectum eſt. ubi turris altitudo perducta eſt ad contabulationem; eam in parietes inſtruxerunt ita, ut capita tignorum extrema parietum ſtructura tegerentur; ne quid emineret, ubi ignis hoſtium inhaereſceret. hanc inſuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum paſſum eſt, lateculo adſtruxerunt. ſupraque eum locum duo tigna tranſverſa injecerunt, non longe ab extremis parietibus; quibus ſuſpenderent eam contignationem, quae turri tegumento eſſet futura. ſupraque ea tigna, directò tranſverſas trabes injecerunt; eaſque axibus religaverunt. has trabes paullo longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt; ut eſſet ubi tegumenta praependere poſſent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exſtruerentur. eamque contabulationem ſummam, lateribus lutoque conſtraverunt; ne quid ignis hoſtium nocere poſſet. centoneſque inſuper injecerunt; ne aut tela tormentis miſſa tabulationem perfringerent, aut ſaxa ex catapultis lateritium diſcuterent. ſtorias autem ex funibus anchorariis tres, in longitudinem parietum turris, latas iv pedes, fecerunt; eaſque ex iii partibus, quae ad hoſtes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem praependentes religaverunt: quod unum genus tegumenti, aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transjici poſſe. ubi verò ea pars turris, quae erat perfecta, tecta atque munita eſt ab omni ictu hoſtium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per ſe ipſum prehenſionibus ex contignatione prima ſuſpendere ac tollere coeperunt: ubi, quantum ſtoriarum demiſſio patiebatur, tantum elevabant. intra haec tegumenta abditi atque muniti, parietes lateribus exſtruebant: rurſuſque alia prehenſione, ad aedificandum ſibi locum expediebant. ubi tempus alterius contabulationis videbatur; tigna item, ut primò, tecta extremis lateribus inſtruebant, exque ea contignatione rurſus ſummam contabulationem ſtoriaſque elevabant. ita tutò, ac ſine ullo vulnere ac periculo, vi tabulata exſtruxerunt: feneſtraſque, quibus in locis viſum eſt, ad tormenta mittenda in ſtruendo reliquerunt. Ubi ex ea turri, quae circum eſſent opera tueri ſe poſſe confiſi ſunt; muſculum pedum lx longum ex materia bipedali, quem a turri lateritia ad

hostium turrem murumque perduxerant, facere instituerunt. cujus musculi haec erat forma. duae primùm trabes in solo, aequè longae, distantes inter se pedes IV, collocantur: inque eis columellae, pedum in altitudinem V, defiguntur. has inter se capreolis molli fastigio conjungunt; ubi tigna, quae musculi tegendi causâ ponant, collocentur. eo super, tigna bipedalia injiciunt; eaque laminis clavisque religant. ad extremum musculi tectum, trabesque extremas; quadratas regulas, IV patentes digitos, defigunt; quae lateres, qui super musculo struantur, contineant. ita fastigiato, atque ordinatim structo; ut trabes erant in capreolis collocatae, lateribus lutoque musculus, (ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus esset,) contegitur. supra lateres, coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa, lateres diluere posset: coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus contegunturhoc opus omne tectum vineis, ad ipsam turrim perficiunt; subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, palangis subjectis, ad turrim hostium admovent, ut aedificio jungatur. Quo malo perterriti subito oppidani, saxa quam maxima possunt, vectibus promovent, praecipitataque muro in musculum devolvunt. ictum firmitas materiae sustinet; et quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. id ubi vident, mutant consilium: eppas taeda ac pice refertas, incendunt; easque de muro in musculum devolvunt. involutae labuntur: delapsae ab lateribus, longuriis furcisque ab opere removentur. interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. musculus ex turri lateritia a nostris, telis tormentisque defenditur: hostesque ex muro ac turribus submoventur. non datur libera muri defendendi facultas. compluribus jam lapidibus ex ea quae suberat turri subductis, repentinâ ruinâ pars ejus turris concidit: pars reliqua consequens procumbebat. Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti; inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt: ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit: militesque, aversi a proelio, ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. ubi hostes ad legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt: orant, ut ‘ adventus ‘ Caesaris exspectetur: captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem ‘ subrutam; itaque a defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quo ‘ minus, cum venisset, si imperata non facerent, ad nutum è vestigio diripe-

'retur.' docent, 'si omnino turris concidisset, non posse milites contine-'ri, quin spe praedae in urbem irrumperent, urbemque delerent.' haec, atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt; oppugnatione desistunt; operibus custodias relinquunt. induciarum quodam genere misericordiâ facto, adventus Caesaris exspectatur. nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Caesar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites, et defectionis odio, et contemptione sui, et diutino labore, omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur; aegreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent; graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quaerunt. interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedissent; arma vero omnia reposita contectaque essent; portis se foras erumpunt: secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaque flammam conciperent; et prius haec omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animadverti posset. nostri repentinâ fortunâ permoti, arma, quae possunt, arripiunt: alii ex castris sese incitant. fit in hostes impetus: sed è muro, sagittis, tormentisque, fugientes persequi prohibentur. illi sub murum se recipiunt; ibique musculum, turrimque lateritiam, libere incendunt. ita multorum mensium labor, hostium perfidiâ, et vi tempestatis, puncto temporis interiit. tentaverunt hoc idem Massilienses postero die, eandem nacti tempestatem; majorique cum fiducia ad alteram turrem aggeremque eruptione pugnaverunt; multumque ignem intulerunt. sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant; ita proximi dici casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. itaque multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt. Trebonius ea, quae sunt amissa, multo majore studio militum administrare et recipere instituit. nam ubi tantos suos labores et apparatus, male cecidisse viderunt; indpciisque per scelus violatis, suam virtutem irrisui fore perdoluerunt: quòd, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reli-

quum; omnibus arboribus longe lateque in finibus Massilienſium exciſis, et convectis; aggerem novi generis atque inauditum, ex lateritiis duobus muris ſenûm pedum craſſitudine, atque eorum murorum contignationem facere inſtituerunt, aequa fere latitudine atque ille congeſtus ex materia fuerat agger. ubi autem ſpatium inter muros, aut imbecillitas materiae, poſtulare videretur; pilae interponuntur; tranſverſaria tigna injiciuntur, quae firmamento eſſe poſſint; et quidquid eſt contignatum, cratibus conſternitur; crateſque luto integuntur. ſub tecto miles; dexterâ ac ſiniſtrâ, muro tectus; adverſus, plutei objectu; operi quaecunque uſui ſunt, ſine periculo ſupportat. celeriter res adminiſtratur: diuturni laboris detrimentum, ſollertia et virtute militum brevi reconcinnatur. portae, quibus locis videtur, eruptionis cauſſa, in muro relinquuntur. Quod ubi hoſtes viderunt; ea, quae diu longoque ſpatio refici non poſſe ſperaſſent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiae neque eruptioni locus eſſet; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus, noceri poſſet: eodemque exemplo ſentiunt totam urbem, qua ſit aditus ab terra, muro turribuſque circumveniri poſſe; ſic, ut ipſis conſiſtendi in ſuis munitionibus locus non eſſet, quum penè inaedificata in muris ab exercitu noſtro moenia viderentur, ac tela manu conjicerentur: ſuorumque tormentorum uſum, quibus ipſi magna ſperaviſſent, ſpatio propinquitatis interire; parique conditione è muro ac turribus bellandi data, virtute ſe noſtris adaequare non poſſe intelligunt: ad eaſdem deditionis conditiones recurrunt. M. Varro in ulteriore Hiſpaniâ initio, cognitis iis rebus quae ſunt in Italiâ geſtae, diffidens Pompeianis rebus, amiciſſime de Caeſare loquebatur: ‘ praeoccupatum ſeſe legatione ab Cn. Pompeio, teneri obſtrictum fide: neceſſitudinem quidem ſibi nihilo minorem cum Caeſare intercedere: neque ſe ignorare, quod eſſet officium legati qui fiduciariam operam obtineret, quae vires ſuae, quae voluntas erga Caeſarem totius provinciae.’ haec omnibus ferebat ſermonibus; neque ſe in ullam partem movebat. poſtea verò, quum Caeſarem ad Maſſiliam diſtineri cognovit; copias Petreii, cum exercitu Afranii eſſe conjunctas; magna auxilia, conveniſſe; magna, eſſe in ſpe atque exſpectatione; et conſentire omnem citeriorem Provinciam; quaeque poſtea acciderant, de anguſtiis ad Ilerdam rei frumentariae, accepit; atque haec ad eum latius atque inflatius Afranius perſcribebat: ſe quoque ad motum fortunae movere coepit. delectum habuit totâ provinciâ: legionibus

completis II, cohortes circiter XXX alarias addidit: frumenti magnum numerum coëgit, quod Massilienſibus, item quod Afranio Petreioque mitteret: naves longas X Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures praeterea Hiſpali faciendas curavit: pecuniam omnem, omniaque ornamenta, ex Fano Herculis in oppidum Gades contulit: eò VI cohortes, praeſidii cauſsâ, ex provincia miſit; Caiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eò procurandae haereditatis cauſſa venerat miſſus a Domitio, oppido Gadibus praefecit; arma omnia, privata et publica, in domum Gallonii contulit. ipſe habuit graves in Caeſarem conciones. ſaepe ex tribunali praedicavit, 'adverſa Caeſarem proelia feciſſe; magnum numerum ab eo 'militum, ad Afranium perfugiſſe; haec ſe certis nunciis, certis auctoribus, 'comperiſſe.' quibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciae, ſibi ad Rempublicam adminiſtrandam HS CXC, et argenti pondo XX millia, tritici modios CXX millia, polliceri coëgit. quas Caeſari eſſe amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat. qui verba atque orationem adverſus Rempublicam habuiſſent, eorum bona in publicum addicebat; praeſidiaque eò deducebat; et judicia in privatos reddebat. Provinciam omnem in ſua et Pompeii verba jusjurandum adigebat. cognitis iis rebus, quae ſunt geſtae in citeriore Hiſpania; parabat bellum. ratio autem haec erat belli; ut ſe cum II legionibus Gades conferret; naves, frumentumque omne, ibi contineret; (provinciam enim omnem, Caeſaris rebus favere cognoverat:) in inſula, frumento navibuſque comparatis, bellum duci non difficile exiſtimabat. Caeſar, etſi multis neceſſariiſque rebus in Italiam revocabatur; tamen conſtituerat nullam partem belli in Hiſpaniis relinquere; quòd magna eſſe Pompeii beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia, ſciebat. itaque duabus legionibus miſſis in ulteriorem Hiſpaniam cum Q. Caſſio Tribuno plebis, ipſe cum equitibus DC magnis itineribus progreditur; edictumque praemittit, ad quam diem magiſtratus principeſque omnium civitatum ſibi eſſe praeſtò Cordubae vellet. quo edicto totâ provinciâ pervulgato; nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem ſenatûs Cordubam mitteret; nulluſque civis Romanus paullo notior, quin ad diem conveniret. ſimul ipſe Cordubae conventus, per ſe portas Varroni clauſit: cuſtodias vigiliaſque, in muro turribuſque diſpoſuit: cohortes II, quae Colonicae appellabantur, quum eò, caſu, veniſſent; tuendi oppidi cauſſa, apud ſe retinuit. iiſdem diebus Carmonenſes, quae eſt longe firmiſſima totius provin-

ciae civitas; deductis III in arcem oppidi cohortibus a Varrone praesidio, per se cohortes ejecit, portasque praeclusit. Hoc verò magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet, ne itinere aut transjectu intercluderetur: tanta ac tam secunda in Caesarem voluntas provinciae reperiebatur, progresso ei paullo longius, litterae à Gadibus redduntur; 'simul atque cognitum sit de edicto Caesaris, consensisse Gaditanos 'principes cum Tribunis cohortium quae essent ibi in praesidio, ut Gallo- 'nium ex oppido expellerent, urbem insulamque Caesari servarent: hoc 'inito consilio, denunciavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo 'liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos: 'hoc timore adductum Gallonium, Gadibus excessisse.' his cognitis rebus, altera ex II legionibus, quae Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante et inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in foro et porticibus sine maleficio consedit: quod factum adeò ejus conventûs cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. quibus rebus perterritus Varro; quum, itinere converso, sese Italicam venturum pronunciasset; certior a suis factus est, praeclusas esse portas. tum verò, omni intercluso itinere, ad Caesarem mittit; 'paratum se esse, legionem, cui jusserit, transdere.' ille ad eum Sex. Caesarem mittit, atque huic transdi jubet. transdita legione, Varro Cordubam ad Caesarem venit. relatis ad eum publicis rationibus; cum fide, quod penes eum est pecuniae, transdit; et, quod ubique habeat frumenti ac navium, ostendit. Caesar, habita concione Cordubae, omnibus generatim gratias agit. civibus Romanis; quòd oppidum in sua potestate studuissent habere. Hispanis; quòd praesidia expulissent. Gaditanis; quòd conatus adversariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent. tribunis militum centurionibusque, qui eò praesidii caussa venerant; quòd eorum consilia, suâ virtute confirmassent. pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit: bona restituit iis, quos liberius locutos hanc poenam tulisse cognoverat: tributis quibusdam publicis privatisque praemiis, reliquos in posterum bona spe complet: biduumque Cordubae commoratus, Gades proficiscitur: pecunias monumentaque, quae ex Fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet: provinciae, Q. Cassium praeficit; huic IV legiones attribuit: ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque Gaditani jussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus

pervenit, ibi totius ferè citerioris provinciae legationes, Caesaris adventum exspectabant, eadem ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit; pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam, pervenit, ibi legem de Dictatore latam, seseque Dictatorem dictum a M. Lepido praetore, cognoscit. Massilienses, omnibus defessi malis; rei frumentariae ad summam inopiam adducti; bis proelio navali superati; crebris eruptionibus fusi; gravi etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione et mutatione victûs; (panico enim vetere, atque hordeo corrupto, omnes alebantur; quod ad hujusmodi casus antiquitus paratum, in publicum contulerant:) dejecta turri; labefacta magna parte muri; auxiliis provinciarum et exercituum desperatis, quos in Caesaris potestatem venisse cognoverant; sese dedere sine fraude constituunt. sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate; navibus III comparatis, (ex quibus II familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat,) nactus turbidam tempestatem, est profectus. hunc conspicatae naves, quae, jussu Bruti, consuetudine quotidiana ad portum excubabant; sublatis anchoris, sequi coeperunt. ex iis unum, ipsius navigium, contendit, et fugere perseveravit; auxilioque tempestatis, ex conspectu abiit: duo, perterrita concursu nostrarum navium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naves ex portu navalibusque educunt; pecuniam ex publico transdunt. quibus rebus confectis; Caesar magis eos pro nomine et vetustate, quàm pro meritis in se civitatis, conservans, II ibi legiones praesidio relinquit; caeteras in Italiam mittit: ipse ad Urbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, et jam ab initio copias P. Attii Vari despiciens; II legiones, ex IV quas a Caesare acceperat, et D equites transportabat: biduoque et noctibus III navigatione consumptis, appellit ad eum locum qui appellatur Aquilaria, hic locus abest a Clupea, passuum XXII millia; habetque non incommodam aestate stationem; et duobus eminentibus promontoriis continetur. hujus adventum L. Caesar filius, cum X longis navibus, ad Clupeam praestolans; (quas naves, Uticae ex praedonum bello subductas, P. Attius reficiendas hujus belli causa curaverat;) veritus navium multitudinem, ex alto refugerat: appulsaque ad proximum littus triremi constrata, et in littore relicta, pedibus Adrumetum profugerat; id oppidum C. Considius Longus, unius legionis praesidio tuebatur: reliquae Caesaris naves, ejus fuga

Adrumetum se receperunt. hunc sequutus M. Rufus Quaestor navibus XII, quas praesidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat; postquam relictam in littore navem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Marcum, Uticam, navibus praemittit: ipse eòdem cum exercitu proficiscitur: biduique iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit. ibi C. Caninium Rebilum legatum, cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu antecedit, ad castra exploranda Corneliana; quòd is locus peridoneus castris habebatur. id autem est jugum directum, eminens in mare, utraque ex parte praeruptum atque asperum, sed paullo tamen leniore fastigio ab ea parte quae ad Uticam vergit. abest directo itinere ab Utica, paullo amplius passuum mille: sed hoc itinere est fons, quo mare succedit; longe lateque is locus restagnat; quem si quis vitare voluerit, VI millium circuitu in oppidum perveniet. hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidoque conjuncta ad portam quae appellatur Bellica; admodum munita, naturâ loci: unâ ex parte, ipso oppido Uticâ; alterâ theatro, quod est ante oppidum: substructionibus ejus operis maximis, aditu ad castra difficili et angusto. simul animadvertit multa undique portari atque agi plenissimis viis, quae repentini tumultûs timore ex agris in urbem conferebantur. huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco praedae. eodemque tempore his rebus subsidio DC equites Numidae ex oppido, peditesque CD, mittuntur a Varo; quos, auxilii caussa, rex Juba paucis ante diebus Uticam miserat. huic et paternum hospitium cum Pompeio, et simultas cum Curione intercedebant; quòd tribunus plebis legem promulgaverat, qua lege regnum Jubae publicaverat. concurrunt equites inter se. neque vero primum impetum nostrorum, Numidae ferre potuerunt; sed, interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. interim, adventu longarum navium, Curio pronunciari onerariis navibus jubet, quae stabant ad Uticam numero circiter CC; 'se in hostium habiturum 'loco, qui non è vestigio ad castra Corneliana vela direxisset.' qua pronunciatione facta; temporis puncto, sublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, et, quò imperatum est, transeunt. quae res, omnium rerum copia complevit exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit; atque universi exercitûs conclamatione, Imperator appellatur. postero die Uticam exercitum ducit, et prope oppidum castra ponit. nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equi-

tum peditumque ab Rege missa Uticam venire; eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur; et è vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. novitate rei Curio permotus praemittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur: ipse celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit. equites committunt proelium: et prius quam plane legiones explicari et consistere possent, tota auxilia Regis impedita ac perturbata, quòd nullo ordine et sine timore iter fecerant, in fugam se conjiciunt: equitatuque omni fere incolumi, quòd se per littora celeriter in oppidum recepit; magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones Marsi II ex castris Curionis, cum manipularibus suis XXII, ad Attium Varum perfugiunt. ii, seu verè, quam habuerant, opinionem perferunt; sive etiam auribus Vari serviunt; (nam quae volumus, et credimus libenter; et, quae sentimus ipsi, reliquos sentire speramus:) confirmant quidem certe totius exercitûs animos alienos esse à Curione; maximè opus esse in conspectu exercitum venire, et colloquendi dare facultatem. qua opinione adductus Varus, postero die manè legiones ex castris educit. facit idem Curio: atque una valle non magna interjecta, suas uterque copias instruit. Erat in exercitu Vari, Sext. Quinctilius Varus; quem fuisse Corfinii, supra demonstratum est. hic, dimissus a Caesare, in Africam venerat. legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Caesar; adeò ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique constarent. hanc nactus appellationis caussam Quinctilius, circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites coepit, ‘ ne primi sacramenti, quod apud ‘ Domitium atque apud se Quaestorem dixissent, memoriam deponerent; ‘ neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademque in ‘ obsidione perpessi; neu pro iis pugnarent, a quibus in contumelia perfu- ‘ gae appellarentur.’ his pauca ad spem largitionis addit, quae ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent. hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: atque ita suas uterque copias reducit. At in castris Curionis, magnus omnium incessit timor: nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur. unusquisque enim opiniones fingebat; et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii transdiderat; plures auctores ejus rei videbantur. [civile bellum] genus hominum, quod liceret libere facere et sequi quod vellet: legiones

eae, quae paullo ante apud adversarios fuerant; nam etiam Caesaris beneficium mutaverat consuetudo, qua offerrentur: municipia etiam adversis partibus conjuncta; neque enim ex Marsis Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis: commilitonesque nonnulli, graviores sermones militum vulgo durius accipiebant: nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.] Quibus de causis, concilio convocato, de summa rerum deliberare incipit. erant sententiae, quae 'conandum omnibus modis, castraque Vari oppugnanda,' censerent; quod, hujusmodi militum consiliis, otium maxime contrarium esse arbitrarentur. postremò, 'praestare' dicebant, 'per virtutem in pugna belli fortunam experiri; quàm 'desertos, et circumventos a suis, gravissimum supplicium pati.' porro, erant qui censerent, 'de tertia vigilia in castra Corneliana recedendum; ut, 'majore spatio temporis interjecto, militum mentes sanarentur: simul, si 'quid gravius accidisset, magna multitudine navium et tutius et facilius in 'Siciliam receptus daretur.' Curio utrumque improbans consilium, 'quantum alteri sententiae deesset animi, tantum alteri superesse' dicebat: 'hos 'turpissimae fugae rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum 'putare. qua enim,' inquit, 'fiducia, et opere et natura loci munitissima 'castra expugnari posse confidimus? aut verò quid proficimus, si, accepto 'magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non et 'felicitas rerum gestarum, exercitûs benevolentiam imperatoribus; et res 'adversae, odia concilient. castrorum autem mutatio, quid habet nisi turpem 'fugam et desperationem omnium, et alienationem exercitûs? nam neque 'pudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese 'timeri: quòd illis licentiam timor augeat noster, his studia diminuat. quòd 'si jam,' inquit, 'haec explorata habemus, quae de exercitûs alienatione 'dicuntur; quae quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione 'esse confido: quanto dissimulari et occultari haec, quàm per nos confirmari, praestat? an non, uti corporis vulnera, ita exercitûs incommoda sunt 'tegenda; ne spem adversariis augeamus? at etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt; quo majorem, credo, licentiam habeant, qui peccare 'conentur: namque hujusmodi res aut pudore aut metu tenentur, quibus 'rebus nox maxime adversaria est, quare neque tanti sum animi, ut sine 'spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam. atque omnia prius experienda arbitror: magnaque ex parte jam me unà vo-

'biſcum de re judicium facturum confido.' Dimiſſo conſilio, concionem advocat militum: commemorat, 'quo ſit eorum uſus ſtudio ad Corfinium Caeſar; ut magnam partem Italiae, beneficio atque auctoritate eorum, ſuam fecerit. vos enim veſtromque factum,' inquit, 'omnia deinceps municipia ſunt ſecuta; neque ſine cauſſa et Caeſar amiciſſime de vobis, et illi graviſſime judicaverunt. Pompeius enim, nullo proelio pulſus, veſtri facti praejudicio demotus, Italiâ exceſſit. Caeſar me, quem ſibi cariſſimum habuit; provinciamque Siciliam atque Africam, ſine quibus Urbem atque Italiam tueri non poteſt; veſtrae fidei commiſit. adſunt qui vos hortentur, ut a nobis deſciſcatis: quid enim eſt illis optatius, quam uno tempore et nos circumvenire, et vos nefario ſcelere obſtringere? aut quid irati gravius de vobis ſentire poſſunt, quam ut eos prodatis, qui ſe vobis omnia debere judicant; in eorum poteſtatem veniatis, qui ſe per vos periſſe exiſtimant? an verò in Hiſpania res geſtas Caeſaris non audiſtis? duos pulſos exercitus? duos ſuperatos duces? duas receptas provincias? haec acta diebus XL., quibus in conſpectu adverſariorum venerit Caeſar. an qui incolumes reſiſtere non potuerunt, perditi reſiſtant? vos autem, incerta victoria Caeſarem ſecuti; dijudicata jam belli fortuna victum ſequamini, quum veſtri officii praemia percipere debeatis? deſertos enim ſe ac proditos a vobis dicunt, et prioris ſacramenti mentionem faciunt: vosne verò L. Domitium, an vos L. Domitius deſeruit? nonne extremam pati fortunam paratos, projecit ille? non ſibi, clam vobis, ſalutem fugâ petivit? non, proditi per illum, Caeſaris beneficio eſtis conſervati? ſacramento quidem vos tenere qui potuit; quum, projectis faſcibus, et depoſito imperio, privatus et captus ipſe in alienam veniſſet poteſtatem? relinquitur nova religio, ut, eo neglecto ſacramento quo nunc tenemini, reſpiciatis illud, quod deditione ducis et capitis diminutione ſublatum eſt. at credo, ſi Caeſarem probatis, in me offenditis; qui de meis in vos meritis praedicaturus non ſum, quae ſunt adhuc et mea voluntate et veſtra exſpectatione leviora: ſed tamen ſui laboris milites ſemper, eventu belli, praemia petiverunt; qui qualis ſit futurus, ne vos quidem dubitatis. diligentiam quidem noſtram, aut quem ad finem adhuc res proceſſit, fortunamque, cur praeteream? an poenitet vos, quòd ſalvum atque incolumem exercitum, nulla omnino nave deſiderata, tranſduxerim? quòd claſſem hoſtium, primo impetu adveniens profligaverim? quòd bis per biduum equeſtri proelio ſuperaverim? quòd ex portu ſinuque,

'adversariorum cc naves onerarias adduxerim; eoque illos compulerim, ut 'neque pedestri itinere neque navibus commeatu juvari possint? hac vos 'fortuna atque his ducibus repudiatis, Corfinienſem ignominiam, an Ita- 'liae fugam, an Hiſpaniarum deditionem, an Africi belli praejudicia ſequi- 'mini? equidem me Caeſaris militem dici volui; vos me Imperatoris no- 'mine appellaviſtis. cujus ſi vos poenitet, veſtrum vobis beneficium remit- 'to; mihi meum reſtituite nomen, ne ad contumeliam honorem dediſſe vide- 'amini.' Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpella- bant; ut magno cum dolore infidelitatis ſuſpicionem ſuſtinere viderentur. diſcedentem verò ex concione, univerſi cohortantur; 'magno ſit animo, 'neu dubitet proelium committere, et ſuam fidem virtutemque experiri.' quo facto, commutata omnium voluntate et opinione, conſenſu ſummo con- ſtituit Curio, quum primum ſit data poteſtas, proelio rem committere. poſ- tero die productos, loco eodem quo ſuperioribus diebus conſtiterat, in acie collocat. ne Varus quidem Attius dubitat copias producere; ſive ſollici- tandi milites, ſive aequo loco dimicandi detur occaſio, ne facultatem prae- termittat. Erat vallis inter duas acies, ut ſupra demonſtratum eſt; non ita magna, at difficili et arduo adſcenſu. hanc uterque ſi adverſariorum copiae tranſire conarentur, exſpectabat; quò aequiore loco proelium committeret. ſimul a ſiniſtro cornu, P. Attii equitatus omnis, et unà levis armaturae in- terjecti complures, quum ſe in vallem demitterent, cernebantur. ad eos Cu- rio equitatum, et duas Marrucinorum cohortes, mittit: quorum primum impetum, equites hoſtium non tulerunt; ſed, admiſſis equis, ad ſuos refu- gerunt. relicti ab iis, qui unà procurrerant, levis armaturae; circumvenie- bantur atque interficiebantur ab noſtris. huc tota Vari converſa acies, ſuos fugere et concìdi videbat. tum Rebilus legatus Caeſaris; quem Curio ſecum ex Sicilia duxerat, quòd magnum habere uſum in re militari ſciebat; 'per- 'territum,' inquit, 'hoſtem vides, Curio. quid dubitas uti temporis op- 'portunitate?' ille, unum elocutus, ut memoriâ tenerent milites ea, quae pridie ſibi confirmaſſent; ſequi ſeſe jubet, et praecurrit ante omnes. adeo- que erat impedita vallis, ut in adſcenſu, niſi ſublevati a ſuis, primi non fa- cile eniterentur. ſed praeoccupatus animus Attianorum militum, timore, et fuga, et caede ſuorum; nihil de reſiſtendo cogitabat: omneſque jam ſe ab equitatu circumveniri arbitrabantur. itaque prius, quam telum adjici poſ- ſet, aut noſtri propius accederent; omnis Vari acies terga vertit, ſeque in

caſtra recepit. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium conſecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat; utì unus eſſe ex ejus militibus, et monere aliquid velle ac dicere, videretur. ubi ille ſaepius appellatus adſpexit, ac reſtitit; et, quis eſſet, aut quid vellet, quaeſivit; humerum apertum, gladio appetit; paullumque abfuit quin Varum interficeret: quod ille periculum, ſublato ad ejus conatum ſcuto, vitavit: Fabius, a proximis militibus circumventus, interficitur. hâc fugientium multitudine ac turbâ, portae caſtrorum occupantur, atque iter impeditur; pluresque in eo loco ſine vulnere, quam in proelio aut fuga, intereunt: neque multum abfuit, quin etiam caſtris expellerentur; ac nonnulli protinus eodem curſu in oppidum contenderunt. ſed quum loci natura, tum munitio caſtrorum aditum prohibebat; quod ad proelium egreſſi Curionis milites, iis rebus indigebant, quae res ad oppugnationem caſtrorum erant uſui. itaque Curio exercitum in caſtra reducit; ſuis omnibus, praeter Fabium, incolumibus; ex numero adverſariorum circiter DC interfectis, ac mille vulneratis. qui omnes, diſceſſu Curionis; multique praeterea, per ſimulationem vulnerum; ex caſtris in oppidum, propter timorem, ſeſe recipiunt. qua re animadverſa, Varus, et terrore exercitûs cognito; buccinatore in caſtris, et paucis ad ſpeciem tabernaculis relictis; de tertiâ vigiliâ ſilentio exercitum in oppidum reducit. Poſtero die Curio Uticam obſidere, et vallo circummunire inſtituit. erat in oppido multitudo inſolens belli, diuturnitate otii; Uticenſes, pro quibuſdam Caeſaris in ſe beneficiis, illi amiciſſimi: conventus, qui ex variis generibus conſtaret; terror ex ſuperioribus proeliis, magnus. itaque de deditione palam loquebantur omnes; et cum P. Attio agebant, ne ſuâ pertinaciâ omnium fortunas perturbari vellet. haec quum agerentur; nuncii praemiſſi ab rege Jubâ venerunt, qui illum cum magnis copiis adeſſe dicerent, et de cuſtodia ac defenſione urbis hortarentur: quae res eorum perterritos animos confirmavit. Nunciabantur haec eadem Curioni: ſed aliquamdiu fides fieri non poterat; tantam habebat ſuarum rerum fiduciam. jamque Caeſaris in Hiſpania res ſecundae, in Africam nunciis ac litteris perferebantur. quibus omnibus rebus ſublatus, nihil contra ſe Regem niſurum exiſtimabat. ſed ubi certis auctoribus comperit, minus V et XX millibus longe ab Utica ejus copias abeſſe; relictis munitionibus, ſeſe in caſtra Corneliana recepit. huc frumentum comportare, caſtra munire, materiam conferre coepit; ſtatim-

que in Siciliam misit, uti 11 legiones reliquusque equitatus ad se mitterentur. castra erant ad bellum ducendum aptissima, naturâ, et loci munitione, et maris propinquitate, et aquae et salis copiâ; cujus magna vis jam ex proximis erat salinis eò congesta. non materia, multitudine arborum; non frumentum, cujus erant plenissimi agri; deficere poterat. itaque, suorum omnium consensu Curio reliquas copias exspectare, et bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisque consiliis; ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Jubam, revocatum finitimo bello, et controversiis Leptitanorum, restitisse in regno; Saburam, ejus praefectum, cum mediocribus copiis missum, Uticae appropinquare. his auctoribus temere credens, consilium commutat, et proelio rem committere constituit. multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendae. his rebus impulsus, equitatum omnem primâ nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam; quibus praecerat Sabura, de quo ante erat auditum. sed rex omnibus copiis insequebatur, et VI millium passuum intervallo a Sabura consederat. equites missi, nocte iter conficiunt; imprudentes atque inopinantes hostes aggrediuntur; Numidae enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus, passim consederant. hos oppressos somno et dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. quo facto, ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducunt. Curio cum omnibus copiis quartâ vigiliâ exierat, cohortibus V castris praesidio relictis. progressus millia passuum VI, equites convenit; rem gestam cognovit; ex captivis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit: respondent, Saburam. reliqua, studio itineris conficiendi, quaerere praetermittit; proximaque respiciens signa; 'videtisne,' inquit, 'milites, captivorum orationem cum 'perfugis convenire? abesse regem; exiguas esse copias missas, quae paucis 'equitibus pares esse non potuerint. proinde ad praedam, ad gloriam, pro'perate; ut jam de praemiis vestris, et de referenda gratia, cogitare incipia'mus.' erant per se magna, quae gesserant equites; praesertim quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. haec tamen ab ipsis inflatius commemorabantur; ut de suis homines laudibus libenter praedicant. multa praeterea spolia praeferebantur: capti homines, equitesque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. ita spei Curionis, militum studia non decrant.

equites sequi jubet sese; iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. at illi, itinere totius noctis confecti, subsequi non poterant: atque alii alio loco resistebant. ne haec quidem res Curionem ad spem morabatur. Juba, certior factus a Sabura de nocturno proelio: II millia Hispanorum et Gallorum equitum, quos suae custodiae causa circum se habere consueverat; et peditum eam partem, cui maxime confidebat; Saburae submittit. ipse cum reliquis copiis, elephantisque XI, lentius subsequitur; suspicatus, praemissis equitibus, ipsum adesse Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit: atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant ac pedem referant: sese, quum opus esset, signum proelii daturum; et, quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio, ad superiorem spem addita praesentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. quibus ex locis quum longius esset progressus; confecto jam labore exercitu, XVI millium spatio confisus, dat signum suis Sabura; aciem constituit, et circumire ordines atque hortari incipit: sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur; equites in aciem mittit. non deest negotio Curio; suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant. nec militibus quidem, ut defessis; neque equitibus, ut paucis et labore confectis; studium ad pugnandum virtusque deerat: sed ii erant numero CC; reliqui in itinere substiterant. hi, quamcunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant: sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. at equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, et aversos proterere incipit. quum cohortes ex acie procurrissent; Numidae integri, celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant, et ab acie excludebant. sic neque in loco manere, ordinesque servare; neque procurrere, et casum subire; tutum videbatur, hostium copiae, summissis ab Rege auxiliis, crebro augebantur: nostros, vires lassitudine deficiebant. simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quòd tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. hi, de sua salute desperantes, (ut extremo vitae tempore homines facere consueverunt;) aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. plena erant omnia timoris, et luctûs. Curio; ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit; unam, ut in miseris rebus, spem

reliquam salutis esse arbitratus; proximos colles capere universos, atque eo inferri signa jubet: hos quoque praeoccupat missus a Sabura equitatus. tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt; et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. hortatur Curionem Cn. Domitius praefectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens; ut fugâ salutem petat, atque in castra contendat: et se ab eo non discessurum pollicetur. at Curio, nunquam, amisso exercitu quem a Caesare fidei suae commissum acceperit, se in ejus conspectum reversurum, confirmat; atque ita proelians interficitur. equites perpauci ex proelio se recipiunt. sed ii, quos ad novissimum agmen, equorum reficiendorum causâ, subsitisse demonstratum est; fuga totius exercitus procul animadversa, sese incolumes in castra conferunt. milites, ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis; M. Rufus quaestor, in castris relictus a Curione, cohortatur suos ne animo deficiant. illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. pollicetur: magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad littus appulsas habeant. sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Jubae dicerent; alii cum legionibus instare Varum, jamque se pulverem venientium cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat: alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. qui in classe erant, proficisci properabant. horum fuga, navium onerariarum magistros incitabat. pauci lenunculi, ad officium imperiumque conveniebant: sed tanta erat completis littoribus contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent; ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit, ut pauci milites patresque familiae, qui aut gratiâ aut misericordiâ valerent, aut naves adnare possent; recepti, in Siciliam incolumes pervenirent. reliquae copiae; missis ad Varum nocte, legatorum numero, centurionibus; sese ei dediderunt. quorum cohortes militum, Juba postero die ante oppidum conspicatus; suam esse praedicans praedam, magnam partem eorum interfici jussit: paucos electos in regnum remisit. cum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur, neque resistere auderet: ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Damasippus; paucis diebus, quae fieri vellet, Uticae constituit atque imperavit: diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit. [*Deesse aliquid videtur.*]

CAII JULII CAESARIS COMMENTARIORUM DE BELLO CIVILI

LIBER TERTIUS.

DICTATORE habente comitia Caesare, consules creantur Julius Caesar et P. Servilius: is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. his rebus confectis: quum fides totâ Italiâ esset angustior, neque creditae pecuniae solverentur; constituit, ut arbitri darentur: per eos fierent aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque earum ante bellum fuissent; atque eae creditoribus transderentur. hoc et ad timorem novarum tabularum tollendum minuendumque, qui fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit; et ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimavit. item, praetoribus tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus; nonnullos ambitûs Pompeiâ lege damnatos, illis temporibus, quibus in Urbe praesidia legionum Pompeius habuerat, (quae judicia, aliis audientibus judicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta,) in integrum restituit; qui se illi initio civilis belli obtulerant, si suâ operâ in bello uti vellet: perinde aestimans ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. statuerat enim hos prius judicio populi debere restitui, quàm suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referendâ gratiâ, aut arrogans in praeripiendo populi beneficio, videretur. His rebus, et feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiundis, XI dies tribuit: Dictaturaque se abdicat; et ab Urbe proficiscitur, Brundisiumque pervenit. eò legiones XII, equitatum omnem, venire jusserat. sed tantum navium reperit, ut angustè XX millia legionariorum militum, et DC equites, transportare possent. hoc unum, [inopia navium,] Caesari ad conficiendi belli celeritatem defuit. at-

que eae ipſae copiae infrequentiores imponuntur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerant; longumque iter ex Hiſpania, magnum numerum diminuerat; et gravis autumnus in Apulia circumque Brundiſium, ex ſaluberrimis Galliae et Hiſpaniae regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat. Pompeius, annuum ſpatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello, atque ab hoſte otioſum fuerat: magnam ex Aſia, Cycladibuſque inſulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice, et Aegypto, claſſem coëgerat; magnam omnibus locis aedificandam curaverat: magnam imperatam Aſiae, Syriae, regibuſque omnibus, et dynaſtis, et tetrarchis, et liberis Achaine populis, pecuniam exegerat; magnam, ſocietates earum provinciarum, quas ipſe obtinebat, ſibi numerare coëgerat. legiones effecerat civium Romanorum, IX; V, ex Italia quas tranſduxerat; unam ex Sicilia veteranam, quam, factam ex duabus, gemellam appellabat; unam ex Creta et Macedonia, ex veteranis militibus, qui, dimiſſi a ſuperioribus imperatoribus, in iis provinciis conſederant; II ex Aſia, quas Lentulus conſcribendas curaverat. praeterea magnum numerum ex Theſſalia, Boeotia, Achaia, Epiroque, ſupplementi nomine, in legiones diſtribuerat. his Antonianos milites admiſcuerat. praeter has, exſpectabat cum Scipione ex Syria legiones II. ſagittarios ex Creta, Lacedaemone, Ponto, atque Syria, reliquiſque civitatibus, III millia numero habebat: funditorum, cohortes VI: mercenarias, II: equitum, VII millia: ex quibus DC Gallos Dejotarus adduxerat; D, Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, et Sadalem filium miſerat. ex Macedonia CC erant, quibus Raſcipolis praeerat, excellenti virtute. D ex Gabinianis Alexandriâ, Gallos Germanoſque, quos ibi A. Gabinius praeſidii cauſsâ apud regem Ptolemaeum reliquerat, Pompeius filius cum claſſe adduxerat: DCCC, quos ex ſervis ſuis paſtorumque ſuorum coëgerat. CCC Tarcundarius Caſtor et Donilaus ex Gallograecia dederant: horum alter unà venerat, alter filium miſerat. CC ex Syria a Comageno Antiocho, cui magna praemia Pompeius tribuit, miſſi erant: in his plerique hippotoxotae. huc Dardanos, Beſſos; partim mercenarios, partim imperio aut gratiâ comparatos; item Macedonas, Theſſalos, et reliquarum gentium et civitatum adjecerat; atque eum, quem ſupra demonſtravimus, numerum expleverat. frumenti vim maximam ex Theſſalia, Aſia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquiſque regionibus comparaverat. hiemare Dyrrhachii, Apolloniae, omnibuſque oppidis

maritimis conſtituerat; ut mare Caeſarem tranſire prohiberet. ejus rei cauſſa, omni ora maritima claſſem diſpoſuerat. praerat Aegyptiis navibus, Pompeius filius; Aſiaticis, D. Laelius et C. Triarius; Syriacis, C. Caſſius; Rhodiis, C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicae atque Achaicae claſſi, Scribonius Libo et M. Octavius. toti tamen officio maritimo M. Bibulus praepoſitus, cuncta adminiſtrabat: ad hunc ſumma imperii reſpiciebat. Caeſar, ut Brundiſium venit, concionatus apud milites; 'quoniam prope ad 'finem laborum ac periculorum eſſet perventum, aequo animo mancipia 'atque impedimenta in Italia relinquerent; ipſi expediti naves conſcende-'rent, quo major numerus militum poſſet imponi; omniaque ex victoria 'et ex ſua liberalitate ſperarent:' conclamantibus omnibus, 'imperaret 'quod vellet; quodcunque imperaviſſet, ſe aequo animo eſſe facturos:' pridie Non. Jan. naves ſolvit; impoſitis, ut ſupra demonſtratum eſt, legionibus VII. poſtridie terram attigit Cerauniorum. ſaxa inter et alia loca periculoſa, quietam nactus ſtationem; et portus omnes timens, quos teneri ab adverſariis arbitrabatur; ad eum locum, qui appellatur Pharſalus, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites expoſuit. Erat Orici Lucretius Veſpillo, et Minucius Rufus, cum Aſiaticis navibus XVIII, quibus juſſu D. Laelii praeerant: M. Bibulus, cum navibus CX, Corcyrae. ſed neque ii ſibi confiſi ex portu prodire ſunt auſi; quum Caeſar omnino XII naves longas praeſidio duxiſſet, in quibus erant conſtratae IV: neque Bibulus, impeditis navibus, diſperſiſque remigibus, ſatis mature occurrit; quòd prius ad continentem viſus eſt Caeſar, quàm de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur. Expoſitis militibus, naves eàdem nocte Brundiſium a Caeſare remittuntur; ut reliquae legiones, equitatuſque, tranſportari poſſent. huic officio praepoſitus erat Fufius Kalenus legatus, qui celeritatem in tranſportandis legionibus adhiberet. ſed ſerius a terra provectae naves, neque uſae nocturnâ aurâ; in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyrae certior factus de adventu Caeſaris, ſperans ſe alicui parti onuſtarum navium occurrere poſſe, inanibus occurrit; et nactus circiter XXX, in eas indiligentiae ſuae ac doloris iracundiâ erupit, omneſque incendit: eodemque igne, nautas dominoſque navium interfecit; magnitudine poenae, reliquos deterrere ſperans. hoc confecto negotio; a Salonis ad Orici portum, ſtationes littoraque omnia longe lateque claſſibus occupavit: cuſtodiiſque diligentius diſpoſitis, ipſe graviſſima hieme in navibus excubabat; neque ullum la-

borem aut munus deſpiciens, [neque ſubſidium exſpectans, ſi in Caeſaris complexum venire poſſet.] Poſt diſceſſum Liburnarum; ex Illyrico M. Octavius, cum iis quas habebat navibus, Salonas pervenit: ibique concitatis Dalmatis reliquiſque barbaris, Iſſam a Caeſaris amicitia avertit. conventum Salonis, quum neque pollicitationibus neque denunciatione periculi permovere poſſet; oppidum oppugnare inſtituit. eſt autem oppidum et loci naturâ, et colle munitum. ſed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis ſeſe munierunt. et, quum eſſent infirmi ad reſiſtendum, propter paucitatem hominum; crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium deſcenderunt, ſervoſque omnes puberes liberaverunt; et, praefectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. quorum cognita ſententia; Octavius quinis caſtris oppidum circumdedit, atque uno tempore obſidione et oppugnationibus eos premere coepit. illi, omnia perpeti parati, maxime a re frumentaria laborabant. quare miſſis ad Caeſarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per ſe incommoda ſuſtinebant. et, longo interpoſito ſpatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effeciſſet; nacti occaſionem meridiani temporis, diſceſſu eorum, pueris mulieribuſque in muro diſpoſitis, ne quid quotidianae conſuetudinis deſideraretur; ipſi, manu facta, cum iis quos nuper manumiſſos liberaverant, in proxima Octavii caſtra irruperunt. his expugnatis, eodem impetu altera ſunt adorti; inde tertia, et quarta, et deinceps reliqua: omnibuſque eos caſtris expulerunt: et, magno numero interfecto, reliquos atque ipſum Octavium in naves confugere coëgerunt. hic fuit oppugnationis exitus. jamque hiems appropinquabat; et, tantis detrimentis acceptis, Octavius, deſperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium ſeſe ad Pompeium recepit. Demonſtratum eſt L. Vibullium Rufum, Pompeii praefectum, bis in poteſtatem perveniſſe Caeſaris; atque ab eo eſſe dimiſſum: ſemel ad Corfinium, iterum in Hiſpania. hunc pro ſuis beneficiis Caeſar judicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. erat autem haec ſumma mandatorum: ‘ Debere utrumque, pertinaciae finem facere; et ab armis diſcedere; neque amplius fortunam periclitari. ſatis eſſe magna utrimque incommoda accepta; quae pro diſciplina et praeceptis habere poſſent, ut reliquos caſus timerent. illum ab Italia expulſum, amiſſa Sicilia, et Sardinia, duabuſque Hiſpaniis, et cohortibus in Italia atque in Hiſpania civium Romanorum c at-

'que XXX; se morte Curionis, et detrimento Africani exercitûs tanto, mi-
'litumque deditione ad Corcyram. proinde sibi ac reipublicae parcerent.
'quantum in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satis essent do-
'cumento. hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confide-
'ret, et pares ambo viderentur. si vero alteri paullum modò tribuisset fortu-
'na; non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur; ne-
'que fore aequa parte contentum, qui se omnia habiturum confideret.
'conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romae a
'Senatu et a populo peti debere. interea et Reipublicae et ipsis placere opor-
'tere, si uterque in concione statim juravisset se triduo proximo exercitum
'dimissurum. depositis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent; neces-
'sario populi senatusque judicio fore utrumque contentum. haec quo faci-
'lius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias di-
'missurum.' Vibullius, his expositis a Caesare, non minus necessarium esse existimavit, de repentino adventu Caesaris Pompeium fieri certiorem; uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet. atque ideo, continuato et nocte et die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompeium contendit; ut adesse Caesarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candavia; iterque ex Macedonia in hiberna, Apolloniam Dyrrhachiumque habebat. sed, re nova perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere coepit; ne Caesar orae maritimae civitates occuparet. at ille, expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. quo quum venisset; L. Torquatus, qui jussu Pompeii oppido praeerat, praesidiumque ibi Parthinorum habebat; conatus portis clausis oppidum defendere, Graecos murum adscendere atque arma capere jubet. illi autem quum se contra imperium populi Romani pugnaturos esse negarent; oppidani autem sua sponte Caesarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit; et se atque oppidum Caesari dedit; incolumisque ab eo conservatus est. Recepto Caesar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. ejus adventu audito; L. Staberius qui ibi praeerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidesque ab Apolloniatibus exigere coepit. illi vero daturos se negare; neque portas Consuli praeclusuros; neque sibi judicium sumpturos contra atque omnis Italia populusque Romanus judicavisset. quorum cognita voluntate, clam profugit. Apolloniates ad Caesarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. hos sequuntur Bulli-

denſes, Amantiani, et reliquae finitimae civitates, totaque Epirus; et legatis ad Caeſarem miſſis, quae imperaret, facturos pollicentur. At Pompeius; cognitis iis rebus, quae erant Orici atque Apolloniae geſtae; Dyrrhachio timens, diurnis eò nocturniſque itineribus contendit. ſimul ac Caeſar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui; quòd properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiſerat; ut penè omnes, in Epiro finitimiſque regionibus ſigna relinquerent; complures, arma projicerent; ac fugae ſimile iter videretur. ſed quum prope Dyrrhachium Pompeius conſtitiſſet, caſtraque metari juſſiſſet; perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit; juratque, ſe eum non deſerturum, eundemque caſum ſubiturum, quemcunque ei fortuna tribuiſſet. hoc idem reliqui jurant legati: hos, tribuni militum centurioneſque ſequuntur; atque idem omnis exercitus jurat. Caeſar, praeoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: caſtraque ad flumen Apſum ponit in finibus Apollonitium, ut caſtella vicique bene meritae civitatis tuti eſſent praeſidio; ibique reliquarum ex Italia legionum adventum exſpectare, et ſub pellibus hiemare conſtituit. hoc idem Pompeius facit; et, trans flumen Apſum poſitis caſtris, eò copias omnes auxiliaque conduxit. Kalenus, legionibus equitibuſque Brundiſii in naves impoſitis, ut erat praeceptum a Caeſare; quantam navium facultatem habebat, naves ſolvit: paullumque a porta progreſſus, litteras a Caeſare accipit; quibus eſt certior factus, portus littoraque omnia claſſibus adverſariorum teneri. quo cognito; ſe in portum recipit, naveſque omnes revocat. una ex iis, quae perſeveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit; quod erat ſine militibus, privatoque conſilio adminiſtrabatur; delata Oricum, a Bibulo expugnata eſt: qui de ſervis liberiſque omnibus ad impuberes ſupplicium ſumit, et ad unum interficit. ita, exiguo tempore, magno caſu totius exercitus ſalus conſtitit. Bibulus, ut ſupra demonſtratum eſt, erat cum claſſe ad Oricum: et, ſicut mari portubuſque Caeſarem prohibebat; ita ipſe omni terra earum regionum prohibebatur: praeſidiis enim diſpoſitis, omnia littora a Caeſare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi, poteſtas fiebat. erat res in magna difficultate; ſummiſque anguſtiis rerum neceſſariarum premebantur; adeò ut cogerentur, ſicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyrâ navibus onerariis ſupportare. atque uno etiam tempore accidit, ut difficilioribus uſi tempeſtatibus; ex pellibus, quibus erant tectae naves, nocturnum excipere rorem

cogerentur, quas tamen difficultates patienter et aequo animo ferebant: neque sibi nudanda littora, et relinquendos portus existimabant. sed quum essent in quibus demonstravi angustiis, ac se Libo cum Bibulo conjunxisset: loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio et Statio Murco legatis; quorum alter oppidi muris, alter praesidiis terrestribus praerat: 'velle se de 'maximis rebus cum Caesare loqui, si sibi ejus facultas detur.' huc addunt pauca, rei confirmandae caussa; ut de compositione acturi viderentur. interim postulant, ut sint induciae; atque ab iis impetrant. magnum enim, quod afferebant, videbatur; et Caesarem id summe sciebant cupere; et profectum aliquid Vibullii mandatis existimabatur. Caesar, eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores civitates; et rem frumentariam expediendam, qua angustè utebatur; erat ad Buthrotum, oppositum Corcyrae. ibi ab Acilio certior et Murco per litteras factus de postulatis Libonis et Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. eò quum venisset, evocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atque excusat Bibulum, quòd 'is iracundia summa erat, inimicitiisque habebat etiam privatas cum 'Caesare ex aedilitate et praetura conceptas: ob eam rem colloquium vi-'tasse; ne res maximae spei maximaeque utilitatis, ejus iracundiâ impedi-'rentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut compone-'retur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se ejus rei nullam ha-'bere, propterea quod de concilii sententia summam belli rerumque omnium 'Pompeio permiserint. sed, postulatis Caesaris cognitis, missuros ad Pom-'peium; atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis. interea ma-'nerent induciae, dum ab illo rediri posset; neve alter alteri noceret.' huc addit pauca de caussa, et de copiis auxiliisque suis. quibus rebus neque tum respondendum Caesar existimavit; neque nunc, ut memoriae prodatur, satis caussae putamus. postulabat Caesar, ut 'legatos sibi ad Pompeium sine 'periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad 'eum perducerent. quod ad inducias pertineret; sic belli rationem esse di-'visam, ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent, ipse ut aqua terraque 'eos prohiberet. si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis 'custodiis; sin illud tenerent, se quoque id retenturum. nihilominus tamen 'agi posse de compositione, ut haec non remitterentur; neque hanc rem 'esse impedimenti loco.' illi neque legatos Caesaris recipere, neque periculum praestare eorum, sed totam rem ad Pompeium rejicere; unum insta-

re de induciis, vehementiſſimeque contendere. quos ubi Caeſar intellexit, praeſentis periculi atque inopiae vitandae cauſsâ, omnem orationem inſtituiſſe; neque ullam ſpem, aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli ſeſe recepit. Bibulus multos dies terrâ prohibitus, et graviore morbo ex frigore ac labore implicitus; quum neque curari poſſet, neque ſuſceptum officium deſerere vellet, vim morbi ſuſtinere non potuit. eo mortuo, ad neminem unum ſumma imperii redit; ſed ſeparatim ſuam quiſque claſſem ad arbitrium ſuam adminiſtrabat. Vibullius; ſedato tumultu, quem repentinus adventus Caeſaris concitaverat; ubi primum, rurſus adhibito Libone et L. Lucceio et Theophane, (quibuſcum communicare de maximis rebus Pompeius conſueverat,) de mandatis Caeſaris agere inſtituit; eum, ingreſſum in ſermonem, Pompeius interpellavit, et loqui plura prohibuit. ‘ quid mihi,’ inquit, ‘ aut vita aut civitate opus eſt, ‘ quam beneficio Caeſaris habere videbor? cujus rei opinio tolli non poterit, quum ‘ in Italiam, ex qua profectus ſum, reductus exiſtimabor.’ bello perfecto, ab iis Caeſar haec dicta cognovit, qui ſermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minus eſt aliis rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina caſtra Pompeii atque Caeſaris, unum flumen tantum intererat Apſus: crebraque inter ſe colloquia milites habebant; neque ullum interim telum, per pactiones colloquentium, transjiciebatur. mittit P. Vatinium legatum, ad ripam ipſam fluminis: qui ea, quae maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret; et crebrò magna voce pronunciaret, ‘ liceretne civibus ad cives de ‘ pace legatos mittere? quod etiam fugitivis ab ſaltu Pyrenaeo, praedonibuſ‘ que licuiſſet: praeſertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decer‘ tarent.’ multa ſuppliciter locutus, ut de ſua atque omnium ſalute debebat; ſilentioque ab utriſque militibus auditus; reſponſum eſt ab altera parte, ‘ A. ‘ Varronem profiteri ſe altera die ad colloquium venturum; atque unà eti‘ am utrimque admodum tutò legati venire, et, quae vellent, exponere poſ‘ ſent;’ certumque ei rei tempus conſtituitur. quo quum eſſet poſtero die ventum, magna utrimque multitudo convenit: magnaque erat ejus rei exſpectatio, atque omnium intenti animi ad pacem eſſe videbantur. qua ex frequentia, T. Labienus prodit; ſummiſſa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. quorum mediam orationem interrumpunt undique ſubito tela immiſſa; quae ille, obtectus armis militum, vitavit: vulnerantur tamen complures; in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Ti-

burfius centuriones, militesque nonnulli. tum Labienus; ‘ definite ergo de ‘ compositione loqui: nam nobis, nisi Caesaris capite relato, pax esse nul- ‘ la potest.’ Iisdem temporibus Romae M. Coelius Rufus praetor, caussa debitorum susceptа, initio magistratûs tribunal suum juxta C. Trebonii praetoris urbani sellam collocavit: et, si quis appellasset de aestimatione, et de solutionibus quae per arbitrum fierent, ut Caesar praesens constituerat; fore auxilio pollicebatur. sed fiebat aequitate decreti, et humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer et moderate jus dicendum existimabat; ut reperiri non posset, a quibus initium appellandi nasceretur. nam fortasse inopiam excusare, et calamitatem aut propriam suam aut temporum queri, et difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur; cujus animi aut cujus impudentiae est? itaque, hoc qui postularet, reperiebatur nemo. atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Coelius. et, ab hoc profectus initio; ne frustra ingressus turpem caussam videretur, legem promulgavit, ut sexies seni dies sine usuris creditae pecuniae solvantur. Quum resisteret Servilius consul, reliquique magistratus; et minus opinione sua efficeret: ad hominum exercitanda studia, sublatâ priore lege, duas promulgavit; unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram, tabularum novarum. impetuque multitudinis in C. Trebonium facto, et nonnullis vulneratis; eum de tribunali deturbavit. de quibus rebus, Servilius Consul ad Senatum retulit; Senatusque Coelium ab Republica removendum censuit. hoc decreto eum Consul Senatu prohibuit, et concionari conantem de rostris deduxit. ille, ignominia et dolore permotus, palam se proficisci ad Caesarem simulavit; clam nunciis ad Milonem missis, qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus: atque, eo in Italiam evocato, quòd, magnis muneribus datis, gladiatoriae familiae reliquias habebat; sibi conjunxit: atque eum in Turinum ad sollicitandos pastores praemisit. ipse, quum Casilinum veniret; unoque tempore signa ejus militaria atque arma Capuae essent comprehensa, familia Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret: patefactis consiliis, exclusus Capuâ, et periculum veritus, quòd conventus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat; consilio destitit, atque eo itinere sese avertit. Interim Milo, dimissis circum municipia litteris, ‘ ea, quae faceret, jussu atque imperio facere Pompeii, ‘ quae mandata ad se per Bibulum delata essent;’ quos ex aere alieno la-

borare arbitrabatur, sollicitabat. apud quos quum proficere nihil posset; quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Turino oppugnare coepit. eo quum a Q. Paedio praetore, cum legione **; lapide ictus ex muro, perilt. et Coelius profectus, ut dictitabat, ad Caesarem; pervenit Thurios. ubi, quum quosdam ejus municipii sollicitaret; equitibusque Caesaris Gallis atque Hispanis, qui eò praesidii caussâ missi erant, pecuniam polliceretur; ab iis est interfectus. itaque magnarum initia rerum, quae occupatione magistratuum et temporum sollicitam Italiam habebant; celerem et facilem exitum habuerunt. Libo, profectus ab Orico cum classe, cui praeerat, navium L; Brundisium venit: insulamque, quae contra Brundisinum portum est, occupavit: quòd praestare unum locum arbitrabatur, quà necessarius nostris erat egressus, quam omnium littora ac portus custodia clausos teneri. hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit, et unam frumento onustam abduxit; magnumque nostris terrorem injecit; et noctu militibus et sagittariis in terram expositis, praesidium equitum dejecit; et adeò loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium litteras mitteret; 'naves 'reliquas, si vellet, subduci et refici juberet; suâ classe auxilia sese Caesaris 'prohibiturum.' Erat eo tempore Antonius Brundisii; qui, virtute militum confisus, scaphas navium magnarum circiter IX, cratibus pluteisque contexit; eoque milites delectos imposuit; atque eas in littore pluribus locis separatim dispositi; navesque triremes II, quas Brundisii faciendas curaverat, per caussam exercendorum remigum, ad fauces portûs prodire jussit. has quum audacius progressas Libo vidisset; sperans intercipi posse, quadriremes V ad eas misit: quae quum navibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugerunt; illi, studio incitati, incautius sequebantur. jam ex omnibus partibus subito Antonianae scaphae, signo dato, se in hostes incitaverunt; primoque impetu unam ex his quadriremem, cum remigibus defensoribusque suis, ceperunt; reliquas turpiter fugere coëgerunt. ad hoc detrimentum accessit, ut, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aquari prohiberentur: qua necessitate et ignominia permotus Libo, discessit a Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit. Multi jam menses transierant, et hiems jam praecipitaverat; neque Brundisio naves legionesque ad Caesarem veniebant: ac nonnullae ejus rei praetermissae occasiones Caesari videbantur; quòd certè saepe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat. quantoque ejus amplius processerat temporis;

tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus praerant; majoremque fiduciam prohibendi habebant: et crebris Pompeii litteris castigabantur, 'quoniam primo venientem Caesarem non prohibuissent, ut reliquos ejus 'exercitus impedirent.' duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. quibus rebus permotus Caesar, Brundisium ad suos severius scripsit, ut, nacti idoneum ventum, ne occasionem navigandi dimitterent, si vel ad littora Apolloniatium cursum dirigere, atque eò naves ejicere possent. haec a custodiis classium loca maxime vacabant, quòd se longius portubus committere non auderent. Illi, adhibita audacia et virtute, administrantibus M. Antonio et Fusio Kaleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Caesaris recusantibus; nacti Austrum, naves solvunt; atque altera die Apolloniam Dyrrhachiumque praetervehuntur. qui quum essent ex continenti visi; C. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiae praerat, naves ex porto educit; et, quum jam nostri remissiore vento appropinquassent, idem Auster increbuit, nostrisque praesidio fuit. neque vero ille ob eam causam conatu desistebat; sed labore et perseverantia nautarum, se vim tempestatis superare posse sperabat; praetervectosque Dyrrhachium magna vi venti, nihilo secius sequebatur. nostri, usi fortunae beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. nacti portum, qui appellatur Nymphaeum, ultra Lissum millia passuum III; eò naves introduxerunt: (qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat totus:) leviusque tempestatis, quam classis, periculum aestimaverunt. quò simul atque intus est itum; incredibili felicitate Auster, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit. hic subitam commutationem fortunae videre licuit: qui modò sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat; qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. itaque, tempore commutato, tempestas et nostros tenuit et naves Rhodias afflixit; ita ut ad unam constratae omnes, numero XVI, elliderentur et naufragio interirent; et ex magno remigum propugnatorumque numero, pars ad scopulos allisa interficeretur, pars a nostris distraheretur: quos omnes conservatos Caesar domum remisit. Nostrae naves II, tardius cursu confecto, in noctem conjectae; quum ignorarent quem locum reliquae cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. has, scaphis minoribusque navigiis compluribus summissis, Otacilius Crassus, qui Lissi praerat, expugnare parabat; simul de deditione eorum agebat, et incolumita-

tem deditis pollicebatur. harum altera navis, ducentos viginti ex legione tironum sustulerat; altera, ex veterana paullo minus ducentis se compleverat. hîc cognosci licuit, quantum esset hominibus praesidii in animi firmitudine. tirones enim, multitudine navium perterriti, et salo nauseaque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes; se Otacilio dediderunt. qui omnes ad eum perducti; contra religionem jurisjurandi, in ejus conspectu crudelissime interficiuntur. at veteranae legionis milites, item conflictati et tempestatis et sentinae vitiis, non ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt: sed, tractandis conditionibus, et simulatione deditionis, extracto primo noctis tempore; gubernatorem in terram navem ejicere cogunt: ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt; et luce primâ, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae maritimae asservabant, circiter CD, quique eos armati ex praesidio secuti sunt; se defenderunt: et, nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. Quo facto; conventus civium Romanorum qui Lissum obtinebat, quod oppidum iis antea Caesar attribuerat muniendumque curaverat, Antonium recepit omnibusque rebus juvit. Otacilius sibi timens oppido fugit, et ad Pompeium pervenit. expositis copiis Antonius; quarum erat summa, veteranorum III legionum, uniusque tironum, et equitum DCCC; pleraque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equitesque transportandos: pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi relinquit; hôc consilio, ut, si forte Pompeius, vacuam existimans Italiam, eô transjecisset exercitum; quae opinio erat edita in vulgus; aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet. nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, et quid militum transvexisset. Haec eodem ferè tempore Caesar atque Pompeius cognoscunt. nam praetervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant; ipsi iter secundum eas terrâ direxerant: sed quò essent eae delatae, primis diebus ignorabant. cognitaque re, diversa sibi ambo consilia capiunt; Caesar, ut quamprimum se cum Antonio conjungeret; Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, et si imprudentes ex insidiis adoriri posset. eodemque die uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum educunt: Pompeius clam, et noctu; Caesar palam, atque interdiu. sed Caesari circuitu majore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset: Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium

contendit; atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit: suosque omnes castris continuit, ignesque fieri prohibuit; quo occultior esset ejus adventus. haec ad Antonium statim per Graecos deferuntur. ille, missis ad Caesarem nunciis, unum diem sese castris tenuit: altero die, ad eum pervenit Caesar. cujus adventu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit; omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese Imperatorem appellaverat. quo facto, civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias: item a publicanis suae provinciae debitam biennii pecuniam exegerat, et ab eisdem insequentis anni mutuam praeceperat; equitesque toti provinciae imperaverat. quibus coactis; finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo antè M. Crassum imperatorem interfecerant et M. Bibulum in obsidione habuerant; legiones equitesque ex Syria deduxerat. summaque in sollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum venisset, ac nonnullae militum voces audirentur; 'sese, contra hostem si ducerentur, ituros; contra civem et consulem, arma non laturos;' deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; et, confirmandorum militum caussâ, diripiendas iis civitates dedit. interim acerbissime imperatae pecuniae totâ provinciâ exigebantur. multa praeterea generatim ad avaritiam excogitabantur. in capita singula servorum ac liberorum, tributum imponebatur. columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturae, imperabantur. cujus modò rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. non solum urbibus, sed penè vicis castellisque singulis cum imperio praeficiebantur. qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is et vir et civis optimus habebatur. erat plena lictorum et imperiorum provincia; differta praefectis atque exactoribus; qui, praeter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant. dictitabant enim, se, domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus; ut honesta praescriptione rem turpissimam tegerent. accedebant ad haec gravissimae usurae, quod in bello plerumque accidere consuevit; universis imperatis pecuniis: quibus in rebus, prolationem diei, donationem esse dicebant. itaque aes alienum provinciae, eo biennio multiplicatum est. nec minus ob eam caussam civibus Romanis ejus provinciae,

sed in singulos conventus singulasque civitates certae pecuniae imperabantur; mutuaque illis ex S. C. exigi dictitabant; publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal pronuntium. praeterea Ephesi a Pano Dianae depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, caeteraque ejus deae statuas. quum in Panum ventum esset, adhibitis compluribus Senatoril ordinis, quos advocaverat Scipio; litterae ei redduntur a Pompeio, 'ma' re transisse cum legionibus Caesarem; properaret ad se cum exercitu ve' nire, omniaque posthaberet.' his litteris acceptis; quos advocaverat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit: pauciisque post diebus est profectus. haec res Ephesiae pecuniae salutem attulit. Caesar, Antonii exercitu conjuncto; deducta Orico legione, quam tuendae orae maritimae causa posuerat; tentandas sibi provincias, longiusque procedendum existimabat. et, quum ad eum legati venissent ex Thessalia Aetoliaque, qui praesidio misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas; L. Cassium Longinum cum legione tironum, quae appellabatur vicesima septima, atque equitibus CC, in Thessaliam; C. Calvisium Sabinum cum cohortibus V, pauciisque equitibus, in Aetoliam misit: maximeque eos, quod erant propinquae regiones, de re frumentaria ut providerent hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus, XI et XII, et equitibus D, in Macedoniam proficisci jussit; cujus provinciae ab ea parte, quae Libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his Calvisius, primo adventu summa omnium Aetolorum receptus voluntate; praesidiis adversariorum Calydone et Naupacto dejectis, omni Aetolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. hic quum essent factiones duae, varia voluntate civitatum utebatur. Egesaretus, vetus homo potentiae, Pompeianis rebus studebat: Petreius, summae nobilitatis adolescens, suis ac suorum opibus Caesarem enixe juvabat. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit: et, quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire coepissent, nunciatum est adesse Scipionem cum legionibus, magna et opinione et fama omnium; nam plerumque in novitate fama antecedit. hic, nullo in loco Macedoniae moratus, magno impetu contendit ad Domitium; et quum ab eo millia passuum XX abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse et venire nunciaretur: et, quo iter expeditius faceret, M. Pavonium ad flumen Haliacmonem, quod

Macedoniam a Theſſalia dividit, cum cohortibus VIII praeſidio impedimentis legionum reliquit, caſtellumque ibi muniri juſſit. eodem tempore equitatus regis Coti ad caſtra Caſſii advolavit, qui circum Theſſaliam eſſe conſueverat. tum timore perterritus Caſſius, cognito Scipionis adventu, viſiſque equitibus, quos Scipionis eſſe arbitrabatur; ad montes ſe convertit, qui Theſſaliam cingunt; atque ex his locis, Ambraciam verſus iter facere coepit. at Scipionem properantem ſequi, litterae ſunt conſecutae à M. Favonio; 'Domitium cum legionibus adeſſe; nec ſe praeſidium, ubi conſtitutus eſſet, 'ſine auxilio Scipionis tenere poſſe.' quibus litteris acceptis, conſilium Scipio iterque commutat; Caſſium ſequi deſiſtit; Favonio auxilium ferre contendit. itaque die ac nocte continuato itinere, ad eum pervenit tam opportuno tempore, ut ſimul Domitiani exercitûs pulvis cerneretur, et primi antecurſores Scipionis viderentur. ita Caſſio induſtria Domitii, Favonio Scipionis celeritas ſalutem attulit. Scipio in caſtris ſtativis biduum moratus ad flumen, quod inter eum et Domitii caſtra fluebat, Halicmonem; tertio die, prima luce, exercitum vado traduxit; et, caſtris poſitis, poſtero die mane copias ante frontem caſtrorum inſtruit. Domitius tum quoque ſibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus proelio decertaret: ſed, quum eſſet inter bina caſtra campus circiter millium paſſuum VI, caſtris Scipionis aciem ſuam ſubjecit. ille a vallo non diſcedere perſeveravit. attamen, aegre retentis Domitianis militibus, eſt factum, ne proelio contenderetur; et maxime, quod rivus difficilibus ripis caſtris Scipionis ſubjectus, progreſſus noſtrorum impediebat. quorum ſtudium alacritatemque pugnandi, quum cognoviſſet Scipio; ſuſpicatus ſine ut poſtero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia caſtris ſe continere; qui magna cum exſpectatione veniſſet, tenere progreſſus, turpem habuit exitum: et noctu, ne conclamatis quidem vaſis, flumen tranſit; atque in eandem partem, ex qua venerat, redit: ibique prope flumen, edito natura loco, caſtra poſuit. paucis diebus interpoſitis, noctu inſidias equitum collocavit; quo in loco ſuperioribus fere diebus noſtri pabulari conſueverant: et, quum quotidiana conſuetudine Q. Varus praefectus equitum Domitii veniſſet, ſubitò illi ex inſidiis conſurrexerunt: ſed noſtri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad ſuos quiſque ordines rediit, atque ultro univerſi in hoſtes impetum fecerunt. ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam conjectis; noſtri, duobus amiſſis, in caſtra ſe receperunt. His rebus geſtis, Domitius

ſperans Scipionem ad pugnam elici poſſe, ſimulavit ſeſe anguſtiis rei frumentariae adductum caſtra movere; vaſiſque militari more conclamatis, progreſſus millia paſſuum III, loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio, ad ſequendum paratus, equitatum magnamque partem levis armaturae ad explorandum iter Domitii et cognoſcendum praemiſit. qui quum eſſent progreſſi, primaeque turmae inſidias intraviſſent; ex fremitu equorum illata ſuſpicione, ad ſuos ſe recipere coeperunt; quique hos ſequebantur, celerem eorum receptum conſpicati reſtiterunt. noſtri, cognitis inſidiis; ne fruſtra reliquos exſpectarent, duas nacti hoſtium turmas exceperunt: in his fuit M. Opiniius praefectus equitum. reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis orae maritimae Caeſar praeſidiis, ut ſupra demonſtratum eſt; III cohortes Orici, oppidi tuendi cauſſa, reliquit: iiſque cuſtodiam navium longarum tranſdidit, quas ex Italia tranſduxerat. huic officio oppidoque praeerat Acilius legatus. is naves noſtras in interiorem partem poſt oppidum reduxit, et ad terram deligavit; faucibuſque portus, navem onerariam ſubmerſam objecit; et huic alteram conjunxit; ſuper qua turrim effectam ad ipſum introitum portus oppoſuit, et militibus complevit, tuendamque ad omnes repentinos caſus tranſdidit. quibus cognitis rebus, Cn. Pompeius filius, qui claſſi Aegyptiae praeerat, ad Oricum venit; ſubmerſamque navim remulco, multiſque contendens funibus, abduxit: atque alteram navem, quae erat ad cuſtodiam ab Acilio poſita, pluribus aggreſſus navibus, in quibus ad libram fecerat turres; et ex ſuperiori pugnans loco; integroſque ſemper defatigatis ſummittens; et reliquis partibus ſimul ex terra ſcalis et claſſe moenia oppidi tentans, ut adverſariorum manus diduceret; labore, et multitudine telorum, noſtros vicit: dejectiſque defenſoribus, qui omnes ſcaphis excepti refugerunt, etiam navem expugnavit: eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem objectam, quae penè inſulam contra oppidum effecerat: IV biremes, ſubjectis ſcutulis, impulſas vectibus in interiorem partem tranſduxit. ita ex utraque parte naves longas aggreſſus, quae erant deligatae ad terram, atque inanes; IV ex his abduxit, reliquas incendit. hoc confecto negotio, D. Laelium ab Aſiatica claſſe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia importari in oppidum prohibebat; ipſe Liſſum profectus, naves onerarias XXX a M. Antonio relictas intra portum aggreſſus, omnes incendit. Liſſum expugnare conatus; defen-

dentibus civibus Romanis qui ejus erant conventûs, militibuſque quos praeſidii cauſſa miſerat Caeſar; triduum moratus, paucis in oppugnatione amiſſis, re infecta inde diſceſſit. Caeſar, poſtquam Pompeium ad Aſparagium eſſe cognovit; eodem, cum exercitu, profectus; expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius praeſidium habebat; III die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, juxtaque eum caſtra poſuit; et poſtridie, eductis omnibus copiis, acie inſtructa, decernendi poteſtatem Pompeio fecit. ubi eum ſuis locis ſe tenere animadvertit; reducto in caſtra exercitu, aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimavit. itaque poſtero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili anguſtoque itinere, ad Dyrrhachium profectus eſt; ſperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi poſſe; quod omnem commeatum, totiuſque belli apparatum, is eò contuliſſet: ut accidit: Pompeius enim primo ignorans ejus conſilium, quòd diverſo ab ea regione itinere profectum videbat, anguſtiis rei frumentariae compulſum diſceſſiſſe exiſtimabat: poſtea per exploratores certior factus, poſtero die caſtra movit; breviore itinere ſe occurrere ei poſſe ſperans. quod fore ſuſpicatus Caeſar, militeſque adhortatus ut aequo animo laborem ferrent; parva parte noctis itinere intermiſſo, mane ad Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur: atque ibi caſtra poſuit. Pompeius intercluſus Dyrrhachio, ubi propoſitum tenere non potuit, ſecundo uſus conſilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem, atque eas a quibuſdam protegit ventis; caſtra communit. eò partem navium longarum convenire; frumentum commeatumque ab Aſia, atque omnibus regionibus quas tenebat, comportari imperat. Caeſar, longius bellum ductum iri exiſtimans; et de Italicis commeatibus deſperans, quòd tantâ diligentiâ omnia littora Pompeianis tenebantur; claſſeſque ipſius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur; in Epirum, rei frumentariae cauſsâ, L. Canuleium legatum miſit: quodque hae regiones aberant longius, locis certis horrea conſtituit; vecturaſque frumenti finitimis civitatibus deſcripſit: item Liſſo, Parthiniſque, et omnibus caſtellis, quod eſſet frumenti, conquiri juſſit. id erat perexiguum, quum ipſius agri naturâ, quòd ſunt loca aſpera et montuoſa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum quòd Pompeius haec proviſerat, et ſuperioribus diebus praedae loco Parthinos habuerat; frumentumque omne conquiſitum, ſpoliatis effoſſiſque eorum domibus, per equites comportaverat. Quibus rebus cognitis, Cae-

ſar conſilium capit ex loci natura. erant enim circum caſtra Pompeii, permulti editi atque aſperi colles: hos primum praeſidiis tenuit, caſtellaque ibi communiit: inde, ut loci cujuſque natura ferebat, ex caſtello in caſtellum perducta munitione, circumvallare Pompeium inſtituit: haec ſpectans; (quòd anguſta re frumentaria utebatur; quódque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui ſupportare poſſet;) ſimul, ut pabulatione Pompeium prohiberet; equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret; tertiò, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuiſſet, illum a Caeſare obſideri, neque audere proelio dimicare. Pompeius, neque a mari Dyrrahchioque diſcedere volebat; quòd omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta, ibi collocaverat; frumentumque exercitui navibus ſupportabat: neque munitiones Caeſaris prohibere poterat, niſi proelio decertare vellet; quod eo tempore ſtatuerat non eſſe faciendum. relinquebatur ut, extremam rationem belli ſequens, quamplurimos colles occuparet; et quàm latiſſimas regiones praeſidiis teneret; Caeſariſque copias, quam maxime poſſet, diſtineret. idque accidit: caſtellis enim XXIV effectis, XV millia paſſuum circuitu amplexus, hoc ſpatio pabulabatur; multaque erant intra eum locum manu ſata, quibus interim jumenta paſceret. atque ut noſtri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex caſtellis in proxima caſtella; ne quo loco erumperent Pompeiani, et noſtros poſt tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore ſpatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco noſtri intrare atque ipſos a tergo circumvenire poſſent. ſed illi operibus vincebant; quòd et numero militum praeſtabant, et interiore ſpatio minorem circuitum habebant. quae quum erant loca Caeſari capienda; etſi prohibere Pompeius totis copiis, et dimicare, non conſtituerat; tamen ſuis locis ſagittarios funditoreſque mittebat, quorum magnum habebat numerum: multique ex noſtris vulnerabantur; magnuſque inceſſerat timor ſagittarum: atque omnes fere milites, aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent. In occupandis praeſidiis magna vi uterque nitebatur: Caeſar, ut quàm anguſtiſſime Pompeium contineret; Pompeius, ut quàm plurimos colles quam maximo circuitu occuparet: crebraque ob eam cauſſam proelia fiebant. in his, quum legio Caeſaris IX praeſidium quoddam occupaviſſet, et munire coepiſſet; huic loco propinquum

et contrarium collem Pompeius occupavit, noſtroſque opere prohibere coepit. et, quum una ex parte prope aequum aditum haberet; primùm ſagittariis funditoribuſque circumjectis, poſtea levis armaturae magna multitudine miſſa, tormentiſque prolatis, munitiones impediebat: neque erat facile noſtris uno tempore propugnare et munire. Caeſar, quum ſuos ex omnibus partibus vulnerari videret; recipere ſe ſtatuit, et loco excedere. erat per declive receptus: illi autem hôc acrius inſtabant, neque regredi noſtros patiebantur; quòd timore adducti locum relinquere videbantur. dicitur eo tempore glorians apud ſuos Pompeius dixiſſe; ‘ non recuſare ſe, quin nullius usûs ‘ Imperator exiſtimaretur, ſi ſine maximo detrimento legiones Caeſaris ſeſe ‘ recepiſſent inde, quò temere eſſent progreſſae.’ Caeſar, receptui ſuorum timens; crates ad extremum tumulum contra hoſtem proferri, et adverſas locari; intra has mediocri latitudine foſſam, tectis militibus, obduci juſſit; locumque in omnes partes quam maxime impediri. ipſe idoneis locis funditores inſtruxit, ut praeſidio noſtris ſe recipientibus eſſent. his rebus completis, legiones reduci juſſit. Pompeiani hôc inſolentius atque audacius noſtros premere, et inſtare coeperunt; crateſque pro munitione objectas propulerunt, ut foſſas tranſcenderent. quod quum animadvertiſſet Caeſar; veritus, ne, non reducti, ſed rejecti viderentur, majuſque detrimentum caperetur; a medio ferè ſpatio ſuos per Antonium, qui ei legioni praecerat, cohortatus; tubâ ſignum dari, atque in hoſtes impetum fieri, juſſit. milites legionis IX ſubito conſtipati, pila conjecerunt; et ex inferiore loco adverſus clivum incitati curſu, praecipites Pompeianos egerunt, et terga vertere coëgerunt: quibus ad recipiendum, crates directae, longuriique objecti, et inſtitutae foſſae, magno impedimento fuerunt. noſtri vero, qui ſatis habebant ſine detrimento diſcedere; compluribus interfectis, v omnino ſuorum amiſſis, quietiſſime ſe receperunt; paulloque citra eum locum, aliis comprehenſis collibus, munitiones perfecerunt. Erat nova et inuſitata belli ratio; quum tot caſtellorum numero, tantoque ſpatio, et tantis munitionibus, et toto obſidionis genere; tum etiam reliquis rebus. nam quicunque alterum obſidere conati ſunt; perculſos atque infirmos hoſtes adorti, aut proelio ſuperatos, aut aliqua offenſione permotos, continuerunt; quum ipſi numero militum equitumque praeſtarent: cauſſa autem obſidionis haec fere eſſe conſuevit, ut frumento hoſtes prohibeantur. at contrà integras atque incolumes copias Caeſar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium re-

rum copiâ abundarent: quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quae commeatum ſupportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte ſecundum curſum haberent. ipſe autem, conſumptis omnibus longe lateque frumentis, ſummis erat in anguſtiis. ſed tamen haec ſingulari patientiâ milites ferebant: recordabantur enim, eadem ſuperiore anno in Hiſpania perpeſſos, labore et patientia maximum bellum confeciſſe. meminerant, ad Aleſiam magnam ſe inopiam perpeſſos, multo etiam majorem ad Avaricum, maximarum ſe gentium victores diſceſſiſſe. non, illis hordeum quum daretur; non legumina, recuſabant: pecus vero, cujus rei ſumma erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. eſt etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara; quod admiſtum lacte, multum inopiam levabat. id ad ſimilitudinem panis efficiebant. ejus erat magna copia: ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famem noſtris objectarent, vulgo in eos jaciebant, ut ſpem eorum minuerent. Jamque frumenta matureſcere incipiebant; atque ipſa ſpes inopiam ſuſtentabat: quòd celeriter ſe habituros copiam confidebant: crebroque voces militum in vigiliis colloquiiſque audiebantur, 'prius ſe cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium è manibus di-'miſſuros.' frequenter etiam ex perfugis cognoſcebant, equos eorum vix tolerari, reliqua verò jumenta interiſſe: uti autem ipſos valetudine non bona; quum anguſtiis loci, et odore tetro ex multitudine cadaverum, et quotidianis laboribus, inſuetos operum; tum aquae ſumma inopia affectos: omnia enim flumina, atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Caeſar aut averterat, aut magnis operibus obſtruxerat: atque, ut erant loca montuoſa, et ad ſpecus anguſtiae vallium; has ſublicis in terram demiſſis praeſepſerat, terramque aggeſſerat, ut aquam continerent. itaque illi neceſſariò loca ſequi demiſſa ac paluſtria, et puteos fodere cogebantur; atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibuſdam praeſidiis aberant longius, et celeriter aeſtibus exareſcebant. at Caeſaris exercitus optima valetudine, ſummaque aquae copia utebatur; tum commeatûs omni genere praeter frumentum abundabat. quibus quotidie melius ſuccedere tempus; majoremque ſpem maturitate frumentorum proponi videbant. In novo genere belli, novae ab utriſque bellandi rationes reperiebantur. illi, quum animadvertiſſent ex ignibus noctu cohortes noſtras ad munitiones excubare; ſilentio adverſi univerſas intra multitudinem ſagittas

conjiciebant, et ſe confeſtim ad ſuos recipiebant. quibus rebus noſtri, uſu docti, haec reperiebant remedia; ut alio loco ignes facerent, alio excubarent. [*Deſunt aliqua.*] Interim certior factus P. Sulla, quem diſcedens caſtris praefecerat Caeſar; auxilio cohorti venit cum legionibus II. cujus adventu facile ſunt repulſi Pompeiani. neque vero conſpectum aut impetum noſtrorum tulerunt; primiſque dejectis, reliqui ſe verterunt et loco ceſſerunt. ſed inſequentes noſtros, ne longius proſequerentur, Sulla revocavit. at plerique exiſtimant, ſi acrius inſequi voluiſſet, bellum eo die potuiſſe finiri. cujus conſilium reprehendendum non videtur; aliae enim ſunt legati partes, atque Imperatoris: alter, omnia agere ad praeſcriptum; alter, libere ad ſummam rerum conſulere debet. Sulla, a Caeſare caſtris relictus; liberatis ſuis, hôc fuit contentus: neque proelio decertare voluit, (quae res fortaſſe aliquem reciperet caſum;) ne imperatorias ſibi partes ſumpſiſſe videretur. Pompeianis, magnam res ad receptum difficultatem afferebat; nam ex iniquo progreſſi loco, in ſummo conſtiterant: ſi per declive ſeſe reciperent, noſtros ex ſuperiore inſequentes loco verebantur: neque multum ad ſolis occaſum temporis ſupererat; ſpe enim conficiendi negotii, prope in noctem rem duxerant. ita neceſſario, atque ex tempore capto conſilio, Pompeius tumulum quendam occupavit; qui tantum aberat a noſtro caſtello, ut telum tormento miſſum adigi non poſſet. hoc conſedit loco, atque eum communiit; omneſque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus praeterea locis pugnatum eſt. nam plura caſtella Pompeius pariter, diſtinendae manus cauſſa, tentaverat; ne ex proximis praeſidiis ſuccurri poſſet. uno loco Volcatius Tullus impetum legionis ſuſtinuit cohortibus III, atque eam loco depulit: altero Germani munitiones noſtras egreſſi, compluribus interfectis, ſeſe ad ſuos incolumes receperunt. Ita uno die VI proeliis factis, III ad Dyrrhachium, III ad munitiones; quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidiſſe reperiebamus, evocatos centurioneſque complures; in eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, ejus qui praetor Aſiam obtinuerat: ſignaque ſunt ſex militaria relata. noſtri non amplius XX, omnibus ſunt proeliis deſiderati. ſed in caſtello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex una cohorte centuriones, oculos amiſerunt: et, quum laboris ſui periculique teſtimonium afferre vellent, millia ſagittarum circiter XXX in caſtellum conjecta Caeſari renumeraverunt: ſcutoque ad eum relato Scaevae centurionis, inventa

sunt in eo foramine cexxx. quem Caesar, ut erat de se meritus et de Republica, donatum millibus ducentis, ab octavis ordinibus ad Primipilum se transducere pronunciavit; ejus enim operâ castellum conservatum esse magna ex parte constabat: cohortemque postea duplici stipendio, frumento, et speciariis militaribusque donis amplissime donavit. Pompeius, nocte magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit; et in altitudinem pedum xv effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit; et v intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, et ad impediendum objectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, et se in antiquas munitiones recepit. Aetolia, Acarnania, Amphilochis, per Cassium Longinum et Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis; tentandam sibi Achaiam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Caesar. itaque eò Fusium Kalenum misit; et Q. Sabinum, et Cassium, cum cohortibus adjungit. quorum cognito adventu; Rutilius Lupus, qui Achaiam missus a Pompeio obtinebat, Isthmum praemunire instituit, ut Achaiâ Fusium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum, voluntate ipsarum civitatum recepit; nonnullas per vim expugnavit; reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitiae Caesaris conciliare studebat. in his rebus fere erat Fusius occupatus. Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in aciem aequum in locum produxit, si Pompeius proelio decertare vellet; ut penè castris Pompeii legiones subjiceret: tantumque a vallo ejus prima acies aberat, uti ne in eam telum tormento adigi posset. Pompeius autem, ut famam et opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnisque ejus instructus exercitus telis ex vallo adjectis protegi posset. Haec quum in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret; non oblitus pristini instituti Caesar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem; quem ab illo transditum initio et commendatum, in suorum necessariorum numero habere instituerat. huic dat litteras, mandataque ad eum; quorum haec erat summa: ‘ sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos esse auctores ejus rei voluisset; quòd sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium verentur. Scipionem eâ auctoritate esse, ut non solum libere, quae probasset, exponere; sed magna etiam ex parte compellere, atque errantem regere posset. praecesse autem suo nomine exercitui; ut,

'praeter auctoritatem, vires quoque haberet ad coërcendum. quod si feciſ-
'ſet; quietem Italiae, pacem provinciarum, ſalutem imperii, uni omnes ac-
'ceptam relaturos.' haec ad eum mandata Clodius refert. ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus; reliquis ad colloquium non admittitur; caſtigato Scipione a Favonio, ut poſtea confecto bello reperiebamus. infectaque re, ſeſe ad Caeſarem recepit. Caeſar, quò facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, et pabulatione prohiberet; aditus duos, quos eſſe anguſtos demonſtravimus, magnis operibus praemunivit: caſtellaque his locis poſuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit; paucis intermiſſis diebus, rurſum eum navibus ad ſe intra munitiones recipit. erat ſumma inopia pabuli; adeo ut foliis ex arboribus ſtrictis, et teneris arundinum radicibus contuſis equos alerent. frumenta enim, quae fuerant intra munitiones ſata, conſumpſerant; et cogebantur Corcyrâ atque Acarnaniâ, longo interjecto navigationis ſpatio, pabulum ſupportare: quóque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. ſed poſtquam non modò hordeum pabulumque omnibus in locis, herbaeque deſectae, ſed etiam frondes ex arboribus deficiebant: corruptis equis macie, conandum ſibi aliquid Pompeius de eruptione exiſtimavit. Erant apud Caeſarem, ex equitum numero, Allobroges duo fratres, Roſcillus et Aegus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat; ſingulari virtute homines; quorum operâ Caeſar, omnibus Gallicis bellis, optimâ fortiſſimâque erat uſus. his domi ob has cauſſas ampliſſimos magiſtratus mandaverat; atque eos extra ordinem in ſenatum legendos curaverat: agroſque in Gallia ex hoſtibus captos, praemiaque rei pecuniariae magna tribuerat; locupleteſque ex egentibus effecerat. hi propter virtutem non ſolum apud Caeſarem in honore erant, ſed etiam apud exercitum cari habebantur. ſed, freti amicitiâ Caeſaris, et ſtulta ac barbara arrogantia elati, deſpiciebant ſuos; ſtipendiumque equitum fraudabant, et praedam omnem domum avertebant. quibus illi rebus permoti, univerſi Caeſarem adierunt, palamque de eorum injuriis ſunt queſti; et ad caetera addiderunt, falſum ab his equitum numerum deferri, quorum ſtipendium averterent. Caeſar, neque tempus illud animadverſionis eſſe exiſtimans, et multa virtuti eorum concedens; rem diſtulit totam. illos ſecretò caſtigavit, quòd quaeſtui equites haberent; monuitque ut ex ſua amicitia omnia exſpectarent, et ex praeteritis ſuis officiis reliqua ſperarent. magnam tamen

haec res illis offensionem et contemptionem ad omnes attulit: idque ita esse, quum ex aliorum objectationibus, tum etiam ex domestico judicio atque animi conscientia intelligebant. quo pudore adducti; et fortasse se non liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati; discedere a nobis, et novam tentare fortunam, novasque experiri amicitias constituerunt. et, cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant; primum conati sunt praefectum equitum, C. Volusenum, interficere; ut postea, bello confecto, cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur. postquam id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur; quam maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere et fraudata restituere vellent; multis coëmptis equis, ad Pompeium transierunt cum iis quos sui consilii participes habebant. quos Pompeius, quòd erant honesto loco nati, et instructi liberaliter; magnoque comitatu, et multis jumentis venerant; virique fortes habebantur, et in honore apud Caesarem fuerant; quódque novum, et praeter consuetudinem acciderat; omnia sua praesidia circumduxit, atque ostentavit. nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques, a Caesare ad Pompeium transierat; quum penè quotidie a Pompeio ad Caesarem perfugerent, vulgo vero in Epiro atque Aetolia conscripti milites, earumque regionum omnium quae a Caesare tenebantur. sed hi, cognitis omnibus rebus; seu quid in munitionibus perfectum non erat; seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur; temporibusque rerum, et spatiis locorum, et custodiarum viribus ac diligentia animadversa; prout cujusque eorum, qui negotiis praeerant, aut natura aut studium ferebat: haec ad Pompeium omnia detulerunt. Quibus ille cognitis; eruptionisque jam ante capto consilio, ut demonstratum est; tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. his paratis rebus; magnum numerum levis armaturae et sagittariorum, aggeremque omnem, noctu in scaphas et naves actuarias imponit; et de media nocte cohortes LX, ex maximis castris praesidiisque deductas, ad eam partem munitionum ducti, quae pertinebant ad mare, longissimeque a maximis castris Caesaris aberant. eòdem naves quas demonstravimus, aggere et levis armaturae militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit: et quid a quoque fieri velit, praecipit. ad eas munitiones Caesar Lentulum Marcellinum quaestorem, cum legione IX, positum habebat. huic, quòd valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adjutorem summise-

rat. Erat eo loco fossa pedum XV, et vallus contra hostem in altitudinem pedum X: tantundemque, ejus valli agger in latitudinem patebat. ab eo, intermisso spatio pedum DC, alter conversus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione. hoc enim superioribus diebus timens Caesar, ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum; ut, si ancipiti proelio dimicaretur, posset resisti. sed operum magnitudo, et continens omnium dierum labor; quòd millia passuum in circuitu XVIII, munitione erat complexus; perficiendi spatium non dabat. itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. quae res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnumque nostris attulit incommodum: nam, ut ad mare nostrae cohortes IX legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus: novusque eorum adventus exstitit: simulque navibus circumvecti milites, in anteriorem vallum tela jaciebant: fossaeque aggere complebantur: et legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentis cujusque generis telisque terrebant; magnaque multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegmenta galeis imposita defendebant. itaque, quum omnibus rebus nostri premerentur, atque aegre resisterent; animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est; atque inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare, navibus expositi, in aversos nostros impetum fecerunt; atque ex utraque munitione dejectos terga vertere coëgerunt. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit; quae ex castris fugientes conspicatae, neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsae hostium impetum tulerunt. itaque quodcumque addebatur subsidio, id, corruptum timore fugientium, terrorem et periculum augebat: hominum enim multitudine, receptus impediebatur. in eo proelio, quum gravi vulnere esset affectus Aquilifer, et viribus deficeretur; conspicatus equites nostros, 'hanc ego,' inquit, 'et vivus multos per annos magna diligentia defendi, et nunc moriens eâ-'dem fide Caesari restituo. nolite, obsecro, committere, quod antè in exer-'citu Caesaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur: incolumem-'que ad eum referte.' hoc casu Aquila conservatur; omnibus primae cohortis centurionibus interfectis, praeter principem priorem. Jamque Pompeiani, magna caede nostrorum, castris Marcellini appropinquabant; non

mediocri terrore illato reliquis cohortibus. et M. Antonius, qui proximum locum tenebat praesidiorum, ea re nunciata, cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. cujus adventus, Pompeianos compressit; nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. neque multo post Caesar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo; deductis quibusdam cohortibus ex praesidiis, eodem venit. qui, cognito detrimento, quum animadvertisset Pompeium, extra munitiones egressum, castra secundùm mare, ut liberè pabulari posset, nec minus aditum navibus habere; commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, juxta Pompeium munire jussit. Qua perfecta munitione, animadversum est a speculatoribus Caesaris, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post silvam, et in vetera castra duci. (castrorum hic situs erat. superioribus diebus, quum se IX legio Caesaris objecisset Pompeianis copiis, atque opere, ut demonstravimus, circummuniret; castra eo loco posuit. haec silvam quandam contingebant, neque longius a mari passibus CD aberant. post, mutato consilio quibusdam de caussis, Caesar paullo ultra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus, haec eadem Pompeius occupaverat; et, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. ita minora castra, inclusa majoribus, castelli atque arcis locum obtinebant. item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CD; quò liberius, ac sine periculo, milites aquarentur. sed is quoque, mutato consilio quibusdam de caussis, quas commemorari necesse non est; eo loco excesserat. ita complures dies manserant castra. munitiones quidem integrae omnes erant.) eò, signo legionis illato; speculatores Caesari renunciarunt. hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. is locus aberat a novis Pompeii castris, circiter passus D. hanc legionem sperans Caesar se opprimere posse, et cupiens ejus diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes II, quae speciem munitionis praeberent: ipse diverso itinere, quam potuit occultissimè, reliquas cohortes, numero XXXIII, in quibus erat legio IX, multis amissis centurionibus, diminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit. neque eum prima opinio fefellit: nam et pervenit prius, quam Pompeius sentire posset; et, tametsi erant munitiones castrorum magnae, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbavit. erat objectus portis, eri-

eius: hic paullisper est pugnatum; quum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent; fortissime T. Pulcione, cujus operâ proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, è loco propugnante. sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque vallo, primo in majora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, irruperunt; et, quòd eò pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt. Sed fortuna, quae plurimum potest, quum in reliquis rebus, tum praecipuè in bello; parvis momentis magnas rerum commutationes efficit: ut tum accidit. munitionem enim, quam pertingere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Caesaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secutae; quum portam quaererent, castrorumque eam munitionem esse arbitrarentur. quod quum esset animadversum, conjunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus. interim Pompeius, hac longa satis interjecta mora, et re nuncia-ta; v legionem ab opere deductam, subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus ejus, nostris equitibus appropinquabat; et acies instructa, a nostris, qui castra occupaverant, cernebatur. omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio, celeris spe subsidii confirmata, ab Decumana porta resistere conabatur; atque ultro in nostros impetum faciebat. equitatus Caesaris, quòd angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens, initium fugae faciebat. dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum; terrore equitum animadverso; ne intra munitionem opprimeretur, ea parte, qua prorumpebat, sese recipiebat. ac plerique ex iis, ne in angustias incide-rent, x pedum munitionis sese in fossas praecipitabant: primisque oppres-sis, reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. sinis-tro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adesse, et suos fugere cerne-rent; veriti ne angustiis intercluderentur, quum extra et intus hostem habe-rent; eodem, quo venerant, receptu sibi consolebant. omniaque erant tu-multus, timoris, fugae, plena adeo, ut, quum Caesar signa fugientium ma-nu prehenderet et consistere juberet, alii, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alii, ex metu, etiam signa dimitterent; neque quisquam om-nino consisteret. His tantis malis haec subsidia succurrebant, quò minus omnis deleretur exercitus; quod Pompeius (insidias timens, credo, quod haec praeter spem acciderant ejus, qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat,) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equi-

teſque ejus, anguſtiis portiſque a Caeſaris militibus occupatis, ad inſequendum tardabantur. ita parvae res magnum in utramque partem momentum habuerunt. munitiones enim a caſtris ad flumen perductae, expugnatis jam caſtris Pompeii, propriam et expeditam Caeſaris victoriam interpellaverunt: eadem res, celeritate inſequentium tardata, noſtris ſalutem attulit. Duobus his unius diei proeliis, Caeſar deſideravit milites DCCCCLX; et notos equites R. ***** Tuticanum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem, Placentia; A. Gravium, Puteolis; M. Sacrativirum, Capua; tribunos militum, et centuriones, XXX. ſed horum omnium pars magna in foſſis munitionibuſque et fluminis ripis, oppreſſa ſuorum terrore ac fuga, ſine ullo vulnere interiit: ſignaque ſunt militaria XXXII amiſſa. Pompeius eo proelio Imperator eſt appellatus. hoc nomen obtinuit; atque ita ſe poſtea ſalutari paſſus eſt: ſed neque in litteris quas ſcribere eſt ſolitus, neque in faſcibus, inſignia laureae praetulit. at Labienus, quum ab eo impetraviſſet ut ſibi captivos tranſdi juberet; omnes productos, oſtentationis, ut videbatur, cauſsâ, quo major perfugae fides haberetur, commilitones appellans, et magna verborum contumelia interrogans, ‘ ſolerentne veterani milites fugere,’ in omnium conſpectu interficit. His rebus tantum fiduciae ac ſpiritus Pompeianis acceſſit, ut non de ratione belli cogitarent, ſed viciſſe jam ſibi viderentur. non illi paucitatem noſtrorum militum; non iniquitatem loci atque anguſtias praeoccupatis caſtris, et ancipitem terrorem intra extraque munitiones; non abſciſſum in duas partes exercitum, quum altera alteri auxilium ferre non poſſet; cauſſae fuiſſe cogitabant. non, ad haec addebant; non ex concurſu acri facto, non proelio, dimicatum: ſibique ipſos multitudine atque anguſtiis majus attuliſſe detrimentum, quam ab hoſte accepiſſent. non denique communes belli caſus recordabantur, quam parvulae ſaepe cauſſae vel falſae ſuſpicionis, vel terroris repentini, vel objectae religionis, magna detrimenta intuliſſent: quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio, in exercitu eſſet offenſum. ſed proinde ac ſi virtute viciſſent, neque ulla commutatio rerum poſſet accidere; per orbem terrarum, famâ ac litteris, victoriam ejus diei concelebrabant. Caeſar a ſuperioribus conſiliis depulſus, omnem ſibi commutandam belli rationem exiſtimavit. itaque uno tempore praeſidiis omnibus deductis, et oppugnatione dimiſſa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit. hortatuſque eſt, ‘ ne ‘ ea, quae accidiſſent, graviter ferrent; neve his rebus terrerentur: multiſque

'secundis proeliis unum adversum, et id mediocre, opponerent. habendam 'fortunae gratiam, quòd Italiam sine aliquo vulnere cepissent; quòd duas 'Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis 'ducibus, pacavissent; quòd finitimas frumentariasque provincias in po- 'testatem redegissent. denique recordari debere, qua felicitate inter medias 'hostium classes, oppletis non solum portubus, sed etiam littoribus, om- 'nes incolumes essent transportati. si non omnia caderent secunda, fortu- 'nam esse industria sublevandam. quod esset acceptum detrimenti, ejus juri 'potius, quam suae culpae debere tribui. locum aequum ad dimicandum de- 'disse; potitum esse hostium castris; expulisse ac superasse pugnantes. sed 'sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam fortuna partam 'jam praesentemque victoriam interpellasset; dandam omnibus operam, ut 'acceptum incommodum virtute sarciretur. quod si esset factum, detrimen- 'tum in bonum verteret, utì ad Gergoviam accidisset; atque ii, qui ante 'dimicare timuissent, ultro se proelio offerrent.' hac habita concione, non- nullos signiferos ignominia notavit, ac loco movit. exercitui quidem om- ni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiae sarci- endae, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret; et sibi quisque etiam poenae loco graviores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi; quum superioris etiam ordinis nonnulli, ora- tione permoti, manendum eo loco et rem proelio committendam existima- rent. contra ea Caesar, neque satis militibus perterritis confidebat; spatium- que interponendum ad recreandos animos putabat; relictisque munitio- nibus, magnopere rei frumentariae timebat. Itaque nulla interposita mora, sauciorum modò et aegrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam praemisit, ac conquiescere ante iter con- fectum vetuit. his una legio missa praesidio est. his explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de IV vigilia compluribus portis educ- tas eodem itinere praemisit; parvoque spatio intermisso, ut et militare in- stitutum servaretur, et quam serissime ejus profectio cognosceretur, concla- mari jussit; statimque egressus, et novissimum agmen consecutus, celeri- ter e conspectu castrorum discessit. neque vero Pompeius, cognito consilio ejus, moram ullam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere impeditos et perterritos deprehendere posset, exercitum è castris eduxit; equitatumque praemisit ad novissimum agmen demorandum: neque con-

ſequi potuit, quod multum expedito itinere anteceſſerat Caeſar: ſed quum ventum eſſet ad flumen Genuſum, quod ripis erat impeditis, conſecutus equitatus noviſſimos proelio detinebat. huic ſuos Caeſar equites oppoſuit, expeditoſque anteſignanos admiſcuit CD; qui tantum profecêre, ut, equeſtri proelio commiſſo, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipſi incolumes ſe ad agmen reciperent. Confecto juſto itinere ejus diei, quod propoſuerat Caeſar; tranſductoque exercitu flumen Genuſum; veteribus ſuis in caſtris contra Aſparagium conſedit: militeſque omnes intra vallum caſtrorum continuit: equitatumque per cauſſam pabulandi emiſſum, confeſtim Decumana porta in caſtra ſe recipere juſſit. ſimili ratione Pompeius, confecto ejuſdem diei itinere, in ſuis veteribus caſtris ad Aſparagium conſedit; ejuſque milites, quòd ab opere integris munitionibus vacabant, alii lignandi pabulandique cauſſa longius progrediebantur; alii, quòd ſubito conſilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum et ſarcinarum relicta, ad haec repetenda invitati propinquitate ſuperiorum caſtrorum, depoſitis in contubernio armis, vallum relinquebant. quibus ad inſequendum impeditis, Caeſar, quod fore providerat, meridiano fere tempore, ſigno profectionis dato, exercitum educit; duplicatoque ejus diei itinere, VIII millia paſſuum ex eo loco procedit. quod facere Pompeius, diſceſſu militum, non potuit. Poſtero die Caeſar, ſimiliter praemiſſis prima nocte impedimentis, de IV vigilia ipſe egreditur; ut, ſi qua impoſita eſſet dimicandi neceſſitas, ſubitum caſum expedito exercitu ſubiret. hoc idem reliquis fecit diebus. quibus rebus perfectum eſt, ut altiſſimis fluminibus, atque impeditiſſimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, et reliquorum dierum fruſtra labore ſuſcepto; quum ſe magnis itineribus extenderet, et progreſſos conſequi cuperet, IV die finem ſequendi fecit, atque aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimavit. Caeſari ad ſaucios deponendos, ſtipendium exercitui dandum, ſocios confirmandos, praeſidium urbibus relinquendum, neceſſe erat adire Apolloniam. ſed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti neceſſe. timenſque Domitio, ne adventu Pompeii praeoccuparetur; ad eum omni celeritate et ſtudio incitatus ferebatur. totius autem rei conſilium his rationibus explicabat: ut, ſi Pompeius eòdem contenderet, abductum illum a mari, atque ab iis copiis quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abſtractum, pari conditione belli ſecum decertare cogeret: ſi in Italiam tranſiret;

conjuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur: sin Apolloniam Oricumque oppugnaret, et se omni maritimâ orâ excludere conaretur; obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. itaque praemissis nunciis ad Cn. Domitium Caesar scripsit, et, quid fieri vellet, ostendit: praesidioque Apolloniae cohortibus IV, Lissi I, III Orici relictis; quique erant ex vulneribus aegri, depositis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere coepit. Pompeius quoque, de Caesaris consilio conjecturâ judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat: si Caesar iter illò haberet; ut subsidium Scipioni ferret: si ab ora maritima Corcyraque discedere nollet, quòd legiones equitatumque ex Italia exspectaret; ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur. Iis de caussis uterque eorum celeritati studebat, et suis ut esset auxilio, et ad opprimendos adversarios, ne occasioni temporis deesset. sed Caesarem Apollonia directo itinere averterat: Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. accessit etiam improviso aliud incommodum; quòd Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariae caussa ab eo discesserat, et Heracleam Senticam, quae est subjecta Candaviae, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum objicere Pompeio videretur. haec ad id tempus Caesar ignorabat. simul a Pompeio litteris per omnes provincias civitatesque dimissis de proelio ad Dyrrhachium facto, elatius inflatiusque multo, quam res erat gesta; fama pererebuerat, 'pulsum fugere Caesarem, penè 'omnibus copiis amissis.' haec itinera infesta reddiderant: haec civitates nonnullas ab ejus amicitia averterant. quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus a Caesare ad Domitium, et ab Domitio ad Caesarem, nulla ratione iter conficere possent. sed Allobroges, Roscilli atque Aegi familiares, (quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus,) conspicati in itinere exploratores Domitii; seu pristina sua consuetudine, quòd unà in Gallia bella gesserant; seu gloria elati; cuncta, ut erant acta, exposuerunt; et Caesaris profectionem, et adventum Pompeii docuerunt. a quibus Domitius certior factus, vix IV horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum vitavit; et ad Aeginium, quod est objectum oppositumque Thessaliae, Caesari venienti occurrit. Conjuncto exercitu, Caesar Gomphos pervenit; quod est oppidum primum Thessaliae, venientibus ab Epiro: quae gens paucis ante mensibus ultro ad Caesarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur; praesidiumque ab eo militum petierat. sed eò fama jam

praecurrerat, quam ſupra docuimus, de proelio Dyrrhachino; quod multis auxerat partibus. itaque Androſthenes, praetor Theſſaliae, quum ſe victoriae Pompeii comitem eſſe mallet, quàm ſocium Caeſaris in rebus adverſis; omnem ex agris multitudinem ſervorum ac liberorum in oppidum cogit, portaſque praecludit; et ad Scipionem Pompeiumque nuncios mittit, ut ſibi ſubſidio veniant: ‘ ſe confidere munitionibus oppidi, ſi celeriter ſuccurratur; ‘ longinquam oppugnationem ſuſtinere non poſſe.’ Scipio, diſceſſu exercituum a Dyrrhachio cognito, Lariſſam legiones adduxerat: Pompeius nondum Theſſaliae appropinquabat. Caeſar, caſtris munitis, ſcalas muſculoſque ad repentinam oppugnationem fieri, et crates parari juſſit. quibus rebus effectis, cohortatus milites, docuit ‘ quantum uſum haberet ad ſublevandam ‘ omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento; ſimul reli- ‘ quis civitatibus, urbis hujus exemplo, inferre terrorem; et id fieri celeri- ‘ ter, priuſquam auxilia concurrerent.’ itaque uſus ſingulari militum ſtudio, eodem quo venerat die, poſt horam IX oppidum altiſſimis moenibus oppugnare aggreſſus, ante ſolis occaſum expugnavit, et ad diripiendum militibus conceſſit; ſtatimque ab oppido caſtra movit, et Metropolim venit, ſic, ut nuncios expugnati oppidi famamque antecederet. Metropolitae, eodem primum uſi conſilio, iiſdem permoti rumoribus, portas clauſerunt, muroſque armatis compleverunt. ſed poſtea, caſu civitatis Gomphenſis ex captivis cognito, quos Caeſar ad murum producendos curaverat; portas aperuerunt. quibus diligentiſſime conſervatis; collata fortuna Metropolitarum cum caſu Gomphenſium, nulla Theſſaliae fuit civitas, praeter Lariſſaeos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Caeſari parerent atque imperata facerent. ille ſegetis idoneum locum in agris nactus, quae prope jam matura erat; ibi adventum exſpectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre conſtituit. Pompeius paucis poſt diebus in Theſſaliam pervenit; concionatuſque apud cunctum exercitum, ſuis agit gratias. Scipionis milites cohortatur, ut, parta jam victoria, praedae ac praemiorum velint eſſe participes. receptiſque omnibus in una caſtra legionibus, ſuum cum Scipione honorem partitur, claſſicumque apud eum cani, et alterum illi jubet praetorium tendi. auctis copiis Pompeii, duobuſque magnis exercitibus conjunctis; priſtina omnium confirmatur opinio, et ſpes victoriae augetur adeò, ut, quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; et, ſi quando quid Pompeius tardius aut conſideratius faceret, ‘ uni-

'us esse negotium diei, sed illum delectari imperio, et consulares praetorioque servorum habere numero,' dicerent, jamque inter se palam de praemiis ac sacerdotiis contendebant; in annosque consulatum definiebant. alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Caesaris, petebant. magnaque inter eos in concilio fuit controversia, oporteretne L. Hirri, quòd is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis praetoriis absentis rationem haberi; quum ejus necessarii fidem implorarent Pompeii, ut praestaret, quod proficiscenti recepisset, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent. jam de sacerdotio Caesaris, Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus, quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt: quum Lentulus, aetatis honorem ostentaret; Domitius, urbanam gratiam dignitatemque jactaret; Scipio, affinitate Pompeii confideret. postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitûs Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. et L. Domitius in concilio dixit; 'placere sibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad judicandum iis, qui ordinis essent senatorii, belloque unà cum ipsis interfuissent; sententiasque de 'singulis ferrent, qui Romae remansissent, quique intra praesidia Pompeii 'fuissent, neque operam in re militari praestitissent: unam fore tabellam, 'qui liberandos omni perculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; 'tertiam, qui pecuniâ multarent.' postremo omnes aut de honoribus suis, aut de praemiis pecuniae, aut de persequendis inimicitiis agebant: nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant. Re frumentariâ praeparata, confirmatisque militibus, et satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis proeliis intermisso; quum satis perspectum militum animum habere videretur, tentandum Caesar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit; primum suis locis, paulloque a castris Pompeii longius; continentibus vero diebus, ut progrederetur a castris suis, collibusque Pompeianis aciem subjiceret. quae res in dies confirmatiorem ejus efficiebat exercitum. superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat; ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites proeliari juberet; qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis proeliorum perciperent. his erat re-

bus effectum, ut equites mille, apertioribus etiam locis, VII millium Pompeianorum impetum, quum adesset usus, sustinere auderent; neque magnopere eorum multitudine terrerentur. namque etiam per eos dies proelium secundum equestre fecit; atque Aegum Allobrogem, ex duobus quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Caesar se subjiceret. Caesar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans; hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit, uti castra ex eo loco moveret, semperque esset in itineribus: hoc sperans, ut, movendis castris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur; simulque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nanciscoretur, et insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. his constitutis rebus, signo jam profectionis dato, tabernaculisque detensis, animadversum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius a vallo esse aciem Pompeii progressam; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. tunc Caesar apud suos, quum jam esset agmen in portis, 'differendum est,' inquit, 'iter in praesentia nobis, et de proelio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea repericmus.' confestimque expeditas copias educit. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat proelio decertare. namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, 'prius, quam concurrerent acies, fore, ut exercitus Caesaris pelleretur.' id quum essent plerique admirati; 'scio me,' inquit, 'penè incredibilem rem polliceri: sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in proelium prodeatis. persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt, ut, quum propius sit accessum, dextrum Caesaris cornu ab latere aperto aggrederentur; ut, circumventa ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem jaceretur. ita sine periculo legionum, et penè sine vulnere, bellum conficiemus. id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus.' simul denunciavit, ut essent animo parati in posterum; et, quoniam fieret dimicandi potestas, (ut saepe optavissent;) ne usu manuque, reliquorum opinionem fallerent.' hunc Labienus excepit; ut, quum Caesaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret. 'noli,' inquit, 'existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Ger-

'maniamque devicerit. omnibus interfui proeliis; neque temere incogni-
'tam rem pronuncio. perexigua pars illius exercitûs supereſt; magna pars
'deperiit, quod accidere tot proeliis fuit neceſſe; multos autumni peſtilentia
'in Italia conſumpſit; multi domum diſceſſerunt; multi ſunt relicti in con-
'tinenti. an non audiſtis, ex iis qui per cauſſam valetudinis remanſerunt,
'cohortes eſſe Brundiſii factas? hae copiae, quas videtis, ex delectibus ho-
'rum annorum in citeriore Gallia ſunt refectae; et plerique ſunt ex co-
'lonis Tranſpadanis. attamen, quod fuit roboris, duobus proeliis Dyrrha-
'chinis interiit.' haec quum dixiſſet, juravit, 'ſe, niſi victorem, in caſtra
'non reverſurum;' reliquoſque, ut idem facerent, hortatus eſt. hoc laudans
Pompeius, idem juravit; nec vero ex reliquis fuit quiſquam, qui jurare du-
bitaret. haec quum facta eſſent in concilio, magna ſpe et laetitia omnium
diſceſſum eſt. ac jam animo victoriam praecipiebant; quòd de re tanta, et
a tam perito Imperatore, nihil fruſtra confirmari videbatur. Caeſar, quum
Pompeii caſtris appropinquaſſet, ad hunc modum aciem ejus inſtructam ani-
mum advertit. erant in ſiniſtro cornu legiones duae, tranſditae a Caeſare ini-
tio diſſenſionis ex Senatus conſulto; quarum una prima, altera tertia appel-
labatur: in eo loco ipſe erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legioni-
bus Syriacis tenebat: Cilicienſis legio, conjuncta cum cohortibus Hiſpanis,
quas tranſductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatae:
has firmiſſimas ſe habere Pompeius exiſtimabat. reliquas, inter aciem me-
diam cornuaque interjecerat: numeroque cohortes CX expleverat: (haec
erant millia XLV.) evocatorum circiter duae, quae ex beneficiariis ſuperio-
rum exercituum ad eum convenerant; quae tota acie diſperſae erant. reli-
quas cohortes VII, caſtris propinquiſque caſtellis praeſidio diſpoſuerat. dex-
trum cornu ejus, rivus quidam impeditis ripis muniebat; quam ob cauſſam
cunctum equitatum, ſagittarios funditoreſque omnes, in ſiniſtro cornu ob-
jecerat. Caeſar, ſuperius inſtitutum ſervans, X legionem in dextro cornu,
IX in ſiniſtro collocaverat; tametſi erat Dyrrhachinis proeliis vehementer
attenuata: et huic ſic adjunxit VIII, ut penè unam ex duabus efficeret;
atque alteram alteri praeſidio eſſe juſſerat. cohortes in acie LXXX conſti-
tutas habebat; quae ſumma erat millium XXII. cohortes II caſtris praeſi-
dio reliquerat. ſiniſtro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie Cn.
Domitium praepoſuerat: ipſe contra Pompeium conſiſtit. ſimul his rebus
animadverſis, quas demonſtravimus; timens, ne a multitudine equitum dex-

trum cornu circumveniretur; celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit, atque ex his quartam instituit, equitatuique opposuit; et, quid fieri vellet, ostendit; monuitque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare. simul tertiae aciei totique exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret; se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum. Exercitum quum militari more cohortaretur ad pugnam, suaque in eum perpetui temporis officia praedicaret; in primis commemoravit, 'testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset; quae per Vatinium in colloquiis, quae 'per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum 'sanguine, neque Rempublicam alterutro exercitu privare voluisse.' hac habita oratione, exposcentibus militibus, et studio pugnae ardentibus, tubâ signum dedit. erat Crastinus evocatus in exercitu Caesaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat; vir singulari virtute. hic, signo dato, 'sequimini me,' inquit, 'manipulares mei qui fuistis; et vestro 'Imperatori, quam constituistis, operam date. unum hoc proelium superest: 'quo confecto, et ille suam dignitatem, et nos nostram libertatem recuperabimus.' simul respiciens Caesarem, 'faciam,' inquit, 'hodie, Imperator, ut 'aut vivo mihi aut mortuo gratias agas.' haec quum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit; atque eum milites electi circiter cxx voluntarii ejusdem centuriae sunt prosecuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus. sed Pompeius suis praedixerat, ut Caesaris impetum exciperent, neve se loco moverent; aciemque ejus distrahi paterentur. idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum infringeretur, acieque distenderetur; atque suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur. leviùs quoque casura pila sperabat, in loco retentis militibus; quàm si ipsi immissis telis occurrissent. simul fore, ut duplicato cursu, Caesaris milites exanimarentur, et lassitudine conficerentur. quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur; propterea quod est quaedam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quae studio pugnae incenditur; hanc non reprimere, sed augere imperatores debent: neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent; quibus rebus et hostes terreri, et suos incitari existimaverunt. sed nostri milites, dato signo, quum infestis pilis procucurrissent, atque animadvertissent non concurri a

Pompeianis; usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt; et ad medium fere spatium constiterunt, ne consumptis viribus appropinquarent; parvoque intermisso temporis spatio, ac rursus renovato cursu, pila miserunt; celeriterque, ut erat praeceptum a Caesare, gladios strinxerunt. neque vero Pompeiani huic rei defuerunt: nam et tela missa exceperunt, et impetum legionum tulerunt, et ordines conservaverunt; pilisque missis ad gladios redierunt. eodem tempore equites a sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt; omnisque multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paullum loco motus cessit; equitesque Pompeiani hoc acrius instare, et se turmatim explicare, aciemque nostram a latere aperto circumire coeperunt. quod ubi Caesar animadvertit; IV aciei, quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. illi celeriter procucurrerunt; infestisque signis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret; omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati, fugâ montes altissimos peterent. quibus summotis, omnes sagittarii funditoresque destituti, inermes, sine praesidio, interfecti sunt. eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt; eosque a tergo sunt adorti. eodem tempore tertiam aciem Caesar, quae quieta fuerat, et se ad id tempus loco tenuerat; procurrere jussit. ita, quum recentes atque integri defessis successissent, alii autem a tergo adorirentur; sustinere Pompeiani non potuerunt, atque universi terga verterunt. neque vero Caesarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quae contra equitatum in IV acie collocatae essent, initium victoriae oriretur; ut ipse in cohortandis militibus pronunciaverat. ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iisdem facta caedes sagittariorum atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana a sinistra parte circumventa, atque initium fugae factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit; atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animadvertit; aliis diffisus, acie excessit. protinusque se in castra equo contulit; et iis centurionibus, quos in statione ad praetoriam portam posuerat, clarè, ut milites exaudirent, 'Tueamini,' inquit, 'castra, et defendite diligenter, si quid durius acciderit. ego reliquas 'portas circumeo, et castrorum praesidia confirmo.' haec quum dixisset, se in praetorium contulit, summae rei diffidens, et tamen eventum exspectans. Caesar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perter-

ritis dare oportere aestimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunae uterentur, castraque oppugnarent: qui, etsi magno aestu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta,) tamen ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. castra a cohortibus, quae ibi praesidio erant relictae, industrie defendebantur; multo etiam acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. nam qui acie refugerant milites, et animo perterriti et lassitudine confecti, missis plerisque armis signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione, cogitabant. neque vero diutius, qui in valle constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus, locum reliquerunt. protinusque omnes, ducibus usi centurionibus tribunisque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. In castris Pompeii videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata; L. etiam Lentuli, et nonnullorum, tabernacula protecta edera; multaque praeterea, quae nimiam luxuriam, et victoriae fiduciam designarent: ut facile aestimari posset, nihil eos de eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates; atque ii miserrimo ac patientissimo exercitui Caesaris luxuriem objiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius jam, quum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus Imperatoris, Decumana porta se ex castris ejecit; protinusque equo citato Larissam contendit. neque ibi constitit; sed eadem celeritate, paucos suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum XXX ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit; saepe, ut dicebatur, querens, 'tantùm se opinionem fefellisse, ut a quo genere hominum 'victoriam speraſſet, ab eo initio fugae facto, pene proditus videretur.' Caesar, castris potitus, a militibus contendit, ne in praeda occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. qua re impetrata, montem opere circummunire instituit. Pompeiani, quòd is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, universi [juris ejus] Lariſſam versus se recipere coeperunt. qua re animadversa, Caesar copias suas divisit; partemque legionum in castris Pompeii remanere jussit, partem in sua castra remisit: IV secum legiones duxit; commodioreque itinere Pompeianis occurrere coepit: et progressus millia passuum VI, aciem instruxit. qua re animadversa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. hunc montem, flumen subluebat. Caesar, milites cohortatus; etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque

jam fuerat; tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent. quo jam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere coeperunt. pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis conjunxerant, nocte fugâ salutem petierunt. Caesar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atque arma projicere jussit. quod ubi sine recusatione fecerunt; passisque palmis, projecti ad terram, flentes ab eo petierunt salutem; consolatus consurgere jussit. et pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore; omnes conservavit: militibusque suis commendavit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, et eas quas secum duxerat invicem requiescere, atque in castra revertì jussit: eodemque die Larissam pervenit. In eo proelio non amplius CC milites desideravit; sed centuriones, fortes viros, circiter XXX amisit. interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cujus mentionem supra fecimus; gladio in os adversum conjecto. neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. sic enim Caesar existimabat, eo proelio excellentissimam virtutem Crastini fuisse; optimeque eum de se meritum judicabat. ex Pompeiano exercitu circiter millia XV cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius millia XXIV: (namque etiam cohortes, quae praesidio in castellis fuerant, sese Sullae dediderunt; multi praeterea in finitimas civitates refugerunt:) signaque militaria ex proelio ad Caesarem sunt relata CLXXX, et Aquilae IX. L. Domitius, ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defeciissent, ab equitibus est interfectus. Eodem tempore D. Laelius cum classe ad Brundisium venit; eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundisino tenuit. similiter Vatinius, qui Brundisio praeerat, tectis instratisque scaphis elicuit naves Laelianas; atque ex his longius productam unam quinquiremem, et minores duas, in angustiis portûs cepit: itemque per equites dispositos, aquâ prohibere classiarios instituit. sed Laelius tempore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus Corcyra Dyrrhachioque aquam suis supportabat; neque a proposito deterrebatur; neque ante proelium, in Thessalia factum, cognitum, aut ignominiâ amissarum navium, aut necessariarum rerum inopiâ, ex portu insulaque expelli potuit. Iisdem ferè temporibus Cassius, cum classe Syrorum et Phoenicum et Cilicum, in Siciliam venit. et quum esset Caesaris classis divisa in duas partes, et

dimidiae parti praeesset P. Sulpicius praetor Vibone ad fretum, dimidiae M. Pomponius ad Messanam; prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de ejus adventu cognosceret. perturbatumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis; magno vento et secundo, completas onerarias naves taeda et pice et stupa, reliquisque rebus quae sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit; atque omnes naves incendit XXXV, in quibus erant XX constratae. tantusque eo facto timor incessit, ut, quum esset legio praesidio Messanae, vix oppidum defenderetur. et, nisi eo ipso tempore nuncii de Caesaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse ut amitteretur: sed, opportunissime nunciis allatis, oppidum fuit defensum. Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem. applicatisque nostris ad terram navibus, propter eundem timorem; pari, atque antea, ratione egit. secundum nactus ventum, onerarias naves circiter XL, praeparatas ad incendium, immisit; et, flamma ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustae V. quumque ignis, magnitudine venti, latius serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti praesidio navibus, ex numero aegrorum, ignominiam non tulerunt; sed sua sponte naves conscenderunt, et a terra solverunt; impetuque facto in Cassianam classem, quinqueremes II, in quarum altera erat Cassius, ceperunt; sed Cassius, exceptus scaphâ, refugit. praeterea duae sunt depressae triremes. neque multo post, de proelio facto in Thessalia cognitum est; ut ipsis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus, fingi a legatis amicisque Caesaris arbitrabantur. quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit. Caesar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes ex fuga se recepisset; ne rursus copias comparare alias, et bellum renovare posset. et quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionemque unam minoribus itineribus subsequi jussit. erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, uti omnes ejus provinciae juniores, Graeci, civesque Romani, jurandi caussa convenirent. sed, utrum avertendae suspicionis caussâ Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugae consilium occultaret; an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur; existimari non poterat. ipse ad anchoram una nocte constitit; et vocatis ad se Amphipoli hospitibus, et pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Caesaris adventu, ex eo loco discessit, et ad Mitylenas paucis diebus ve-

nit. biduum tempeſtate retentus, navibuſque aliis additis actuariis; in Ciliciam, atque inde in Cyprum pervenit. ibi cognoſcit, conſenſu omnium Antiochenſium, civiumque Romanorum qui illic negotiarentur, arcem ante captum eſſe, excludendi ſui cauſſa; nunciosque dimiſſos ad eos qui ſe ex fuga in finitimas civitates recepiſſe dicerentur, ne Antiochiam adirent: id ſi feciſſent, magno eorum capitis periculo futurum. idem hoc L. Lentulo qui ſuperiore anno conſul fuerat, et P. Lentulo conſulari, ac nonnullis aliis, acciderat Rhodi: qui, quum ex fuga Pompeium ſequerentur, atque in inſulam veniſſent, oppido ac portu recepti non erant: miſſiſque ad eos nunciis ut ex iis locis diſcederent, contra voluntatem ſuam naves ſolverunt. jamque de Caeſaris adventu fama ad civitates perferebatur. Quibus cognitis rebus; Pompeius, depoſito adeundae Syriae conſilio, pecunia ſocietatis ſublata, et a quibuſdam privatis ſumpta, et aeris magno pondere ad militarem uſum in naves impoſito, duobuſque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis ſocietatum delegerat, partim a negotiatoribus coëgerat, quoſque ex ſuis quiſque ad hanc rem idoneos exiſtimabat; Peluſium pervenit. ibi caſu rex erat Ptolemaeus, puer aetate, magnis copiis, cum ſorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante menſibus per ſuos propinquos atque amicos regno expulerat: caſtraque Cleopatrae non longo ſpatio ab ejus caſtris diſtabant. ad eum Pompeius miſit, ut, pro hoſpitio atque amicitia patris, Alexandriâ reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. ſed qui ab eo miſſi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui coeperunt; eoſque hortari, ut ſuum officium Pompeio praeſtarent, neve ejus fortunam deſpicerent. in hoc erant numero complures Pompeii milites, quos ex ejus exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam tranſduxerat, belloque confecto apud Ptolemaeum patrem pueri reliquerat. his tunc cognitis rebus; amici regis, qui propter aetatem ejus in procuratione erant regni; ſive timore adducti, ut poſtea praedicabant, ne, ſollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Aegyptumque occuparet; ſive deſpecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici exiſtunt; iis, qui erant ab eo miſſi, palam liberaliter reſponderunt; eumque ad regem venire juſſerunt: ipſi, clam conſilio inito, Achillam praefectum regium, ſingulari hominem audacia, et L. Septimium tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miſerunt. ab his liberaliter ipſe appellatus; et quadam notitia, Septimii productus quòd bello praedonum apud eum ordinem dux

erat; naviculam parvulam conſcendit cum paucis ſuis, et ibi ab Achilla et Septimio interficitur. item L. Lentulus comprehenditur a rege, et in cuſtodia necatur. Caeſar, quum in Aſiam veniſſet, reperiebat, T. Ampium conatum eſſe tollere pecunias Epheſo ex Fano Dianae; ejuſque rei cauſſa, ſenatores omnes ex provincia evocaſſe, ut iis teſtibus in ſumma pecuniae uteretur; ſed, interpellatum adventu Caeſaris, profugiſſe: ita duobus temporibus Epheſiae pecuniae Caeſar auxilium tulit. item conſtabat, Elide in templo Minervae, repetitis atque enumeratis diebus, quo die proelium ſecundum feciſſet Caeſar, ſimulacrum Victoriae, quod ante ipſam Minervam collocatum erat, et antè ad ſimulacrum Minervae ſpectabat, ad valvas ſe templi limenque convertiſſe. eodemque die Antiochiae in Syria bis tantus exercitûs clamor, et ſignorum ſonus exauditus eſt, ut in muris armata civitas diſcurreret. hoc idem Ptolemaïde accidit. Pergami, in occultis ac remotis templi, quò, praeter ſacerdotes, adire fas non eſt, quae Graeci ἄδυτα appellant; tympana ſonuerunt. item trallibus in templo Victoriae, ubi Caeſaris ſtatuam conſecraverant, palma per eos diem in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exſtitiſſe oſtendebatur. Caeſar paucos dies in Aſia moratus, quum audiſſet Pompeium Cypri viſum, conjectans eum in Aegyptum iter habere, propter neceſſitudines regni, reliquaſque ejus loci opportunitates; cum legionibus, unâ, quam ex Theſſalia ſe ſequi juſſerat, et alterâ, quam ex Achaia a Fufio legato evocaverat, equitibuſque DCCC, et navibus longis Rhodiis X, et Aſiaticis paucis, Alexandriam pervenit. in his erant legionibus, hominum III millia ducenti: reliqui, vulneribus ex proeliis, et labore ac magnitudine itineris confecti, conſequi non potuerant. ſed Caeſar confiſus fama rerum geſtarum, infirmis auxiliis proficiſci non dubitaverat; atque omnem ſibi locum tutum fore exiſtimabat. Alexandriae de Pompeii morte cognoſcit: atque ibi primum è navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido praeſidii cauſſa reliquerat; et concurſum ad ſe fieri videt, quòd faſces anteferrentur. in hoc, omnis multitudo majeſtatem regiam minui praedicabat. hoc ſedato tumultu, crebrae continuis diebus ex concurſu multitudinis concitationes fiebant: compluresque milites hujus urbis, omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animadverſis; legiones ſibi alias ex Aſia adduci juſſit, quas ex Pompeianis militibus confecerat: ipſe enim neceſſario Eteſiis tenebatur, qui Alexandriâ navigantibus ſunt adverſiſſimi venti. interim controverſias regum ad populum Romanum et ad ſe,

quòd eſſet conſul, pertinere exiſtimans; atque eo magis officio ſuo convenire, quòd ſuperiore conſulatu cum patre Ptolemaeo et lege et S. C. ſocietas erat facta; oſtendit ſibi placere, regem Ptolemaeum, atque ſororem ejus Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere; et de controverſiis jure apud ſe potius, quam inter ſe armis, diſceptare. Erat in procuratione regni, propter aetatem pueri, nutricius ejus, eunuchus, nomine Pothinus. is primum inter ſuos queri atque indignari coepit, regem ad dicendam cauſſam evocari: deinde adjutores quoſdam conſcios ſui nactus ex regis amicis, exercitum a Peluſio clam Alexandriam evocavit; atque eundem Achillam, cujus ſupra meminimus, omnibus copiis praefecit. hunc incitatum ſuis, et regis inflatum pollicitationibus; quae fieri vellet, litteris nunciiſque edocuit. in teſtamento Ptolemaei patris heredes erant ſcripti, ex duobus filiis major, et ex duabus ea quae aetate antecedebat. haec uti fierent, per omnes deos, perque foedera quae Romae feciſſet, eodem teſtamento Ptolemaeus populum Romanum obteſtabatur. tabulae teſtamenti, unae per legatos ejus Romam erant allatae, ut in aerario ponerentur; (eae, quum propter publicas occupationes poni non potuiſſent, apud Pompeium ſunt depoſitae;) alterae, eodem exemplo, relictae atque obſignatae Alexandriae proferebantur. De his rebus quum ageretur apud Caeſarem; iſque maxime vellet, pro communi amico atque arbitro, controverſias regum componere: ſubito exercitus regius, equitatuſque omnis, venire Alexandriam nunciatur. Caeſaris copiae nequaquam erant tantae, ut eis extra oppidum, ſi eſſet dimicandum, confideret: relinquebatur, ut ſe ſuis locis oppido teneret, conſiliumque Achillae cognoſceret. milites tamen omnes in armis eſſe juſſit: regemque hortatus eſt, ut ex ſuis neceſſariis, quos haberet maximae auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; et quid eſſet ſuae voluntatis, oſtenderet. a quo miſſi Dioſcorides et Serapion, qui ambo legati Romae fuerant, magnamque apud patrem Ptolemaeum auctoritatem habuerant; ad Achillam pervenerunt. quos ille, quum in conſpectum ejus veniſſent; prius, quam audiret, aut, cujus rei cauſſâ miſſi eſſent, cognoſceret; corripi, ac interfici juſſit. quorum alter, accepto vulnere occupatus, per ſuos pro occiſo ſublatus; alter interfectus eſt. quo facto, regem in ſua poteſtate ut haberet, Caeſar effecit: magnam regium nomen apud ſuos auctoritatem habere exiſtimans; et ut privato paucorum et latronum potius, quam regio conſilio, ſuſceptum bellum videretur. Erant cum Achilla copiae, ut neque numero, neque genere homi-

num, neque usu rei militaris, contemnendae viderentur: millia enim XX in armis habebat. hae constabant ex Gabinianis militibus; qui jam in consuetudinem Alexandrinae vitae atque licentiae venerant; et nomen disciplinamque populi Romani dedidicerant; uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. huc accedebant collecti ex praedonibus latronibusque Syriae, Ciliciaeque provinciae, finitimarumque regionum. multi praeterea, capitis damnati, exulesque convenerant: fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandriae receptus, certaque vitae conditio, ut, dato nomine, militum essent numero: quorum si quis a domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur; qui vim suorum, quòd in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. hi regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletum diripere stipendii augendi caussa, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitûs instituto, consueverant. erant praeterea equitum millia II, qui inveteraverant compluribus Alexandriae bellis: hi Ptolemaeum patrem in regnum reduxerant; Bibuli filios duos interfecerant; bella cum Aegyptiis gesserant: hunc usum rei militaris habebant. His copiis fidens Achillas, paucitatemque militum Caesaris despiciens, occupat Alexandriam: praeterea oppidi parte, quam Caesar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus est; sed Caesar, dispositis per vias cohortibus, impetum ejus sustinuit. eodemque tempore pugnatum est ad portum: ac longe maximam attulit ea res dimicationem. simul enim, deductis copiis, pluribus viis pugnabatur: et magna multitudine, naves longas occupare hostes conabantur; quarum erant L auxilio missae ad Pompeium, quae, proelio in Thessalia facto, domum redierant. illae triremes omnes et quinqueremes erant, aptae instructaeque omnibus rebus ad navigandum. praeter has, XXII erant, quae praesidii caussâ Alexandriae esse consueverant, constratae omnes: quas si occupassent; classe Caesari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent; commeatu auxiliisque Caesarem prohiberent. itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit; quum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. sed rem obtinuit Caesar; omnesque eas naves, et reliquas quae erant in navalibus, incendit; quòd tam latè tueri tam parva manu non poterat; confestimque ad Pharum navibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa; quae nomen ab insula accepit. haec insula, objecta Alexandriae, por-

tum efficit: ſed a ſuperioribus regionibus in longitudinem paſſuum DCCCC in mare jactis molibus, anguſto itinere et ponte cum oppido conjungitur. in hac ſunt inſula domicilia Aegyptiorum, et vicus, oppidi magnitudine: quaeque ubique naves imprudentia aut tempeſtate paullulum ſuo curſu deceſſerint, has more praedonum diripere conſueverunt. iis autem invitis, a quibus Pharus tenetur; non poteſt eſſe, propter anguſtias, navibus introitus in portum. hoc tum veritus Caeſar; hoſtibus in pugna occupatis, militibuſque expoſitis, Pharum apprehendit; atque ibi praeſidium poſuit. quibus eſt rebus effectum, utì tutò frumentum auxiliaque navibus ad eum ſupportari poſſent: dimiſit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia evocavit. reliquis oppidi partibus ſic eſt pugnatum, ut aequo proelio diſcederetur, et neutri pellerentur, (id efficiebant anguſtiae loci:) pauciſque utrimque interfectis, Caeſar loca maxime neceſſaria complexus, noctu praemunit. hoc tractu oppidi pars erat regiae exigua, in quam ipſe habitandi cauſsâ initio erat inductus; et theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, adituſque habebat ad portum, et ad reliqua navalia. has munitiones inſequentibus auxit diebus; ut pro muro objectas haberet, neu pugnare invitus cogeretur. interim filia minor Ptolemaei regis, vacuam poſſeſſionem regni ſperans, ad Achillam ſe ex regia transjecit, unaque bellum adminiſtrare coepit. ſed celeriter eſt inter eos de principatu controverſia orta; quae res apud milites largitiones auxit; magnis enim jacturis ſibi quiſque eorum animos conciliabat. haec dum apud hoſtes geruntur; Pothinus, nutricius pueri, et procurator regni, in parte Caeſaris; quum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque ne negotio deſiſteret, neve animo deficeret; indicatis deprehenſiſque internunciis, a Caeſare eſt interfectus. haec initia belli Alexandrini fuerunt.

FINIS.

A. HIRTII PANSAE

COMMENTARIORUM

DE

BELLO ALEXANDRINO

LIBER UNUS.

A. HIRTII PANSAE

COMMENTARIORUM

DE

BELLO ALEXANDRINO

LIBER UNUS

A. HIRTII PANSAE

COMMENTARIORUM

DE

BELLO ALEXANDRINO

LIBER UNUS.

BELLO Alexandrino conflato, Caesar Rhodo atque ex Syria Ciliciaque omnem classem accersit; ex Creta, sagittarios; equites, ab rege Nabataeorum Malcho evocat: tormenta undique conquiri, et frumentum mitti, auxiliaque adduci jubet. interim munitiones quotidie operibus augentur; atque omnes oppidi partes, quae minus firmae esse viderentur, testudinibus atque musculis aptantur. ex aedificiis autem per foramina in proxima aedificia arietes immittuntur. quantumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci; in tantum munitiones proferuntur. nam incendio fere tuta est Alexandria; quòd sine contignatione ac materia sunt aedificia, et structuris atque fornicibus continentur, tectaque sunt rudere aut pavimentis. Caesar studebat maxime, ut, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis a reliqua parte urbis excluderet: illud spectans; primum, ut, quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset; in primis vero, ut aqua pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus large praebere poterat. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur. nam in omnes partes, per quas fines Aegyptii regnumque pertinet, legatos conquisitoresque, delectus habendi caussa, miserant; magnumque numerum in oppidum, telorum atque tormentorum convexerant; et innumerabilem multitudinem adduxerant. nec minus in urbe maxi-

mae armorum erant inſtitutae officinae. ſervos praeterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum ſtipendiumque praebebant. hac multitudine diſpoſita, munitiones ſemotarum partium tuebantur: veteranas cohortes, vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunae eſſent. omnibus viis atque angiportis, triplicem vallum obduxerant: erat autem quadrato exſtructus ſaxo, nec minus XL pedes altitudinis habebat. quaeque partes urbis inferiores erant, has altiſſimis turribus denorum tabulatorum munierant. praeterea alias ambulatorias, totidem tabulatorum confixerant; ſubjectiſque eas rotis, funibus jumentiſque objectis, directis plateis in quamcunque erat viſum partem movebant. urbs fertiliſſima et copioſiſſima, omnium rerum apparatus ſuggerebat. ipſi homines ingenioſiſſimi atque acutiſſimi, quae a nobis fieri viderant, ea ſollertia efficiebant, ut noſtri illorum opera imitati viderentur: et ſua ſponte multa reperiebant: unoque tempore et noſtras munitiones infeſtabant, et ſuas defendebant. atque haec principes in conſiliis concionibuſque agitabant; ‘ populum Roma-
‘ num paullatim in conſuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis an-
‘ nis antea Gabinium cum exercitu fuiſſe in Aegypto: Pompeium ſe ex fuga
‘ eodem recepiſſe: ac Caeſarem veniſſe cum copiis: neque morte Pompeii
‘ quidquam profectum, quo minus Caeſar apud ſe commoraretur: quem ſi
‘ non expuliſſent, futuram ex regno provinciam: idque agendum mature:
‘ namque eum, intercluſum tempeſtatibus propter anni tempus, recipere
‘ tranſmarina auxilia non poſſe.’ Interim, diſſenſione orta inter Achillan, qui veterano exercitui praeerat; et Arſinoën regis Ptolemaei minorem filiam, ut ſupra demonſtratum eſt: quum uterque utrique inſidiaretur, et ſummam imperii ipſe obtinere vellet; praecoccupat Arſinoë per Ganymedem eunuchum, nutricium ſuum; atque Achillan interficit. hoc occiſo, ipſa ſine ullo ſocio et cuſtode omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi tranſditur. is, ſuſcepto officio, largitionem in milites auget; reliqua pari diligentia adminiſtrat. Alexandria eſt fere tota ſuffoſſa; ſpecuſque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quae paullatim ſpatio temporis liqueſcit ac ſubſidit. hac uti domini aedificiorum atque eorum familia conſueverunt: nam quae flumine Nilo fertur, adeo eſt limoſa atque turbida, ut multos varioſque morbos efficiat: ſed ea plebes ac multitudo contenta eſt neceſſario, quòd fons urbe tota nullus eſt. hoc tamen flumen in ea parte ur-

bia erat, quae ab Alexandrinis tenebatur. quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aquâ intercludi; qui distributi munitionem tuendarum caussa, vicatim ex privatis aedificiis, specubus et puteis extracta aqua utebantur. hoc probato consilio, magnum ac difficile opus aggreditur. interseptis enim specubus; atque omnibus urbis partibus exclusis, quae ab ipso tenebantur; aquae magnam vim ex mari, rotis ac machinationibus exprimere contendit: hanc locis superioribus fundere in partem Caesaris non intermittebat: quamobrem salsior paullo praeter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis aedificiis, magnamque hominibus admirationem praebebat, quam ob caussam id accidisset. nec satis sibi ipsi credebant; quum se inferiores ejusdem generis ac saporis aquâ dicerent uti, atque ante consuessent. vulgoque inter se conferebant; et degustando, quantum inter se differrent aquae, cognoscebant. parvo verò temporis spatio, haec propior bibi non poterat omnino; illa inferior corruptior jam, salsiorque reperiebatur. quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti viderentur: atque alii morari Caesarem dicerent, quin naves conscendere juberet: alii multo graviorem extimescerent casum; quòd neque celari Alexandrinos possent in apparanda fuga, quum hi tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus atque insequentibus, ullus in naves receptus daretur. erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Caesaris, quam domicilliis ipsorum non moverat; quòd ea se fidelem palam nostris esse simulabat, et desciviisse a suis videbatur. ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quòd neque fallaces essent, neque temerarii; multa oratio frustra absumeretur. quum verò uno tempore et natio eorum et natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest. Caesar suorum timorem consolatione et ratione minuebat. nam ‘puteis fossis ‘aquam dulcem posse reperiri’ affirmabat: ‘omnia enim littora, naturaliter aquae dulcis venas habere: quod si alia esset littoris Aegyptii natura, ‘atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere tenerent, neque ‘hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie ‘aquam navibus peterent, vel a sinistra parte a Paraetonio, vel a dextra ab ‘insula; quae diversae navigationes, nunquam uno tempore adversis ventis praecluderentur: fugae vero nullum esse consilium, non solum iis, qui ‘primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem qui nihil praeterquam de ‘vita cogitarent; magno negotio impetus hostium adversos, ex munitioni-

'bus ſuſtineri; quibus relictis, nec loco nec numero pares eſſe poſſe: mag-
'nam autem moram et difficultatem adſcenſum in naves habere, praeſertim
'ex ſcaphis: ſummam eſſe contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque
'et aedificiorum notitiam: hos, praecipue in victoria inſolentes, praecur-
'ſuros et loca excelſiora atque aedificia occupaturos; ita fuga navibuſque
'noſtros prohibituros: proinde ejus conſilii obliviſcerentur, atque omni ra-
'tione eſſe vincendum cogitarent.' hac oratione apud ſuos habita, atque omnium mentibus excitatis; dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermiſſis, ad fodiendos puteos animum conferant; neve quam partem nocturni temporis intermittant. quo ſuſcepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis; magna una nocte vis aquae dulcis inventa eſt. ita operoſis Alexandrinorum machinationibus, maximiſque conatibus, non longi temporis labore occurſum eſt. Eo biduo, legio XXXVII ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, impoſita in naves a Domitio Calvino, ad littora Africae paullo ſupra Alexandriam delata eſt. hae naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur; ſed loca ſunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. hi, quum diu retinerentur, atque aquae inopia premerentur; navigio actuario Caeſarem faciunt certiorem. Caeſar, ut per ſe conſilium caperet quid faciendum videretur, navim conſcendit, atque omnem claſſem ſequi juſſit; nullis noſtris militibus impoſitis; quòd, quum longius paullo diſcederet, munitiones nudari nolebat. quumque ad eum locum acceſſiſſet, qui appellatur Cherroneſus; aquandique cauſſa, remiges in terram expoſuiſſet; nonnulli ex eo numero, quum longius a navibus praedatum proceſſiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti: ex iis cognoverunt, Caeſarem ipſum in claſſe veniſſe, nec ullos milites in navibus habere. qua re comperta, magnam ſibi facultatem fortunam obtuliſſe bene gerendae rei crediderunt. itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus inſtruxerunt, Caeſarique redeunti cum claſſe occurrerunt. qui duabus de cauſſis eo die dimicare nolebat; quòd et nullos milites in navibus habebat, et poſt horam X diei res agebatur. nox autem allatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: ſibi etiam hortandi ſuos auxilium defuturum; quòd nulla ſatis idonea eſſet hortatio, qua neque virtutem poſſet notare, neque inertiam. quibus de cauſſis naves, quas potuit, Caeſar ad terram detrahit; quem in locum illos ſucceſſuros non exiſtimabat. Erat una

navis Rhodia, in dextro Caesaris cornu, longe ab reliquis collocata. hanc conspicati hostes, non tenuerunt sese; magnoque impetu IV ad eam constratae naves, et complures apertae, contenderunt. cui coactus est Caesar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet; quanquam, si quid gravius illi accidisset, merito casurum judicabat. proelium commissum est, magna contentione Rhodiorum: qui, quum in omnibus dimicationibus et scientia et virtute praestitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpâ detrimentum acceptum videretur. ita proelium secundissimum est factum. capta est una hostium quadriremis: depressa est altera; alteraque perforata; deinde omnes epibatis nudatae: magna praeterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. quod nisi nox proelium diremisset, tota classe hostium Caesar potitus esset. hac calamitate perterritis hostibus; adverso vento leniter flante, naves onerarias Caesar remigio victricibus suis Alexandriam deducit. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, quum non jam virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent; ut ***. quibus et superioribus locis sublevabantur, ut ex aedificiis defendi possent: et materiam cunctam objicerent, quòd nostrae classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. iidem, postea quam Ganymedes in concilio confirmavit, 'sese 'et eas, quae essent amissae, restituturum; et numerum adauctorum;' magna spe et fiducia veteres reficere naves, accuratiusque huic rei studere atque inservire instituerunt. ac, tametsi amplius ex navibus longis in portu navalibusque amiserant, non tamen reparandae classis cogitationem deposuerunt. videbant enim non auxilia Caesari, non commeatus supportari posse; si classe ipsi valerent. praeterea nautici homines, et urbis et regionis maritimae, quotidianoque usu a pueris exercitati; ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant; et, quantum parvulis navigiis profeciscent, sentiebant. itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostiis Nili custodiae, exigendi portorii causa, dispositae. naves veteres erant in occultis regiae navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant usi. has reficiebant: illas Alexandriam revocabant. deerant remi: porticus, gymnasia, aedificia publica detegebant; asseres, remorum usum obtinebant: aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia subministrabat. postremo, non longam navigationem parabant; sed praesentis temporis necessitati serviebant: et in ipso portu confligendum videbant. itaque paucis diebus, contra omni-

um opinionem, quadriremes XXII, quinqueremes V, confecerunt: ad has, minores apertasque complures adjecerunt: et, in portu periclitati remigio quid quaeque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt; seque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Caesar Rhodias naves IX habebat, (nam, X missis, una in cursu littore Aegyptio defecerat;) Ponticas VIII, Lycias V, ex Asia XII. ex his quinqueremes V erant, et quadriremes XI: reliquae infra hanc magnitudinem, et pleraeque apertae. tamen virtute militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat. Postquam eò ventum est, ut sibi uterque eorum confideret; Caesar Pharon classe circumvehitur, adversasque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. inter has, spatium CD passuum relinquit; quod satis esse ad explicandas naves videbatur. post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quae quamque earum sequatur, et cui subveniat, constituit atque imperat. non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt: in fronte collocant XXII: reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt: magnum praeterea numerum minorum navigiorum et scapharum producunt, cum malleolis ignibusque; siquid ipsa multitudo, et clamor, et flamma, nostris terroris afferre possent. erant inter duas classes vada transitu angusto, quae pertinent ad regionem Africae: (sic enim praedicant; partem esse Alexandriae dimidiam, Africae.) satisque diu inter ipsos est exspectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea quòd, eò qui intrassent; et ad explicandam classem et ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur. Rhodiis navibus praerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Graecis, comparandus. hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. qui, ubi Caesaris animum advertit, 'videris mihi,' inquit, 'Caesar, vereri, si haec vada primus 'navibus intraveris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem pos- 'sis explicare: nobis rem committe; nos proelium sustinebimus, (neque 'tuum judicium fallemus,) dum reliqui subsequantur: hos quidem diutius 'in nostro conspectu gloriari, magno nobis et dedecori et dolori est.' Caesar illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnae. progressas ultra vadum IV Rhodias naves circumsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. sustinent illi, atque arte sollertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti objicere-

tur, nullius remi detergerentur; ſed ſemper venientibus adverſae occurrerent. interim ſunt reliquae ſubſecutae. tum neceſſario diſceſſum ab arte eſt, propter anguſtias loci; atque omne certamen in virtute conſtitit. neque vero Alexandriae fuit quiſquam aut noſtrorum aut oppidanorum, qui aut in opere aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altiſſima tecta peteret, atque ex omni proſpectu locum ſpectaculo caperet, precibuſque et votis victoriam ſuis, ab Diis immortalibus expoſceret. Minime autem erat par proelii certamen. noſtris enim prorſus neque terra neque mari effugium dabatur victis; omniaque victoribus erant futura in incerto: illi, ſi ſuperaſſent navibus, omnia tenerent; ſi inferiores fuiſſent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. ſimul illud grave ac miſerum videbatur, perpaucos de ſumma rerum ac de ſalute omnium decertare; quorum ſi quis aut animo aut virtute ceſſiſſet, reliquis etiam eſſet cavendum, quibus pro ſe pugnandi facultas non fuiſſet. haec ſuperioribus diebus ſaepenumero Caeſar ſuis expoſuerat; ut hoc majori animo contenderent, quòd omnium ſalutem ſibi commendatam viderent. eadem ſuum quiſque contubernalem, amicum, notum, proſequens erat obteſtatus; ne ſuam atque omnium falleret opinionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficiſceretur. itaque hoc animo eſt decertatum, ut neque maritimis nauticiſque ſollertia atque ars praeſidium ferret; neque numero navium praeſtantibus, multitudo prodeſſet; neque electi ad virtutem ex tanta multitudine hoſtium viri, virtuti noſtrorum poſſent adaequari. capitur hoc proelio quinqueremis una, et biremis cum defenſoribus remigibuſque; et deprimuntur tres; noſtris incolumibus omnibus. reliquae propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atque aedificiis imminentibus, et noſtros adire propius prohibuerunt. Hoc ne ſibi ſaepius accidere poſſet; omni ratione Caeſar contendendum exiſtimavit, ut inſulam, molemque ad inſulam pertinentem, in ſuam redigeret poteſtatem: perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, et illam et urbem uno tempore tentari poſſe confidebat. quo capto conſilio; cohortes x, et levis armaturae electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora ſcaphaſque imponit: alteram inſulae partem, diſtinendae manus cauſſa, cum conſtratis navibus aggreditur; praemiis magnis propoſitis, qui primus inſulam cepiſſet. ac primò, impetum noſtrorum pariter ſuſtinuerunt: uno enim tempore et ex tectis aedificiorum propugnabant, et littora armati defendebant; quò, propter aſperitatem loci, non fa-

cilis noſtris aditus dabatur: et ſcaphis navibuſque longis V, mobiliter et ſcienter anguſtias loci tuebantur. ſed ubi, locis primum cognitis vadiſque pertentatis, pauci noſtri in littore conſtiterunt; atque hos ſunt alii ſubſecuti; conſtanterque in eos, qui in littore aequo inſtiterant, impetum fecerunt: omnes Pharitae terga verterunt. his pulſis; cuſtodia portûs relicta, ad littora et vicum applicaverunt; ſeque ex navibus ad tuenda aedificia ejecerunt. neque vero diutius ipſi ea munitione ſe continere potuerunt; etſi erat non diſſimile, atque Alexandriae, genus aedificiorum; (ut minora majoribus conferantur;) turreſque editae et conjunctae, muri locum obtinebant; neque noſtri aut ſcalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum. ſed terror hominibus mentem conſiliumque eripit, et membra debilitat: ut tunc accidit. qui ſe in aequo loco ac plano pares eſſe confidebant, iidem, perterriti fugâ ſuorum et caede paucorum, XXX pedum altitudine in aedificiis conſiſtere auſi non ſunt; ſeque per molem in mare praecipitaverunt, et DCCC paſſuum intervallo ad oppidum enataverunt. multi tamen ex iis capti interfectique ſunt: ſed numerus captivorum omnino fuit DC. Caeſar, praeda militibus conceſſa, aedificia diripi juſſit; caſtellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit; atque ibi praeſidium poſuit. hunc fugâ Pharitae reliquerant: fortiorem illum, propioremque oppido, Alexandrini tuebantur: ſed eum poſtero die ſimili ratione aggreditur; quòd, his obtentis duobus, omnem navigiorum excurſum et repentina latrocinia ſublatum iri videbatur. jamque eos, qui praeſidio eum locum tenebant, tormentis e navibus ſagittiſque depulerat, atque in oppidum redegerat; et cohortium III inſtar in terram expoſuerat, (non enim plures conſiſtere anguſtiae loci patiebantur;) reliquae copiae in navibus ſtationem obtinebant. quo facto, imperat pontem adverſus hoſtem praevallari; et, quà exitus navibus erat, fornice exſtructo, quo pons ſuſtinebatur, lapidibus oppleri atque obſtrui. quorum altero opere effecto, nulla omnino ſcapha egredi poſſet: altero inſtituto, omnes Alexandrinorum copiae ex oppido ſe ejecere, et contra munitiones pontis latiore loco conſtiterunt; eodemque tempore, quae conſueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem conſtituerunt. pugnabatur a noſtris, ex ponte, ex mole; ab illis, ex area quae erat adverſus pontem, et ex navibus contra molem. in his rebus occupato Caeſare, militeſque hortante; remigum magnus numerus, et claſſiariorum, ex longis navibus noſtris in molem ſe ejecit. pars eorum, ſtudio ſpectandi ſe-

rebatur; pars etiam, cupiditate pugnandi. hi primum navigia hostium lapidibus ac fundis a mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur: sed postquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci; ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere coeperunt. quorum fuga incitati Alexandrini, ex navibus egrediebantur, nostrosque acrius perturbatos insequebantur. simul qui in navibus longis remanserant, scalas rapere, navesque a terra repellere, properabant; ne hostes navibus potirentur. quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quae in ponte ac prima mole constiterant; quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent; veriti ne ab tergo circumvenirentur, et discessu navium omnino reditu intercluderentur; munitionem in pontem institutam reliquerunt, et magno cursu incitati ad naves contenderunt. quorum pars, proximas nacta naves, multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens, et dubitans quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est. nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoram naves consecuti, incolumes discesserunt: pauci, allevati scutis, et animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatarunt. Caesar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem et munitiones contendere, eodem in periculo versatus est: postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit. quò multitudo hominum insecuta quum irrumperet, neque administrandi neque repellendi a terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio ejecit; atque ad eas, quae longius constiterant, naves adnatavit: hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conservavit. navigium quidem ejus, multitudine depressum militum, unà cum hominibus interiit. hoc proelio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CD, et paullo ultra eum numerum classiarii et remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmaverunt; atque, egestis ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda navigia. Hoc detrimento milites nostri tantum absuerunt ut perturbarentur, ut incensi potius atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis; in proeliisque quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis **; ** manum comprehendi multum operibus, et ardentibus studiis militum; nec divulgata Caesaris cohortatio, subsequi legionum aut laborem aut pug-

nandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi et continendi a periculosissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum. Alexandrini, quum Romanos et secundis rebus confirmari, et adversis incitari viderent; neque ullum belli tertium casum nossent, quò possent esse firmiores; (ut conjecturâ consequi possumus,) aut admoniti a Regis amicis, qui in Caesaris erant praesidiis; aut suo priore consilio, per occultos nuncios Regi probato: legatos ad Caesarem miserunt, ut ‘dimitteret Regem, transireque ad suos pa‘teretur. paratam enim omnem multitudinem esse, confectam taedio puel‘lae, fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis; facere id, quod ‘Rex imperasset. quo si auctore in Caesaris fidem amicitiamque venturi es‘sent; nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus ‘se dederent.’ Caesar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat; tamen petentibus dare veniam utile esse statuit: quòd, si quo pacto sentirent ea, quae postularent; mansurum in fide dimissum Regem credebat: sin, id quod magis illorum naturae conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent; splendidius atque honestius sese contra regem, quam contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. itaque Regem cohortatus, ut ‘consuleret regno pa‘terno; parceret praeclarissimae patriae, quae turpissimis incendiis et ruinis ‘esset deformata; cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde confer‘varet; fidem populo Romano sibique praestaret, quum ipse tantum ei cre‘deret, ut ad hostes armatos eum mitteret;’ dexterâ dexteram tenens, dimittere coepit adulta jam aetate puerum. at Regis animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suae moribus degeneraret, flens orare contra Caesarem coepit, ‘ne se dimitteret; non enim regnum ipsum sibi conspectu Cae‘saris esse jucundius.’ compressis pueri lacrimis, Caesar ipse commotus; ‘celeriter, si illa sentiret, fore eum secum’ affirmans; ad suos dimisit. ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Caesarem acriter bellum gerere coepit, ut lacrimas, quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudisse. accidisse hoc complures Caesaris legati, amici, centuriones, militesque laetabantur; quòd nimia bonitas ejus, fallaciis pueri elusa esset. quasi vero id Caesar, bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio fecisset. Quum, duce assumpto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos, animadverterent; eludentibusque militibus Regis aetatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque se

quidquam proficere viderent: rumoresque exsisterent, magna Caesari praesidia, terrestri itinere, Syria Ciliciaque adduci; quod nondum Caesari auditum erat: interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commeatibus. quod ubi Caesari nunciatum est, classem jubet expediri atque instrui. praeficit huic Tib. Neronem. proficiscuntur in ea classe Rhodiae naves; atque in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. at fortuna, quae plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem casum reservat; superiorum temporum dissimilis Euphranorem prosequebatur. nam, quum ad Canopum ventum esset, instructaque utrimque classis conflixisset, et sua consuetudine Euphranor primus proelium commisisset, et illic triremem hostium perforasset ac demersisset; proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est: cui subsidium nemo tulit; sive quòd in ipso satis praesidii, pro virtute ac felicitate ejus, putarent esse; sive quòd ipsi sibi timebant. itaque unus ex omnibus eo proelio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice periit. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnae nobilitatis domi, scientiaeque in bello et virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Caesaris; missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini, ad auxilia accersenda; magnas copias, quas celeriter et propensissima civitatum voluntate et sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo conjungitur Aegyptus Syriae, Pelusium adduxit: idque oppidum, firmo praesidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, (namque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur,) repente magnis circumdatum copiis, multiplici praesidio pertinaciter propugnantibus; et copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subjiciebat; et perseverantia, constantiaque oppugnandi; quo die est aggressus, in suam redegit potestatem: praesidiumque ibi suum collocavit. inde, re bene gesta, Alexandriam ad Caesarem contendit; omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quae plerumque adest victori, pacarat, atque in amicitiam Caesaris redegerat. Locus est fere regionum illarum nobilissimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta; quod nomen a similitudine litterae cepit. nam pars quaedam fluminis Nili, mire derivata inter se duobus itineribus paullatim, medium inter se spatium relinquens, diversissimo

ad littus intervallo mari conjungitur. cui loco quum appropinquare Mithridaten Rex cognoviſſet, et tranſeundum ei flumen ſciret; magnas adverſus eum copias miſit, quibus vel ſuperari delerique Mithridaten, vel ſine dubio retineri poſſe, credebat. quemadmodum autem optabat eum vinci; ſic ſatis habebat intercluſum a Caeſare a ſe retineri. quae primae copiae flumen a Delta tranſire, et Mithridati occurrere potuerunt, proelium commiſerunt, feſtinantes praeripere ſubſequentibus victoriae ſocietatem: quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, conſuetudine noſtra caſtris vallatis, ſuſtinuit. quum vero incaute atque inſolenter ſuccedere eos munitionibus videret; eruptione undique facta, magnum numerum eorum interfecit. quod niſi locorum notitiâ reliqui ſe texiſſent; partimque in naves, quibus flumen tranſierant, recepiſſent; funditus deleti eſſent. qui ut paullulum ab illo timore ſe recrearunt, adjunctis iis qui ſubſequebantur, rurſus Mithridaten oppugnare coeperunt. Mittitur a Mithridate nuncius Caeſari, qui rem geſtam perferret. cognoſcit ex ſuis eadem haec accidiſſe Rex. ita penè ſub idem tempus, et Rex ad opprimendum Mithridaten proficiſcitur, et Caeſar ad recipiendum. celeriore fluminis Nili navigatione Rex eſt uſus; in quo magnam et paratam claſſem habebat. Caeſar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret. ſed, circumvectus eo mari, quod Africae partis eſſe dicitur, ſicuti ſupra demonſtravimus; prius tamen Regis copiis occurrit, quam is Mithridaten aggredi poſſet: eumque ad ſe victorem incolumi exercitu recepit. Conſederat cum copiis Rex, loco naturâ munito; quòd erat ipſe excelſior, planitie ex omnibus partibus ſubjecta. tribus autem ex lateribus, variis genere munitionibus tegebatur: unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editiſſimo loco ductum, ut partem caſtrorum obtineret; tertium, palude cingebatur. inter caſtra Regis et Caeſaris iter, flumen intercedebat anguſtum, altiſſimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab Regis caſtris, millia paſſum circiter VII. Rex, quum hoc itinere venire Caeſarem comperiſſet, equitatum omnem expeditoſque delectos pedites ad id flumen miſit, qui tranſitu Caeſarem prohiberent, et eminus ex ripis proelium impar inirent; nullum enim proceſſum virtus habebat, aut periculum ignavia ſubibat. quae res incendit dolore milites equiteſque noſtros, quòd tam diu pari proelio cum Alexandrinis certaretur. itaque eodem tempore equites Germani diſperſi vada fluminis quaerentes, partim demiſſioribus ripis flumen tranſnarunt; et legionarii, magnis arboribus exciſis, quae lon-

gitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinoque aggere injecto, flumen transierunt. quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent. sed id frustra: namque ex ea fuga pauci ad Regem refugerunt, penè omni reliqua multitudine interfecta. Caesar, re praeclarissime gesta, quum subitum adventum suum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad Regis castra pertendit. haec quum et opere magno vallata, et loci natura munita adverteret; confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret; lassos itinere ac proeliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit: itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. postero die castellum, quod Rex in proximo vico non longe a suis castris muniverat, brachiisque cum opere castrorum conjunxerat, vici obtinendi caussa; Caesar aggressus omnibus copiis, expugnat. non quòd id minori numero militum consequi, difficile factu putaret; sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra Regis oppugnaret. itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt; acerrimeque eminus proeliari coeperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: unâ, quam liberum accessum habere demonstravi; altera, quae mediocre intervallum inter castra et flumen Nilum habebat. maxima et electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quae facillimum aditum habebat: plurimum autem proficiebant hostes in repellendis vulnerandisque nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. diversis enim telis nostri figebantur; adversi, ex vallo castrorum; aversi, ex flumine; in quo multae naves, instructae funditoribus et sagittariis, nostros impugnabant. Caesar, quum videret milites acrius proeliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem: quumque animum adverteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quod et per se munitus esset; et studio partim pugnandi, partim spectandi, decucurrissent in eum locum in quo pugnabatur: cohortes illò circuire castra, et summum locum aggredi, jussit; hisque Carsulenum praefecit, et animi magnitudine, et rei militaris scientiâ, virum praestantem. quò ut ventum est; paucis defendentibus munitionem, nostris contrà militibus acerrime pugnantibus; diverso clamore et proelio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes castrorum discurrere coeperunt. quorum perturbatione, nostrorum animi adeò sunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus par-

tibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent; ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim se de vallo praecipitaverunt in eam partem, quae flumini erat adjuncta. horum primis in ipsa fossa munitionis magna ruina oppressis, caeteri faciliorem fugam habuerunt. constat fugisse ex castris Regem ipsum; receptumque in navem; et, multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio, periisse. Re felicissime celerrimeque gesta; Caesar, magnae victoriae fiducia, proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte oppidi victor introiit, quae praesidio hostium tenebatur. neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo proelio audito, nihil jam de bello essent cogitaturi. dignum adveniens fructum virtutis et animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibusque suis relictis; veste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueverunt; sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti; advenienti Caesari occurrerunt, seque ei dediderunt. Caesar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum; qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse laetabantur. Caesar, Aegypto atque Alexandria potitus, reges constituit, quos Ptolemaeus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum ne mutarentur. nam, majore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum; majorique ex duabus filiis Cleopatrae, quae manserat in fide praesidiisque ejus. minorem Arsinoën, cujus nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, prius quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. legione veterana VI secum deducta, caeteras ibi relinquit; quo firmius esset eorum regum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quòd fideliter permanserant in Caesaris amicitia; neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, praesidiis eos nostris esse tutos; et hos, si essent ingrati, posse iisdem praesidiis coërceri. sic rebus omnibus confectis et collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam. Dum haec in Aegypto geruntur; rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Caesar Asiam finitimasque provincias administran-

dat transdiderat, venit; oratum, ‘ ne Armeniam minorem, regnum suum; ‘ neve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur ‘ a Pharnace. quo malo nisi liberarentur; imperata sibi facere, pecuniamque ‘ promissam Caesari non posse se persolvere.’ Domitius, non tantum ad explicandos sumptus rei militaris quum pecuniam necessariam esse judicaret; sed etiam turpe populo Romano, et Caesari victori, sibique infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari; nuncios confestim ad Pharnacem misit, ‘ Armenia Cappadociaque decederet; neve ‘ occupatione belli civilis, populi Romani jus majestatemque tentaret.’ hanc denunciationem quum majorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, unam ex tribus, tricesimam sextam, secum ducit; II in Aegyptum ad Caesarem mittit, litteris ejus evocatas; quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quòd itinere terrestri per Syriam erat missa. adjungit Cn. Domitius legioni XXXVI duas a Deiotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat; equitesque centum: totidemque ab Ariobarzane sumit. mittit P. Sextium ad C. Plaetorium quaestorem, ut legionem adduceret, quae ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quinctumque Patisium in Ciliciam, ad auxilia accersenda. quae copiae celeriter omnes, jussu Domitii, Comana convenerunt. Interim legati a Pharnace responsa referunt; ‘ Cappadocia se decessisse; Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine jure obtinere deberet: denique ejus regni causa integra ‘ Caesari servaretur; paratum enim se facere, quod is statuisset.’ Cn. Domitius, quum animadverteret eum Cappadocia decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate; quòd facilius Armeniam defendere posset subjectam suo regno, quàm Cappadociam longius remotam; quódque omnes III legiones adducturum Domitium putasset, ex quibus cum II ad Caesarem missas audisset, audacius in Armenia substitisset: perseverare coepit, ut ‘ eo quoque ‘ regno decederet; neque enim aliud jus esse Cappadociae atque Armeniae; ‘ nec juste eum postulare, ut in Caesaris adventum res integra differretur; id ‘ enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset.’ his responsis datis; cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam; locisque superioribus iter facere instituit. nam ex Ponto a Comanis jugum editum silvestre est, pertinens in Armeniam minorem; quo Cappadocia finitur ab Armenia, cujus itineris has esse certas opportunitates; quòd, in locis superioribus, nul-

lus impetus repentinus accidere hostium poterat; et quòd Cappadocia his jugis subjecta, magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit; quae de pace agerent, regiaque munera Domitio ferrent. ea constanter omnia aspernabatur; 'nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi Romani et reg-'na sociorum recuperare,' legatis respondebat. magnis et continuis itineribus confectis, quum adventaret ad Nicopolim; quod oppidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab oppido remotis; castra posuit, longe a Nicopoli circiter millia passuum VII. quibus ex castris quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque penè dispositi equites: magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari jussit, paganosque et oppidanos in iis locis obversari: ut si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris et pecora et homines animadverteret versari, tanquam amicorum adventu: sin verò, ut in hostium fines, veniret; praeda diripienda milites dissiparentur, dispersique caederentur. Haec quum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium; quum hôc ipso crederet eum facilius decipi posse. at contra spes pacis, Domitio in iisdem castris morandi attulit causam. ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus ne cognoscerentur insidiae, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit: quae dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto; in fronte enim, simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis; eadem ratione haec media collocabantur acie, duobus dextra sinistraque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructa. Proxima nocte Pharnaces; interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant; cognoscit Caesarem magno in periculo versari, flagitareque a Domitio, ut quamprimum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. qua cognita re, Pharnaces victoriae loco ducebat, si trahere tempus posset; quum discedendum celeriter Domitio putaret. itaque ab oppido, quà facillimum accessum et aequissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas II directas, non ita magno medio intervallo relicto, IV pedum altitudinis, in eum locum deduxit,

quo longius conſtituerat ſuam non producere aciem. inter has foſſas aciem ſemper inſtruebat; equitatum autem ab lateribus omnem, extra foſſam, collocabat; qui neque aliter utilis eſſe poterat, et multum numero anteibat noſtrum equitatum. Domitius autem; quum Caeſaris magis periculo, quam ſuo, commoveretur; neque ſe tuto diſceſſurum arbitraretur, ſi conditiones, quas rejecerat, rurſus appeteret, aut ſine cauſſa diſcederet; ex propinquis caſtris in aciem exercitum eduxit. XXXVI legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in ſiniſtro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit; quibus tamen anguſtiſſimum frontis reliquit intervallum; reliquis cohortibus in ſubſidiis collocatis. ſic utrimque acie inſtructa, proceſſum eſt ad dimicandum. ſigno ſub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter varieque pugnatur: nam XXXVI legio, quum extra foſſam in equitatum Regis impetum feciſſet, adeo ſecundum proelium fecit, ut moenibus oppidi ſuccederet, foſſamque tranſiret, averſoſque hoſtes aggrederetur. at Pontica ex altera parte legio, quum paullulum averſa hoſtibus ceſſiſſet; foſſam autem circuire acies ſecundò conata eſſet, ut aperto latere aggrederetur hoſtem; in ipſo tranſitu foſſae, confixa et oppreſſa eſt. Deiotari vero legiones vix impetum ſuſtinuerunt. ita victrices Regis copiae, cornu ſuo dextero, mediaque acie, converterunt ſe ad XXXVI legionem. quae tamen fortiter vincentium impetum ſuſtinuit, magnis copiis hoſtium circumdata; praeſentiſſimoque animo pugnans in orbem ſe recepit ad radices montium; quò Pharnaces inſequi, propter iniquitatem loci, nolnit. ita, Pontica legione penè tota amiſſa, magna parte Deiotari militum interfecta; XXXVI legio in loca ſe ſuperiora contulit, non amplius CCL. deſideratis. ceciderunt eo proelio ſplendidi ac illuſtres viri nonnulli, equites Romani. quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitûs diſſipati collegit; itineribuſque tutis, per Cappadociam ſe in Aſiam recepit. Pharnaces, rebus ſecundis elatus; quum de Caeſare ea, quae optabat, ſperaret; Pontum omnibus copiis occupavit. ibique et victor, et rex crudeliſſimus, quum ſibi fortunam paternam feliciore eventu deſtinaret, multa oppida expugnavit; bona civium Romanorum, Ponticorumque diripuit; ſupplicia conſtituit in eos, qui aliquam formae atque aetatis commendationem habebant, ea quae morte eſſent miſeriora: Pontumque, nullo defendente, paternum regnum ſe recepiſſe glorians, obtinebat. Sub idem tempus, in Illyrico eſt incommodum acceptum. quae provincia ſuperioribus menſibus retenta, non tantum ſine ignominia, ſed etiam

cum laude, erat. namque eò missus aestate cum II legionibus Q. Cornificius, Caesaris quaestor pro praetore; quanquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos, et finitimo bello ac dissensionibus vastata et confecta; tamen prudentiâ ac diligentiâ suâ, quòd magnam curam suscipiebat ne quò temere progrederetur, et recepit et defendit. namque et castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas et bellum inferendum, expugnavit; eâque praedâ milites donavit: quae etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciae desperatione erat grata, praesertim virtute parta. et quum Octavius ex fuga Pharsalici proelii, magna classe in illum se sinum contulisset; paucis navibus Iadertinorum, quorum semper in Rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus; ut vel classe dimicare posset, adjunctis captivis navibus sociorum. et quum diversissima parte orbis terrarum, Cn. Pompeium victor Caesar sequeretur; complureſque adversarios in Illyricum, propter Macedoniae propinquitatem, se, reliquiis ex fuga collectis, contulisse audiret; litteras ad Gabinium mittit, uti ' cum legionibus tironum, ' quae nuper erant conscriptae, proficisceretur in Illyricum; conjunctisque ' copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciae inferretur, depel- ' leret; sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones ' adduceret; omnem enim illam partem regionemque, vivo Cn. Pompeio, ' bellum instauraturam esse' credebat. Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni ac difficili: sive copiosiorem provinciam existimans; sive multum fortunae victoris Caesaris tribuens; sive virtute et scientia sua confisus, qua saepe in bellis periclitatus magnas res et secundas ductu ausuque suo gesserat: neque provinciae facultatibus sublevabatur, quae partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. ita, quum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella aut oppida expugnare cogeretur; crebra incommoda accipiebat: adeoque est a barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. quo proelio duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus XXXVIII, tribunis IV; cum reliquis copiis Salonam se recepit: summaque ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo periit. cujus et infelicitas vivi, et subita

mors, in magnam ſpem Octavium adduxit provinciae potiundae: quem tamen diutius in rebus ſecundis, et fortuna, quae plurimum in bellis poteſt, diligentiaque Cornificii, et virtus Vatinii verſari paſſa non eſt. Vatinius, Brundiſii quum eſſet; cognitis rebus, quae geſtae erant in Illyrico; quum crebris litteris Cornificii, ad auxilium provinciae ferendum evocaretur; et M. Octavium audiret cum barbaris foedera percuſſiſſe, compluribuſque locis noſtrorum militum oppugnare praeſidia, partim claſſe per ſe, partim pedeſtribus copiis per barbaros: etſi gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum ſequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturae, difficultateſque hiemis et ſubitae praeparationis. nam, quum ipſe paucas in portu naves longas haberet; litteras in Achaiam ad Q. Kalenum miſit, uti ſibi claſſem mitteret. quod quum tardius fieret, quam periculum noſtrorum flagitabat, qui ſuſtinere impetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat ſatis magnus, magnitudine quanquam non ſatis juſta ad proeliandum, roſtra impoſuit. his adjunctis navibus longis, et numero claſſis auctо; militibus veteranis impoſitis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero aegrotum relicti erant Brundiſii, quum exercitus in Graeciam tranſportaretur; profectus eſt in Illyricum. maritimaſque nonnullas civitates, quae defecerant Octavioque ſe tranſdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in ſuo conſilio praetervehebatur: nec ſibi ullius rei moram neceſſitatemque injungebat, quin, quam celerrime poſſet, ipſum Octavium perſequeretur. hunc, oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi noſtrum erat praeſidium; adventu ſuo diſcedere ab oppugnatione coëgit, praeſidiumque noſtrum recepit. Octavius, quum Vatinium claſſem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognoviſſet; confiſus ſua claſſe, ſubſtitit ad inſulam Tauridem. qua regione Vatinius inſequens navigabat; non quòd Octavium ibi reſtitiſſe ſciret, ſed quòd eum longius progreſſum inſequi decreverat. quum propius Tauridem acceſſiſſet; diſtenſis ſuis navibus, quòd et tempeſtas erat turbulenta, et nulla ſuſpicio hoſtis; repente adverſum ad ſe venientem navem, antennis ad medium malum demiſſis, inſtructam propugnatoribus animadvertit. quod ubi conſpexit, exſeriter vela ſubduci, demittique antennas jubet, et milites armari: et, vexillo ſublato, quo pugnandi dabat ſignum; quae primae naves ſubſequebuntur, idem ut facerent, ſignificabat. parabant ſe Vatiniani, repente oppreſſi: paruti deinceps Octaviani ex portu procedebant. inſtruitur utrimque acies: or-

dine disposita magis, Octaviana: paratior militum animis, Vatiniana. Vatinius, quum animadverteret neque navium se magnitudine, neque numero parem esse futurae dimicationi; fortunae rem committere malnit. itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. celerrime fortissimeque contrà illo remigante, naves adversae rostris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. committitur acriter reliquis locis proelium, concurriturque ad duces maxime: nam quum suo quisque auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari proelium factum est: quantoque conjunctis magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant; et, dimicatione aequata, longe superiores virtute, rem feliciter gerebant. deprimitur ipsius Octavii quadriremis: multae praeterea capiuntur, aut rostris perforatae merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare praecipitantur. ipse Octavius se in scapham confert; in quam plures quum confugerent, depressa scapha, vulneratus, tamen adnatat ad suum myoparonem: eo receptus, quum proelium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. sequuntur hunc suae naves nonnullae, quas casus ab illo periculo vindicarat. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit; suisque omnibus incolumibus in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum processerat. capit ex eo proelio penterem I, triremes II, dicrotas VIII, complureſque remiges Octavianos: posteroque ibi die fuit, dum suas captivasque naves reficeret. post diem III, contendit in insulam Issam; quòd eo se recepisse ex fuga credebat Octavium. erat in ea regione nobilissimum oppidum, conjunctissimumque Octavio: quo ut pervenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt: comperitque ipsum Octavium, paucis parvisque navigiis, vento secundo, regionem Graeciae petisse; inde ut Siciliam, deinde Africam, caperet. ita brevi spatio re praeclarissime gestâ, provinciâ receptâ et Cornificio redditâ, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa; victor se Brundisium, incolumi exercitu et classe, recepit. Iis autem temporibus, quibus Caesar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, et Palaepharsali rem feliciter gerebat, Alexandriaeque cum periculo magno, tum etiam majore periculi fama dimicabat; Cassius Longinus, in Hispania propraetor provinciae ulterioris obtinendae caussa relictus; sive consuetudine naturae suae; sive odio, quod in illam provinciam susceperat quaestor, ex insidiis ibi

vulneratus; magnas odii ſui fecerat acceſſiones. quod vel ex conſcientia ſua, quum de ſe mutuo ſentire provinciam crederet; vel multis ſignis et teſtimoniis eorum, qui difficulter odia diſſimulabant, animadvertere poterat: et compenſare offenſionem provinciae, exercitûs amore cupiebat. itaque quum primùm in unum locum exercitum conduxit, H-S centenos militibus eſt pollicitus. nec multo poſt; quum in Luſitania Medobregam oppidum, montemque Herminium expugnaſſet, quo Medobregenſes confugerant; ibique Imperator eſſet appellatus; iterum H-S centenis milites donavit. multa praeterea et magna praemia ſingulis concedebat; quae ſpecioſum reddebant praeſentem exercitûs amorem; paullatim tamen et occulte militarem diſciplinam ſeveritatemque minuebant. Caſſius, legionibus in hiberna diſpoſitis, ad jus dicendum Cordubam ſe recepit; contractumque in eâ aes alienum, graviſſimis oneribus provinciae conſtituit exſolvere. et, (ut largitionis poſtulat conſuetudo,) per cauſſam liberalitatis ſpecioſam, plura largitori quaerebantur. pecuniae locupletibus imperabantur; quas Longinus ſibi expenſas ferri non tantum patiebatur, ſed etiam cogebat. in gregem locupletium, ſimultatum cauſſae tenues conjiciebantur. neque ullum genus quaeſtus, aut magni et evidentis, aut minimi et ſordidi, praetermittebatur; quo domus et tribunal imperatoris vacaret. nemo erat, qui modo aliquam jacturam facere poſſet, quin aut vadimonio teneretur, aut inter reos referretur. ita etiam magna ſollicitudo periculorum, ad jacturas et detrimenta rei familiaris adjungebatur. Quibus de cauſſis accidit, ut, quum Longinus imperator eadem faceret, quae fecerat quaeſtor; ſimilia rurſus de morte ejus provinciales conſilia inirent. horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus; qui, quum in illa ſocietate verſarentur rapinarum, nihilominus tamen oderant eum cujus nomine peccabant: ſibique, quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Caſſio aſſignabant. v legionem novam conſcribit; augetur odium et ex ipſo delectu, et ſumptu additae legionis. complentur equitum III millia; maximiſque ornantur impenſis: nec provinciae datur ulla requies. Interim litteras accepit a Caeſare, ut in Africam exercitum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiae perveniret; quod magna Cn. Pompeio Juba rex miſerat auxilia, majoraque miſſurus exiſtimabatur. quibus litteris acceptis, inſolenti voluptate efferebatur; quod ſibi novarum provinciarum, et fertiliſſimi regni tanta oblata eſſet facultas. itaque ipſe in Luſitaniam proficiſcitur, ad legiones accerſendas, auxiliaque

adducenda: certis hominibus dat negotium, ut frumentum naveſque c praepararentur, pecuniaeque deſcriberentur atque imperarentur; ne qua res, quum rediſſet, moraretur. reditus ejus fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut vigilantia, cupienti praeſertim aliquid, Caſſio deerat. Exercitu coacto in unum locum, caſtris ad Cordubam poſitis, pro concione militibus exponit, quas res Caeſaris juſſu gerere deberet: polliceturque iis, quum in Mauritaniam transjeciſſet, H-S centenos ſe daturum; v fore in Hiſpania legionem. ex concione ſe Cordubam recepit. eoque ipſo die, meridiana hora, quum in Baſilicam iret; quidam Minutius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quaſi aliquid ab eo poſtularet, ut miles, ei tranſdit: deinde poſt Racilium, (nam is latus Caſſii tegebat,) quaſi reſponſum ab eo peteret, celeriter dato loco quum ſe inſinuaſſet; ſiniſtra corripit eum, dextraque bis ferit pugione. clamore ſublato, fit a conjuratis impetus univerſis. Munatius Plancus proximum gladio transjicit lictorem. hoc interfecto, Q. Caſſium legatum vulnerat. ibi T. Vaſius et L. Mergilio, ſimili confidentia Plancum municipem ſuum adjuvant: erant enim omnes Italicenſes. ad ipſum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentemque levibus ſauciat plagis. concurritur ad Caſſium defendendum: ſemper enim berones compluresque evocatos cum telis ſecum habere conſueverat; a quibus caeteri intercluduntur, qui ad eadem faciendam ſubſequebantur: quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, et Manilius Tuſculus. Minutius inter ſaxa, quae jaciebant in itinere, fugiens opprimitur; et, relato domum Caſſio, ad eum deducitur. Racilius in proximam ſe domum familiaris ſui confert, dum certum cognoſceret confectuſne Caſſius eſſet. L. Laterenſis, quum id non dubitaret, accurrit laetus in caſtra; militibus vernaculis, et ſecundae legionis, quibus odio ſciebat praecipue Caſſium eſſe, gratulatur: tollitur a multitudine in tribunal: praetor appellatur. nemo enim aut in provincia natus, aut vernaculae legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis, (quo in numero erat II legio,) non cum omni provincia conſenſerat in odio Caſſii: (nam legiones XXX et XXI, paucis menſibus in Italia ſcriptas, Caeſar attribuerat Longino: v legio ibi nuper erat confecta.) interim nunciatur Laterenſi, vivere Caſſium. quo nuncio, dolore magis permotus quam animo perturbatus, reficit celeriter ſe, et ad Caſſium viſendum proficiſcitur. re cognita, XXX legio ſigna Cordubam infert, ad auxilium ferendum imperatori ſuo: facit hoc idem XXI: ſubſequitur has, v. quum II legiones reliquae eſſent in caſtris: Secundani, veriti ne ſoli

relinquerentur; atque ex eo, quid sensissent, indicaretur; secuti sunt factum superiorum. permansit in sententia legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscii caedis, jubet comprehendi: legionem v in castra remittit, cohortibus xxx retentis. indicio Minutii cognoscit, L. Racilium et L. Laterensem, et Annium Scapulam, maximae dignitatis et gratiae provincialem hominem, sibique tam familiarem quam Laterensem et Racilium, in eadem fuisse conjuratione: nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubeat. Minutium libertis transdit excruciandum: item Calpurnium Salvianum: qui profitetur indicium, conjuratorumque numerum auget; verè, ut quidam existimant; ut nonnulli queruntur, coactus. iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Cassius interfici jubet; exceptis iis, qui se pecuniâ redemerunt. nam palam H-S x, cum Calpurnio pacisceitur; et cum Q. Sextio, L. qui si maxime nocentes sunt multati; tamen periculum vitae dolorque vulnerum pecunia remissus, crudelitatem cum avaritia certasse significabat. Aliquot post diebus, litteras a Caesare missas accipit; quibus cognoscit Pompeium in acie victum, amissis copiis fugisse. qua re cognita, mistam dolori voluptatem capiebat. victoriae nuncius, laetitiam exprimebat: confectum bellum, licentiam temporum intercludebat. sic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. sanatis vulneribus, accersit omnes qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasque eas jubet referri. quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. quem autem Romanorum delectum instituit; quosque ex omnibus conventibus coloniisque conscriptos habebat; transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat. magnum hoc fuit vectigal; majus tamen creabat odium. his rebus confectis, totum exercitum lustrat: legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia, mittit ad Trajectum: ipse, classem quam parabat ut inspiceret, Hispalim accedit: ibique moratur; propterea quod edictum tota provincia proposuerat, ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. quae evocatio, vehementer omnes perturbavit. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum legionis vernaculae fuerat, nunciat famâ legionem xxx, quam Q. Cassius legatus simul ducebat; quum Ilurgim ad oppidum castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis qui signa tolli non patiebantur, discessisse; et ad II legionem contendisse, quae ad fretum alio itinere ducebatur. cognita re, noctu cum v cohortibus undevicesi-

manorum egreditur: mane pervenit. ibi cum diem, ut quid ageretur perſpiceret, moratus; Carmonam contendit. hic, quum legio XXX et XXI, et cohortes IV ex V legione, totuſque conveniſſet equitatus; audit IV cohortes a vernaculis oppreſſas ad Obuculam, cum his ad ſecundam perveniſſe legionem, omneſque ibi ſe conjunxiſſe; et T. Thorium Italicenſem, ducem delegiſſe. celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in poteſtate retineret; Q. Caſſium legatum, Hiſpalim mittit. paucis ei diebus affertur, conventum Cordubenſem ab eo defeciſſe; Marcellumque, aut voluntate aut neceſſitate adductum, (namque id varie nunciabatur,) conſentire cum Cordubenſibus: II cohortes legionis V, quae fuerant Cordubae in praeſidio, idem facere. Caſſius, his rebus incenſus, movet caſtra; et poſtero die Segoviam ad flumen Silicenſe venit. ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoſcit non ſuâ, ſed Caeſaris abſentis cauſsâ, ſibi fidiſſimos eſſe; nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Caeſari provincia reſtitueretur. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit. ac, ne diſſenſionis initium natum ſeditioſa militum ſuaque videretur natura; ſimul, ut contra Q. Caſſium, qui Caeſaris nomine majoribus viribus uti videbatur, aeque potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio ſe provinciam recuperare velle, palam dictitabat. et forſitan etiam hoc fecerit odio Caeſaris, et amore Pompeii; cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: ſed id qua mente commotus fecerit, conjecturâ ſciri non poteſt. certe hoc prae ſe Thorius ferebat. milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in ſcutis inſcriptum haberent. frequens legionibus conventus obviam prodit; neque tantum virorum, ſed etiam matrum familias ac praetextatorum. deprecaturque, ‘ ne hoſtili adventu Cordubam diriperent: nam ſe ‘ contra Caſſium ſentire cum omnibus; contra Caeſarem ne facere cogeren- ‘ tur, orare.’ Tantae multitudinis precibus et lacrimis, exercitus commotus; quum videret ad Caſſium perſequendum nihil opus eſſe Cn. Pompeii nomine et memoria; tamque omnibus Caeſarianis, quam Pompeianis, Longinum eſſe in odio; neque ſe conventum, neque M. Marcellum, contra Caeſaris cauſſam poſſe perducere: nomen Pompeii ex ſcutis detraxerunt; Marcellum, qui ſe Caeſaris cauſſam defenſurum profitebatur, ducem adſciverunt, praetoremque appellarunt; et ſibi conventum adjunxerunt; caſtraque ad Cordubam poſuerunt. Caſſius eo biduo circiter IV millia paſſuum a Corduba, citra flumen Baetim, in oppidi conſpectu, loco excelſo facit caſtra: lit-

teras ad regem Bogudem in Mauritaniam, et ad M. Lepidum proconſulem in Hiſpaniam citeriorem mittit, ‘ ſubſidio ſibi provinciaeque, Caeſaris cauſſa, ‘ quamprimum veniret.’ ipſe hoſtili modo Cordubenſium agros vaſtat, aedificia incendit. Cujus rei deformitate atque indignitate, legiones, quae Marcellum ſibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant; priuſque confligendi ſibi poteſtas fieret, quam cum tanta contumelia nobiliſſimae cariſſimaeque poſſeſſiones Cordubenſium in conſpectu ſuo rapinis, ferro, flammaque conſumerentur. Marcellus, quum confligere miſerrimum putaret; quod et victoris et victi detrimentum ad eundem Caeſarem eſſet redundaturum; neque ſuae poteſtatis eſſe; legiones Baetim tranſducit, atque aciem inſtruit. quum Caſſium contrà pro caſtris ſuis aciem inſtruxiſſe loco ſuperiore videret; cauſſa interpoſita, quòd is in aequum non deſcenderet, Marcellus militibus perſuadet, ut ſe in caſtra recipiant. itaque copias reducere coepit. Caſſius; quo bene valebat, Marcellumque infirmum eſſe ſciebat; aggreſſus equitatu legionarios ſe recipientes, complures noviſſimos in fluminis ripis interficit. quum hoc detrimento, quid tranſitus fluminis vitii difficultatiſque haberet, cognitum eſſet; Marcellus caſtra Baetim tranſfert. crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur, propter locorum difficultates. Erat copiis pedeſtribus multo firmior Marcellus; habebat enim veteranas legiones, multiſque proeliis expertas. Caſſius fidei magis, quam virtuti, legionum confidebat. itaque quum caſtra caſtris collata eſſent; et Marcellus locum idoneum caſtello cepiſſet, quo prohibere aquâ Caſſianos poſſet; Longinus, veritus ne genere quodam obſidionis clauderetur in regionibus alienis ſibique infeſtis, noctu ſilentio ex caſtris proficiſcitur; celerique itinere Uliam contendit, quod ſibi fidele eſſe oppidum credebat. ibi adeo conjuncta ponit moenibus caſtra, ut et loci natura, (namque Ulia in edito loco poſita eſt,) et ipſa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus eſſet. hunc Marcellus inſequitur, et quam proxime poteſt Uliam caſtra caſtris confert. locorumque cognita natura; quo maxime rem deducere volebat, neceſſitate eſt adductus; ut neque confligeret, (cujus ſi rei facultas eſſet, reſiſtere incitatis militibus non poterat;) neque vagari Caſſium latius pateretur, ne plures civitates ea paterentur quae paſſi erant Cordubenſes. caſtellis idoneis locis collocatis, operibuſque in circuitu oppidi continuatis, Uliam Caſſiumque munitionibus clauſit. quae priuſquam perficerentur, Longinus omnem ſuum equitatum emiſit: quem magno ſibi uſui fore

credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione et inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus, litteris Cassii acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adjungitque ei legionem quam secum adduxerat, complureſque cohortes auxiliarias Hispanorum. namque ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullae civitates rebus Cassii studebant, plures Marcello favebant. accedit cum copiis Bogud, ad exteriores Marcelli munitiones. pugnatur utrimque acriter crebroque; ut accidit, fortuna saepe ad utrumque transferente victoriam; nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore provincia, cum cohortibus legionariis XXXV, magnoque numero equitum et reliquorum auxiliorum, venit ea mente Uliam, ut, sine ullo studio, contentiones Cassii Marcellique componeret. huic venienti, sine dubitatione se credit atque offert Marcellus: Cassius contra suis se tenet praesidiis; sive eo quod plus sibi juris deberi, quam Marcello existimabat; sive eo quod, ne praeoccupatus animus Lepidi esset obsequio adversarii, verebatur. ponit ad Uliam castra Lepidus; neque habet a Marcello quidquam divisi. ne pugnetur, interdicit: ad eundum, Cassium invitat; fidemque suam in re omni interponit. quum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidve Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia; postulat, uti munitiones disjicerentur, sibique liber exitus daretur. non tantum induciis factis, sed prope jam constituta opera quum complanarent, custodiaeque munitionum essent deductae; auxilia Regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regiis castris, neque opinantibus omnibus, (si tamen in omnibus fuit Cassius, nam de hujus conscientia dubitabatur,) impetum fecerunt, complureſque ibi milites oppresserunt. quod nisi celeriter, indignatione et auxilio Lepidi, proelium esset diremptum; major calamitas esset accepta. Quum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore Marcelluſque Cordubam cum suis proficiscitur; Cassius Carmonam. sub idem tempus, Trebonius proconsul ad provinciam obtinendam venit. de cujus adventu ut cognovit Cassius; legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit; ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique, adverso tempore navigandi, naves conscendit: ut ipse praedicabat; ne se Trebonio et Lepido et Marcello committeret: ut amici ejus dictitabant; ne per eam provinciam minore cum dig-

ſtitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat: ut caeteri exiſtimabant; ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta, in poteſtatem cujuſquam veniret. progreſſus ſecundâ, ut hibernâ, tempeſtate: quum in Iberum flumen, noctis vitandae cauſſa, ſe contuliſſet; inde, paullo vehementiore tempeſtate, nihilo periculoſius ſe navigaturum credens, profectus; adverſis fluctibus occurrentibus oſtio fluminis; in ipſis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere poſſet, demerſa navi periit. Quum in Syriam Caeſar ex Aegypto veniſſet; atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognoſceret, litteriſque urbanis animadverteret, multa Romae male et inutiliter adminiſtrari, neque ullam partem Reipublicae ſatis commode geri; quod et, contentionibus tribunitiis, pernicioſae ſeditiones orirentur; et, ambitione atque indiligentia tribunorum militum et qui legionibus praeerant, multa contra morem conſuetudinemque militarem fierent, quae diſſolvendae diſciplinae ſeveritatiſque eſſent; eaque omnia flagitare adventum ſuum videret: tamen praeferendum exiſtimavit, quas in provincias regioneſque veniſſet, eas ita relinquere conſtitutas, ut domeſticis diſſenſionibus liberarentur, jura legeſque acciperent, et externorum hoſtium metum deponerent. haec in Syria, Cilicia, Aſia, celeriter ſe confecturum ſperabat; quod hae provinciae nullo bello premebantur. in Bithynia ac Ponto, plus oneris videbat impendere ſibi: non enim exceſſiſſe Ponto Pharnacem audierat, neque exceſſurum putabat; quum ſecundo proelio eſſet vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. commoratus ferè in omnibus civitatibus quae majore ſunt dignitate, praemia benemeritis et viritim et publice tribuit: de controverſiis veteribus cognoſcit ac ſtatuit: reges, tyrannos, dynaſtas provinciae, finitimoſque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impoſitis provinciae tuendae ac defendendae, dimittit et ſibi et populo Romano amiciſſimos. Paucis diebus in ea provincia conſumptis; Sex. Caeſarem, amicum et neceſſarium ſuum, legionibus Syriaeque praeficit; ipſe eadem claſſe, qua venerat, proficiſcitur in Ciliciam. cujus provinciae civitates omnes evocat Tarſum; quod oppidum fere totius Ciliciae nobiliſſimum fortiſſimumque eſt. ibi, rebus omnibus provinciae et finitimarum civitatum conſtitutis; cupiditate proficiſcendi ad bellum gerendum, non diutius moratur. magniſque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacae commoratus, venit Comana, vetuſtiſſimum et ſanctiſſimum in Cappadocia Bellonae templum; quod tanta religione coli-

tur, ut sacerdos ejus deae, majestate, imperio, et potentia, secundus a rege consensu gentis illius habeatur. id homini nobilissimo Lycomedi Bithyno adjudicavit; qui, regio Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum mutationemque generis, jure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. fratrem autem Ariobarzanis Ariaraten, quum bene meritus uterque eorum de Republica esset; ne aut regni hereditas Ariaraten sollicitaret, aut heres regni terreret; Ariobarzani attribuit, qui sub ejus imperio ac ditione esset. ipse, iter coeptum simili velocitate conficere coepit. Quum propius Pontum finesque Gallograeciae accessisset; Deiotarus, tetrarches Gallograeciae tunc quidem penè totius, (quod ei neque legibus neque moribus concessum esse, caeteri tetrarchae contendebant,) sine dubio autem rex Armeniae minoris ab Senatu appellatus; depositis regiis insignibus; neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu, supplex ad Caesarem venit; oratum, ‘ ut sibi ignosceret, quòd in ea ‘ parte positus terrarum, quae nulla praesidia Caesaris habuisset, exercitibus ‘ imperiisque in Cn. Pompeii castris fuisset: neque enim se judicem debuisse ‘ esse controversiarum populi Romani, sed parere praesentibus imperiis.’ contra quem Caesar, quum ‘ plurima sua’ commemorasset ‘ officia, quae consul ei decretis publicis tribuisset; quumque defectionem ejus, nullam posse ‘ excusationem imprudentiae recipere’ coarguisset; ‘ quòd homo tantae prudentiae ac diligentiae scire potuisset, quis Urbem Italiamque teneret; ubi ‘ Senatus populusque Romanus, ubi Respublica esset; quis deinde post L. ‘ Lentulum, C. Marcellum, consul esset: tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiae, dignitati aetatique hominis, precibus eorum qui frequentes concucurrissent hospites atque amici Deiotari ad deprecandum; de controversiis tetrarcharum postea ‘ se cogniturum esse,’ dixit: regium vestitum ei restituit. legionem autem, quam, ex genere civium suorum, Deiotarus armatura disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem, ad bellum gerendum adducere jussit. Quum in Pontum venisset, copiasque omnes in unum locum coëgisset; quae numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant: (excepta enim legione VI, quam secum adduxerat Alexandriâ veteranam, multis laboribus periculisque functam, multisque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeo diminutam, ut minus mille hominum in ea esset; reliquae erant III legiones; una, Deiotari; duae, quae

in eo proelio, quod Cn. Domitium feciſſe cum Pharnace ſcripſimus, fuerant:) legati a Pharnace miſſi, Caeſarem adeunt; atque in primis deprecantur, ‘ ne ejus adventus hoſtilis eſſet; facturum enim omnia Pharnacen, quae ‘ imperata eſſent.’ maximeque commemorabant, ‘ nulla Pharnacen auxilia ‘ contra Caeſarem Pompeio dare voluiſſe; quum Deiotarus, qui dediſſet, tamen ei ſatisfeciſſet.’ Caeſar reſpondit, ‘ ſe fore aequiſſimum Pharnaci, ſi, ‘ quae polliceretur, repraeſentaturus eſſet.’ monuit autem, ut ſolebat, mitibus verbis legatos; ‘ ne aut Deiotarum ſibi objicerent; aut nimis eo gloriarentur beneficio, quòd auxilia Pompeio non miſiſſent. nam ſe neque libentius facere quidquam, quam ſupplicibus ignoſcere; neque provinciarum ‘ publicas injurias condonare iis poſſe, qui fuiſſent in ſe officioſi. id ipſum, ‘ quod commemoraſſent, officium utilius Pharnaci fuiſſe, qui providiſſet ne ‘ vinceretur; quam ſibi, cui Dii immortales victoriam tribuiſſent. itaque ſe ‘ magnas et graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati eſſent, quoniam in integrum reſtituere non poſſet, concedere Pharnaci: nam ‘ neque interfectis amiſſam vitam, neque exſectis virilitatem reſtituere poſſe; quod quidem ſupplicium gravius morte cives Romani ſubiſſent. Ponto ‘ verò decederet confeſtim; familiaſque publicanorum remitteret; caeteraque reſtitueret ſociis civibuſque Romanis, quae penes eum eſſent. ſi feciſſet; jam tunc ſibi mitteret munera ac dona, quae bene rebus geſtis imperatores ab amicis accipere conſueſſent:’ miſerat enim Pharnaces coronam auream. his reſponſis datis, legatos remiſit. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; quum feſtinantem ac properantem Caeſarem ſperaret libentius etiam crediturum ſuis promiſſis quam res pateretur, quo celerius honeſtiuſque ad res magis neceſſarias proficiſceretur; (nemini enim erat ignotum, plurimis de cauſſis ad urbem Caeſarem revocari:) lentius agere, decedendi diem poſtulare longiorem, pactiones interponere, in ſummâ fruſtrari coepit. Caeſar, cognita calliditate hominis; quod aliis temporibus naturâ facere conſueverat, tunc neceſſitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum conſereret. Ziela eſt oppidum in Ponto, poſitu ipſo, ut in plano loco, ſatis munitum: tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelſiore undique faſtigio ſuſtinet murum. circumpoſiti ſunt huic oppido magni multique interciſi vallibus colles: quorum editiſſimus unus; qui propter victoriam Mithridatis, et infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitûs noſtri, ſuperioribus locis atque itineribus penè conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multo longius millibus paſſuum III abeſt ab Zie-

la; hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copiis suis omnibus occupavit. Caesar, quum ab hoste millia passuum v castra posuisset; videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras, si modò ea loca hostes priores non cepissent, quae multo erant propiora Regis castris; aggerem comportari jubet intra munitiones. quo celeriter collato; proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum proelium adversus Triarium fecerat. huc omnem comportari aggerem e castris, servitiaque quae agerent jussit; ne quis ab opere miles discederet, quum spatio non amplius mille passuum intercisa vallis castra hostium divideret ab opere incepto Caesaris castrorum. Pharnaces, quum id repente prima luce animadvertisset; copias suas omnes pro castris instruxit. quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis pervulgata militari, credebat instrui Caesar; vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur; vel ad ostentationem regiae fiduciae, ne munitione magis quam manu defendere locum Pharnaces videretur. itaque deterritus non est, quo minus, prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitûs opus faceret. at Pharnaces, impulsus sive loci felicitate: sive auspiciis et religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus: sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta; quum, more operis quotidiani, magnam illam servorum multitudinem, quae aggerem portabat, militum esse credidisset: sive etiam veterani fiducia exercitûs sui, quem [cum legione] XXII in acie conflixisse et vicisse legati ejus gloriabantur: simul contemptu exercitûs nostri, quem pulsum a se, Domitio duce, sciebat: inito consilio dimicandi, descendere praerupta valle coepit. cujus aliquandiu Caesar irridebat inanem ostentationem, et eo loco militum coarctationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset; quum interim Pharnaces eodem gradu, quo praeruptam descenderat in vallem, adscendere adversus arduum collem instructis copiis coepit. Caesar, incredibili ejus vel temeritate vel fiducia motus; neque opinans, imparatusque oppressus; eodem tempore, milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legiones opponit, aciem instruit. cujus rei subita trepidatio, magnum terrorem attulit nostris. nondum ordinibus instructis, falcatae regiae quadrigae permistos milites perturbant; quae tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. insequitur has, acies hostium; et, clamore sublato, confligitur; multum adjuvante natura loci, plurimum

Deorum immortalium benignitate; qui, quum omnibus caſibus belli interſunt, tum praecipue eis, quibus nihil ratione potuit adminiſtrari. Magno atque acri cominus proelio facto; a dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata, initium victoriae natum eſt. ab ea parte quum in proclive detruderentur hoſtes; multo tardius, ſed tamen iiſdem Diis adjuvantibus, ſiniſtro cornu, mediaque acie, totae profligantur copiae Regis: quae quam facile ſubierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulſae premebantur loci iniquitate. itaque multis militibus partim interfectis, partim ſuorum ruina oppreſſis; qui velocitate effugere poterant, armis projectis, vallem tranſgreſſi, nihil ex loco ſuperiore inermes proficere poterant. at noſtri victoria elati, ſubire iniquum locum, munitioneſque aggredi non dubitarunt. defendentibus autem iis cohortibus caſtra, quas Pharnaces praeſidio reliquerat; celeriter caſtris hoſtium ſunt potiti. interfecta multitudine aut capta ſuorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: cui niſi caſtrorum oppugnatio facultatem attuliſſet liberius profugiendi, vivus in Caeſaris poteſtatem adductus eſſet. Tali victoria, toties victor Caeſar incredibili eſt laetitia affectus; quòd maximum bellum tanta celeritate confecerat. eratque ſubiti periculi recordatione laetior, quòd victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, praeda omni regia militibus condonata, poſtero die cum expeditis equitibus ipſe proficiſcitur: legionem VI decedere ad praemia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Deiotari, domum remittit: II legiones cum Caelio Vinciano in Ponto relinquit. Ita per Gallograeciam Bithyniamque in Aſiam iter facit: omniumque earum provinciarum de controverſiis cognoſcit et ſtatuit: jura in tetrarchas, reges, civitates diſtribuit. Mithridaten Pergamenum, a quo rem feliciter celeriterque geſtam in Aegypto ſupra ſcripſimus, regio genere ortum, diſciplinis etiam regiis educatum, (nam eum Mithridates rex Aſiae totius, propter nobilitatem Pergamo parvulum ſecum aſportaverat in caſtra, multoſque tenuerat annos,) regem Boſphori conſtituit, quod ſub imperio Pharnacis fuerat; provinciaſque populi Romani a barbaris atque inimicis regibus, interpoſito amiciſſimo rege, munivit. eidem tetrarchiam [legibus] Gallograecorum, jure gentis et cognationis, adjudicavit; occupatam et poſſeſſam paucis ante annis a Deiotaro. neque tamen uſquam diutius moratus eſt, quam neceſſitas urbanarum ſeditionum pati videbatur. rebus feliciſſime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

A. HIRTII PANSAE

COMMENTARIORUM

DE

BELLO AFRICANO

LIBER UNUS.

A. HIRTII PANSAE

COMMENTARIORUM

DE

BELLO AFRICANO

LIBER UNUS.

CAESAR, itineribus justis confectis, nullo die intermisso, ad XIV Kal. Jan. in Lilybaeum pervenit: statimque ostendit, sese naves velle conscendere; quum non amplius legionem tironum haberet unam, equitesque vix DC. tabernaculum secundùm littus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. hoc eo consilio fecit, ne quid sibi morae quisquam fore speraret, et ut omnes in dies horasque parati essent. incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet: nihilo tamen minus in navibus remiges militesque continere, et nullam praetermittere occasionem profectionis; quum praesertim ab incolis ejus provinciae nunciarentur adversariorum copiae, equitatus infinitus, legiones regiae IV, levis armaturae magna vis, Scipionis legiones X, elephanti CXX, classesque esse complures; tamen non deterrebatur, animoque et spe confidebat. interim in dies, et naves longae adaugeri, et onerariae complures eodem concurrere, et legiones tironum convenire; in his veterana legio V, equitum ad II millia. Legionibus collectis VI, et equitum II millibus; ut quaeque prima legio venerat, in naves longas imponebatur; equites autem in onerarias. ita majorem partem navium antecedere jussit, et insulam petere Aponianam, quae non longe abest a Lilybaeo. ipse, parum commoratus, bona paucorum vendit publice: deinde Allieno praetori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus praecipit: et, de reliquo exercitu celeriter imponendo datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. VI Kal. Jan. et reliquas naves statim est consecutus. ita vento certo, celerique navigio vectus, post diem quartam cum longis paucis navi-

bus in conſpectum Africae venit: namque onerariae reliquae, praeter paucas, vento diſperſae atque errabundae, diverſa loca petierunt. Clupeam oluſſe praetervehitur; inde Neapolim. complura praeterea caſtella et oppida non longe a mari relinquit. Poſtquam Adrumetum acceſſit, ubi praeſidium erat adverſariorum, cui praerat C. Conſidius; et a Clupea ſecundùm oram maritimam, cum equitatu Adrumeti, Cn. Piſo cum Maurorum circiter III millibus apparuit; ibi paullisper Caeſar ante portum commoratus, dum reliquae naves convenirent, exponit exercitum; cujus numerus in praeſentia fuit peditum III millia, equitum CL: caſtriſque ante oppidum poſitis, ſine injuria cujuſquam conſedit; cohibetque omnes a praeda. oppidani interim muros armatis complent; ante portam frequentes conſidunt, ad ſe defendendum: quorum numerus II legionum intus erat. Caeſar circum oppidum vectus, natura loci perſpecta, redit in caſtra. non nemo culpae ejus imprudentiaeque aſſignabat, quod neque certum locum gubernatoribus praefectiſque, quem peterent, praeceperat; neque, ut mos ipſius conſuetudoque ſuperioribus temporibus fuerat, tabellas ſignatas dederat, ut, in tempore iis perlectis, locum certum peterent univerſi. quod minime Caeſarem fefellerat: namque nullum portum terrae Africae, quo claſſes decurrerent, pro certo tutum ab hoſtium praeſidio fore ſuſpicabatur; ſed fortuitu oblatam occaſionem egreſſus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit a Caeſare, ut ſibi daret facultatem cum Conſidio agendi, ſi poſſet aliqua ratione perduci ad ſanitatem. itaque data facultate litteras conſcribit, et eas captivo dat perferendas in oppidum ad Conſidium. quò ſimul atque captivus perveniſſet; litteraſque, ut erat mandatum, Conſidio porrigere coepiſſet; prius quam acciperet ille, 'unde,' inquit, 'iſtas?' tum captivus, 'Imperatore a Caeſare.' tunc Conſidius, 'unus 'eſt,' inquit, 'Scipio Imperator, hoc tempore, populi Romani?' deinde in conſpectu ſuo captivum ſtatim interfici jubet: litteraſque nondum perlectas, ſicut erant ſignatae, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Poſtquam, una nocte et die ad oppidum conſumpta, neque reſponſum ullum a Conſidio dabatur; neque ei reliquae copiae ſuccurrebant; neque equitatu abundabat; et ad oppidum oppugnandum non ſatis copiarum habebat, et eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; et oppidi egregia munitio, difficiliſque ad oppugnandum erat acceſſus; et nunciabantur auxilia magna equitatûs oppidanis ſuppetias venire: non eſt viſa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in ea re Caeſar eſſet occupa-

tus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret. itaque castra quum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo; atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Juba ad stipendium accipiendum: castraque, unde Caesar egressus iter facere coeperat, occupant: et ejus agmen extremum insequi coeperunt. quae res quum animadversa esset, subito legionarii consistunt; et equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. accidit res incredibilis, ut equites minus xxx Galli, Maurorum equitum II millia loco pellerent, urgerentque in oppidum. postquam repulsi et conjecti erant intra munitiones, Caesar iter constitutum ire contendit. quod quum saepius facerent; et modò insequerentur, modò rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, et parte equitatus; iter leniter cum reliquis facere coepit. ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidae. interim in itinere ex oppidis et castellis legationes venire; polliceri frumentum; paratosque esse, quae imperasset, facere. itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam, Kalendis Januar. Inde movit, et pervenit ad oppidum Leptin, liberam civitatem et immunem. legati ex oppido veniunt obviam; 'libenter se omnia facturos, quae vellet,' pollicentur. itaque centurionibus ad portas oppidi et custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolae; non longe ab oppido secundùm littus facit castra. eodem naves onerariae, et longae nonnullae, casu advenerunt; reliquae, ut est ei nunciatum, incertae locorum, Uticam versus petere visae sunt. interim Caesar a mari non digredi, neque mediterranea petere, propter navium errorem; equitatumque in navibus omnem contineri, (ut arbitror, ne agri vastarentur:) aquamque in naves jubet comportari. remiges interim, qui aquatum e navibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Caesarianis, adorti, multos jaculis convulneraverunt; nonnullos interfecerunt. latent enim in insidijs cum equis inter convalles, et subito exiliunt; non ut in campo cominus depugnent. Caesar interim in Sardiniam nuncios cum litteris, et in reliquas provincias finitimas dimisit; ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque litteras legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim navibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. interim cum x navibus longis, ad reliquas naves onerarias conquirendas quae deerrassent, et simul mare

tuendum ab hoſtibus, jubet proficiſci. item C. Salluſtium Criſpum praetorem ad Cercinam inſulam verſus, quam adverſarii tenebant, cum parte navium ire jubet; quòd ibi magnum numerum frumenti eſſe audiebat. haec ita imperabat, itáque unicuique praecipiebat, ut, ſi fieri poſſet, ne locum ullum excuſatio haberet, nec moram tergiverſatio. ipſe interea ex perfugis et incolis cognitis conditionibus Scipionis, et qui cum eo contra ſe bellum gerebant; miſerari, (regium enim equitatum in provinciâ Africâ Scipio alebat,) tantâ homines eſſe dementiâ, ut mallent regis eſſe vectigales, quam cum civibus in patria in ſuis fortunis eſſe incolumes. Caeſar ad III Non. Jan. caſtra movet; Leptique VI cohortium praeſidio cum Saſerna relicto, ipſe rurſus, unde pridie venerat, Ruſpinam cum reliquis copiis convertit. ibique ſarcinis exercitûs relictis, ipſe cum expedita manu proficiſcitur circum villas frumentatum; oppidaniſque imperat, ut plauſtra jumentaque omnia ſequantur: itaque magno frumenti invento numero, Ruſpinam redit. hoc eum iccirco exiſtimo feciſſe, ne maritima oppida poſt ſe vacua relinqueret; praeſidioque firmata, ad claſſem receptacula muniret. Itaque, ibi relicto P. Saſerna, fratre ejus quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione; jubet comportari ligna in oppidum quamplurima. ipſe, cum cohortibus VII, quae ex veteranis legionibus in claſſe cum Sulpicio et Vatinio rem geſſerant, ex oppido Ruſpina egreſſus, proficiſcitur ad portum, qui abeſt ab oppido millia paſſuum II; ibique claſſem ſub veſperum cum ea copia conſcendit, omnibus in exercitu inſciis et requirentibus Imperatoris conſilium. qui magno metu ac triſtitia ſollicitabantur: parva enim cum copia, et eâ tironum, neque omni expoſita, in Africa contra magnas copias, et inſidioſae nationis, equitatumque innumerabilem, ſe expoſitos videbant: neque quidquam ſolatii in praeſentia, neque auxilium in ſuorum conſilio animadvertebant; niſi in ipſius Imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate: animum enim altum et erectum prae ſe gerebat. huic acquieſcebant homines, et in ejus ſcientia et conſilio omnia ſibi proclivia omnes fore ſperabant. Caeſar, in navibus una nocte conſumpta, jam coelo albente quum proficiſci conaretur, ſubito navium pars, de qua timebat, ex errore, eòdem conferebatur. hac re cognita, Caeſar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos advenientes milites exſpectare. itaque ſine mora navibus eis in portum receptis, et advectis militum equitumque copiis, rurſus ad oppidum Ruſpinam redit; atque ibi caſtris conſtitutis, ipſe cum cohor-

tibus expeditis XXX frumentatum est profectus. ex eo est cognitum Caesaris consilium: illum cum classe navibus onerariis, quae deerrassent, subsidio ire, clam hostibus, voluisse; ne casu imprudentes suae naves in classem adversariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in praesidiis relicti sui milites fuissent; ne illi, propter suorum paucitatem, et hostium multitudinem, metu deficerent. Interim, quum jam Caesar progressus esset a castris circiter millia passuum III; per speculatores et antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe a se visas. et hercle cum eo nuncio pulvis ingens conspici coeptus est. hac re cognita, Caesar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in praesentia non magnam; et sagittarios, quorum parvus e castris exierat numerus, accersi; atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. jamque, quum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galeari et ad pugnam parari. quorum omnino numerus fuit XXX cohortium, cum equitibus CD, et sagittariis ccc. Hostes interim, quorum dux erat Labienus, et duo Pacidii; aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: et inter eos, levis armaturae Numidas, et sagittarios pedites, interposuerant: et ita condensaverant, ut procul Caesariani pedestres copias arbitrarentur: et dextrum ac sinistrum cornu, magnis equitum copiis firmaverant. interim Caesar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem. sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu opponit: et ita praecipit, ut providerent ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur: existimabat enim secum pedestribus copiis, acie instructa, dimicaturum. Quum utrimque exspectatio fieret; neque Caesar se moveret; et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decernendum videret: subito adversariorum equitatus sese extendere, et in latitudinem promovere, collesque complecti, et Caesaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se, coeperunt. Caesariani equites, eorum multitudinem aegre sustinebant. acies interim mediae quum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidae levis armaturae cum equitibus procurrunt, et inter legionarios milites jacula conjiciunt. hic quum Caesariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus cursu renovato peditibus suis succurrerent. Caesar, novo genere pugnae oblato, quum animadverteret ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longius a

signis persequuntur, latere nudato, a proximis Numidis jaculis vulnerabantur; equites autem hostium, pilum militis cursu facile vitabant;) edicit per ordines, ne quis miles a signis IV pedes longius procederet. equitatus interim Labieni, suorum multitudine confisus, Caesaris paucitatem circumire conatur. equites Juliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paullatim cedere: hostes magis magisque instare. ita, puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Caesarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes conjecti pugnare cogebantur. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie; simul suos cohortari: nonnunquam legionarios Caesaris ita appellare; 'quid tu,' inquit, 'miles 'tiro, tam feroculus es? vos quoque iste verbis infatuavit? in magnum me-'hercule vos periculum impulit: misereor vestri.' tum miles; 'non sum,' 'inquit, tiro, Labiene; sed de legione X veteranus.' tum Labienus; 'non 'agnosco,' inquit, 'signa Decumanorum.' tum miles, 'jam me, quis sim, 'intelliges.' simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset; atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit; et ait; 'Labiene, Decumanum militem, qui 'te petit, scito esse.' omnium tamen animi in terrorem conjecti, et maxime tironum. circumspicere enim Caesarem; neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare. Caesar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi; alternis conversis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit; et unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus cum peditatu, telis conjectis in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. idem altera pars equitum peditumque Caesaris facit. his rebus gestis, et procul hostibus repulsis convulneratisque; ad sua praesidia sese, sic, ut erat instructus, recipere coepit. Interim M. Petreius et Cn. Piso, cum equitibus Numidis MC electis, peditatuque ejusdem generis satis grandi, ex itinere rectà subsidio suis occurrunt. at hostes, suis ex terrore firmatis, rursusque renovatis animis; legionarios, conversis equitibus, se recipientes, novissimos adoriri; et impedire coeperunt, quo minus se in castra reciperent. hac re animadversa, Caesar jubet signa converti, et medio campo redintegrari proelium. quum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec cominus ad manus rediretur; Caesarisque equites jumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defati-

gata, ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent; dicique pars exigua jam reliqua esset: cohortibus equitibusque circumdatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. itaque signo dato, quum jam hostes languide negligenterque tela mitterent, subito immittit cohortes turmasque suorum; atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsis post collemque dejectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita, ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones: itemque adversarii malè accepti, tum demum se ad sua praesidia contulerunt. Interim ea re gesta, et proelio dirempto; ex adversariis perfugae plures ex omni hominum genere, et praeterea intercepti hostium complures equites peditesque. ex quibus cognitum est hostium consilium; eos hac mente et conatu venisse, ut, novo atque inusitato genere proelii, tirones legionariique pauci perturbati, Curionis exemplo, ab equitatu circumventi opprimerentur: et ita Labienum dixisse pro concione; 'tantam sese multitudinem auxiliorum adversa-'riis subministraturum, ut etiam caedendo in ipsa victoria fatigati vincerentur, atque a suis superarentur.' quippe qui in illorum sibi confideret multitudine: primum, quòd audierat Romae legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire; deinde, quòd triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles jam sibi effecisset; maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum, levisque armaturae. praeterea ex fuga proelioque Pompeiano, quos secum a Brundisio transportaverat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hibridis libertinis servisque conscripserat; armaverat, equoque fraenato uti condocuerat. praeterea regia auxilia, elephanti CXX, equitatusque innumerabilis: deinde legiones, conscriptae ex cujusquemodi generis amplius XII millibus. hâc spe atque eâ audaciâ inflammatus Labienus; cum equitibus Gallis Germanisque MDC, Numidarum sine fraenis VIII millibus, praeterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MC, peditum ac levis armaturae quater tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxotisque compluribus: his copiis, pridie Non. Jan. post diem III, quam Africam attigit, in campis planissimis purissimisque, ab horâ diei quintâ usque ad solis occasum est decertatum. in eo proelio Petreius graviter ictus ex acie recessit. Caesar interim castra munire diligentiùs, praesidia firmare majoribus copiis, vallumque ab oppido Ruspinâ usque ad mare deducere, et a castris alterum eodem; quò tutius ultro citroque commeare, auxiliaque sine periculo sibi suc-

currere possent: tela tormentaque ex navibus in castra comportare; remigum partem ex classe, Gallorum Rhodiorumque, epibatarumque, armare et in castra evocare; uti, si posset, eadem ratione, quâ advertacii, levis armatura interjecta inter equites suos interponeretur. sagittariisque ex omnibus navibus, Itureis, Syriis, et cujusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias: (audiebat enim Scipionem post diem tertium ejus diei, quo proelium factum erat, appropinquare; copias suas cum Labieno et Petreio conjungere; cujus copiae, legionum VIII et equitum IV millium, esse nunciabantur.) officinas ferrarias instruere, sagittasque, et tela uti fierent complura, curare; glandes fundere; fudes comparare; litteras in Siciliam nunciosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cujus inopia in Africa esset; praeterea ferrum plumbumque mitteretur. et animum etiam advertebat, frumento se in Africa nisi importatitio uti non posse: priore enim anno, propter adversariorum delectus, quòd stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: praeterea ex omni Africâ frumentum adversarios in pauca oppida et bene munita comportâsse, omnemque regionem Africae exinanisse frumento: oppida praeter pauca quae ipsi suis praesidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri; et eorum incolas intra sua praesidia coëgisse commigrare: agros desertos ac vastatos esse. Hac necessitate Caesar coactus, privatos ambiendo et blandè appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua praesidia congesserat; et eo parce utebatur. opera interim ipse quotidie circumire, et alternas cohortes in statione habere, propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plaustris deligatos Adrumetum deportari. naves interim Caesaris onerariae errabundae malè vagabantur, incertae locorum atque castrorum suorum; quas singulas scaphae adversariorum complures adortae, incenderant atque expugnaverant. hac re nunciatâ Caesari, classes circum insulas portusque disposuit; quo tutius commeatus supportari posset. M. Cato interim, qui Uticae praeerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assidueque objurgare non desistebat. 'tuus,' inquit, 'pater, istuc aetatis quum esset, et 'animadvertisset Rempublicam ab audacibus sceleratisque civibus oppressam, 'bonosque aut interfectos aut exilio multatos patriâ civitateque carere; glo'riâ et animi magnitudine elatus, privatus atque adolescentulus, paterni 'exercitûs reliquiis collectis, penè oppressam funditus et deletam Italiam, 'urbemque Romanam, in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam,

‘ Numidiam, Mauritaniam, mirabili celeritate armis recepit. quibus ex rebus
‘ sibi eam dignitatem, quae est per gentes clarissima notissimaque, conciliavit;
‘ adolescentulusque atque eques Romanus triumphavit. atque ille, non ita
‘ amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate partâ,
‘ neque tantis clientelis nominisque claritate praeditus, in Rempublicam est
‘ ingressus. tu contra, et patris nobilitate et dignitate, et per te ipse satis ani-
‘ mi magnitudine diligentiâque praeditus; nonne eniteris et proficiscéris ad
‘ paternas clientelas, auxilium tibi Reique publicae atque optimo cuique ef-
‘ flagitatum ?’ his verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus, cum na-
viculis cujusquemodi generis XXX, inibi paucis rostratis, profectus ab Uticâ
est in Mauritaniam; regnumque Bogudis est ingressus. expeditoque exerci-
tu; numero servorum, liberorum, II millium; cujus partem inermem, par-
tem armatam habuerat; ad oppidum Ascurum accedere coepit: in quo op-
pido praesidium fuit regium. Pompeio adveniente; oppidani, usque eò passi
propiùs eum accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret; sub-
ito eruptione facta, prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim na-
vesque compulerunt. ita re malè gestâ, Cn. Pompeius filius naves inde aver-
tit; neque postea littus attigit; classemque ad insulas Baleares versus conver-
tit. Scipio interim cum iis copiis, quas paullò antè demonstravimus, Uticae
grandi praesidio relicto, profectus, primùm Adrumeti castra ponit: deinde,
ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii et Labieni co-
piis se conjungit; atque unis castris factis, III millia passuum longe consi-
dunt. equitatus interim eorum, circum Caesaris munitiones vagari; atque
eos, qui pabulandi aut aquandi gratiâ extra vallum progressi essent, excipe-
re: ita omnes adversarios intra munitiones continere. qua re Caesariani gra-
vi annona sunt conflictati; ideo quòd nondum neque ab Sicilia, neque ab
Sardinia commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes
sine periculo vagari poterant; neque amplius millia passuum VI terrae Afri-
cae quoquoversus tenebant; pabulique inopia premebantur. qua necessitate
coacti, veterani milites equitesque, qui multa terrâ marique bella confeci-
sent, et periculis inopiaque tali saepe essent conflictati; alga a littore col-
lecta, et aqua dulci eluta, et ita jumentis esurientibus data, vitam eorum
producebant. Dum haec ita fierent; rex Juba, cognitis Caesaris difficultati-
bus copiarumque paucitate, non est visum dari spatium convalescendi, au-
gendarumque ejus opum. itaque comparatis equitum magnis peditumque co-

piis, ſubſidio ſuis, egreſſus e regno, ire contendit. P. Sitius interim et rex Bogud, conjunctis ſuis copiis, cognito regis Jubae egreſſu, propius ejus regnum copias ſuas admovere: Cirtamque oppidum ejus regni opulentiſſimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt; et praeterea duo oppida Getulorum. quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idque ſibi vacuum tranſderent; conditionemque repudiaſſent; poſtea ab eis capti interfectique ſunt omnes. inde progreſſi, agros oppidaque vexare non deſiſtunt. quibus rebus cognitis, Juba, quum jam non longe ab Scipione atque ejus ducibus abeſſet, capit conſilium; 'ſatius eſſe ſibi ſuoque regno ſubſidio ire, 'quam, dum alios adjuturus proficiſceretur, ipſe ſuo regno expulſus, forſi-'tan utraque re expelleretur.' itaque rurſus ſe recepit, atque auxilia ab Scipione etiam abduxit, ſibi ſuiſque rebus timens; elephantiſque xxx relictis, ſuis finibus oppidiſque ſuppetias profectus eſt. Caeſar, quum de ſuo interim adventu dubitatio in provincia eſſet; neque quiſquam crederet ipſum, ſed aliquem legatum cum copiis in Africam veniſſe; conſcriptis litteris circum provinciam, omnes civitates facit de ſuo adventu certiores. interim nobiles homines ex ſuis oppidis profugere, et in caſtra Caeſaris devenire, et de adverſariorum ejus acerbitate crudelitateque commemorare coeperunt. quorum lacrimis queriſque Caeſar commotus; quum antea conſtitiſſet in ſtativis caſtris; aeſtate inita, cunctis copiis auxiliiſque accitis, bellum cum adverſariis gerere inſtituit; litteris celeriter in Siciliam ad Allienum et Rabirium Poſtumum conſcriptis, et per cataſcopum miſſis, ut 'ſine mora aut ulla 'excuſatione hiemis ventorumque, exercitus ſibi quam celerrime tranſporta-'retur. Africam provinciam perire, funditusque everti a ſuis inimicis. quod 'niſi celeriter ſociis foret ſubventum; praeter ipſam Africam terram, nihil, 'ne tectum quidem, quò ſe reciperent, ab illorum ſcelere inſidiiſque reli-'quum futurum.' atque ipſe in tanta erat feſtinatione et exſpectatione, ut, poſtero die quam miſiſſet litteras nunciumque in Siciliam, claſſem exercitumque morari diceret; noctes dieſque, oculos mentemque ad mare diſpoſitos directoſque haberet. nec mirum: animadvertebat enim villas exuri, agros vaſtari, pecus diripi trucidarique, oppida caſtellaque dirui deſerique, principeſque civitatum aut interfici aut in catenis teneri, liberos eorum obſidum nomine in ſervitutem abripi: iis ſe in miſeriis ſuamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem eſſe non poſſe. milites interim in opere exercere; caſtra munire; turres, caſtella facere; moleſque jacere in mare,

non intermittere. Scipio interim elephantos hoc modo condocefacere instituit. duas instruxit acies: unam funditorum contra elephantos, quae quasi adversariorum locum obtineret, et contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit; post illos autem aciem suam instruxit; ut, quum ab adversariis lapides mitti coepissent, et elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus a sua acie lapidibus missis eos converterent adversum hostem: quod aegre tardeque fiebat: rudes enim elephanti, multorum annorum doctrina usuque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum haec ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur: C. Virgilius Praetorius, qui Thapso oppido maritimo praeerat, quum animadvertisset naves singulas cum exercitu Caesaris, incertas locorum atque castrorum suorum, vagari; occasionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus et sagittariis. eidem scaphas de navibus adjungit; ac singulas naves Caesarianas consectari coepit. et, quum plures adortus, pulsus fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari; forte incidit in navem, in qua erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis v, quorum patrem Caesar in senatum legerat; et cum his T. Salienus, centurio legionis ejusdem; qui M. Messalam legatum obsederat Messanae, et seditiosissimâ oratione apud eum est usus; idemque et pecuniam et ornamenta triumphi Caesaris, retinenda et custodienda curaverat; et ob has causas timebat sibi. hic, propter conscientiam peccatorum suorum, persuasit adolescentibus ne repugnarent, seseque Virgilio transderent. itaque deducti a Virgilio ad Scipionem, custodibus transditi, et post diem III sunt interfecti. qui quum ducerentur ad necem; petisse dicitur major Titus à centurionibus, uti se priorem, quàm fratrem, interficerent; idque ab eis facilè impetrâsse, atque ita esse interfectos. Turmae interim equitum, quae pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie minutis proeliis inter se pugnare non intermittunt. nonnunquam etiam Germani Gallique Labieniani, cum Caesaris equitibus, fide datâ, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatûs Leptim oppidum, cui praeerat Saserna cum cohortibus III, oppugnare ac vi irrumpere conabatur: quod ab defensoribus, propter egregiam munitionem oppidi, et tormentorum multitudinem, facile et sine periculo defendebatur. quod ubi ejus facere equitatus saepius, non intermittebat; et quum forte ante portam turma densa adstitisset: scorpione accuratius misso, atque eorum decurione

percuſſo, et ad terram defixo; reliqui perterriti, fugâ ſe in caſtra recipiunt, quo facto, poſtea ſunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim fere quotidie non longe ab ſuis caſtris paſſibus CCC inſtruere aciem, ac, majore diei parte conſumpta, rurſus ſe in caſtra recipere. quod quum ſaepius fieret; neque ex Caeſaris caſtris quiſquam prodiret, neque propius ejus copias accederet: deſpecta patientia Caeſaris exercituſque ejus, univerſis copiis productis, elephantiſque turritis XXX ante aciem inſtructis, quam latiſſime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, uno tempore progreſſus, haud ita longe a Caeſaris caſtris conſtitit in campo. quibus rebus cognitis, Caeſar jubet milites qui extra munitiones proceſſerant, quique pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratiâ vallum petierant, quaeque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modeſteque ſine tumultu aut terrore ſe recipere, atque in opere conſiſtere: equitibus autem, qui in ſtatione fuerant, praecipit, ut uſque eò locum obtinerent, in quo paullo ante conſtitiſſent, donec ab hoſte miſſum telum ad ſe perveniret; quòd ſi propius accederetur, quam honeſtiſſime ſe intra munitiones reciperent. alii quoque equitatui edicit, uti ſuo quiſque loco paratus armatuſque praeſto eſſet. at haec non ipſe per ſe coram, quum de vallo perſpecularetur, ſed, mirabili peritus ſcientia bellandi, in praetorio ſedens, per ſpeculatores et nuncios imperabat, quae fieri volebat. animadvertebat enim, quamquam magnis eſſent copiis adverſarii freti, tamen ſaepe a ſe fugatis, pulſis, perterritiſque, et conceſſam vitam et ignota peccata: quibus rebus nunquam tanta ſuppeteret, ex ipſorum inertia conſcientiaque animi, victoriae fiducia, ut caſtra ſua adoriri auderent. praeterea ipſius nomen auctoritaſque, magna ex parte, eorum exercitûs minuebat audaciam. tum egregiae munitiones caſtrorum, et valli foſſarumque altitudo, et extra vallum ſtili caeci mirabilem in modum conſiti, vel ſine defenſoribus aditum adverſariis prohibebant. ſcorpionum, catapultarum, caeterorumque telorum, quae ad defendendum ſolent parari, magnam copiam habebat. atque haec, propter exercitus ſui praeſentis paucitatem et tirocinium, praeparaverat; non, hoſtium vi et meta commotus, patientem ſe timidumque hoſtium opinioni praebebat. neque idcirco copias, (quamquam erant paucae, tironumque,) non educebat in aciem, quòd victoriae ſuorum diffideret; ſed referre arbitrabatur, cujuſmodi victoria eſſet futura. turpe enim ſibi exiſtimabat, tot rebus geſtis, tantiſque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis; ab reliquis copiis adverſariorum ſuorum ex fugâ collectis,

se cruentam adeptum existimari victoriam. itaque constituerat gloriam exsultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset. Scipio interim paullisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Caesarem videretur; paullatim reducit suas copias in castra, et, concione advocata, de terrore suo desperationeque exercitûs Caesaris verba facit; et, cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Caesar jubet milites rursus ad opus redire; et, per caussam munitionum, tirones in labore defatigari non intermittit. interim Numidae Getulique, diffugere quotidie ex castris Scipionis; et, partim in regnum se conferre; partim, quòd ipsi majoresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent, Caesaremque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. quorum ex numero electos homines, illustriores Getulos, litteris ad suos cives datis, cohortatum ut ‘ manu ‘ facta se suosque defenderent et ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent,’ mittit. Dum haec ad Ruspinam fiunt; legati ex Acillâ civitate liberâ, etiam undique, ad Caesarem veniunt; ‘ seque paratos, quaecumque ‘ imperâsset, et libenti animo facturos’ pollicentur: ‘ tantùm orare et petere ‘ ab eo, ut sibi praesidium daret, quò tutiùs id et sine periculo facere possent: ‘ se et frumentum, et quaecumque res eis suppeteret, communis salutis gratiâ subministraturos.’ quibus rebus facile à Caesare impetratis, praesidioque dato; C. Messium, aedilitiâ functum potestate, Acillam jubet proficisci. quibus rebus cognitis; Considius Longus, qui Adrumeti cum XI legionibus et equitibus DCC praeerat, celeriter, ibi parte praesidii relictâ, cum VIII cohortibus Acillam ire contendit. Messius, celeriùs itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus pervenit. Considius interim, quum ad urbem cum copiis accessisset, et animadvertisset praesidium Caesaris ibi esse; non ausus periculo suo rem facere, nullâ re gestâ pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit. deinde paucis post diebus, equestribus copiis à Labieno adductis, rursus Acillanos castris positis obsidere coepit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis antè diebus missum à Caesare cum classe demonstravimus, Cercinnam pervenit. cujus adventu, C. Decimius quaestorius, qui ibi cum grandi familiae suae praesidio praeerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugae commendat. Sallustius interim praetor a Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad

Caesarem mittit. Allienus interim proconsul e Lilybaeo in naves onerarias imponit legiones XIII et XIV, et equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mille; ac secundum commeatum in Africam mittit ad Caesarem: quae naves, ventum secundum nactae, IV die in portum ad Ruspinam, ubi Caesar castra habuerat, incolumes pervenerunt. ita Caesar duplici laetitiâ ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxilliisque; tandem, suis exhilaratis, annonaque levata, sollicitudinem deponit; legiones equitesque ex navibus egressos, jubet ex languore nauseaque reficere; dimissos in castella munitionesque disponit. Quibus rebus Scipio, quique cum eo essent comites, mirari et requirere. C. Caesarem, qui ultro consuesset bellum inferre ac lacessere proelio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. itaque ex ejus patientia in magnum timorem conjecti; ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis praemiis pollicitationibusque propositis, pro perfugis speculandi gratiâ in Caesaris castra mittunt: qui, simul ad eum sunt deducti, petierunt ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. potestate facta: 'saepenumero,' inquiunt, 'Imperator, complures Ge-'tuli, qui sumus clientes C. Marii; et propemodum omnes cives Romani, 'qui sunt in legione IV et VI; ad te voluimus, in tuaque praesidia confu-'gere: sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus face-'remus, impediebamur. nunc, data facultate, pro speculatoribus missi a Sci-'pione, ad te cupidissime venimus; ut perspiceremus, num quae fossae aut 'insidiae elephantis ante castra portasque valli essent factae; simulque con-'silia vestra contra easdem bestias, comparationemque pugnae cognoscere-'mus, atque ei renunciaremus.' qui collaudati a Caesare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. quorum orationem celeriter veritas comprobavit: namque postero die ex legionibus iis, quas Getuli nominaverunt, milites legionarii complures a Scipione in castra Caesaris perfugerunt. Dum haec ad Ruspinam geruntur; M. Cato, qui Uticae praeerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique et cujusquemodi generis hominum, qui modò per aetatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere, non intermittit. legati interim ex oppido Tisdrae, in quo tritici modiûm millia CCC comportata fuerant à negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Caesarem venere; quantaque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant ut sibi praesidium mittat, quo facilius et frumentum et copiae suae conserventur. quibus Caesar in praesen-

bis gratias agit, praesidiumque brevi tempore se missurum dixit; cohortatusque, ad suos cives jubet proficisci. P. Sitius interim cum copiis, Numidiae fines ingressus; castello in monte loco munito locato, in quod Juba belli gerendi gratiâ et frumentum et res caeteras quae ad bellum usui solent esse; comportaverat, vi expugnando est potitus. Caesar, postquam legionibus veteranis II, equitatu, levique armatura, copias suas ex secundo commeatu auxerat; naves VI onerarias statim jubet Lilybaeum, ad reliquum exercitum transportandum, proficisci: ipse VI Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, speculatores apparitoresque omnes ut sibi praesto essent. itaque, omnibus insciis, neque suspicantibus, vigilia tertia jubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspinam versus, in quo ipse praesidium habuit, et quod primum ad amicitiam ejus accessit: inde parvulam proclivitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones ducit. hic campus mirabili planitie patet millia passuum XV; quem jugum ingens a mari ortum, neque ita praealtum, velut theatri efficit speciem. in hoc jugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulae turres, speculaeque singulae perveteres, erant collocatae: quarum apud ultimam, praesidium et statio fuit Scipionis. Postquam Caesar ad jugum, de quo docui, adscendit; atque in unumquemque collem turres castellaque facere coepit; atque ea minus semihorâ effecit; et postquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, quae proxima fuit castris adversariorum; in qua docui esse praesidium stationemque Numidarum: paullisper commoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione dispositio, legionibus opus attribuit; brachiumque medio jugo, ab eo loco ad quem pervenerat, usque ad eum unde egressus erat, jubet dirigi ac muniri. quod postquam Scipio Labienusque animadverterunt; equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instructa, a suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur; pedestremque copiam in secunda acie, minus passus CD a castris suis, constituunt. Caesar in opere milites adhortari, neque adversariorum copiis moveri. jam quum non amplius passuum MD inter hostium aciem suasque munitiones esse animadvertisset; intellexissetque ad impediendos milites suos, et ab opere depellendos, hostem propius accedere; necesseque haberet legiones a munitionibus deducere: imperat turmae Hispanorum, ut ad proximum collem propere accurrerent, praesidiumque inde deturbarent, locumque caperent; eodemque jubet levis armaturae paucos consequi subsidio. qui missi celeriter, Numidas adorti, partim vi-

vos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt; locoque sunt potiti. postquam id Labienus animadvertit; quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu avertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. quod ubi Caesar conspexit, Labienum ab suis copiis longius jam abscessisse; equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, IV turribus exstructa, quae Labieni prospectum impediebat, ne posset animadvertere ab equitatu Caesaris se intercludi. itaque non prius vidit turmas Julianas, quam suos caedi a tergo sensit; ex qua re subito in terrorem converso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli Germanique qui restiterant, ex superiore loco et post tergum circumventi, fortiterque resistentes, conciduntur universi. quod ubi legiones Scipionis, quae pro castris erant instructae, animadverterunt; metu ac terrore obcaecatae, omnibus portis in sua castra fugere coeperunt. postea, Scipione ejusque copiis campo collibusque exturbatis, atque in castra compulsis; quum receptui Caesar cani jussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset; campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant; nonnulli, qui, ex Curionis proelio capti conservatique, parem gratiam in fide partienda praestare voluerant: horum corpora, mirifica specie amplitudineque, caesa toto campo, ac prostrata diverse jacebant. His rebus gestis, postero die Caesar ex omnibus praesidiis cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit: Scipio, suis male acceptis, occisis, vulneratisque, intra suas continere se munitiones coepit. Caesar, instructa acie, secundum infimas jugi radices propius munitiones leniter accessit. jamque minus mille passuum ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianae; quum Scipio, veritus ne oppidum amitteret, unde aquari reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consueverat; eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis armatisque, suppetias ire contendit. quod ubi Caesar animadvertit; arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum, ad se certo animo venire: in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit; suamque aciem mediam eo oppido texit: dextrum sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constituit. Quum jam prope Solis occasum Caesar exspecta-

visset; neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset; locoque magis se defendere, si res coëgisset, quam in campo cominus consistere audere: non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi praesidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse; sibique difficile factu esse intellexit, simul et oppidum uno tempore oppugnare, et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare; praesertim, quum milites a mane diei jejuni sub armis stetissent defatigati. itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. Interim Considius, qui Acillam et VIII cohortes stipendiarias Numidis Getulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus praerat; diu multumque expertus, magnisque operibus saepe admotis, et iis ab oppidanis incensis, quum proficeret nihil; subito nuncio de equestri proelio allato commotus; frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso; vino, oleo, caeterisque rebus, quae ad victum parari solent, corruptis; Acillam, quam obsidebat, deseruit: atque, itinere per regnum Jubae facto, copias cum Scipione partitus Adrumetum se recepit. Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia miserat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius et L. Ticida eques Romanus, ab reliqua classe quum erravisset, delataque esset vento ad Thapsum; a Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est, et ad Scipionem deducta. item altera navis triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad Aegimurum delata, a classe Vari et M. Octavii est capta; in qua milites veterani cum uno centurione, et nonnulli tirones fuerunt: quos Varus asservatos sine contumelia, deducendos curavit ad Scipionem. qui postquam ad eum pervenerunt, et ante suggestum ejus constiterunt; 'non vestra,' inquit, 'sponte vos certo scio, 'sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu et imperio coactos, cives et 'optimum quemque nefarie consectari. quos quoniam fortuna in nostram 'detulit potestatem; si, id quod facere debetis, Rempublicam cum optimo 'quoque defenditis, certum est vobis vitam et pecuniam donare. quapropter, 'quid sentiatis, proloquimini.' hac habita oratione Scipio, quum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. ex eis centurio legionis XIV; 'pro tuo,' inquit, 'summo be-'neficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim Imperatorem te appello,) quòd 'mihi vitam incolumitatemque belli jure capto polliceris: et forsan isto ute-'rer beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur. egone contra Cae-

‘ ſarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi; ejuſque exercitum,
‘ pro cujus dignitate victoriaque amplius XXXVI annos depugnavi; adver-
‘ ſus armatuſque conſiſtam? neque ego iſtud facturus ſum; et te magnopere,
‘ ut de negotio deſiſtas, adhortor. contra cujus enim copias contendas, ſi
‘ minus antea expertus es, licet nunc cognoſcas. elige ex tuis cohortem
‘ unam, quam putas eſſe firmiſſimam; et conſtitue contra me: ego autem ex
‘ meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes poteſtate, non amplius x ſu-
‘ mam: tunc ex virtute noſtra intelliges, quid ex tuis copiis ſperare debeas.’
poſtquam haec centurio praeſenti animo adverſus opinionem ejus eſt locutus;
irâ percitus Scipio, atque animi dolore incenſus, annuit centurionibus quid
fieri vellet: atque ante pedes centurionem interficit; reliquoſque veteranos a
tironibus jubet ſecerni. ‘ abducite,’ inquit, ‘ iſtos nefario ſcelere contami-
‘ natos, et caede civium ſaginatos.’ ſic extra vallum deducti ſunt, et crucia-
biliter interfecti. tirones autem jubet inter legiones diſpertiri; et Cominium
cum Ticida in conſpectum ſuum prohibet adduci. qua ex re Caeſar commo-
tus; eos, quos in ſtationibus cum longis navibus apud Thapſum cuſtodiae
cauſſâ in ſalo eſſe juſſerat, ut ſuis onerariis longiſque navibus praeſidio eſſent;
ob negligentiam, ignominiae cauſſa, dimittendos ab exercitu, graviſſimum-
que in eos edictum proponendum curavit. Per id tempus fere Caeſaris exer-
citui res accidit incredibilis auditu. namque, Virgiliarum ſigno confecto, cir-
citer vigilia ſecunda noctis, nimbus cum ſaxea grandine ſubito eſt exortus in-
gens. ad hoc autem incommodum acceſſerat, quòd Caeſar non, more ſuperi-
orum imperatorum, in hibernis exercitum continebat; ſed in tertio quarto-
que die procedendo, propiuſque hoſtem accedendo, caſtra communiebat: ope-
reque faciendo, milites ſe circumſpiciendi non habebant facultatem. praeter-
ea ita ex Sicilia exercitum tranſportaverat, ut, praeter ipſum militem et ar-
ma, neque vas neque mancipium neque ullam rem, quae uſu militi eſſe con-
ſuevit, in naves imponi pateretur: in Africa autem, non modo ſibi quid-
quam non acquiſierant aut paraverant; ſed etiam, propter annonae carita-
tem, ante parata conſumpſerant. quibus rebus attenuati, oppido perquam
pauci ſub pellibus acquieſcebant: reliqui, ex veſtimentis tentoriolis factis,
atque arundinibus ſcopiſque contextis, permanebant. itaque, ſubito imbre
grandineque conſecuta, gravati pondere, tenebris aquaque omnes ſubruti
disjectique, nocte intempeſta, ignibus extinctis, rebuſque ad victum perti-
nentibus omnibus corruptis, per caſtra paſſim vagabantur, ſcutiſque capita

contegebant. eadem nocte, v legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Juba de equestri proelio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem litteris: praefecto Saburâ, cum parte exercitus, contra Sitium relicto; ut, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Caesaris liberaretur; cum III legionibus, equitibusque frenatis DCCC, Numidis sine fraenis, peditibusque levis armaturae grandi numero, elephantisque XXX, egressus e regno, ad Scipionem est profectus. postquam ad eum pervenit; castris regiis seorsum positis, cum eis copiis quas commemoravi, haud ita longe ab Scipione consedit. (erat in castris Caesaris superiori tempore magnus terror; et, exspectatione copiarum regiarum, exercitus ejus magis suspensiore animo ante adventum Jubae commovebatur. postquam vero castra castris contulit; despectis ejus copiis, omnem terrorem deponit. ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem praesens dimiserat.) quo facto, facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciamque Regis adventu. nam postero die universas suas Regisque copias cum elephantis LX productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit; ac paullo longius progressus a suis munitionibus, haud ita diu commoratus se recepit in castra. Caesar, postquam animadvertit Scipioni auxilia fere, quae exspectasset, omnia convenisse; neque moram pugnandi ullam fore: per jugum summum, cum copiis progredi coepit; et brachia protinus ducere, et castella munire, propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. adversarii, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupaverunt; atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. ejusdem collis occupandi gratiâ, Labienus consilium ceperat; et, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. erat convallis satis magna latitudine, altitudine praerupta, crebris locis speluncae in modum subrutis; quae erant transgredienda Caesari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultraque eam convallem, olivetum vetus crebris arboribus condensum. hîc quum Labienus animadvertisset Caesarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallem olivetumque transgredi; eorum locorum peritus, in insidiis cum parte equitatûs levique armatura consedit: et praeterea post montem collesque, equites in occulto collocaverat; ut, quum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet; et re duplici perturbatus Caesar ejusque exercitus, neque retro regrediundi neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus concideretur. Caesar, equitatu ante

praemiſſo, inſcius inſidiarum, quum ad eum locum veniſſet; abuſi ſive obliti praeceptorum Labieni, ſive veriti ne in foſſa ab equitibus opprimerentur, rari ac ſinguli de rupe prodire et ſumma petere collis. quos Caeſaris equites conſecuti, partim interfecerunt, partim vivorum ſunt potiti: deinde protinus collem petere contenderunt; atque eum, decuſſo Labieni praeſidio, celeriter occupaverunt. Labienus, cum parte equitum, vix fugâ ſibi peperit ſalutem. Hac re per equites geſta, Caeſar legionibus opera diſtribuit; atque in eo colle, quo erat potitus, caſtra munivit. deinde ab ſuis maximis caſtris, per medium campum, e regione oppidi Uzitae, (quod, inter ſua caſtra et Scipionis, in planitie poſitum erat, tenebaturque a Scipione,) duo brachia inſtituit duci, et ita erigere, ut ad angulum dextrum ſiniſtrumque ejus oppidi convenirent. id hac ratione opus inſtruebat, ut, quum propius oppidum copias admoviſſet, oppugnareque coepiſſet; tecta latera ſuis munitionibus haberet, ne, ab equitatûs multitudine circumventus, ab oppugnatione deterreretur; praeterea, quo facilius colloquia fieri poſſent, et, ſiqui perfugere vellent, (id quod antea ſaepe accidebat magno cum eorum periculo,) tum facile et ſine periculo fieret. voluit etiam experiri, quum propius hoſtem acceſſiſſet, haberetne in animo dimicare. accedebat etiam ad reliquas cauſſas, quòd is locus depreſſus erat, puteique ibi nonnulli fieri poterant: aquatione enim longa et anguſta utebatur. dum haec opera, quae ante dixi, fiebant a legionibus; interim pars acie ante opus inſtructa ſub hoſte ſtabat. equites barbari leviſque armaturae, proeliis minutis cominus dimicabant. Caeſar ab eo opere quum jam ſub veſperum copias in caſtra reduceret; magno incurſu, cum omni equitatu levique armatura, Juba, Scipio, Labienus, in equites impetum fecerunt. equites Caeſariani, vi univerſae ſubitaeque hoſtium multitudinis pulſi, parumper ceſſerunt. quae res aliter adverſariis cecidit: namque Caeſar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus ſuis auxilium tulit; equites autem, adventu legionum animo addito, converſis equis, in Numidas cupide inſequentes diſperſoſque impetum fecerunt; atque eos convulneratos uſque in caſtra regia repulerunt, multoſque ex iis interfecerunt. quod ni in noctem proelium eſſet conjectum, pulviſque vento flatus omnium proſpectu offeciſſet; Juba cum Labieno capti, in poteſtatem Caeſaris veniſſent; equitatuſque cum levi armatura, funditus ad internecionem deletus eſſet. interim incredibiliter ex legionibus IV et VI Scipionis milites diffugere, partim in caſtra Caeſaris, partim in quas quiſque poterat regiones pervenire: itemque

equites Curioniani, diffisi Scipioni ejusque copiis, complures se eodem conferebant. Dum haec circum Uzitam ab utrisque ducibus administrantur; legiones duae, IX et X, ex Sicilia navibus onerariis profectae, quum jam non longe a portu Ruspinae abessent, conspicatae naves Caesarianas quae in statione apud Thapsum stabant; veriti ne in adversariorum, ut insidiandi gratiâ ibi commorantium, classem inciderent; imprudentes vela in altum dederunt. ac diu multumque jactati, tandem multis post diebus, siti inopiaque confecti, ad Caesarem pervenerunt. Quibus legionibus expositis: memor in Italia pristinae licentiae militaris, ac rapinarum certorum hominum; parvulam modo caussulam nactus Caesar, quòd C. Avienus tribunus militum, decimae legionis, navem commeatu, familia sua, atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibusque: 'maxime vellem,' inquit, 'homines suae petulantiae nimiaeque libertatis aliquando finem fecissent; 'meaeque lenitatis, modestiae, patientiaeque, rationem habuissent. sed, quo'niam ipsi sibi neque modum neque terminum constituunt; quo ceteri dissi'militer se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. A'viene; quòd in Italia milites populi Romani contra rempublicam instigas'ti; rapinasque per municipia fecisti; quodque mihi reique publicae inutilis 'fuisti; et pro militibus tuam familiam jumentaque in naves imposuisti; tua'que opera militibus tempore necessario respublica caret: ob eas res, ignomi'niae caussa, ab exercitu meo te removeo: hodieque ex Africa abesse, et, 'quantum potest, proficisci jubeo. itemque te, A. Fontei, quòd tribunus 'militum seditiosus, malusque civis fuisti; ab exercitu dimitto. T. Saliene, 'M. Tiro, C. Clusinas; quum ordines in meo exercitu beneficio, non virtu'te, confecuti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut 'utiles fueritis; et magis in seditione concitandi milites adversus vestrum 'imperatorem, quam pudoris modestiaeque fueritis studiosiores: indignos 'vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; missosque facio, et, 'quantum potest, abesse ex Africa jubeo.' itaque transdidit eos centurionibus; et singulis non amplius singulis additis servis, in navi imponendos separatim curavit. Getuli interim perfugae, quos cum litteris mandatisque a Caesare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt. quorum auctoritate facile adducti, Caesarisque nomine persuasi, a rege Juba desciscunt; celeriterque cuncti arma capiunt; contraque Regem facere non dubitant. qui-

bus rebus cognitis: Juba diſtentus triplici bello, neceſſitate coactus; de ſuis copiis, quas contra Caeſarem adduxerat, VI cohortes in fines regni ſui mittit, quae eſſent praeſidio contra Getulos. Caeſar brachiis perfectis, promotiſque uſque eo, ut telum ex oppido adjici non poſſet; caſtra munit. baliſtis ſcorpionibuſque crebris ante frontem caſtrorum, contraque oppidum, collocatis; defenſores muri deterrere non intermittit: eoque V legiones ex ſuperioribus caſtris deducit. qua facultate oblata; illuſtriores notiſſimique, conſpectum amicorum propinquorumque efflagitabant, atque inter ſe colloquebantur. quae res quid utilitatis haberet, Caeſarem non fallebat. namque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque praefecti; quorum patres cum Mario ante meruerant, ejuſque beneficio agris finibuſque donati, poſt Sullae victoriam ſub Hiempſalis regis erant poteſtate dati; occaſione capta, nocte jam luminibus accenſis, cum equis calonibuſque ſuis circiter mille perfugiunt in Caeſaris caſtra, quae erant in campo proximè Uzitae locata. Quod poſtquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt; quum commoti ex tali incommodo eſſent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saſerna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, 'nil attinere eum cum adverſariis 'colloqui.' quum nihilominus ejus ſermonem nuncius ad ſe referret; reſtaretque, ut reliqua, quae vellet, perageret; viator poſtea ab Juba ad eum eſt miſſus, qui diceret, audiente Saſerna, 'vetat te rex colloqui.' quo nuncio perterritus, diſceſſit; et dicto audiens fuit regi. uſu veniſſe hoc civi Romano miror, et ei qui a populo Romano honores accepiſſet; incolumi patria, fortuniſque omnibus, Jubae barbaro potius obedientem fuiſſe, quam aut Scipionis obtemperaſſe nuncio, aut, caeſis ejuſdem partis civibus, incolumem reverti malle. atque etiam ſuperbius Jubae factum, non in M. Aquinium, hominem novum, parvumque Senatorem; ſed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribuſque praeſtantem. nam, quum Scipio ſagulo purpureo ante Regis adventum uti ſolitus eſſet; dicitur Juba cum eo egiſſe, 'non 'oportere illum eodem uti veſtitu atque ipſe uteretur.' itaque factum eſt, ut Scipio ad album ſeſe veſtitum transferret, et Jubae homini ſuperbiſſimo inertiſſimoque obtemperaret. Poſtero die univerſas omnium copias de caſtris omnibus deducunt, et ſupercilium quoddam excelſum nacti non longe a Caeſaris caſtris, aciem conſtituunt atque ibi conſiſtunt. Caeſar item producit copias; celeriterque iis inſtructis, ante ſuas munitiones, quae erant in campo, conſtitit; ſine dubio exiſtimans, ultro adverſarios, quum tam magnis copiis

auxiliisque Regis essent praediti, promptiusque prosiluissent, ante se concursuros propiusque, se accessuros. equo circumvectus, legionesque cohortatus; signo dato, accessum hostium aucupabatur. ipse enim a suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat; quòd in oppido Uzitae, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatae: eidem autem oppido ad dextrum latus, ejus cornu erat oppositum: verebaturque ne, si praetergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. praeterea haec quoque eum caussa tardavit, quòd erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse praetermittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerint in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. collocabat in fronte suas et Jubae legiones: postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, et in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media a legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur. elephantos dextro sinistroque cornu collocaverat, aequalibus inter eos intervallis interjectis: post autem elephantos, armaturas leves, Numidasque substituerat auxiliares. equitatum fraenatum universum in suo dextro cornu dispoſuerat; sinistrum enim cornu oppido Uzitâ claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi: propterea Numidas, leviſque armaturae infinitam multitudinem, ad dextram partem suae aciei opposuerat, fere interjecto non minus mille passuum spatio; et ad collis radices magis appulerat, longiusque ab adversariorum suisque copiis promoverat; id hoc consilio, ut, quum acies II inter se concucurrissent initio certaminis, paullo longius ejus equitatus circumvectus, ex improviso clauderet multitudine sua exercitum Caesaris, atque perturbatum jaculis configeret. haec fuit ratio Scipionis ea die proeliandi. Caesaris autem acies hoc modo fuit collocata; ut ab sinistro ejus cornu ordiar, et ad dextrum perveniam. habuit in sinistro cornu legionem IX, VII: in dextro cornu, XXX, XXIX: XIII, XIV, XXVIII, XXVI, in media acie: ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere in earum legionum parte cohortium collocaverat; praeterea ex tironum legionibus paucas adjecerat: tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, et usque ad aciei suae mediam legionem porrexerat, et ita collocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. id eo consilio fecerat, quòd suum dextrum latus munitionibus adjuvabatur: sinistrum autem ut equitatus hostium multitudini resistere posset, laborabat; eodemque suum omnem contulerat

equitatum: et, quòd ei parum confidebat, praesidio his equitibus legionem v praemiserat; levemque armaturam inter equites interposuerat. sagittarios varie passimque, locis certis, maximeque in cornibus, collocaverat. sic utrorumque exercitus instructi, non plus passuum CCC interjecto spatio, (quod forte ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur,) a mane usque ad horam X diei perstiterunt. jamque Caesar dum exercitum reducere intra munitiones suas coepisset; subito universus equitatus ulterior Numidarum Getulorumque sine fraenis, ad dextram partem se movere, propiusque Caesaris castra, quae erant in colle, se conferre coepit; fraenatis autem Labieni eques in loco permanere, legionesque distinere; quum subito pars equitatus Caesaris cum levi armatura contra Getulos, injussu ac temere, longius progressi, paludemque transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt; levique armatura deserti, ac pulsi convulneratique, uno equite amisso, multis equis saucis, levis armaturae XXVI occisis, ad suos refugerunt, quo secundo equestri proelio facto, Scipio laetus in castra nocte copias reduxit. quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque postero die Caesar, cum parte equitatus sui, Leptim, frumenti gratiâ, misit: in itinere praedatores equites Numidas Getulosque ex improviso adorti, circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Caesar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere; vallumque et fossam per medium campum ducere; adversariorumque excursionibus iter officere, non intermittit. Scipio item munitiones contrà facere, et, ne jugo a Caesare excluderetur, approperare. ita duces utrique et in operibus occupati erant, et nihilominus equestribus proeliis inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam antea Uticae hiemis gratiâ subduxerat, cognito legionis VII et VIII ex Sicilia adventu, celeriter deducit; ibique Getulis remigibus epibatisque complet; insidiandique gratiâ progressus, Adrumetum cum LV navibus pervenit. cujus adventûs insciis Caesar, L. Cispium cum classe XXVII navium ad Thapsum versus in stationem, praesidii gratiâ commeatus sui, mittit: itemque Q. Aquilam, cum XIII navibus longis, Adrumetum eadem de caussa praemittit. Cispius, quo erat missus, celeriter pervenit: Aquila, tempestate jactatus, promontorium superare non potuit; atque angulum quendam tutum a tempestate nactus, cum classe se longius a prospectu removit: reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus passimque in littore vagantibus, partim in oppido victûs sui mercandi gra-

tiâ progressis, vacua a defensoribus stabat. quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigiliâ secundâ Adrumeto ex Cothone egressus, primo mane Leptim universâ classe vectus, naves onerarias, quae longius a portu in salo stabant, incendit; et penteres duas, vacuas a defensoribus, nullo repugnante, cepit. Caesar interim celeriter per nuncios in castris, quum opera circuiret, certior factus; quae aberant a portu millia passuum VI: equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique moratus, omnes ut se naves consequerentur; primùm ipse navigiolum parvum conscendit: in cursu Aquilam multitudine navigiorum perterritum atque trepidantem nactus, hostium classem sequi coepit. interim Varus, celeritate Caesaris audaciaque motus, cum universa classe, conversis navibus, Adrumetum versus fugere contendit. quem Caesar in millibus passuum XV consecutus, recuperata quinqueremi cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus CXXX in ea nave captis, triremem hostium proximam, quae in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque, cepit: reliquae naves hostium, promontorium superarunt, atque Adrumetum in Cothonem se universae contulerunt. Caesar eodem vento promontorium superare non potuit; atque in salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit. ibique navibus onerariis, quae erant extra Cothonem, incensis; omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in Cothonem compulsis; paullisper commoratus si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. in ea nave captus est P. Vestrius eques Romanus: et P. Ligarius Afranianus; quem Caesar in Hispania cum reliquis dimiserat, et postea se ad Pompeium contulerat; inde ex proelio effugerat, in Africamque ad Varum venerat: quem, ob perjurium perfidiamque, Caesar jussit necari. P. Vestrio autem; quòd ejus frater Romae pecuniam imperatam numeraverat, et quòd ipse suam caussam Caesari probaverat, 'se Nasidii classe captum, quum ad necem 'duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea facultatem sibi nullam datam 'transeundi;' ignovit. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris et in omnibus fere villis, sub terra specus, condendi frumenti gratiâ, clam habeant; atque id propter bella maxime, hostiumque subitum adventum, praeparent. qua de re Caesar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones XI cum equitatu mittit a castris suis millia passuum X; atque inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. quibus rebus cognitis Labienus, progressus a suis castris millia passuum VII, per jugum et collem, per quem Cae-

ſar pridie iter fecerat; ibi caſtra duarum legionum facit: atque ipſe quotidie, exiſtimans Caeſarem eadem ſaepe (frumentandi gratiâ) commeaturum, cum magno equitatu levique armatura inſidiaturus locis idoneis conſedit. Caeſar interim de inſidiis Labieni ex perfugis certior factus; paucos dies ibi commoratus, dum hoſtes quotidiano inſtituto, ſaepe idem faciendo, in negligentiam adducerentur; ſubito mane imperat porta Decumana legiones ſe VIII veteranas, cum parte equitatus, ſequi: atque, equitibus praemiſſis, neque opinantes inſidiatores ſubito in convallibus latentes levi armatura concidit circiter D; reliquos in fugam turpiſſimam conjecit. interim Labienus, cum univerſo equitatu, fugientibus ſuis ſuppetias occurrit. cujus vim multitudinis quum equites pauci Caeſariani jam ſuſtinere non poſſent, Caeſar inſtructas legiones hoſtium copiis oſtendit. quo facto perterrito Labieno ac retardato, ſuos equites recepit incolumes. poſtero die Juba Numidas eos, qui loco amiſſo fuga ſe receperant in caſtra, in cruce omnes ſuffixit. Caeſar interim, quoniam frumenti inopiâ premebatur, copias omnes in caſtra conducit. atque praeſidio Lepti, Ruſpinae, Acillae, relicto; Ciſpio Aquilaeque claſſe tranſdita, ut alter Adrumetum, alter Thapſum mari obſiderent; ipſe, caſtris incenſis, IV noctis vigilia, acie inſtructa, impedimentis in ſiniſtra parte collocatis, ex eo loco proficiſcitur; et pervenit ad oppidum Agar, quod a Getulis ſaepe antea oppugnatum, ſummaque vi per ipſos oppidanos erat defenſum. ibi in campo caſtris unis poſitis, ipſe frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus; magno invento hordei, olei, vini, fici numero; pauco, tritici; atque recreato exercitu; redit in caſtra. Scipio interim, cognito Caeſaris diſceſſu, cum univerſis copiis per jugum Caeſarem ſubſequi coepit; atque ab ejus caſtris millia paſſuum VI longe, trinis caſtris diſpartitis copiis, conſedit. Oppidum erat Zeta; quod aberat a Scipione millia paſſuum X, ad ejus regionem et partem caſtrorum collocatum; a Caeſare autem diverſum ac remotum, quod erat ab eo longe millia paſſuum XVIII. huc Scipio legiones II, frumentandi gratiâ, miſit. quod poſtquam Caeſar ex perfuga cognovit; caſtris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi praeſidio relicto, ipſe IV vigilia egreſſus, praeter hoſtium caſtra proficiſcitur cum copiis, et oppido potitur. legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: et, quum eò contendere conaretur, animadvertit copias hoſtium iis legionibus occurrere ſuppetias; quae res ejus impetum retardavit. itaque, capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis familiariſſi-

mò, qui ei oppido praecrat; et P. Atrio, equite Romano, de conventu Uticensi; et camelis XXII Regis adductis; praesidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere coepit ad castra. Quum jam non longe a castris Scipionis abesset, quae eum necesse erat praetergredi; Labienus Afraniusque cum omni equitatu levique armatura ex insidiis adorti, agmini ejus extremo se offerunt, atque ex collibus primis exsistunt. quod postquam Caesar animadvertit; equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. quod postquam coeptum est fieri; primo impetu legionum, equitatus et levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa et dejecta est de colle. quum jam Caesar existimasset hostes pulsos deterritosque finem lacessendi facturos, et iter coeptum pergere coepisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt; atque eadem ratione, qua ante dixi, in Caesaris legionarios impetum faciunt Numidae, levisque armatura, mirabili velocitate praediti, qui inter equites pugnabant et una pariterque cum equitibus accurrere et refugere consueverant. quum hoc saepius facerent, et Julianos proficiscentes insequerentur et refugerent instantes, propius non accederent, et singulari genere pugnae uterentur, eosque jaculis convulnerare satis esse existimarent; Caesar intellexit nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquae nihil esset; ut exercitus ejus jejunus, qui a quarta vigilia usque ad horam X diei nihil gustasset, ac jumenta siti perirent. quum jam ad Solis occasum esset, et non totos C passus horis IV esset progressus; equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. ita vim hostium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. interim equitum Numidarum copiae dextrâ sinistrâque per colles praecurrere, coronaeque in modum cingere multitudine suâ Caesaris copias; pars agmen extremum insequi. Caesaris autem non amplius tres aut quatuor milites veterani si se convertissent, et pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius II millium numero, ad unum terga vertebant; ac rursus ad aciem passim, conversis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, et jacula in legionarios conjiciebant. ita Caesar, modò procedendo, modò resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes, sauciis X factis, reduxit. Labienus, circiter CCC amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones produc-

tas cum elephantis; quos ante castra in acie, terroris gratia, in conspectu Caesaris collocaverat; reducit in castra. Caesar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut Imperator exercitum veteranum victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocefacere: quo pede se reciperent ab hoste; et quemadmodum obversi adversariis, et in quantulo spatio resisterent; modò procurrerent, modò recederent, comminarenturque impetum; ac prope quo loco, et quemadmodum tela mitterent, praecipere. mirifice enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat. quia et equites deterrebat proelium inire, propter equorum interitum; quòd eos jaculis interficiebat: et legionarium militem defatigabat, propter velocitatem; gravis enim armaturae miles simul atque ab his insectatus constiterat in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant. quibus ex rebus Caesar vehementer commovebatur: quia, quodcumque proelium quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatui, levique armaturae eorum, nullo modo par esse poterat. sollicitabatur autem his rebus; quòd nondum hostium legiones cognoverat, et quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu levique armatura, quae erat mirifica si legiones quoque accessissent. accedebat etiam haec causa, quòd elephantorum magnitudo multitudoque, militum animos detinebat in terrore. cui uni rei tamen invenerat remedium; namque elephantos ex Italia transportari jusserat, quo et miles noster speciemque et virtutem bestiae cognosceret, et cui parti corporis ejus telum facile adigi posset; ornatusque ac loricatus elephantus quum esset, quae pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela conjicerentur: praeterea, ut jumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine capta non reformidarent. quibus ex rebus largiter erat consecutus: nam et milites bestias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoscebant; equitesque in eos pila praepilata conjiciebant: atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. ob has causas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Caesar; tardiorque et consideratior erat factus; et ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat. nec mirum: copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus, et contra Gallos homines apertos minimeque insidiosos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueverunt. tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere; et quid sequi, quid vitare conveniret. ita-

que quo haec celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed, per causſam frumentandi, huc atque illuc raptaret; ideo quòd hostium copias ab se, suoque vestigio, non discessuras existimabat. atque post diem III, productas accuratius suas copias sicut instruxerat; propter hostium castra praetergressus, aequo loco invitat ad dimicandum. postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Zetae, cujus Caesarem potitum esse demonstravimus; veniunt. petunt et obsecrant, ut 'sibi praesidium 'mittat: se res complures, quae utiles bello sint, administraturos.' per id tempus, [Deorum voluntate studioque erga Caesarem,] transfuga suos cives facit certiores; 'Jubam regem celeriter cum copiis suis, antequam Caesaris 'praesidium eò perveniret, ad oppidum adcucurrisse; atque, advenlente multitudine circumdata, eo potitum; omnibusque ejus oppidi incolis ad unum 'interfectis, dedisse oppidum diripiendum delendumque militibus.' Caesar interim, lustrato exercitu a. d. XII Kal. Apr. postero die productis universis copiis, progressus a suis castris millia passuum quinque, a Scipionis circiter II millium interjecto spatio, in acie constitit. postquam satis diuque adversarios a se ad dimicandum invitatos supersedere pugnae animadvertit, reducit copias. postero die castra movet; atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habebat praesidium frumentumque comportaverat, ire contendit. quod ubi Labienus animadvertit; cum equitatu levique armatura agmen ejus extremum carpere coepit. atque ita lixarum mercatorumque, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis; addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones; quòd existimabat milites, sub onere ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse. quae res Caesarem non fefellerat: namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse jusserat; itaque eos in equitatum Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit. tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere; multis ejus occisis, compluribus vulneratis. milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per jugum summum collis, dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquam Caesar ad oppidum Sarsuram venit; inspectantibus adversariis, interfecto praesidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent; fortiter repugnante P. Cornelio Scipionis evocato qui ibi praerat, atque a multitudine circumvento interfectoque; oppido potitur. atque ibi frumento exerci-

tui dato, postero die ad oppidum Tisdram pervenit; in quo Considius per id tempus fuerat, cum grandi praesidio cohorteque sua gladiatorum. Caesar, oppidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione ejus deterritus; protinus profectus circiter millia passuum IV, ad aquam facit castra: atque inde IV die egressus, redit rursus ad ea castra quae ad Agar habuerat. idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit. Thabenenses interim, qui subditione et potestate Jubae esse consuessent, in extrema ejus regni regione maritimâ locati; interfecto regio praesidio, legatos ad Caesarem mittunt: rem a se gestam docent: petunt orantque, ut ' suis fortunis, de populo Romano ' quòd bene meriti essent, auxilium ferret.' Caesar, eorum consilio probato, M. Crispum Tribunum cum cohorte, et sagittariis, tormentisque compluribus, praesidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia IV; equites, CD; funditores sagittariique, mille; uno commeatu Caesari occurrerunt. itaque tum his copiis et omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, VIII millibus passuum a suis castris, ab Scipionis verò IV millibus passuum longe, constitit in campo. Erat oppidum infra castra Scipionis, nomine Tegea; ubi praesidium equestre, circiter CD numero, habere consueverat. eo equitatu dextra sinistraque directo ab oppidi lateribus; ipse, legionibus ex castris eductis atque in jugo inferiore instructis, non longius fere mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, et tempus diei in otio consumebatur; Caesar equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; levemque armaturam, sagittarios, funditoresque, eodem submittit. quod ubi coeptum est fieri; et, equis concitatis, Juliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere coepit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, et nihilo minus fortissime acerrimeque pugnare. quod ubi Caesar animadvertit; CCC, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proxima legione quae ei proelio in acie constiterat, jubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria submittere, sauciisque ac defatigatis integros recentioribusque viribus equites subministrare. postquam equites Juliani CD vim hostium ad IV millia numero sustinere non poterant, et a levi armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Caesar alteram alam mittit, qui sata-

gentibus celeriter occurrerent. quo facto ſui ſublati univerſi, in hoſtes impreſſione facta, in fugam adverſarios dederunt; multis occiſis, compluribus vulneratis: inſecuti per III millia paſſuum, uſque in colles hoſtibus adactis, ſe ad ſuos recipiunt. Caeſar in horam X commoratus, ſicut erat inſtructus, ſe ad ſua caſtra recepit; omnibus incolumibus. in quo proelio Pacidius graviter pilo per caſſidem caput ictus, complureſque duces ac fortiſſimus quiſque interfecti vulneratique ſunt. Poſtquam nulla conditione cogere adverſarios poterat, ut in aequum locum deſcenderent, legionumque periculum facerent; neque ipſe propius hoſtem caſtra ponere, propter aquae penuriam, ſe poſſe animadverteret; adverſarios non eorum virtute confidere, ſed aquarum inopia fretos deſpicere ſe intellexit: pridie Non. Apr. tertia vigilia egreſſus, ab Agar XVI millia paſſuum nocte progreſſus, ad Thapſum, ubi Vergilius cum grandi praeſidio praeerat, caſtra ponit; oppidumque eo die circummunire coepit: locaque idonea opportunaque complura praeſidiis occupare, ne hoſtes intrare ad ſe ac loca interiora capere poſſent. Scipio interim, cognitis Caeſaris conſiliis, ad neceſſitatem adductus dimicandi, ne per ſummum dedecus fidiſſimos ſuis rebus Thapſitanos et Vergilium amitteret; confeſtim Caeſarem per ſuperiora loca conſecutus, millia paſſuum VIII a Thapſo binis caſtris conſedit. Erat ſtagnum ſalinarum, inter quod et mare anguſtiae quaedam non amplius mille et quingentos paſſus intererant; quas Scipio intrare, et Thapſitanis auxilium ferre, conabatur. quod futurum, Caeſarem non fefellerat: namque pridie in eo loco caſtello munito, ibique trino praeſidio relicto, ipſe cum reliquis copiis lunatis caſtris Thapſum operibus circummunivit. Scipio interim excluſus ab incepto itinere, ſupra ſtagnum poſtero die et nocte confecta, coelo albente, non longe a caſtris praeſidioque, quod ſupra commemoravimus, MD paſſibus, ad mare verſus conſedit, et caſtra munire coepit. quod poſtquam Caeſari nunciatum eſt; milite ab opere deducto, caſtris praeſidio Aſprenate proconſule cum legionibus II relicto, ipſe cum expedita copia in eum locum citatim contendit; claſſiſque parte ad Thapſum relicta, reliquas naves jubet poſt hoſtium tergum quam maxime ad littus appelli, ſignumque ſuum obſervare; quo ſigno dato, ſubito clamore facto, ex improviſo hoſtibus averſis incuterent terrorem; ut perturbati ac perterriti, reſpicere poſt terga cogerentur. Quo poſtquam Caeſar pervenit; et animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantoſque dextro ſiniſtroque cornu collocatos, et nihilo minus partem militum caſtra non ig-

naviter munire: ipse, acie triplici collocata; legione decima secundaque, dextro cornu; VIII et IX, sinistro; oppositis V legionibus, in quarta acie; ante ipsa cornua, quinis cohortibus contra bestias collocatis; sagittariis, funditoribus, in utrisque cornibus dispositis; levique armatura inter equites interjecta; ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum proeliaque superiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat. tirones autem, qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur, ut 'veteranorum virtutem aemularentur; eorumque famam, nomen, locum-'que, victoria parta, cuperent possidere. Itaque in circumeundo exercitum, animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos concursare: et modò se intra portas recipere, modò inconstanter immoderateque prodire. quumque idem a pluribus animadverti coeptum esset; subito legati evocatique obsecrare Caesarem, 'ne dubitaret signum dare; victoriam sibi 'propriam a diis immortalibus portendi.' dubitante Caesare, atque eorum studio cupiditatique resistente, sibique eruptione pugnari non placere clamitante, et etiam atque etiam aciem sustentante; subitò dextro cornu, injussu Caesaris, tubicen, a militibus coactus, canere coepit. quo facto, ab universis cohortibus signa in hostem coepêre inferri; quum centuriones pectore adverso resisterent, vique continerent milites ne injussu imperatoris concurrerent; nec quidquam proficerent. quod postquam Caesar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse; signo Felicitatis dato, equo admisso in hostem contra principes ire contendit. a dextro interim cornu funditores sagittariique concita tela in elephantos frequentes injiciunt. quo facto, bestiae stridore fundarum lapidumque perterritae sese convertere, et suos post se frequentes stipatosque proterere, et in portas valli semifactas ruere contendunt. item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, praesidio deserti, principes fugiunt. ita celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitae; et, paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt. Non videtur esse praetermittendum de virtute militis veterani V legionis. nam quum in sinistro cornu elephantus vulnere ictus et dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus ponderi suo, proboscide erecta vibrantique, stridore maximo premeret atque enecaret; miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiae offerret. quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animadvertit; relicto cadavere,

militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret; gladio proboscidem, quo erat circumdatus, caedere, quantum viribus poterat, non destitit. quo dolore adductus elephantus, milite abjecto, maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso qui erant praesidio, ex oppido eruptionem portâ maritimâ faciunt: et, sive ut suis subsidio occurrerent; sive ut, oppido deserto, fuga salutem sibi pararent; egrediuntur. atque ita per mare umbilici fine ingressi, terram petebant. qui a servitiis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. interim Scipionis copiis prostratis, passimque toto campo fugientibus; confestim Caesaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. qui postquam ad ea castra, quae petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperioque rem gererent. qui postquam animadverterunt neminem ibi esse praesidio, protinus armis abjectis in regis castra fugere contendunt: quo postquam pervenerunt, ea quoque ab Julianis teneri vident. desperatâ salute, in quodam colle consistunt; atque armis demissis, salutationem more militari faciunt. quibus miseris ea res parvo praesidio fuit: namque milites veterani ira et dolore incensi, non modò, ut parcerent hosti, non poterant adduci; sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt aut interfecerunt. in quo numero fuit Tullius Rufus quaestorius; qui pilo transjectus consultò a milite interiit. item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Caesarem adcucurrisset, interfectus esset. quo facto complures equites Romani senatoresque perterriti, ex proelio se receperunt; ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsissent immoderate peccandi, impunitate propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Caesaris implorarent; inspectante ipso Caesare, et a militibus deprecante eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti. Caesar trinis castris potitus, occisisque hostium x millibus, fugatisque compluribus; se recepit, L militibus amissis, paucis sanciis, in castra. ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit; elephantosque LXIV ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit. id hoc consilio; si posset Vergilius, quique cum eo obsidebantur, rei male gestae suorum indicio a pertinacia deduci. deinde ipse

Vergilium appellavit, invitavitque ad deditionem; ſuamque lenitatem et clementiam commemoravit. quem poſtquam animadvertit reſponſum ſibi non dare, ab oppido receſſit. poſtero die, divinâ re factâ, concione advocatâ; in conſpectu oppidanorum, milites collaudat: totumque exercitum veteranum donavit; praemia fortiſſimo cuique ac bene merenti, pro ſuggeſtu tribuit. ac ſtatim inde digreſſus; C. Rebello proconſule cum III ad Thapſum legionibus et Cn. Domitio cum II Tiſdrae, ubi Conſidius praecerat, ad obſidendum relictis; M. Meſſalâ Uticam ante praemiſſo, cum equitatu; ipſe eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex proelio fugerant, quum Uticam verſus iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradae, ubi, quum ab incolis non reciperentur, ideo quòd fama de victoria Caeſaris praecucurriſſet; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibuſque rebus eorum congeſtis, ignem ſubjiciunt; atque ejus oppidi incolas cujuſque generis aetatiſque, vivos, conſtrictoſque, in flammam conjiciunt, atque ita acerbiſſimo afficiunt ſupplicio: deinde protinus Uticam perveniunt. ſuperiore tempore M. Cato; quòd Uticenſibus, propter beneficium legis Juliae, parum in ſuis partibus praeſidii eſſe exiſtimaverat; plebem inermem oppido ejecerat, et ante portam Bellicam caſtris foſsâque parvulâ duntaxat munierat; ibique, cuſtodiis circumdatis, habitare coëgerat: ſenatum autem oppidi, cuſtodiâ tenebat. eorum caſtra ii equites adorti expugnare coeperunt, ideo quòd eos partibus Caeſaris faviſſe ſciebant; ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem ſuum ulciſcerentur. Uticenſes, animo addito ex Caeſaris victoriâ, lapidibus fuſtibuſque equites repulerunt. itaque, poſtquam caſtra non potuerant potiri, Uticam ſe in oppidum conjecerunt; atque ibi multos Uticenſes interfecerunt, domoſque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. quibus quum Cato perſuadere nullâ ratione quiret, ut ſecum oppidum defenderent, et caede rapiniſque deſiſterent; et, quid ſibi vellent, ſciret; ſedandae eorum importunitatis gratiâ, ſingulis HS C diviſit. idem Sulla Fauſtus fecit, ac de ſuâ pecuniâ largitus eſt: unaque cum iis ab Uticâ proficiſcitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fugâ Uticam perveniunt: quos omnes Cato convocatos, una cum CCC qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, cohortatur, ut ſervitia manumitterent, oppidumque defenderent. quorum quum partem aſſentire, partem animum mentemque perterritam atque in fugâ deſtinatam habere intelleXiſſet, amplius de eâ re agere deſtitit; naveſque iis attribuit, ut, in quas quiſque partes vellet,

proficiſceretur. ipſe, omnibus rebus diligentiſſime conſtitutis; liberis ſuis L. Caeſari, qui tum ei pro quaeſtore fuerat, commendatis; et ſine ſuſpicione, vultu atque ſermone quo ſuperiore tempore uſus fuerat, quum dormitum iſſet, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita ſe transjecit. qui dum animâ nondum exſpiratâ concidiſſet; et, impetu facto in cubiculum ex ſuſpicione, medicus familiareſque continere atque vulnus obligare coepiſſent: ipſe ſuis manibus vulnus crudeliſſime divellit, atque animo praeſenti ſe interemit. quem Uticenſes, quamquam oderant partium gratiâ; tamen, propter ejus ſingularem integritatem, et quòd diſſimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, turreſque auxerat; ſepulturâ afficiunt. quo interfecto; L. Caeſar, ut aliquid ſibi ex ea re auxilii pararet, convocato populo, concione habitâ, cohortatur omnes, ut 'portae 'aperirentur; ſe in Caeſaris clementia magnam ſpem habere.' itaque portis patefactis, Uticâ egreſſus, Caeſari Imperatori obviam proficiſcitur. Meſſala, ut erat imperatum, Uticam pervenit; omnibuſque portis cuſtodias ponit. Caeſar interim a Thapſo progreſſus, Uſcetam pervenit; ubi Scipio magnum numerum frumenti, armorum, telorum, caeterarumque rerum, cum parvo praeſidio habuerat. id adveniens potitur; deinde Adrumetum pervenit. quo quum ſine morâ introiſſet; armis, frumento, pecuniaque conſiderata; Q. Ligario, C. Conſidio filio, qui tum ibi fuerant vitam conceſſit. deinde eodem die Adrumeto egreſſus, Livineio Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit. cui in itinere fit obvius L. Caeſar, ſubitoque ſe ad genua projicit; vitamque ſibi, nec amplius quidquam, deprecatur: cui Caeſar facile, pro ſua natura et inſtituto, conceſſit: item Caecinae, C. Ateio, P. Atrio, et L. Cellae patri et filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damaſippique liberis, ex ſua conſuetudine, tribuit: circiterque noctem luminibus accenſis Uticam pervenit, atque extra oppidum ea nocte manſit. Poſtero die mane oppidum introiit: concioneque advocata, Uticenſes incolas cohortatus, gratias pro eorum ſtudio erga ſe agit; cives autem Romanos negotiatores, et eos qui inter trecentos pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis verbis accuſatos, et de eorum ſceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut 'ſine metu prodirent,' edicit: 'ſe eis duntaxat vitam conceſſurum: bona 'quidem eorum, ſe venditurum; ita tamen, ut, qui eorum bona ſua rede-'miſſet, ſe bonorum venditionem inducturum, et pecuniam mulctae nomine 'relaturum, ut incolumitatem retinere poſſent.' quibus metu exſanguibus,

de vitaque ex ſuo promerito deſperantibus, ſubito oblata ſalute, libentes cupidique conditionem acceperunt; petieruntque a Caeſare, ut univerſis CCC uno nomine pecuniam imperaret. itaque bis millies HS his impoſito, ut per triennium ſex penſionibus populo Romano ſolverent; nullo eorum recuſante, ac ſe eodem die demum natos praedicantes, laeti gratias agunt Caeſari. Rex interim Juba, ut ex proelio fugerat, una cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit. atque ad oppidum Zamam, ubi ipſe domicilium, conjuges, liberoſque habebat; quo ex cuncto regno omnem pecuniam, cariſſimaſque res, comportaverat; quodque, inito bello, operibus maximis munierat; accedit. quem oppidani, antea rumore exoptato de Caeſaris victoriâ audito, ob has cauſſas oppido prohibuerunt, quòd, bello contra populum Romanum ſuſcepto, in oppido Zamae lignis congeſtis, maximam in medio foro pyram conſtruxerat; ut, ſi forte bello foret ſuperatus, omnibus rebus eo coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis eodemque projectis, igne ſubjecto, tum demum ſe ipſe inſuper interficeret; atque una cum liberis, conjugibus, civibus, cunctaque gazâ regiâ, cremaretur. poſtquam Juba ante portas diu multumque, primo minis pro imperio egiſſet cum Zamenſibus; deinde, quum ſe parum proficere intellexiſſet, precibus quoque oraſſet uti ſe ad ſuos Deos penates admitterent; ubi eos in ſententia perſtare animadvertit, nec minis nec precibus ſuis moveri quo magis ſe reciperent, tertiò petit ab eis, ut ſibi conjuges liberoſque redderent, ut ſecum eos aſportaret. poſtquam ſibi nihil omnino oppidanos reſponſi reddere animadvertit, nullâ re ab iis impetratâ, ab Zama diſcedit; atque ad villam ſuam, cum M. Petreio pauciſque equitibus, ſe confert. Zamenſes interim, legatos de iis rebus ad Caeſarem Uticam mittunt; petuntque ab eo, uti 'ante, quam Rex manum colligeret ſeſeque oppugnaret, ſibi auxilium mitteret: ſe tamen paratos eſſe, ſibi quoad vita ſuppeteret, oppidum ſeque ei reſervare.' legatos collaudatos Caeſar domum jubet antecedere, ac ſuum adventum praenunciare. ipſe poſtero die Utica egreſſus cum equitatu, ire in regnum contendit. interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Caeſarem veniunt, orantque ut ſibi ignoſcat: quibus ſupplicibus veniâ datâ, Zamam perveniunt. rumore interim perlato de ejus lenitate clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Caeſarem, ab eoque ſunt metu periculoque liberati. Dum haec utrobique geruntur; Conſidius, qui Tiſdrae cum familia ſua, gladiatoriâ

manu, Getuliſque praerat; cognitâ caede ſuorum, Domitiique et legionum adventu perterritus, deſperatâ ſalute, oppidum deſerit; ſeque clam cum paucis barbaris pecuniâ onuſtus ſubducit, atque in regnum fugere contendit. quem Getuli ſui comites in itinere, praedae cupidi, concidunt; ſeque in quaſcumque potuere partes, conferunt. C. interim Vergilius, poſtquam terra marique clauſus ſe nihil proficere intellexit; ſuoſque interfectos, aut fugatos; M. Catonem Uticae ſibi ipſum manus attuliſſe; Regem vagum, a ſuis deſertum, ab omnibus aſpernari; Saburam, ejuſque copias, ab Sitio eſſe deletas; Uticae Caeſarem ſine mora receptum; de tanto exercitu reliquias eſſe nullas, qui ſibi ſuiſque liberis prodeſſent: a Caninio proconſule, qui eum obſidebat, fide accepta, ſeque et ſua omnia et oppidum proconſuli tranſdit. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus excluſus, deſperata ſalute; quum jam coenatus eſſet cum Petreio; ut per virtutem interfecti eſſe viderentur, ferro inter ſe depugnant: atque firmior imbecilliorem, Juba Petreium facile ferro conſumpſit: deinde ipſe ſibi quum conaretur gladio transjicere pectus, nec poſſet; precibus a ſervo ſuo impetravit, ut ſe interficeret; idque obtinuit. P. interim Sitius, pulſo exercitu Saburae praefecti Jubae, ipſoque interfecto; quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Caeſarem faceret, forte incidit in Fauſtum Afraniumque; qui eam manum habebant quâ Uticam diripuerant, iterque in Hiſpaniam tendebant, et erant numero circiter MD. itaque celeriter nocturno tempore inſidiis diſpoſitis, eos prima luce adortus, praeter paucos equites qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit aut in deditionem accipit; Afranium et Fauſtum vivos capit, cum conjuge et liberis. paucis poſt diebus diſſenſione in exercitu orta, Fauſtus et Afranius interficiuntur. Pompeiae cum Fauſti liberis, Caeſar incolumitatem ſuaque omnia conceſſit. Scipio interim, cum Damaſippo et Torquato et Plaetorio Ruſtiano, navibus longis diu multumque jactati, quum Hiſpaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi claſſis P. Sitii per id tempus erat: a qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur: ibique Scipio cum iis, quos paullo ante nominavi, interiit. Caeſar interim, Zamae auctione regia facta; boniſque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant; praemiiſque Zamenſibus, qui de Rege excludendo conſilium ceperant, tributis; vectigalibuſque regiis abrogatis; ex regnoque provincia facta, atque ibi Criſpo Salluſtio proconſule cum imperio relicto; ipſe Zamâ egreſſus, Uticam ſe recepit. ibi bonis venditis eorum, qui ſub Juba

Petreioque ordines duxerant; item Thapſitanis HS XX millia, conventui eorum HS XXX millia, Adrumetanis HS XXX, conventui eorum HS L millia, mulctae nomine, imponit: civitates, bonaque eorum, ab omni injuria rapiniſque defendit. Leptitanos, quorum ſuperioribus annis Juba bona diripuerat; et ad ſenatum queſti per legatos, atque arbitris a ſenatu datis, ſua receperant; tricies centenis millibus pondo olei, in annos ſingulos, multat; ideo quòd initio, per diſſenſionem principum, ſocietatem cum Juba inierant, eumque armis, militibus, pecuniâ juverant. Tiſdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti multat. His rebus geſtis; Idibus Jun. Uticae claſſem conſcendit, et poſt diem III Carales in Sardiniam pervenit. ibi Sulcitanos, quòd Naſidium ejuſque claſſem receperant copiiſque juverant, HS C millibus multat; et pro decumis octavas pendere jubet: bonaque paucorum vendit; et ante diem III Kal. Quinct. naves conſcendit; et a Caralibus ſecundum terram profectus, duodetrigeſimo die, eo quòd tempeſtatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

A. HIRTII PANSAE

COMMENTARIORUM

DE

BELLO HISPANIENSI

LIBER UNUS.

A. HIRTII PANSAE

COMMENTARIORUM

DE

BELLO HISPANIENSI

LIBER UNUS.

PHarnace ſuperato, Africâ receptâ: qui ex iis proeliis cum adoleſcente Cn. Pompeio profugiſſent; quum et ulterioris Hiſpaniae potitus eſſet; dum Caeſar muneribus dandis in Italia detinetur; quo facilius praeſidia contrà compararet Pompeius, in fidem uniuſcujuſque civitatis confugere coepit. ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vaſtare coepit. quibus in rebus, nonnullae civitates ſua ſponte auxilia mittebant: item nonnullae portas contra claudebant. ex quibus ſiqua oppida vi ceperat; quum aliquis ex ea civitate optime de Cn. Pompeio meritus civis eſſet, propter pecuniae magnitudinem aliqua ei inferebatur cauſſa, ut, eo de medio ſublato, ex ejus pecunia latronum largitio fieret. ita paucis commodis hoſte hortato, majores augebantur copiae: ideoque crebris nunciis in Italiam miſſis, civitates contrariae Pompeio auxilia ſibi depoſtulabant. C. Caeſar dictator III, deſignatus IV, multis itineribus ante confectis, quum celeri feſtinatione ad bellum conficiendum in Hiſpaniam veniſſet; legati Cordubenſes, qui a Cn. Pompeio diſceſſerant, Caeſari obviam veniunt. a quibus nunciabatur, ‘ nocturno tempore oppidum Cordubae capi poſſe; quòd, nec ‘ opinantibus adverſariis ejus, provinciâ potitus eſſet; ſimulque quòd tabel- ‘ larii capti eſſent, qui a Cn. Pompeio diſpoſiti omnibus locis erant, qui cer- ‘ tiorem Cn. Pompeium de Caeſaris adventu facerent.’ multa praeterea veriſimilia proponebant. quibus rebus adductus; quos legatos ante exercitui praefecerat, Q. Pedium et Q. Fabium Maximum, de ſuo adventu facit certiores; ut, quem ſibi equitatum ex provincia feciſſent, praeſidio mitterent.

ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquavit: atque, ut ipse voluit, equitatum sibi praesidio habuit. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum praesidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciae caput esse existimabatur. ipse autem Cn. Pompeius adolescens, Uliam oppidum oppugnabat; et fere jam aliquot mensibus ibi detinebatur. quo ex oppido, cognito Caesaris adventu, legati, clàm praesidia Cn. Pompeii, Caesarem quum adissent, petere coeperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Caesar eam civitatem omni tempore optime de populo Romano meritam esse sciens, XI cohortes secunda vigilia jubet proficisci, parique equites numero; quibus praefecit hominem ejus provinciae notum, et non parum scientem, L. Julium Paciecum. qui quum ad Cn. Pompeii praesidia venisset, incidit idem temporis ut tempestate adversa vehementique vento afflictaretur: qua vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. cujus incommodum, summam utilitatem ipsis praebebat. ita quum ad locum venerunt, jubet binos equites incedere, et rectà per adversariorum praesidia ad oppidum contendere. mediisque ex praesidiis quum quaereretur, 'qui 'essent;' unus ex nostris respondit, ut 'sileat verbum facere; 'nam id tem'poris conari ad murum accedere, ut oppidum capiant:' et partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam praestare, partim illo responso deterrebantur. quum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti; et pedites equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. sic illud quum inscientibus accidisset; existimabat magna pars hominum qui in iis castris fuissent, se prope captos esse. Hoc misso ad Uliam praesidio, Caesar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit. ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu ante praemisit; qui simul in conspectu oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. hoc a Cordubensibus nequaquam poterat animadverti. appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exisset; loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, et magnum proelium fecerunt; sic, ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. hoc timore adductus Sex. Pompeius litteras fratri misit, ut 'celeriter sibi subsidio veniret; 'ne prius Caesar Cordubam caperet, quam ipse illò venisset.' ita Cn. Pompeius, Ulia prope capta, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere coepit. Caesar, quum ad flumen Baetim venisset, neque propter alti-

tudinem fluminis transire posset; lapidibus corbes plenos dimisit: ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartitò transduxit. tenebant adversus oppidum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartitò. huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Caesar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere coepit. pari idem conditione Pompeius. hìc inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet: ex qua contentione quotidiana minuta proelia fiebant; ut modò hi, modò illi, superiores discederent. quae res quum ad majorem contentionem venisset, ab utrisque cominus pugna iniqua: dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur; et fluminis ripis appropinquantes, coangustati praecipitabantur. hìc alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exaequabant. ita diebus compluribus cupiebat Caesar, si qua conditione posset, adversarios in aequum locum deducere, et primo quoque tempore de bello decernere. Quum animadverteret adversarios minime velle; quos ideo a via retraxerat, ut in aequum deduceret: copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. ita firmissimum ejus praesidium Ateguam proficiscitur. id quum Pompeius ex perfugis resciisset; eâ die, per viarum difficultatem et angustias, carra complura multasque balistas retraxit, et ad Cordubam se recepit. Caesar munitionibus Ateguam oppugnare, et brachia circumducere coepit. cujus rei Pompeio quum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. cujus in adventum, praesidii caussa, Caesar complura castella occupavit, partim suo equitatu, partim ut pedestris copia in statione et in excubitu castris praesidio esse possent. hìc in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima: itaque in illa obscuratione, cum aliquot cohortibus et equitum turmis circumcludunt Caesaris equites, et concidunt, sic, ut vix in ea caede pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, et trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida Ateguam et Ucubim in monte constituit. Caesar in munitionibus, caeterisque quae ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineasque agere instituit. haec loca sunt montuosa, et naturâ edita ad rem militarem; quae planitie dividuntur, Salso flumine; proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. ex ea regione oppidi, in montibus castra habuit posita Pompeius, in conspectu utrorumque oppidorum; neque suis ausus est subsidio venire. aquilas habuit et signa XIII legionum: sed, ex

quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duae fuerunt vernaculae quae a Trebonio transfugerant; et una, facta ex colonis quae fuerunt in his regionibus: quarta fuit Afraniana, ex Africa quam secum adduxerat; reliquae ex fugitivis auxiliares consistebant: nam de levi armatura et equitatu, longe et virtute et numero nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius; quod loca sunt edita, et ad castrorum munitiones non parum idonea. nam fere totius ulterioris Hispaniae regio, propter terrae fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, et non minus copiosam aquationem. hic etiam, propter barbarorum crebras excursiones, omnia loca, quae sunt ab oppidis remota, turribus et munitionibus retinentur; et, sicut in Africa, rudere, non tegulis, teguntur: simulque in his habent speculas, et, propter altitudinem, longe lateque prospiciunt. item oppidorum magna pars ejus provinciae, montibus fere munita, et natura excellentibus locis est constituta; ut simul aditus adscensusque habeat difficiles. ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut civitates Hispaniae non facile ab hostibus capiantur. id quod in hoc contigit bello. nam ubi inter Ateguam et Ucubim, quae oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum; ab suis castris circiter millia passuum IV, grumus est excellens natura, qui appellatur Castra Posthumiana; ibi, praesidii causa, castellum Caesar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem jugo tegebatur loci natura, et quod remotum erat a castris Caesaris; animadvertebat loci difficultatem; et, quod flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Caesarem ut in tanta loci difficultate ad subsidium submittendum se mitteret. ista fretus opinione, tertia vigilia profectus, castellum oppugnare coepit, ut laborantibus succurreret. nostri, quum appropinquassent, clamore repentino, telorumque multitudine, jactus facere coeperunt; uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. quo peracto, quum ex castello repugnare coepissent, et majoribus castris Caesari nuncius esset allatus; cum III legionibus est profectus. et quum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti: multi praeterea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata LXXX. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit: is signa Saguntinorum retulit V, quae ab oppidanis cepit. suo loco praeteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Caesarem venissent. ea nocte Pompeius castra incendit, et ad Cordubam versus iter facere coepit. rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxe-

rat; dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est, et interfectus. postero die equites nostri longius ad Corduban versus persecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeii ex oppido portabant: ex iis capti 2. cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. eodem die Q. Marcius tribunus militum qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit. et, noctis tertia vigilia, in oppido acerrime pugnatum est; ignemque multum miserunt; sicut et omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti. hoc praeterito tempore, C. Fundanius eques Romanus ex castris adversariorum ad nos transfugit. postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse: quum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant, et a Trebonio transfugerant. eis ad ignoscendum nulla est data facultas; et a militibus nostris interfecti sunt. idem temporis, capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra pervenerant; praecisis manibus, missi sunt facti. pari consuetudine, vigilia secunda, ex oppido ignem multum telorumque multitudinem jactando, bene magnum tempus consumpserunt; complures-que vulneribus affecerunt. praeterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri distenti essent; acriterque pugnare coeperunt: quorum vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. ii quum eruptionem facere coepissent, tamen virtute militum nostrorum, etsi inferiore loco premebantur, tamen repulsi adversarii bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt. postero die Pompeius ex castris suis brachium coepit ad flumen Salsum facere: et quum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt dejecti, et occisi tres. eo die A. Vargius, senatoris filius, cujus frater in castris Pompeii fuisset; omnibus suis rebus relictis, equum conscendit et fugit. speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus, et interfectus est. idem temporis glans missa est inscripta; 'quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scu-'tum esse positurum.' qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere et oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere coeperunt, et bene magna prioris muri pars dejecta est. quo facto, ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati, 'missos facere loricatos, quique prae-'sidii causa praepositi oppido a Pompeio essent,' orabant. quibus respondit Caesar, 'se conditiones dare, non accipere, consuevisse.' qui quum in oppidum revertissent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum

emisso, pugnare pro muro toto coeperunt: propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt quin eruptionem eo die essent facturi. ita, corona circumdata, pugnatum est aliquamdiu vehementissime; simulque balista missa a nostris turrem dejecit. qua adversariorum, qui in ea turre fuerant, v dejecti sunt; et puer, qui balistam solitus erat observare. Eo praeterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit; neque a nostris prohibitus: falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant; aliquot turmae cum levi armatura, impetu facto, loco sunt dejectae; et, propter paucitatem nostrorum equitum, simul cum levi armatura inter turmas adversariorum protritae. hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: et majore Pompeiani exsultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi coepissent. qui quum aliquo loco a nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili virtute clamore facto; aversati sunt proelium facere. Fere apud exercitus haec est equestris proelii consuetudo. quum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite progreditur; nequaquam par habetur. id quod in hoc accidit certamine. quum pedites ex levi armatura lecti, ad pugnam, equitibus nostris nec opinantibus, veniissent; idque in proelio animadversum esset; complures equites descenderunt. ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre proelium facere coepit; usque eo, ut eadem proxime a vallo fecerint. in quo proelio, adversariorum ceciderunt CXXIII; compluresque armis exuti, multi vulneribus affecti, in castra sunt redacti: nostri ceciderunt III; saucii XII pedites, et equites V. Ejus diei insequenti tempore, pristina consuetudine, pro muro pugnari coeptum est. quum bene magnam multitudinem telorum, ignemque nostris defendentibus injecissent; nefandum crudelissimumque facinus sunt aggressi; in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, jugulare, et de muro praecipites mittere coeperunt, sicut apud barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est factum. Hujus diei extremo tempore, a Pompeianis clam nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres aggeremque incenderent, et III vigilia eruptionem facerent. ita igne telorumque multitudine jacta, quum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quae e regione et in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt; copiaeque totae, eruptionem fecerunt; secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas, et harpagones ad casas

(quae ſtramentitiae ab noſtris hibernorum cauſſa aedificatae erant) diruendas et incendendas: praeterea argentum, et veſtimenta; ut, dum noſtri in praeda detinerentur, illi, caede facta, ad praeſidia Pompeii ſe reciperent: nam, quod exiſtimabat eos poſſe conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salſum in acie. quod factum, licet nec opinantibus noſtris eſſet geſtum; tamen virtute freti, repulſos, multiſque vulneribus affectos, oppido repreſſerunt; praedaque et armis eorum ſunt potiti; vivoſque aliquos ceperunt, qui poſtero ſunt interfecti die. eodemque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuiſſet, jugulatione oppidanorum facta, clamaſſe; 'facinus ſe nefandum, et ſcelus feciſſe: nam eos nihil meruiſſe, quare tali 'poena afficerentur, qui eos ad aras et focos ſuos recepiſſent; eoſque hoſpi-'tium ſcelere contaminaſſe:' multa praeterea dixiſſe: qua oratione deterritos, amplius jugulationem non feciſſe. Ita poſtero die Tullius legatus cum C. Antonio Luſitano venit, et apud Caeſarem verba fecit: 'utinam quidem 'Dii immortales feciſſent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeii, factus 'eſſem; et hanc virtutis conſtantiam in tua victoria, non in illius calamitate 'praeſtarem: cujus funeſtae laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut 'cives Romani indigentes praeſidii, et propter patriae luctuoſam perniciem, 'dedamur hoſtium numero: qui neque in illius proſpera acie primam fortu-'nam, neque in adverſa ſecundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot 'impetus ſuſtentantes, nocturnis diurniſque operibus gladiorum ictus telo-'rumque miſſus exſpectantes, victi, et deſerti a Pompeio, tua virtute ſuperati, 'ſalutem a tua clementia depoſcimus, petimuſque ut, qualem te gentibus 'praeſtitiſti, ſimilem in civium deditione praeſtes.' et 'qualem', ait, 'gen-'tibus me praeſtiti, ſimilem in civium deditione praeſtabo.' Remiſſis legatis, quum ad portam veniſſent; Tib. Tullius quum introëuntem C. Antonium inſecutus non eſſet, revertit ad portam, et hominem apprehendit. quod Tiberius quum fieri animadvertit, ſinu pugionem eduxit, et manum ejus incîdit. ita refugerunt ad Caeſarem. eodemque tempore ſignifer de legione prima transfugit; et nunciavit, 'quo die equeſtre proelium factum eſſet, ſuo 'ſigno periſſe homines xxxv; neque licere caſtris Cn. Pompeii nunciari, 'neque dici periſſe quemquam.' ſervus, cujus dominus in Caeſaris caſtris fuiſſet, uxoremque et filium in oppido reliquerat; dominum jugulavit: et ita clam a Caeſaris praeſidiis in Pompeii caſtra diſceſſit, et indicium glande ſcriptum miſit, per quod certior fieret Caeſar, quae in oppido ad defendendum

compararentur. ita, litteris acceptis, quum in oppidum revertissent qui mittere glandem inscriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugae nunciarunt quam Pompeius concionem habuisset; ‘ quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum: ’ unum respondisse; ut ‘ potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugae ostenderent:’ tum, qui ita locutus esset, jugulatum. eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant; quorum litteras Caesar oppidanis objecit: et, qui vitam sibi peteret, jussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum: quod difficile erat factu, ut eam turrem quis sine periculo incenderet. ita ** facturus de ligno, quum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. eadem nocte transfuga nunciavit, Pompeium et Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos esse. Vigilia secunda, propter multitudinem telorum turris lignea, quae nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum et tertium. eodem tempore, pro muro pugnatum acerrime; et turrim nostram, ut superiorem, incenderunt; idcirco quod ventum oppidani secundum habuerunt. insequenti luce materfamilias de muro se dejecit, et ad nos transiliit; dixitque, ‘ se cum familia constitutum habuisse, ‘ ut una transfugerent ad Caesarem; illam oppressam et jugulatam.’ hoc praeterea tempore tabellae de muro sunt dejectae, in quibus scriptum est inventum; ‘ L. Minutius Caesari: si mihi vitam tribuis, quoniam a Cn. Pompeio sum desertus; qualem me illi praestiti, tali virtute et constantia futurum me in te esse praestabo.’ eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Caesarem adierunt; ‘ si sibi vitam concederet, sese insequenti die ‘ oppidum esse dedituros.’ quibus respondit; ‘ se Caesarem esse, fidemque ‘ praestaturum.’ ita ante diem XI Kalend. Martii, oppido potitus, Imperator est appellatus. Et Pompeius, ex perfugis quum deditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus; et circum ea loca castella dispositi, et munitionibus se continere coepit. Caesar movit, et propius castra castris contulit. eodem tempore mane loricatus unus ex legione vernacula ad nos transfugit, et nunciavit, ‘ Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse, iisque imperavisse, ut, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque adversariorum victoriae fautores.’ hoc praeterito tempore, in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstravimus dominum jugulasse: is vivus est combustus. idemque tem-

poris centuriones loricati VIII ad Caesarem transfugerunt, ex legione vernacula; et equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, et saucii aliquot occiderunt ex levi armatura. ea nocte speculatores prehensi servi III, et unus ex legione vernacula; servi, sunt in crucem sublati; militi, cervices abscissae. Postero die equites cum levi armatura, ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. et eo tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excucurrerunt: nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. ex equitibus capti sunt equites VIII. insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIV, qui dicebantur esse fautores Caesaris victoriae. reliquos in oppidum jussit deduci; ex quibus effugerunt CXX, et ad Caesarem venerunt. Hoc praeterito tempore, qui in oppido Ategua Bursavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites jugulari; praeterea multa scelera ab iis fieri, qui praesidii caussa ab his reciperentur. qui quum ad oppidum veniissent; nostri, qui fuissent equites Rom. et senatores, non sunt ausi introire in oppidum, praeterquam qui ejus civitatis fuissent. quorum responsis ultro citroque acceptis et redditis, quum ad nostros se reciperent qui extra oppidum fuissent, illi de praesidio insecuti, ex aversione legatos jugularunt. duo reliqui, qui ex iis fugerunt, Caesari rem gestam detulerunt. et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt: qui quum certum comperissent legatorum responsa ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent; ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulasset, lapidare, et ei manus intentare coeperunt; 'illius operâ se periisse.' ita vix periculo liberatus, petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Caesarem proficisci; illi se satisfacturum. potestate data: quum inde esset profectus; praesidio comparato; quum bene magnam manum fecisset; et nocturno tempore, per fallaciam, in oppidum esset receptus; jugulationem magnam facit: principibus, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. hoc praeterito tempore, servi transfugae nunciaverunt, oppidanorum bona vendi; nec cui extra vallum licere exire, nisi discinctum; iccircoque, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem victoriae propositam habere; ut si quis ex nostris transfugerit, in levem armaturam conjici, eumque non amplius XVI accipere. Insequenti tempore Caesar castris castra contulit, et brachium ad flumen Salsum ducere coepit. hic dum in opere nostri distenti essent, com-

plures ex ſuperiore loco adverſariorum decucurrerunt: nec detinentibus *** noſtris, multis telis injectis, complures vulneribus affecere. hîc tamen, ut ait Ennius, noſtri ceſſere parumper. itaque, praeter conſuetudinem, quum a noſtris animadverſum eſſet cedere; centuriones ex legione v flumen tranſgreſſi duo, reſtituerunt aciem; acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex ſuperiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. ita, quum is compar proelium facere coepiſſet, et quum undique ſe circumveniri animadvertiſſet, parumper ingreſſus pedem offendit. hujus concidentis viri caſu paſſim audito, quum complures adverſariorum concurſum facerent, equites noſtri tranſgreſſi interiore loco adverſarios ad vallum agere coeperunt. ita, dum cupidius intra praeſidia illorum ſtudent caedem facere, et turmis et levi armatura ſunt intercluſi. quorum niſi ſumma virtus fuiſſet, vivi capti eſſent; nam et munitione praeſidii ita coanguſtabantur, ut eques ſpatio intercluſo vix ſe defendere poſſet. ex his, utroque genere pugnae, complures ſunt vulneribus affecti; in quîs etiam Clodius Aquitius. inter quos ita cominus eſt pugnatum, ut ex noſtris, praeter II centuriones, ſit nemo deſideratus, gloria ſe efferentes. Poſtero die ab Soricaria utraeque convenere copiae. noſtri brachia ducere coeperunt. Pompeius quum animadverteret caſtello ſe excludi Aſpaviâ, quod ab Ucubi millia paſſuum v diſtat; haec res neceſſario vocabat, ut ad dimicandum deſcenderet: neque tamen aequo loco ſuî poteſtatem faciebat, ſed ex grumo excelſum tumulum capiebat, uſque eo, ut neceſſario cogeretur iniquum locum ſubire. quo facto, quum utrorumque copiae tumulum excellentem petiſſent, prohibiti a noſtris ſunt, dejectique planitie: quae res ſecundum noſtris efficiebat proelium. undique autem cedentibus adverſariis, noſtri magna in caede verſabantur. quibus mons, non virtus, ſaluti fuit. quo ſubſidio tunc, niſi adveſperaſſet, a paucioribus noſtris omni auxilio privati eſſent. nam ceciderunt ex levi armatura, CCCXXIV; ex legionariis, CXXXVIII; praeterquam quorum arma et ſpolia ſunt allata. ita pridie II centurionum interitio, hac adverſariorum poena eſt litata. Inſequenti die, pari conſuetudine, quum ad eundum locum ejus praeſidium veniſſet, priſtino illo ſuo utebantur inſtituto: nam, praeter equites, nullo loco aequo ſe committere audebant. quum noſtri in opere eſſent, equitum copiae concurſus facere coeperunt: ſimulque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut conſueti inſequi exiſtimare poſſent ſe paratiſſimos eſſe ad dimicandum, noſtri ex humili convalle bene longe ſunt egreſſi, et planitie in aequo

loco conſtiterunt. illi tamen proculdubio ad congrediendum in aequum locum non ſunt auſi deſcendere, praeter unum Antiſtium Turpionem, qui, fidens viribus, ex adverſariis ſibi parem eſſe neminem cogitare coepit. hic, ut fertur, Achillis Memnoniſque congreſſus. Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicenſis, ex acie noſtra ad congrediendum progreſſus eſt. quoniam ferocitas Antiſtii omnium mentes converterat ab opere ad ſpectandum, acies ſunt diſpoſitae: nam inter bellatores principes dubia erat poſita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. ita avidi cupidique ſuarum quiſque partium, [*** expertorum virorum fautorumque voluntas habebatur. quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem ſe contuliſſent, ſcutorumque laudis inſignis praefulgens opus caelatum; quorum *** pugna eſſet propè profectò dirempta, niſi, propter equitum conceſſum, ut ſupra demonſtravimus, levis armatura praeſidii cauſsâ non longe ab opere caſtrorum conſtitiſſet] ut noſtros equites in receptu, dum ad caſtra redeunt, adverſarii cupidius ſunt inſecuti; univerſi, clamore facto, impetum dederunt. ita metu perterriti, quum in fuga eſſent, multis amiſſis, in caſtra ſe recipiunt. Caeſar, ob virtutem, turmae Caſſianae donavit millia XIII, et praefecto torques aureos II, et levi armaturae millia X. hoc die A. Baebius, et C. Flavius, et A. Trebellius equites Romani Aſtenſes, argento prope tecti equos, ad Caeſarem transfugerunt: qui nunciaverunt, 'equites Romanos conjuraſſe 'omnes, qui in caſtris Pompeii eſſent, ut tranſitionem facerent; ſervi indicio omnes in cuſtodiam eſſe conjectos; e quibus, occaſione capta, ſe transfugiſſe.' item hoc die litterae ſunt deprehenſae, quas mittebat Urſaonem 'Cn. Pompeius. S.V.G.E.V. Etſi, prout noſtra felicitas, ex ſententia adverſarios adhuc propulſos habemus; tamen, ſi aequo loco ſui poteſtatem 'facerent, celerius, quam veſtra opinio fert, bellum confeciſſem. ſed exercitum tironum non audent in campum deducere; noſtriſque adhuc freti praeſidiis, bellum ducunt: nam ſingulas civitates circumſident; inde ſibi commeatus capiunt. quare et civitates noſtrarum partium conſervabo, et bellum primo quoque tempore conficiam. cohortes in animo habeo ad vos mittere. profectò noſtro commeatu privati, neceſſariò ad dimicandum deſcendent.' Inſequenti tempore, quum noſtri temere in opere diſtenti eſſent; equites in oliveto, dum lignantur, interfecti ſunt aliquot. ſervi transfugerunt, qui nunciaverunt a. d. III Nonarum Martii, proelio, ad Soriciam quod factum eſt, ex eo tempore metum eſſe magnum; et Attium Varum circum caſ-

tella praeesse. eo die Pompeius castra movit; et contra Hispalim in oliveto constitit. Caesar priusquam eodem est profectus, luna horâ circiter VI visa est. ita castris motis Ucubim, praesidium, quod Pompeius reliquit, jussit ut incenderent; et, deusto oppido, in castra majora se reciperent. insequenti tempore Ventisponte oppidum quum oppugnare coepisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam; contraque Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua praesidia portas clausisset, incendit: milesque, qui fratrem suum in castris jugulasset, interceptus est a nostris, et fusti percussus. hinc itinere facto, in campum Mundensem quum esset ventum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die quum iter facere Caesar cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de III vigilia in acie stetisse. hoc nuncio allato, vexillum proposuit. iccirco enim copias eduxerat, quòd Ursaonensium civitati, qui erant fautores, antea litteras miserat; 'Caesarem nolle in convallem descendere, quòd majorem partem exercitum 'tironem haberet.' hae litterae vehementer confirmabant mentes oppidanorum. ita hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat. etenim et naturâ loci defendebatur, et ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta: namque, ut superius demonstravimus, loca excellentia tumulis contineri ***: [interim nulla planities dividit.] Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. planities inter utraque castra intercedebat, circiter millia passuum V; ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi et loci natura. hinc dirigens proxima planities aequabatur: cujus decursum antecedebat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem; nam palustri et voraginoso solo currens erat ad dextrum. et Caesar, quum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planitie in aequum ad dimicandum adversarii procederent. hoc erat in omnium conspectu. huc accedebat, ut locus illa planitie equitatum ornaret, et diei Solisque serenitas: ut mirificum et optandum tempus prope ab Diis immortalibus illud tributum esset ad proelium committendum. nostri laetari, nonnulli etiam timere; quòd in eum locum res fortunaeque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. itaque nostri ad dimicandum procedunt: id quod adversarios existimabamus esse facturos; qui tamen a munitione oppidi mille passibus longius non audebant procedere; in quo sibi prope murum adversarii proeliandum constituebant. itaque nostri procedunt. interdum aequitas loci adversarios effla-

gitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi a sua consuetudine decedebant, ut aut ab excelso loco aut ab oppido discederent. nostri pede presso propius rivum quum appropinquassent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt. Erat acies XIII aquilis constituta, quae lateribus equitatu tegebatur, cum levi armatura millibus VI. praeterea auxiliares accedebant, prope alterum tantum. nostra praesidia LXXX cohortibus, et VIII millibus equitum. ita, in extrema planitie iniquum in locum nostri quum appropinquassent, paratus hostis erat superior; ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. quod quum a Caesare esset animadversum; ne quid temere culpa sua sequius admitteretur, eum locum definire coepit. quod quum hominum auribus esset objectum; molestе et acerbe accipiebant se impediri, quo minus proelium conficere possent. haec mora adversarios alacriores efficiebat; 'Caesaris copias timore impediri ad 'committendum proelium.' ita se efferentes, iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno cum periculo accessus eorum haberetur. hic Decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum III et V legio, itemque caetera auxilia et equitatus. proelium clamore facto committitur. Hic etsi virtute nostri antecedebant, adversarii loco superiore defendebantur acerrime, et vehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumque missu concursus; sic, ut prope nostri diffiderent victoriae: congressus enim et clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. itaque ex utroque genere pugnae quum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur et concidit adversariorum multitudo. dextrum demonstravimus Decumanos cornu tenuisse; qui, etsi erant pauci, tamen, propter virtutem, magno adversarios timore eorum operâ afficiebant; quòd a suo loco hostes vehementer premere coeperunt; ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio adversariorum transduci coepta sit ad dextrum. quae simul est mota, equitatus Caesaris sinistrum cornu premere coepit. at ii eximia virtute proelium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. ita, quum clamori esset intermistus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus; imperitorum mentes timore praepediebat. hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma. adversariosque vehementissime pugnantes, nostri agere coeperunt: quibus oppidum fuit subsidio. ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. in quo proelio ceciderunt millia

hominum circiter XXX, et si quid amplius: praeterea Labienus, Attius Varus; quibus occisis utrisque funus est factum: itemque equites Rom. partim ex urbe, partim ex provincia, ad millia III. nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum; saucii, ad D. adversariorum aquilae sunt ablatae XIII, et signa, et fasces. praeterea duces belli XVII capti sunt. hos habuit res exitus. Ex fuga hac quum oppidum Mundam sibi constituissent praesidium, nostri cogebantur necessariò eos circumvallare. [ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur; scuta et pila pro vallo: *** insuper occisi; et gladii, et mucrones, et capita hominum ordinata, ad oppidum conversa; universa hostium timorem, virtutisque insignia *** proposita viderent; et vallo circumcluderentur adversarii: *** ita Galli tragulis jaculisque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare coeperunt.] ex hoc proelio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubae fuisset, rem gestam refert. cognito hoc negotio; quos equites secum habuit, quod pecuniae secum, eis distribuit; et oppidanis dixit, se de pace ad Caesarem proficisci; et secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisque peditibus, ad navale praesidium parte altera contendit Carteiam; quod oppidum abest a Corduba, millia passuum CLXX. quo quum ad octavum milliarium venisset; P. Calvitius, qui castris antea Pompeii praepositus esset, ejus verbis nuncium mittit; ‘quum minus bellè haberet, ut mitterent lecti-
‘cam, qua in oppidum deferri posset.’ litteris missis, Pompeius Carteiam defertur. qui illarum partium fautores erant, conveniunt in domum, quo erat delatus; (qui arbitrati sunt clanculum venisse;) ut ab eo, quae vellet, de bello requirerent. quum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Caesar, ex proelio Munda munitione circumdata, Cordubam venit: qui ex caede eo refugerant, pontem occupaverunt. quum eò esset ventum, convitiari coeperunt, ‘nos ex proelio paucos superesse? quò
‘confugeremus?’ ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar flumen transjecit, et castra posuit. Scapula, totius seditionis familiae et libertinorum caput, ex proelio Cordubam quum venisset, familiam et libertos convocavit, pyram sibi exstruxit, coenam afferri quam opimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis: pecuniam et argentum in praesentia familiae donavit. ipse de tempore coenavit; resinam et nardum identidem sibi infundit. in novissimo tempore servum jussit, et libertum, qui fuisset ejus concubinus, alter-

um se jugulare, alterum pyram incendere. Oppidani autem, simul Caesar castra contra oppidum posuit, discordare coeperunt usque eo, ut clamor in castra nostra perveniret fere, inter Caesarianos et inter Pompeianos. erant hic legiones, quae ex perfugis conscriptae; partim oppidanorum servi, qui erant a Sex. Pompeio manumissi; tunc in Caesaris adventum descendere coeperunt. legio XIII, oppidum defendere coepit: nam quum jam repugnarent, turres ex parte et murum occuparunt. denuo legatos ad Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere coeperunt. qui superati a nostris, sunt interfecti hominum millia XXII; praeterquam extra murum qui perierunt. ita Caesar oppido potitus. dum hic detinetur; ex proelio quos circummunitos superius demonstravimus, eruptionem fecerunt; et, bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Caesar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. ita, quum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum praesidio intromittit: ipse castra ad oppidum ponit. erat bene magna intrà Pompeianarum partium multitudo, quae Caesaris praesidium receptum indignabatur; clam quod, Philo quidam, ille, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus, (is totâ Lusitaniâ notissimus erat;) hic clam praesidio in Lusitaniam proficiscitur: et Caecilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium convenit; qui bene magnum manum Lusitanorum haberet. reversus, in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur: praesidium vigilesque jugulant, portas praecludunt, de integro pugnare coeperunt. Dum haec geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quòd Pompeium in potestatem haberent; quòd ante Caesari portas praeclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. quod Caesar quum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, et moenia delerent; ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere. id quod consultò non existimabant fieri. ita erumpendo, naves, quae ad Baetim flumen fuissent, incendunt. nostri dum incendio detinentur; illi profugiunt, et ab equitibus conciduntur. quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere coepit: ex qua civitate, legati ad deditionem venerunt. Mundenseseque, qui ex proelio in oppidum confugerant, quum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt; et, quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut, noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent; illi, caedem in castris

administrarent. hac re cognita, insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi. Carteienses, dum Caesar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire coeperunt. pars erat, quae legatos ad Caesarem miserat; pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. seditione concitata, portas occupant: caedes fit magna: saucius Pompeius naves XXX occupat longas, et profugit. Didius, qui Gadis classi praefuisset; *** ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi coepit; partim peditatibus et equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens, item IV die, navigatione confecta, consequuntur. qui imparati a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit, et locum quendam munitum natura occupat. equites et cohortes, quae ad persequendum missae essent, speculatoribus ante missis, certiores fiunt: diem et noctem iter faciunt. Pompeius humero et sinistro crure vehementer erat saucius. huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quae res maxime impediebat. ita lecticâ a turre qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, quum a Caesaris praesidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. erat accessûs loci difficultas: nam iccirco quod propter suos a nostro praesidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum naturâ ceperat sibi Pompeius, quem vix magna multitudine ***: deducti homines ex superiore loco defendere possent. subeuntes in adventu nostri depelluntur telis; quibus cedentibus, cupidius insequebantur adversarii, et confestim tardabant ab accessu. hoc saepius facto, animadvertebatur nostro magno id fieri periculo. opere circummunire instituit; pari autem et celeri festinatione circum munitiones in jugo dirigunt, ut aequo pede cum adversariis congredi possent. a quibus cum animadversum esset, fuga sibi praesidium capiunt. Pompeius, ut supra demonstravimus, saucius, et intorto talo, iccirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem, neque equo neque vehiculo saluti suae praesidium parare poterat. caedes a nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. ad convallem autem atque exesum locum, ut in speluncam, Pompeius se occultare coepit; ut a nostris non facile inveniretur, nisi captivorum indicio. ita ibi interficitur. quum Caesar Gadibus esset; Hispalim, pridie Id. Aprilis, caput allatum, et populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescente; Didius, quem supra demonstravimus, illa affectus laetitia, proximo se recepit castello, non-

nullasque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt; et, bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones ejiciebatur; et sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, et tripartito signa distribuunt. erant parati, qui naves incenderent; incensisque qui subsidium repeterent: ii sic dispositi erant, ut, a nullo conspecti omnium, ad pugnam contenderent. ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum a Lusitanis tollitur, naves incenduntur; simulque qui e castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, a tergo insidiae clamore sublato circumveniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur: nonnulli eâ pugnâ scaphas, quae ad littus fuerant, occupant: item complures nando, ad naves, quae in salo fuerunt, se recipiunt: anchoris sublatis, pelagus remis petere coeperunt; quae res eorum vitae subsidio fuit. Lusitani, praeda potiuntur. Caesar a Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad Mundae praesidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis ***; hostesque circum sese intercluſi, inter se decernere; facta caede bene magna, *** eruptionem faciunt. nostri ad oppidum recuperandum occasionem non praetermittunt; et reliquos vivos capiunt. ac deinde Ursaonem proficiscuntur; quod oppidum magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam naturâ editus, ad oppugnandum hostem adverteret. huc accedebat, quòd aqua, praeterquam in ipso oppido, non erat. nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur, propius millia passuum VIII; quae res magno erat adjumento oppidanis. tum praeterea accedebat, ut agger materiesque, unde solitae sunt turres agi, propius millia passuum VI non reperiebantur. ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro congessit. ita necessario deducebantur nostri, ut a Munda, quam proxime ceperant, materiem illò deportarent. Dum haec ad Mundam geruntur et Ursaonem; Caesar, quum a Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocata, commemorat; ‘ initio quaesturae suae, eam ‘ provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse; et, quae po- ‘ tuisset, eo tempore beneficia largitum esse: insequenti praetura, ampliato ‘ honore, vectigalia, quae Metellus imposuisset, a senatu petisse, et eis pecu- ‘ niis provinciam liberasse: simulque, patrocinio suscepto, multis legibus ab

‘ se in senatum inductis, simul publicas privatasque caussas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quae potuisset, commoda provinciae tribuisse: eorum omnium commodorum esse et immemores et ingratos in se et in populum Romanum, hôc bello, et in praeterito tempore, cognôsse. vos, jure gentium,’ inquit, ‘ et civium Romanorum institutis cognitis; more barbarorum, populi R. Magistratibus sacrosanctis manus saepe et saepius attulistis: luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere voluistis: vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint populi Rom. in hac provincia haberi: apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur: ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem, ullo tempore retinere potuistis: privatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens a vobis receptus, fasces imperiumque sibi arripuit: multis interfectis civibus, auxilia contra populum Rom. comparavit: agros vestramque provinciam vestro impulsu depopulavit. in quos vos victores existimabatis? an, me deleto, non animum advertebatis, x habere legiones populum Romanum, quae non solum vobis obsistere, sed etiam coelum diruere possent? quorum laudibus et virtute’ ***.

[*Desunt reliqua.*]

C. JULII CAESARIS FRAGMENTA.

EX LIBRIS EPISTOLARUM AD MARCUM TULLIUM CICERONEM.

CAESAR IMP. S. D. CICERONI IMP.

QUUM Furnium noſtrum, tantum vidiſſem; neque loqui, neque audire meo commodo potuiſſem; properarem, atque eſſem in itinere, praemiſſis jam legionibus; praeterire tamen non potui, quin et ſcriberem ad te, et illum mitterem, gratiaſque agerem. etſi hoc officium et feci ſaepe, et ſaepius mihi facturus videor: ita de me mereris. imprimis a te peto, quoniam confido me celeriter ad Urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo conſilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum, uti poſſim. ad propoſitum revertar: feſtinationi meae, brevitatique litterarum ignoſces; reliqua ex Furnio cognoſces. Ex Ciceronis lib. XI. ad Attic. epiſt. V.

CAESAR IMP. CICERONI IMP. S. D.

Recte auguraris de me, (bene enim tibi cognitus ſum,) nihil a me abeſſe longius crudelitate: atque ego, quum ex ipſa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho gaudio. neque illud me movet, quod ii, qui a me dimiſſi ſunt, diſceſſiſſe dicuntur, ut mihi rurſus bellum inferrent: nihil enim malo, quam et me mei ſimilem eſſe, et illos ſui. tu velim mihi ad Urbem praeſto ſis, ut tuis conſiliis atque opibus, ut conſuevi, in omnibus rebus utar. Dolabellâ tuo nihil ſcito mihi eſſe jucundius: hanc adeo habebo gratiam illi: neque enim aliter facere poterit: tanta ejus humanitas, is ſenſus, ea in me eſt benevolentia. Ex Ciceronis lib. IX. ad Attic. epiſt. XVI. reperitur etiam apud Jul. Celſum pag. 187, 188. edit. Lond.

CAESAR IMP. CICERONI IMP. S.

Etsi te nihil temere, nihil imprudenter, facturum judicaram; tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimavi, et pro nostra benevolentia petendum, ne quò progredereris proclinata jam re, quâ integrâ etiam progrediendum tibi non existimasses. namque et amicitiae graviorem injuriam feceris, et tibi minus commodè consulueris, si non fortunae obsecutus videbere; (omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur:) nec causam secutus, (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis abesse judicasti,) sed meum aliquod factum condemnavisse; quo mihi gravius abs te nil accidere potest: quod ne facias, pro jure nostrae amicitiae a te peto. postremò, quid viro bono, et quieto, et bono civi magis convenit, quàm abesse a civilibus controversiis? quod nonnulli quum probarent, periculi causa sequi non potuerunt. tu, explorato et vitae meae testimonio, et amicitiae judicio, neque tutius neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse. XV Kal. Mai. ex itinere. Ex Ciceronis lib. X. ad Attic. epist. IX.

M. Orfium, quem mihi commendas, vel regem Galliae faciam, vel Leptae legatum. si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem. Ex Ciceronis lib. VII. ad Fam. epist. V. ad Caes.

Neque pro cauto ac diligente se castris continuit. Ex Charisii lib. I. Inst. Grammat. col. 101. ed. Putsch.

'Quod quaeris, quid Caesar ad me scripserit: quod saepe;' gratissimum sibi esse, quòd quierim: oratque in eo ut perseverem. Ex Ciceronis lib. VIII. ad Attic. epist. XI.

Quod quidem propemodum videor ex Caesaris litteris, ipsius voluntate facere posse: qui negat neque honestius neque tutius mihi quidquam esse, quam ab omni contentione abesse. Ex Ciceronis lib. X. ad Attic. epist. X.

Caesar mihi ignoscit per litteras, quòd non venerim; seseque in optimam partem id accipere dicit. facile patior quod scribit, secum Tullum et Servium questos esse, quia non idem sibi quod mihi remisisset, &c. sed tamen exemplum misi ad te Caesaris litterarum. Ex Ciceronis lib. X. ad Attic. epist. III.

Sestius apud me fuit; et Theopompus pridie: venisse a Caesare narrabat litteras: hoc scribere, sibi certum esse Romae manere; causamque eam ad-

ſcribere, quae erat in epiſtola noſtra, ne ſe abſente leges ſuae negligerentur, ſicut eſſet neglecta ſumptuaria. Ex Ciceronis lib. XIII. ad Attic. epiſt. VII.

Sed heus tu, celari videor a te! quomodonam, mi frater, de noſtris verſibus Caeſar? nam primum librum ſe legiſſe, ſcripſit ad me ante; et prima ſic, ut neget ſe ne Graeca quidem meliora legiſſe. reliqua ad quendam locum καθυμάτια; hoc enim utitur verbo, &c. Ex Ciceronis lib. II. ad Quinctum Fratrem, epiſt. XV.

Quum hanc jam epiſtolam complicarem, tabellarii a vobis venerunt, A. D. XI. Kal. Septembr. viceſimo die. ὁ me ſollicitum! quantum ego dolui in Caeſaris ſuaviſſimis litteris! ſed quo erant ſuaviores, eo majorem dolorem illius ille caſus afferebat. Ex Ciceronis lib. III. ad Quinctum Fratrem, epiſt. I.

De tribunatu quod ſcribis, ego vero nominatim petivi Curtio, et mihi ipſe Caeſar nominatim Curtio paratum eſſe reſcripſit, meamque in rogando verecundiam objurgavit. Ex Ciceronis lib. III. ad Quinctum Fratrem, epiſt. I.

Ex Britannia Caeſar ad me Kal. Septembr. dedit litteras, quas ego accepi A. D. IV Kal. Octob. ſatis commodas de Britannicis rebus: quibus, ne admirer quod a te nullas acceperim, ſcribit ſe fine te fuiſſe cum ad mare acceſſerit, &c. Ex Ciceronis lib. III. ad Quinctum Fratrem, epiſt. I.

EX LIBRIS EPISTOLARUM AD C. OPPIUM ET BALBUM CORNELIUM.

CAESAR OPPIO ET CORNELIO S.

Gaudeo mehercule vos ſignificare litteris, quam valde probetis ea, quae apud Corfinium ſunt geſta. conſilio veſtro utar libenter; et hôc libentius, quòd mea ſponte facere conſtitueram ut quam leniſſimum me praeberem, et Pompeium darem operam ut reconciliarem. tentemus hoc modo, ſi poſſumus, omnium voluntates recuperare, et diuturna victoria uti: quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere; praeter unum L. Sullam, quem imitaturus non ſum. haec nova ſit ratio vincendi, ut miſericordiâ et liberalitate nos muniamus. id quemadmodum fieri poſſit, nonnulla mihi in mentem veniunt, et multa reperiri poſſunt: de his rebus, rogo vos ut cogitationem ſuſcipiatis. Cn. Magium, Pompeii praefectum, deprehendi: ſcilicet meo inſtituto uſus ſum, et eum ſtatim miſ-

ſum feci. jam duo praefecti Fabrûm Pompeii in meam poteſtatem venerunt, et à me miſſi ſunt; ſi volent grati eſſe, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi eſſe amicus, quam iis qui et illi et mihi ſemper fuerunt inimiciſſimi: quorum artificiis effectum eſt, ut Reſp. in hunc ſtatum perveniret. Ex Ciceronis lib. IX. ad Attic. epiſt. VIII. exſtat et apud Jul. Celſum de vit. Caeſaris p. 187.

CAESAR OPPIO ET CORNELIO S.

A. d. VII Id. Mart. Brundiſium veni: ad murum caſtra poſui. Pompeius eſt Brundiſii: miſit ad me Cn. Magium de pace: quae viſa ſunt, reſpondi. hoc vos ſtatim ſcire volui. quum in ſpem venero, de compoſitione aliquid me conficere; ſtatim vos certiores faciam. Ex Ciceronis lib. IX. ad Attic. epiſt. XVI. habet et Jul. Celſus p. 188.

De Caeſare fugerat me ad te ſcribere. video enim quas tu litteras exſpectaris. ſed ille ſcripſit ad Balbum; faſciculum illum epiſtolarum, in quo fuerat et mea et Balbi, totum ſibi aquâ madidum redditum eſſe; ut ne illud quidem ſciat, meam fuiſſe aliquam epiſtolam. ſed ex Balbi epiſtola pauca verba intellexerat, ad quae reſcripſit his verbis: ‘de Cicerone video te quiddam ‘ſcripſiſſe, quod ego non intellexi; quantum autem conjecturâ conſequebar, ‘id erat hujuſmodi, ut magis optandum quam ſperandum putarem.’ itaque poſtea miſi ad Caeſarem eodem illo exemplo litteras. jocum autem illius de ſua egeſtate ne ſis aſpernatus, &c. Ex Ciceronis lib. II. ad Quinctum Fratrem, epiſt. XI.

Libri ſunt epiſtolarum C. Caeſaris ad C. Oppium et Balbum Cornelium, qui res ejus abſentis curabant. in his epiſtolis quibuſdam in locis inveniuntur litterae ſingulariae, ſine coagmentis ſyllabarum, quas tu putes poſitas incondite; nam verba ex his litteris confici nulla poſſunt. erat autem conventum inter eos clandeſtinum de commutando ſitu litterarum, ut in ſcripto quidem alia aliae locum et nomen teneret, ſed in legendo locus cuique ſuus et poteſtas reſtitueretur, &c. eſt adeo Probi Grammatici commentarius ſatis curioſe factus, de occulta litterarum ſignificatione epiſtolarum C. Caeſaris ſcriptarum. Ex A. Gellii lib. XVII. cap. IX.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD Q. PEDIUM.

CAESAR Q. PEDIO S.

Pompeius se oppido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum, et multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. ab utroque portûs cornu moles jacimus, ut aut illum quamprimum trajicere quod habet Brundisii copiarum cogamus, aut exitu prohibeamus. Ex Ciceronis lib. IX. ad Attic. epist. XVII. vide et Julium Celsum pag. 188.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD PISONEM.

Locellum tibi signatum remisi. Ex Charisii lib. I. col. 60.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD ANTONIUM.

Ad me misit Antonius exemplum Caesaris ad se litterarum; in quibus erat, se audisse Catonem et L. Metellum in Italiam venisse, Romae ut essent palam: id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italiâ, nisi quorum ipse caussam cognovisset: deque eo vehementius erat scriptum. Ex Ciceronis ad Attic. lib. XI. epist. VII.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD SERVILIUM.

P. Servilius pater ex litteris quas sibi a Caesare missas esse dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quòd de sua voluntate erga Caesarem humanissime diligentissimeque locutus esses. Ex Ciceronis lib. III. ad Quinctum Fratrem, epist. I.

EX EPISTOLA AD REGEM DEIOTARUM.

Non dubito quin tuis (Caesarem alloquitur) litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum (Deiotarum) Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit, ab omnique sollicitudine abstraxerit: jubes enim eum 'bene 'sperare et bono esse animo,' quod scio te non frustra scribere solere. Apud Ciceronem pro Deiotaro pag. 2495. ed. Paris. 1572. ex officina Depuiana,

EPISTOLA AD AMANTIUM.

C. Julius Caesar Amantio S. D.

Veni, vidi, vici. vale. Ex Ponto.

EX INCERTIS EPISTOLIS.

Πομπήιος-- ἐκέλευε τοῖς πεζοῖς μήτ' ἐπιχθεῖν ἔτι, μήτ' ἐκτρέχειν ἐκ τῆς φάλαγγος, μήδ' ἀκοντίζειν, ἀλλ' ἐν σχολῇ διασάντας ἀμύνεσθαι διὰ χειρὸς τοῖς δόρασι τοὺς ἐπιόντας, ᾗ τόδε τινὲς αὐτῶν στρατήγημα ἐπαινοῦσιν, ὡς ἄριστον ἐν περικυκλώσει· ὁ δὲ ΚΑΙΣΑΡ ΕΝ ΤΑΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙΣ καλαμέμφεται τάς τε γὰρ πληγὰς ὑπὸ τῆς βολῆς ἀτονωτέρας γίγνεσθαι, ἐσῶντας δ' ἀποψύχεσθαί τε, ᾗ τοῖς ἐπιθέσεσι βλήτρους δι' ἀτρεμίαν, οἷα σκοπούς, εἶναι.

Ex Appiani lib. II. B. C. pag. 477. ed. Steph.

Quam (Britanniam) Caeſar, ille auctor veſtri nominis quum Romanorum primus intrâſſet, alium ſe orbem terrarum ſcripſit repperiſſe; tantae magnitudinis arbitratus, ut non circumfuſa Oceano, ſed complexa ipſum Oceanum videretur. Ex Eumenii Paneg. IV. cap. XI, 2.

DE C. JULII CAESARIS EPISTOLIS TESTIMONIA.

Epiſtolae quoque ejus ad ſenatum exſtant; quas primus videtur ad paginas et formam memorialis libelli convertiſſe; cum antea conſules et duces non niſi tranſverſa charta mitterent ſcriptas. exſtant et ad Ciceronem, item ad Familiares domeſticis de rebus. in quibus ſi qua occultius perferenda erant, per notas ſcripſit, id eſt, ſic ſtructo litterarum ordine, ut nullum verbum effici poſſet. quae ſi quis inveſtigare et perſequi vellet, quartam elementorum litteram, id eſt, D pro A, et perinde reliquas commutet. Ex Suetonio in Caeſ. cap. LVI. [harum mentio apud Ciceronem in lib. XVI ad Fam. epiſt. II.]

Scribere et legere ſimul, dictare et audire ſolitum accepimus; epiſtolas vero tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut, ſi nihil aliud ageret, ſeptenas. Ex Plinii H. N. lib. VII. cap. XXV.

Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ στρατείᾳ προσιζήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν, ᾗ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν· ὡς δὲ Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσιν. Λέγεται δὲ καὶ τὸ, διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν, Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. Ex Plutarcho in Caeſare, pag. 716. A. ed. Francof.

EX ORATIONE IN FUNERE JULIAE.

Quaeſtor Juliam amitam, uxoremque Corneliam, defunctas laudavit e more pro roſtris; ſed in amitae quidem laudatione, de ejus ac patris ſui utraque

origine ſic refert: 'Amitae meae Juliae maternum genus ab regibus ortum, 'paternum cum diis immortalibus conjunctum eſt: nam ab Anco Marcio, 'ſunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater: a Venere, Julii; cujus gentis 'familia eſt noſtra. eſt ergo in genere et ſanctitas regum, qui plurimum inter 'homines pollent; et caerimonia deorum, quorum ipſi in poteſtate ſunt re-'ges.' Ex Suetonii Caeſ. cap. VI.

Τῆς Μαρίυ γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδῆς ὢν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τι λαμ. πρὸν ἐν ἀγορᾷ δῆλθεν, ϗ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίυ προθέδαι. Ex Plutarcho in Caeſ. pag. 709. C.

EX ORATIONE PRO BITHYNIS.

'C. Caeſar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc prin-'cipio uſus eſt.' vel pro hoſpitio regis Nicomedis; vel pro horum neceſſitate, quorum res agitur; refugere hoc munus, M. Vinici, non potui. nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur; neque clientes ſine ſumma infamia deſeri poſſunt: quibus etiam a propinquis noſtris opem ferre inſtituimus. Ex A. Gellii lib. V. cap. XIII.

Quid ergo? ſyngraphae non ſunt, ſed res aliena eſt. Ex Julio Rufiniano de Figuris.

EX ORATIONE PRO LEGE PLAUTIA.

Repperi tamen in oratione C. Caeſaris, quâ Plautiam rogationem ſuaſit; Neceſſitatem dictam pro Neceſſitudine, id eſt, jure adfinitatis. verba haec ſunt: 'equidem mihi videor pro noſtra neceſſitate, non labore, non opera, 'non induſtriâ defuiſſe.' Ex A. Gellii lib. 13. cap. 3. et Nonio in voce Neceſſitas.

EX ORATIONE IN CN. DOLABELLAM.

Caeſar in Dolabellam, Actionis III. ibi iſti, quorum in aedibus ſaniſque 'poſita, et honori erant et ornatu.' Ex A. Gellii lib. IV. cap. XVI.

Nono decimo aetatis anno L. Craſſus, C. Carbonem; uno et viceſimo Caeſar, Dolabellam; altero et XX Aſinius Pollio, C. Catonem; non multo aetate antecedens Calvus, Vatinium iis orationibus inſecuti ſunt, quas hodieque cum admiratione legimus. Ex auctore Dialogi de Oratoribus cap. XXXIV.

Compoſita ſeditione civili, Cornelium Dolabellam conſularem et trium-

phalem virum, repetundarum poſtulavit; abſolutoque Rhodum ſecedere ſtatuit. Ex Suetonii Caeſ. cap. v.

Divus quoque Julius, quam coeleſtis numinis, tam etiam humani ingenii perfectiſſimum columen, vim facundiae propriae expreſſit; dicendo in accuſatione Cn. Dolabellae, quem reum egit, extorqueri ſibi cauſſam optimam L. Cottae patrocinio. Ex Valerii Maximi lib. 8. cap. 9.

C. Caeſar Cn. Dolabellam accuſavit, nec damnavit. Ex Pediano in orat. pro M. Scauro.

Significat et Caeſarem, item adoleſcentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus eſt quantum oportuit, per Hortenſium, &c. Ex Pediano in Divin.

Ἐπανελθὼν δὲ εἰς Ῥώμην, Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας· ᾧ πολλαὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων, μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. Ὁ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. Ex Plutarcho in Caeſare pag. 708. E.

EX ORATIONE AD MILITES.

Famâ hoſtilium copiarum perterritos, non negando minuendove, ſed inſuper amplificando ementiendoque, confirmabat. itaque cum exſpectatio adventûs Jubae terribilis eſſet; convocatis ad concionem militibus; 'ſcitote,' 'inquit, pauciſſimis his diebus regem affuturum cum x legionibus, equitum 'xxx, levis armaturae c millibus, elephantis ccc: proinde deſinant quidam 'quaerere ultra, aut opinari; mihique, qui compertum habeo, credant: aut 'quidem vetuſtiſſima nave impoſitos, quocunque vento in quaſcunque ter-'ras jubebo avehi.' Ex Suetonii Caeſ. cap. LXVI.

'Fruſtro,' ait C. Caeſar apud milites de commodis eorum: 'non fruſtra-'bo vos, milites.' Ex Diomede lib. 1. col. 395.

EX ORATIONE PRO DECIO SAMNITE.

Niſi forte quiſquam aut Caeſaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, caeteroſque ejuſdem lentitudinis ac teporis libros legit, &c. Ex auctore Dial. de Orator. cap. XXI.

EX ORATIONE PRO SEXTILIO.

Quo enim nimbo, quâ procellâ verborum, impium Sextilii caput obrui meretur? quod C. Caeſarem, a quo cum ſtudioſe, tum etiam feliciter gra-

vissimi criminis reus defensus fuerat; &c. Ex Valerii Maximi lib. III. cap. v, 3.

EX ORATIONE DE CONJURATIS.

Catonem primùm sententiam putat de animadversione dixisse, quam omnes ante dixerant praeter Caesarem: et cùm ipsius Caesaris tam severa fuerit, qui tum Praetorio loco dixerit, &c. Ex Ciceronis epist. XXI. ad Attic. lib. I 2.

Sed Caesar, ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam a Consule, hujuscemodi verba locutus est: 'omnes homines,' &c. Ex Sallustii Bell. Catil. cap. LI.

Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀνασὰς, λόγον διῆλθεν ἐφροντισμένον· ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς, ὑπὲρ δοκεῖ πάτριον οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης· εἰ δὲ φρυρεῖτο διδόντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕλῃ) Κικέρων, μέχρι οὗ καλαπολεμηθῇ Καλιλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι παρέξει. Οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ' αὐτῇ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνισάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τὴν πρὸ αὐτοῦ τὰς εἱρημένας γνώμας ἀπεσιώπων, πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστησαν, ὥως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτουλον περιῆλθεν. Ex Plutarchi Caes. pag. 710. seq.

EX ORATIONE IN : : : :

Sic fac existimes: post has miserias, id est, postquam armis disceptari coeptum est de jure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. nam et ipse Caesar, accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellabat,) laudataque honorificentissime et aequitate tua et prudentia, repente praeter spem dixit, 'se 'Senatui roganti de Marcello, ne hominis quidem causa negaturum. Ex Ciceronis lib. IV. ad Fam. epist. IV.

EX ORATIONE IN FUNERE CORNELIAE.

Quaestor Juliam amitam, uxoremque Corneliam, defunctas laudavit e more pro rostris. Ex Suetonio in Caes. cap. VI.

Τὸ μὲν ὂν ἐπὶ γυναικὶ περισυτέραις λόγοις ἐπιταφίοις διεξιέναι, πάτριον ἦν Ῥωμαίοις· νέαις δ' οὐκ ὂν ἐν ἔθει, πρῶτος εἶπεν Καῖσαρ ἐπὶ τῇς ἰαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης. Ex Plutarchi Caes. pag. 709.

DE C. JULII CAESARIS ORATIONIBUS TESTIMONIA.

Tum Brutus: orationes quidem ejus mihi vehementer probantur, complures autem legi, &c. Ex Cicerone in Bruto, cap. LXXV.

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quaedam feruntur: ut 'pro 'Q. Metello,' quam non immeritò Auguſtus exiſtimat magis ab actuariis exceptam, male ſubſequentibus verba dicentis, quam ab ipſo editam: nam in quibuſdam exemplaribus invenio ne inſcriptam quidem 'pro Metello,' ſed 'quam ſcripſit Metello,' cum ex perſona Caeſaris ſermo ſit, Metellum ſeque adverſus communium obtrectatorum criminationes purgantis. apud milites quoque in Hiſpania idem Auguſtus orationem eſſe vix ipſius putat: quae tamen duplex fertur; una, quaſi priore habita proelio; altera, poſteriore; quo Aſinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuiſſe eum dicit, ſubita hoſtium incurſione. Ex Suetonio cap. LV.

EX LIBRIS IN CATONEM.

Reliquit et de Analogia duos libros, et Anticatones totidem. Suetonius in Caeſ. cap. LVI.

Caeſar bello civili, cognita Catonis morte, (cujus virtutem, dialogo illo qui inſcribitur Cato, Cicero etiam laudavit,) libros duos famoſiſſimos in vitam Catonis edidit, quos Anticatones inſcripſit. Vetus Scholiaſtes ad Juvenalis ſatyr. VI, 337.

EX LIB. I.

Caeſar in Anticatone priore: 'uno enim excepto, quem aliuſmodi, at- 'que omnes, natura finxit; ſuos quiſque habet charos.' Priſcianus lib. VI. col. 694 et 717. et lib. VII. col. 740. et lib. XIII. col. 960.

INCERTA EX IISDEM.

Erunt officia antelucana, in quae incidere impune ne Catoni quidem licuit; quem tamen C. Caeſar ita reprehendit, ut laudet. deſcribit enim eos, quibus obvius fuerit, cum caput ebrii retexiſſent, erubuiſſe. deinde adjicit; 'putares non ab illis Catonem, ſed illos a Catone deprehenſos.' potuitne plus auctoritatis tribui Catoni, quàm ſi ebrius tam venerabilis erat? noſtrae tamen coenae, ut apparatûs et impendii, ſic temporis modus conſtet. neque enim ii ſumus, quos vituperare ne inimici quidem poſſunt, niſi ut ſimul laudent. Ex Plinii lib. III epiſt. XII.

C. etiam Caesar, gravis auctor linguae Latinae, in Anticatone: 'unius,' inquit, 'arrogantiae, superbiaeque, dominatuque.' Ex A. Gellii lib. IV. cap. XVI.

DE C. JULII CAESARIS IN CATONEM SCRIPTIS TESTIMONIA.

Qualis futura sit Caesaris vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis: itaque misi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret: volo enim eum divulgari. Ex Ciceronis lib. XII. ad Att. epist. XL.

Hirtii epistolam si legeris; quae mihi quasi πρόπλασμα videtur ejus vituperationis, quam Caesar scripsit de Catone. Ex lib. XII. ad Attic. epist. XLI.

Cùm mihi Balbus nuper in Lanuvino dixisset, se et Oppium scripsisse ad Caesarem, me legisse libros contra Catonem, et vehementer probasse. Ex Ciceronis ad Attic. lib. XIII epist. L.

Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Caesar contra Catonem meum. Ex Ciceronis Topic. cap. XXV.

M. Ciceronis libro, quo Catonem coelo aequavit, quid aliud Dictator Caesar, quam, rescripta oratione, velut apud judices respondit? Ex Taciti lib. IV. Annal. cap. XXXIV.

Hisque usum C. Caesarem in vituperando Catone notaverit Cicero. Ex Quinctiliani lib. III. Inst. Orat. cap. VII.

Ut Catonem Tullius laudans, et duobus voluminibus Caesar accusans. Ex Martiani Capellae lib. V. pag. 152.

Majorem, quàm sint duo Caesaris Anticatones.

EX JUVENALIS SAT. VI. 334.

Πυθόμβριος δὲ ὡς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διεργάσατο, δῆλος μὲν ἦν δηχθεὶς· ἐφ' ᾧ δὲ, ἄδηλον. εἶπε δ' ἄν· ὦ Κάτων, φθονῶ σοι τῷ θανάτῳ, ἢ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. Ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τιθεὶς λόγος, οὐδοκεῖ πρᾴως ἔχοντος, οὐδὲ ἀδιαλλάκτως, σημεῖον ἄντα· πῶς γὰρ ἂν ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀκαθεκτον ἐγχείας ὀργὴν τοσαύτην; paullo post: τὴν μαίρου) ἢ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς συντετάχθαι, διὰ τοιαύτην αἰτίαν. ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα· ἢ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ στόματος, ὡς φασὶ, καὶ ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὸν κάλλιστα ἐπαινεθέντα ὑπέθεσαν. Τοῦτο νῦν Καίσαρα, κατηγορίαν αὐτοῦ ποιήσοντα, τὸν τοῦ τιθεμένου δὲ αὐτὸν ἔπαινον ἔγραψεν οὖν, πολλὰς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγα-

γών· τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται· καὶ σπουδὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα πολλάς. Ex Plutarcho in Caes. p. 733.

Αὐτὸς δ' ἦν ὕστερον ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ, παραιτεῖται, μὴ τραγικωτικῷ λόγον ἀνδρὸς ἀντιξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος ἀφυὴς καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. Ex Plutarcho in Caes. p. 708.

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος, ἀντιγράφων, τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηραμένης, ἐπαινεῖν. Ὁ μὲν ἦν Κικέρωνος λόγος, Κάτων· ὁ δὲ Καίσαρος, Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται.

Ex Plutarcho in Cicer. p. 880.

Κικέρωνος δὲ ποιήσαντος ἐγκώμιον εἰς αὐτὸν (Κάτωνα) καὶ ἐπιγράψαντος ΚΑΤΩΝ, ἀντέγραψε καληγορίαν ὁ Καῖσαρ, καὶ ἐπέγραψεν ΑΝΤΙΚΑΤΩΝ.

Ex Appiani lib. II. B. C. pag. 490.

Οὕτω καὶ ἀναλεθαυμάκει, ὥστε, τοῦ Κικέρωνος ἐγκώμιον μετὰ ταῦτα αὐτοῦ (Κάτωνος) γράψαντος, ἀγανακτῆσαι μὲν μηδὲν, καίπερ καὶ ἐκεῖνον οἱ συστασιάσαντες· βιβλίον δέ τι γράψαι, ὃ καὶ ΑΝΤΙΚΑΤΩΝ ἐκάλεσεν.

Ex Dionis Cassii lib. XLIII. p. 219. ed. Hanov.

EX LIBRIS DE ANALOGIA AD M. T. CICERONEM.

Reliquit et de Analogia duos libros, &c. Ex Suetonio in Caesare c. LVI.

C. Caesar de Analogia libros edidit, sciens sine ea neque ad philosophiam in qua peritissimus erat, neque ad eloquentiam in qua potentissimus, posse quempiam pervenire. Ex Joannis Sarisberiensis Metalog. lib. I. cap. XXI. pag. 777.

EX LIB. I.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum (' inquit, in me ' intuens,') de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit; primoque in libro dixerit, verborum delectum originem esse eloquentiae; tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quam se dicere, laudem singularem; (nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset affatus; ' ac, si cogi- ' tata praeclare eloqui possent, nonnulli studio et usu laboraverunt; cujus ' te paene principem copiae atque inventorem, bene de nomine ac dignitate ' Populi Romani meritum esse existimare debemus;) ' hunc facilem et quotidianum novisse sermonem, nunc pro relicto est habendum. tum Brutus, amicè hercule, inquit, et magnificè te laudatum puto, quem non solum prin-

cipem atque inventorem copiae dixerit, quae erat magna laus; sed etiam bene meritum de Populi Romani nomine et dignitate. Ex Cicerone in Bruto cap. LXXII.

C. Caesar ille perpetuus Dictator, Cn. Pompeii socer, a quo familia et appellatio Caesarum deinceps propagata est; vir ingenii praecellentis, sermonis praeter alios suae aetatis castissimi; in libris quos ad M. Ciceronem de Analogia scripsit, Harenas vitiose dici existimabat, quòd Harena numquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque Coelum, neque Triticum; contrà autem Quadrigas, etiamsi currus unus equorum quatuor junctorum unum sit, plurativo semper numero dicendas putat, sicut Arma, et Moenia, et Comitia, et Inimicitias, &c. paullo post: tunc prolato libro de Analogia primo, verba haec ex eo pauca memoriae mandavi: nam quum praedixisset, neque Coelum, Triticumve, neque Arenam multitudinis significationem pati: num tu, inquit, harum rerum naturâ accidere arbitraris, quòd unam Terram, et plures Terras; et Urbem, et Urbes; et Imperium, et Imperia dicamus? neque Quadrigas in unam nominis figuram redigere, neque Arenam in multitudinis appellationem convertere possimus? Ex A. Gellii lib. XIX. cap. VIII.

Atque id quod a C. Caesare, excellentis ingenii ac prudentiae ('ita A. 'Gellius; Macrobius,' providentiae) viro, in primo de Analogia libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, ut tanquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum. Ex A. Gell. lib. I. cap. X. et Macrob. lib. I. Saturnal. cap. V.

EX LIB. II.

Caesar in libro de Analogia secundo, hujus die et hujus specie dicendum putat. Ex A. Gell. lib. IX. cap. XIV.

'Panium' Caesar de Analogia libro secundo dici debere ait, sed Verrius contrà; nam, i detracta, 'Panum' ait dici debere. Ex Charis. lib. I.

Caesar de Analogia secundo, Fagos, Populos, Ulmos. Ex Charis. lib. I.

Caesar de Analogia secundo, Turbonem, non Turbinem, etiam in tempestate dici debere ait, ut Cato Catonis, non ut homo hominis. Ex Charis. lib. I.

Lacer an Laceris, &c. Caesar de Analogia secundo, nec non Valgius de rebus per epistolam quaesitis. Ex Charis. lib. I.

Is homo, Idem compositum facit, nisi quia Caesar libro secundo '(de Ana-

logia videlicet)' ſingulariter Idem, pluraliter Iidem dicendum affirmat; ſed conſuetudo hoc non ſervat. Ex Chariſii lib. I.

EX IISDEM, NON DISTINCTO LIBRO.

C. Caeſar, gravis auctor linguae Latinae, in libris Analogicis omnia iſtiuſmodi (puta 'ſenatu, victu, aſpectu, &c.)' ſine i littera dicenda cenſet. Ex A. Gellii lib. IV. cap. XVI.

'Hic et haec Samnis, hujus Samnitis.' ſic Caeſar de Analogia. Ex Priſciani lib. VI. col. 707.

'Partum,' Caeſar de Analogicis, 'harum partum.' Ex Chariſii lib. I. col. 114.

EX IISDEM, UTI VEROSIMILE EST, NON ADSCRIPTO TAMEN UBI LAUDANTUR LIBRO.

Mihi autem placet Latinam rationem ſequi quouſque patitur decor, neque enim jam Calypſonem dixerim, ut Junonem; quanquam ſecutus antiquos C. Caeſar, utitur hac ratione declinandi. Quinctilianus lib. V. cap. V.

M. Tullius et C. Caeſar, 'mordeo memordi; pungo pepugi; ſpondeo 'ſpepondi,' dixerunt. A. Gellii lib. VII. cap. IX.

C. Caeſar ait L litterâ nominativo ſingulari neutro finita nomina, eandem definitionem capere, quam capiant E litterâ terminata. 'huic animali,' et 'ab hoc animali; huic puteali,' et 'ab hoc puteali. Chariſius lib. I. col. 95.

'Apluſtre.' omnium nominum, quae ſunt neutri generis et in E terminantur, ait Plinius, Caeſarem ſciſſe eoſdem eſſe ablativos, quales ſunt dativi ſingulares. Chariſius lib. I. col. 98.

A, R, litteris nomina neutralia terminata, ait Caeſar, quòd dativo et ablativo pari jure funguntur; ut idem Plinius ſcribit. Chariſius lib. I. col. 98.

'Jubar.' Plinius ait inter caetera etiam iſtud Caeſarem dediſſe praeceptum, quòd neutra nomina, A R nominativo clauſa, per I dativum ablativumque ſingulares oſtendant: Jubar tamen et Far ab hac regula diſſidere: nam 'huic jubari' dicimus, 'ab hoc jubare;' et 'huic farri, ab hoc farre.' Chariſius lib. I. col. 108.

Ac ne illa ratio recepta eſt, quam Caeſar ponit in femininis, ut 'puppim, 'veſtim, pelvim:' hoc enim modo et 'ab hoc cani,' et 'ab hoc cane.' Chariſius lib. I.

Tribus I, I, I, junctis qualis poſſet ſyllaba pronunciari? nam poſtremum I pro vocali eſt accipiendum; quod Caeſari artis Grammaticae doctiſſimo

placitum fuisse, a Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur. Priscianus lib. I. col. 545.

V, loco consonantis posita, eandem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos, quam apud Aeoles digamma ϝ, pro quo Caesar hanc figuram Ⅎ scribere voluit. quod quamvis illi recte visum est, tamen consuetudo antiqua superavit. Priscianus lib. I. col. 545.

'Haec polles pollinis,' sic Charisius. Probus autem et Caesar, 'hoc pol-'len pollinis' declinaverunt. Priscianus lib. VI. col. 708.

Praeterea Caesar declinat, 'pubis puberis:' quidam, ut Probus, 'pubes 'puberis:' quidam, 'puber puberis.' Priscianus lib. VI. col. 707.

Quamvis Caesar non incongrue protulit 'ens' a verbo 'sum, es, est.' Priscianus lib. XVIII.

'Hoc lutum' atque 'macellum' singulariter exire memento; licet Mem-mius 'istu macella' dicat, et Caesar 'luta.' Ex Velio Longo de Orthogr. col. 2244.

'Lacrumae' an 'lacrimae, maxomus' an 'maximus,' et si quae similia sunt, scribi debeant, quaesitum est. Terentius Varro tradidit Caesarem per I ejusmodi verba solitum esse enunciare et scribere: inde, propter auctoritatem tanti viri, consuetudinem factam. sed ego in antiquorum, &c. Cassiodorus ex Annaeo Cornuto de Orthographia col. 2284. Vide et Quinctilianum Inst. Orat. lib. I. cap VII.

Varie etiam scriptitatum est, 'mancupium, aucupium, manubiae:' siquidem C. Caesar per I scripsit, ut apparet ex titulis ipsius. Ex Velio de Orthographia col. 2228.

An ideo minor est M. Tullius orator, quòd idem artis hujus '(Gramma-'ticae)' diligentissimus fuit; et in filio, ut in epistolis apparet, recte loquendi usquequaque asper quoque exactor? aut vim C. Caesaris fregerunt editi de Analogia libri? Quinctilianus lib. I. cap. VII.

APOPHTHEGMATA.

Sed tamen ipse Caesar habet peracre judicium. et, ut Servius frater tuus, quem litteratissimum fuisse judico, facile diceret, 'hic versus Plauti non est, 'hic est,' quod tritas haberet aures notandis generibus poetarum, et consuetudine legendi: sic audio Caesarem, quum volumina jam confecerit ἀναγνώσματων, si quid afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, rejicere solere? quod eò nunc magis facit, quia vivunt mecum fere quotidie illius familiares.

incidunt autem in sermone vario multa, quae fortasse illis, quum dixi, nec illiterata nec insulsa esse videantur. haec ad illum cum reliquis actis perferuntur. ita enim ipse mandavit. sic fit, ut, si quid praeterea de me audiat, non audiendum putet. Cicero lib. IX. ad Famil. epist. XVI.

DICTA COLLECTANEA.

Feruntur et a puero et ab adolescentulo quaedam scripta, &c. item 'dicta collectanea.' quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. Suetonius in Caesare, cap. LVI.

EPHEMERIDES.

C. Julius Caesar quum dimicaret in Gallia, et, ab hoste raptus, equo ejus portaretur armatus; occurrit quidam ex hostibus, qui eum nosset; et insultans ait, 'Caesar, Caesar,' quod Gallorum linguâ 'Dimitte,' significat: et ita factum est, ut dimitteretur. hoc autem ipse Caesar in Ephemeride suâ dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. Servius in lib. XI. Æn. vers. 743.

LIBRI AUSPICIORUM.

Contrà Julius Caesar, XVI Auspiciorum libro, negat nundinis concionem advocari posse, id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. Macrobius lib. I. Saturnal. cap. XVI.

AUGURALIA.

Caesar in auguralibus: 'si fincera pecus erat.' Priscianus lib. VI. col. 719.

DE DIVINATIONE.

Genus eloquentiae duntaxat adolescens adhuc Strabonis Caesaris secutus videtur: cujus etiam ex oratione, quae inscribitur 'pro Sardis,' ad verbum nonnulla transtulit in Divinationem suam. Suetonius in Caesare cap. LV. [Erunt forte, qui hoc ad Orationum Fragmenta pertinere existimabunt.]

ASTRONOMICA.

Julius Caesar, ut siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis disciplinis hausit; ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, ut ad solis cursum finiendi anni tempus extenderet. Macrobius lib. I. Saturnal. cap. XVI.

Tres autem fuere sectae, Chaldaea, Ægyptia, Graeca: his addidit apud nos quartam Caesar Dictator, annos ad solis cursum redigens singulos, qui prius antecedebat; Sosigene perito scientiae ejus adhibito. Ex Plinii lib. XVIII. cap. XXV.

A Bruma in Favonium Caesari nobilia sidera significant; III Kal. Janua-

rii, matutino Canis occidens. paullo poſt: pridie Nonas Januarii Caeſari Delphinus matutino exoritur, et poſtero die Fidicula, quo Aegypto Sagitta veſperi occidit. paullo poſt: a Favonio in aequinoctium vernum Caeſari ſignificat XVII Kal. Martii triduum varie: et VIII Kal. Hirundinis viſu, et poſtero die Arcturi exortu veſpertino. item III Nonas Martii Caeſar Cancri exortu id fieri obſervavit. paullo poſt: Caeſar et Idus Martias ferales ſibi annotavit, Scorpionis occaſu. paullo poſt: III Nonas Aprilis in Attica Vergiliae veſperi occultantur: eaedem poſtridie in Boeotiâ: Caeſari autem et Chaldaeis, Nonis. paullo poſt: Caeſari VI Idus ſignificatur imber, Librae occaſu: XIV Kal. Maii Aegypto Suculae occidunt veſperi, ſidus vehemens, et terra marique turbidum; XVI, Atticae; XV, Caeſari, continuoque triduo ſignificat: paullo poſt: VI Nonas Maii Caeſari Suculae matutino exoriuntur, et VIII Idus Capella pluvialis. Plinius lib. XVIII. cap. XXVI.

A Vergiliarum exortu ſignificant Caeſari poſtridie Arcturi occaſus matutini. paullo poſt: XI Kal. Caeſari Orionis gladius occidere incipit: III Non. Junii Caeſari et Aſſyriae Aquila veſperi oritur, &c. XI Kal. ejuſdem, Orionis gladius Caeſari occidere incipit. Ex Plinii lib. XVIII. cap. XXVII.

A ſolſtitio ad Fidiculae occaſum VI Kal. Junii Caeſari Orion exoritur. paullo poſt: XVIII Kal. Auguſti, Aegypto Aquila occidit matutino, Eteſiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Caeſar X Kal. ſentire Italiam exiſtimavit. paullo poſt: Aquila Atticae matutino occidit: III Kal. regia in pectore Leonis ſtella matutino Caeſari immergitur. Ex Plinii lib. XVIII. cap. XXVIII.

DE SIDERIBUS,

ETIAM ALIQUID POETICUM EDIDIT.

Sed nec aliquis paene Latinorum de hac arte Inſtitutionis libros ſcripſit, niſi paucos verſus Julius Caeſar, et ipſos tamen de alieno opere mutuatus. Jul. Firmicus Matheſ. lib. II. initio.

Exſecutus eſt etiam horum Siderum numerum Graece Aratus, Poëta diſertiſſimus; Latine vero Caeſar, et decus eloquentiae Tullius. ſed hi tantum nomina ipſorum et ortus, non autem apoteleſmatum auctoritatem ediderunt: ita ut mihi videantur non aliqua aſtrologiae ſcientia, ſed Poetica potius elati licentia, docilis ſermonis ſtudia protuliſſe. Jul. Firmicus Matheſ. lib. VIII. cap. V.

FORMATA.

Reliquit et de Analogia libros duos, et Anticatones totidem, ac praeterea Poema quod inscribitur Iter. quorum librorum primos, in transitu Alpium, quum ex citeriore Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret; sequentes, sub tempus Mundensis proelii fecit; novissimum, dum ab Urbe in Hispaniam ulteriorem IV et XX die pervenit. Suetonius in Caesare cap. LVI. vide et Julium Celsum pag. 239.

Feruntur et a puero et ab adolescentulo quaedam scripta: ut Laudes Herculis, tragoedia Oedipus, &c. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. Suetonius in Caesare cap. LVI.

Olus quoque silvestre est trium foliorum, D. Julii carminibus praecipue jociscque militaribus celebratum: alternis quippe versibus exprobravere lapsana se vixisse apud Dyrrhachium, praemiorum parsimonium cavillantes. est autem id cyma silvestris. Plinius lib. XIX. c. VII.

DONATUS, VEL POTIUS SUETONIUS, IN VITA TERENTII, HOS C. JULII CAESARIS NOMINE VERSUS PROFERT.

Tu quoque, tu in summis, ô dimidiate Menander,
Poneris, et meritò, puri sermonis amator;
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica, ut aequato virtus polleret honore
Cum Graecis, neque in hac despectus parte jaceres.
Unum hoc maceror et doleo tibi deesse, Terenti.

SEQUENS ETIAM EPIGRAMMA C. JULIO CAESARI QUIDAM ADSCRIBUNT, ALII GERMANICO.

Thrax puer astricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque imae partes rapido traherentur ab amne,
Abscidit tenerum lubrica testa caput.
Orba quod inventum mater dum conderet urna,
Hoc peperi flammis, caetera, dixit, aquis.

ILLUD VERO DISTICHON.

PELTRIA. PERPETUO. NIVIUM. DAMNATA. RIGORE.
TERRA. MIHI. POSTHAC. NON. HABITANDA. VALE.

'falso Caesari adscriptum est; etsi quidam in membrana, alii in saxo exsta-
're dicunt.

'Aiunt quoque Caesaris decretum, Viterbii in Hetruria inventum; hoc 'exemplo:'

C. IULIUS. CAESAR. M. TULLIUM. CICERONEM. OB. EGREGIAS. EJUS. VIRTUTES. SINGULARES. ANIMI. DOTES. PER. TOTUM. ORBEM. NOSTRIS. ARMIS. VIRTUTEQUE. PERDOMITUM. SALVUM. ET. INCOLUMEM. ESSE. JUBEMUS. C. JABOLENUS. [Nugae.]

INCERTA.

Unguenta dicuntur a locis; ut Telinum, cujus Julius Caesar meminit, dicens: corpusque suavi Telino unguimur. hoc conficiebatur in insula Telo, quae est una ex Cycladibus, &c. Isidorus lib. IV. Origin. cap. XII.

['Insertum hoc ab Fulvio Ursino Fragmentis de Analogia. ut et illud 'ex Nonio in Voce Cinis, nec non locus Plinii ex lib. VII. cap. XXX. ubi 'alloquitur M. T. Ciceronem. quid habuerit causae cur hoc fecerit, com-'minisci non potui. quocirca inter INCERTA referendum duxi. nisi quis 'potius Caesari Straboni, non Dictatori, tribuendum arbitretur. si ad hunc 'modum addita una vocula scripseris, erit integer Senarius:'

Corpusque suavi Telini unguine unguimur.

Idem Ursinus ex Prisciani lib. VIII. Fragmentum hoc:

C. Caesar, quae res augurantur, [illegible]. 'ad Auguralia transtule-'rat: ego praetermisi, quum isto Prisciani loco non' Caius Caesar, 'sed, Lucius Caesar 'legatur. non est quod corruptum aliquis existimet. citatur 'nominatim L. Caesar a Festo, in voce Majorem. ex eodem fortassis est 'quod apud Servium nuper ex Petri Danielis et Fuldanae bibliothecae mem-'branis editum habemus, Commentario ad Aeneidos Virgilii lib. I.' Occiso, 'inquit,' Mezentio, Ascanium, sicut J. Caesar ('verosimile mihi fit legendum' L. Caesar) scribit, Julum coeptum vocari dicunt; vel quasi [illegible], id est, sagittandi peritum; vel a prima barbae lanugine, quam [illegible] Graeci dicunt, quae ei tempore victoriae nascebatur. Haec ibi.

'Similiter expunxi quod inter Fragmenta Epistolarum legebatur;'

Vespera fatigatus, luce dormitans. 'Non enim apud Charisium lib. II. 'unde haec descripta sunt, nominatur' Julius Caesar; 'sed' Aurelius Cae-sar, lib. II, sive XI, epistolarum ad Frontonem. 'quo comperto, auctori-'tatem Civis Romani insuper habui. sed quid sparsis his diutius immoror; 'quin legitima, si quae porro restant, Fragmenta colligo?' Scal.]

Apud Caesarem et Catulum et Calvum lectum est: 'quum jam fulva ci-'nis fueris.' Nonius in voce Cinis p. 224.

Salve, primus omnium parens Patriae appellate, primus in toga triumphum linguaeque lauream merite, et facundiae Latinarumque litterarum parens; atque (ut Dictator Caesar, hostis quondam tuus, de te scripsit,) omnium triumphorum lauream adepte majorem, quanto plus est ingenii Romani terminos in tantum promovisse, quam imperii. Plinius. lib. VII. cap. XXX. in fine, ubi de Cicerone.

Cicero, caussarum XIII: 're vendita, iterum empta;' unde manifestum sit venita non dici, sed aut venundata aut vendita, ut Cicero. C. Caesar: 'pos-'sessiones redimi, eas postea pluris venditas.' Diomedes lib. I. col. 366.

Esseda, vehiculi vel currûs genus, quo soliti sunt pugnare Galli. Caesar testis est libro ad Ciceronem III. 'multa millia equitum atque essedariorum 'habet.' hinc et gladiatores essedarii dicuntur, qui curru certant. Junius Philargyrius in Virgilii Georg. III. v. 204.

Augustus quoque in epistolis ad C. Caesarem scriptis emendat, quod is Calidum dicere quam Caldum ('in libris forte de Analogia') malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit otiosum, et, ut ipse Graeco verbo significavit, περίεργον. Quinctilianus lib. I. cap. VI. pag. 41.

Castulonenses, qui Caesari venales appellantur. Plinius Hist. Nat. lib. III. cap. III.

C. JULII CAESARIS DICTA.

Tu, quaeso, quidquid novi (multa autem exspecto) scribere ne pigrere.' in his, de Sexto, satisne certum; maxime autem de Bruto nostro. de quo quidem ille, ad quem diverti, Caesarem solitum dicere; 'magni refert, hic 'quid velit; sed quidquid volt, valde volt.' idque eum animadvertisse, quum pro Deiotaro Niceae dixerit, valde vehementer eum visum et libere dicere. Cicero lib. XIV. ad Atticum epist. I.

Proxime quum, Sestii rogatu, apud eum fuissem; exspectaremque sedens, quoad vocarer; dixisse eum: 'ego dubitem, quin summo in odio sim, quum 'M. Cicero sedeat, nec suo commodo me convenire possit? atqui, si quis-'quam est facilis, hic est: tamen non dubito, quin me male oderit.' Cicero lib. XIV. ad Attic. epist. I.

Aiebat Caesarem secum, quo tempore Sestii rogatu veni ad eum, quum exspectarem sedens, dixisse: 'ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum, si-'

'cilem hominem, putem mihi esse amicum, quum tam diu sedens meum 'commodum exspectet?' Cicero lib. XIV. ad Attic. epist. II.

Quo gaudio elatus, non temperavit quin paucos post dies frequenti curia jactaret, invitis et gementibus adversariis adeptum se quae concupisset; proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: ac, negante quodam per contumeliam, 'facile hoc ulli feminae fore;' responderit quasi alludens; 'in 'Assyria quoque regnasse Semiramin; magnamque Asiae partem, Amazonas 'tenuisse quondam.' Suetonius in Caesare cap. XXII.

Pharsalica acie caesos profligatosque adversarios prospicientem, haec eum ad verbum dixisse refert Asinius Pollio: 'hoc voluerunt: tantis rebus gestis 'C. Caesar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petiissem.' Suetonius in Caesare cap. XXX. vide et Plutarchum in Caes. pag. 730. A.

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui provinciae ejus finis erat, paullulum constitit; ac, reputans quantum moliretur, conversus ad proximos, 'etiam nunc,' inquit, 'regredi possumus: quòd si ponticulum 'transierimus, omnia armis agenda erunt.' Suetonius in Caesare cap. XXXI.

Cunctanti, ostentum tale factum est. quidam eximia magnitudine et forma, &c. tunc Caesar, 'catur,' inquit, 'quo Deorum ostenta, et inimico-'rum iniquitas vocat. jacta alea est,' inquit. Suetonius in Caesare cap. XXXII.

Romam iter convertit; appellatisque de Rep. Patribus, validissimas Pompeii copias, quae sub tribus legatis M. Petreio et L. Afranio et M. Varrone in Hispania erant, invasit; professus ante inter suos, 'ire se ad exercitum 'sine duce, et inde reversurum ad ducem sine exercitu.' Suetonius in Caesare cap. XXXIV.

Prolapsus in egressu navis, verso ad melius omine, 'teneo te,' inquit, 'Africa.' Suetonius in Caesare cap. LIX.

Jactare solitus, 'milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse:' nec Milites eos pro concione, sed blandiori nomine Commilitones appellabat. Suetonius in Caesare cap. LXVII.

Quosdam infimi generis, ad amplissimos honores provexit. quum ob id culparetur; professus est palam, 'si grassatorum et sicariorum ope in tuenda 'sua dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum.' Suetonius in Caesare cap. LXXII.

Interrogatus cur repudiasset uxorem, 'quoniam,' inquit, 'meos tam sus-

'picione, quàm crimine, judico carere oportere.' Suetonius in Caesare cap. LXXIV. Acie Pharsalica proclamavit, 'ut civibus parceretur.' Suetonius in Caesare cap. LXXV. Vide et Florum lib. IV. cap. II. 50.

Nec minoris impotentiae voces propalam edebat, ut T. Ampius scribit: 'nihil esse Rempublicam; appellationem modò, sine corpore ac specie. Sullam nescisse litteras, qui Dictaturam deposuerit. debere homines consideratius jam loqui secum, ac pro legibus habere quae dicat.' Suetonius in Caesare cap. LXXVII. Eoque arrogantiae progressus est, ut Haruspice tristia et sine corde exta sacro quodam nunciante, 'futura' diceret 'laetiora, 'quum vellet; nec pro ostento ducendum, si pecudi cor defuisset.' Suetonius in Caesare cap. LXXVII. Triumphanti et subsellia Tribunitia praetervehenti sibi unum e collegio Pontium Aquilam non assurrexisse, adeo indignatus, ut proclamaverit; 'repete ergo a me, Aquila, Rempublicam Tribunus:' nec destiterit per continuos dies quidquam cuiquam, nisi sub exceptione, polliceri, 'si tamen per Pontium Aquilam licuerit.' Suetonius in Caesare cap. LXXVIII. Plebi Regem se salutanti, 'Caesarem se, non Regem esse' respondit. Suetonius in Caesare cap. LXXIX.

De quo genere optime C. Caesarem praetextatum adhuc accepimus dixisse, 'si cantas, male cantas: si legis, cantas.' Quinctilianus lib. I. cap. VIII. habet et Joan. Sarisberiensis Metal. lib. I. cap. XXI. pag. 777.

Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis aut jactantiam minuat: quemadmodum C. Caesar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpiciana, quod ipse se passum pro Caesare pugnantem gloriabatur, 'nunquam fugiens respexeris,' inquit: aut crimen objectum, ut Cicero, &c. Quinctilianus lib. VI. cap. III. Est et illa ex ironiâ fictio, quâ usus est C. Caesar. nam quum testis diceret, a reo feminâ suâ ferro petitâ; et esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset: 'quid enim faceret,' inquit, 'quum tu galeam et loricam haberes?' Quinctilianus lib. VI. cap. III.

Demetrio Megae Siculo Dolabella rogatu meo civitatem a Caesare impetravit: qua in re ego interfui. itaque nunc P. Cornelius vocatur. quumque propter quosdam sordidos homines, qui Caesaris beneficia vendebant, tabulam, in qua nomina civitate donatorum incisa essent, revelli jussisset; eidem Dolabellae, me audiente, Caesar dixit, 'nihil esse, quod de Mega 'vereretur; beneficium suum in eo manere.' Cicero lib. XIII. ad Famil.

epist. XXXVI. ad Acilium. C. Caesar cum forte conscendens navem lapsus esset, 'teneo te, terra mater,' inquit; qua interpretatione effecit, ut repetiturus illas, a quibus proficiscebatur, terras videretur. Ex Frontini Strateg. lib. I. cap. XII, 2. Caesar dicebat, 'idem esse sibi consilium adversus 'hostem, quod plerisque medicis contra vitia corporum, fame potiùs quam 'ferro superandi.' Ex Frontini Strateg. lib. IV. cap. VII, 1.

Τὰς δ' ἡμέρας ὑσάσης (qua pontifex maximus erat eligendus,) ἡ τῆς μητρὸς (Καίσαρος) ἐπὶ τὰς θύρας αὐτὸν ἐκ κλινιδίου κομιζούσης, ἀσπασάμενος αὐτὴν, Ω μῆτερ, ἔφη, σήμερον ἡ ἀρχιερέα τὸν υἱὸν, ἢ φυγάδα, ὄψει. Plutarchus in Caes. p. 710. Τὸν δὲ Καίσαρα συνδακόντα πρὸς αὐτὰς εἰπεῖν, Ἐγὼ μὲν ἐνικόμην παρὰ τούτοις ἂν μᾶλλον πρῶτος, ἢ παρὰ Ῥωμαίοις δεύτερος. Ex Plutarcho in Caes. pag. 712. Οὐ δοκεῖ ὑμῖν ἄξιον εἶναι λύπης, εἰ τηλικοῦτος μὲν ὢν Ἀλέξανδρος, ἤδη τοσούτων ἐβασίλευε, ἐμοὶ δὲ λαμπρὸν οὐδὲν πέπραχε; Plutarchus in Caes. p. 713. Ἡμὶ γὰρ (ἔφη Καῖσαρ) τὸ μὴ χρῆσθαι τοῖς ἀπαρίσκουσιν· ὁ δὲ τὴν τοιαύτην ἀγροικίαν ἐξελίσχων, αὐτὸς ἐστὶν ἄγροικος. Plutarchus in Caes. p. 716. Οὐκ, ἔφη, τὸν αὐτὸν ὕπνον ἡ νόμων καιρὸν εἶναι· σὺ δὲ εἰ τοῖς πραττομένοις δυσκολαίνεις, τῶν μὲν ἐκποδὼν ἄπιθι· παῤῥησίας γὰρ οὐδεὶς φίλεμος. ὅταν δὲ καταδῶμεν τὰ ὅπλα, συμβάσεων γενομένων, τότε παρὼν δημαγωγήσεις, &c. Ex Plutarcho in Caes. p. 725.

Ἰθι, γυναῖ, τόλμα γὰ δείλᾳ μηδὲν Καίσαρα φέρειν, ἡ τὴν Καίσαρος τύχην συμπλέουσαν. Plutarchus in Caesare, p. 726. Vide et Appianum lib. II. B. C. pag. 463. Ὡς ἔπεσε αὐτῷ προσέχθη, τούτῳ μὲν, ἔφη, κακόπους χρῆσθαι πρὸς τὴν ἔδραν, τῶν δὲ ἵππων ἐπὶ τοὺς πολεμίους· ἡ σπεῖρα ὁρμήσας ἐνέβαλεν. Ibid.

Σήμερον ἂν ἡ νίκη παρὰ τοῖς πολεμίοις ἦν, εἰ τὸν νικῶντα ἔσχον. Plutarchus in Caes. pag. 727. & Appianus, lib. II. B. C. pag. 467.

Ὦ Κάτων, φθονῶ σοι τὸν θανάτου· ἡ γάρ σύ μου τὴν σωτηρίας ἀφθονίαν. Plutarchus in Caes. p. 733. & Appianus, lib. II. B. C. pag. 490.

Λέγουσι ὁ Καίσαρ ἐκεῖνον, ὡς δικαιότερα λέγει μὲν Κάσσιος, αὐτὰ μέντοι Βροῦτον οὐκ ἂν παρελθεῖν. Plutarchus in Caes. pag. 737. et Appianus, lib. II. B. C. pag. 498.

Ἀναμένει τοῦτο τὸ δίρμα Βροῦτον. Ex Plutarcho in Caes. pag. 737.

Τί φαίητε βουλόμενος ὑμῖν Κάσσιος; ἐμοὶ μὲν γὰρ οὐ λίαν αἰρέσιμος, λίαν οὐχρὸς ἦν. et paullo post. Οὐ φαῦλον τοῦτο δίδυμα τὰς ἐπιχοὰς ἡ ἀμάξας,

μᾶλλον δὲ τῆς ὠχρᾶς ἢ λευκῆς ἐκείνης· Κάστιον λέγων ἢ Βροῦτον. Ex Plutarchi Caes. pag. 737. Αἱ μὲν δὴ Μάρτιαι εἰδοὶ παρῆσαν· ὁ δὲ νὺξ ἦν πρὸς αὐτὸν ἔφασκον, Ναὶ παρεῖναι, ἀλλ' οὐ παραληλύθασιν. Plutarchus in Caes. pag. 737. Ἐμπεσόντος λόγου, ποῖος ἄρα τῶν θανάτων ἄριστος; ἅπαντας φθάσας ἐξεβόησεν, Ὁ ἀπροσδόκητος. Ex Plutarcho in Caes. pag. 737. Vide et Appianum, lib. II. B. C. pag. 500.

Φασὶ τὸν Καίσαρα τῷ μηνύοντι ἀποκρίνασθαι, κόπτοντα τὴν λαβὴν τοῦ ξίφους, Ἠδὶ μοὶ δώσει. Ex Appiani lib. II. B. C. pag. 443.

Ἀθηναίοις αἰτήσασι συγγνώμην ἐπεδίδου, καὶ ἐφῆπτο, Ποσάκις ὑμᾶς ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἀπολυμένους ἡ δόξα τῶν προγόνων περισώσει; Appianus, lib. II. B. C. pag. 482. Εσαν τοῦτο τέλος ἐμοί τι τοῦ βίου, ἢ ὑμῖν τῶν στρατειῶν. et paullo post. Φασίν αὐτὸν (Καίσαρα) εἰπεῖν, Ὅτι πολλάκις μὲν ἀγωνίσαιτο περὶ νίκης, τοῦτ δὲ περὶ ψυχῆς. Ex Appiani lib. II. B. C. p. 493. Οὐδὲν ἀτυχέστερον, ἔφη, δεσμωτοῦ φυλακῆς· ἐστὶ γὰρ ἀεὶ διδιότος. Appianus, lib. II. B. C. p. 496.

DE C. JULIO CAESARE.

Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Caesare et ipse ita judico, et de hoc hujus generis acerrimo aestimatore sacpissime audio, illum fere omnium oratorum Latinè loqui elegantissime; nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Laeliorum et Domitiorum familiis audiebamus; sed quamquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris et iis quidem reconditis et exquisitis est consecutus. Ex Cicerone in Bruto cap. LXXII.

Sed perge, Pomponi, de Caesare, et redde quae restant. Solum quidem, inquit ille, et quasi fundamentum oratoris, &c. Caesar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam et corruptam pura et incorrupta consuetudine emendat. itaque quum ad hanc elegantiam verborum Latinorum, (quae, etiamsi orator non sis, et sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est) adjungit ille oratoria ornamenta dicendi; tum videtur tanquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. hanc quum habeat praecipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere: splendidam quandam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, et generosa quodammodo. tum Brutus: orationes quidem ejus, &c. atque etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum, valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, et venusti, omni ornatu orationis

tanquam veſte detracto. ſed dum voluit alios habere parata unde ſumerent, qui vellent ſcribere hiſtoriam; ineptis gratum fortaſſe fecit, qui volunt illa calamiſtris inurere; ſanos quidem homines a ſcribendo deterruit, &c. Ex Cicerone in Bruto cap. LXXV.

C. Julius Caeſar hiſtoriographus Romanorum nullus eſt. commentarii belli Gallici, quorum ad vos manavit opinio, tantum exſtant: nec, quantum ad hiſtoriam, quod compertum habeam, quicquam aliud: nam caeterarum ejus rerum geſtarum, poſtquam idem Julius totius pene orbis cauſarum molibus eſt oppreſſus, Hirtius ejus notarius in commentarios ſeriem referendam ſuſcepit. Ex Lupi Abbatis Ferrarienſis Epiſt. XXXVII.

Quid oratorum? quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis ſententiis aut acutior aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior? Ex Cicerone ad Corn. Nepotem apud Suetonium in Caeſare, cap. LV. vide ampliſſimam Caeſaris laudationem apud Plinium Hiſt. Nat. lib. VII. cap. XXV. et apud Ciceronem pro M. Marcello.

Sed bene loquendi, de Catulis opinio non minor; ſale vero et facetiis, Caeſar vicit omnes. Ex Ciceronis lib. I. de Offic. cap. XXXVII.

Reliquit et rerum ſuarum Commentarios, Gallici, civiliſque belli Pompeiani; nam Alexandrini, Africique, et Hiſpanienſis, incertus auctor eſt: alii enim Oppium putant, alii Hirtium; qui etiam Gallici belli noviſſimum imperfectumque librum ſuppleverit. paullo poſt: Pollio Aſinius parum diligenter, parumque integra veritate compoſitos putat; quum Caeſar pleraque et quae per alios erant geſta, temere crediderit; et quae per ſe, vel conſulto vel etiam memoria lapſus, perperam ediderit: exiſtimatque reſcripturum et correcturum fuiſſe. Ex Suetonio in Caeſare cap. LVI.

C. vero Caeſar ſi tantum foro vacaſſet, non alius ex noſtris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis eſt, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixiſſe, quo bellavit, appareat: exornat tamen haec omnia mira ſermonis, cujus proprie ſtudioſus fuit, elegantia. Ex Quinctiliano lib. X. cap. I.

Quid tamen nocet vim Caeſaris, aſperitatem Coelii, diligentiam Pollionis, judicium Calvi quibuſdam in locis aſſumere? Ex Quinctiliani lib. X. cap. II.

Hinc vim Caeſaris, indolem Coelii, ſubtilitatem Calidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbitatem Caſſii, diligentiam Pollionis, dignitatem

Meſſalae, ſanctitatem Calvi reperiemus. Ex Quinctiliani lib. XII. cap. X.

At ſtrictior Calvus, numeroſior Aſinius, ſplendidior Caeſar, amarior Coelius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero. Ex Auctore Dialogi de oratoribus cap. XXV.

Λέγει δὲ ἡ φύσις πρὸς λόγους πολιτικὸς ὁ Καῖσαρ ἄριστα, ἢ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχων. Ex Plutarcho in Caeſ. p. 708. Ἐν δὲ Ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτῷ χάρις ἐξέλαμπεν. Ex Plutarcho in Caeſ. pag. 708.

Ac mihi ex Graecis, orationes Lyſiae oſtentat; ex noſtris, Gracchorum Catoniſque; quorum ſane plurimae ſunt circumciſae et breves. ego Lyſiae Demoſthenem, Aeſchinem, Hyperidem, multoſque praeterea; Gracchis et Catoni, Pollionem, Caeſarem, Coelium, inprimis M. Tullium oppono; cujus oratio optima fertur eſſe, quae maxima. Ex Plinii lib. I. epiſt. XX.

Sed ego verear ne me non ſatis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Aſinium Pollionem, M. Meſſalam, &c. Divum Julium, Divum Auguſtum, Divum Nervam, Tib. Caeſarem &c. Ex Plinii lib. V. epiſt. III.

Dictator Caeſar ſummis oratoribus aemulus. Ex Taciti Ann. lib. XIII. cap. III.

Summus auctorum D. Julius. Ex Tacito de Morib. Germ. cap. XXVIII.

C. Caeſarem Dictatorem——; ſtudia certandi, dictandi, lectitandique, ſibi mutuo vendicavere. et licet in perſona unius ejuſdemque tempore ſuo principis viri, caſtrenſis oratorieque ſcientiae cura certaverit ferme gloria aequipari; idem tamen nunquam ſe ſatis duxit in utriuſque artis aree compoſitum, priuſquam veſtri Arpinatis teſtimonio anteferretur ceteris mortalibus. Ex Sidonii Apollinaris lib. VIII. epiſt. VI. vide et lib IX. ep. XIV.

FINIS.

NOMINA

POPULORUM, OPPIDORUM, FLUVIORUM, &c.

QUAE APUD CAESAREM REPERIUNTUR.

A Carnania. Regio Epiri. *Carnia.*
Achaia. reg. Peloponnenſi. *le Duché de Clarence.*
Acilla, *ſive* Achollia. Urbs Africae.
Adduaſidubis. *vide* Dubis.
Adrumetum. Oppid. Afr. *Tvalba* ſive *Mahometta.*
Aduatici. *vide* Atuatici.
Aedui. pop. Galliae. *l' Autunois.*
Aegimurus, inſula maris Africi. *la Galetta.*
Aeginium. oppid. Theſſaliae.
Aegyptus.
Aetolia. regio Graeciae. *Artinia:* al. *il Deſpotato.*
Agar. oppid. Africae. neſcitur.
Agendicum. urbs Senonum. *Sens.*
Alba. oppid. Latii, in Italia. *Albano.*
Albici. pop. Galliae. qui ſint, neſcitur. quibuſdam, *ceux de Viviers.*
Aleſia, *ſive* Alexia. Mandubiorum oppidum: *Aliſe. vide* Mandubii.
Alexandria. urbs Aegypti. *Standria.*
Allobroges, *Sabaudi.*
Alpes, montes.
Amagetobria, urbs Galliae. neſcitur.
Amantia. oppid. Macedoniae. *Porto Raguſeo.*
Amanus, mons Syriae, *M. di Scandetona.*
Ambarri. pop. Galliae. incertum.
Ambialites. pop. Galliae. *ceux de Lamballe en Bretagne.* ſed creditur corruptum ex Ambiani.
Ambianum. oppidum Belgarum. *Amiens.*
Ambiburi. pop. Galliae, *ceux d'Ambe en Normandie.*
Ambivareti. pop. Galliae. *le Vivarais.*
Ambivariti. *Brabantini.* incertum.
Ambracia. urbs Epiri. *l'Arta.*
Amphilochi. pop. Epiri. *Anfilota.*
Amphipolis. urbs Macedoniae. *Chriſtopoli* ſeu *Emboli.*
Anartes. pop. Germaniae. *Walachi, Strvii, Bulgari.* incertum.
Anas. fluv. Hiſpan. *Guadiana* ſive *Rio Reydera.*
Ancalites, Britanni. *The hundred of Henley,* Camdeno.
Ancona. urbs Italiae. *Ancona.*
Andes. pop. Galliae. *Le Duché d'Anjou.*
Antiochia. urbs Syriae. *Antachia.*
Antuates. *vide* Nantuates.
Apollonia. urbs Macedoniae. *Pierigo.*
Aponiana. inſula prope Lilybaeum, promontorium Siciliae.
Apſus. fluv. Macedoniae. *Aſpro.* al. *Urzo.* al. *Spirnaza.*
Apulia. reg. Italiae. *Puglia.*
Aquilaria. opp. Africae, propè Clupeam.
Aquileia. urbs Italiae. *Aquilegia.*
Aquitania. regio Galliae. *Guienne.*
Arar. fluv. Galliae. *La Saone,* vel *Soné.*
Arduenna, ſilva. *Foreſt d'Ardenne.*
Arecomici. *vide* Volcae.
Arelate. urbs Galliae. *Arles.*
Ariminum. urbs Italiae. *Rimini.*
Armenia minor. regio Aſiae. *Aladuli.*
Armoricae civitates. *La Bretagne.*
Arretium. urbs Hetruriae in Italiâ. *Arezzo.*
Arverni. pop. Galliae. *le pays d' Auvergne.*
Aſculum. oppid. Italiae. *Aſcoli.*
Aſcurum. oppid. maritim. Mauritaniae.
Aſparagium. oppid. Macedoniae.
Aſpavia. oppid. Hiſpan. Baet. *Eſpejo.*
Aſta. oppid. Hiſpan. Baet. *Maſſa de Aſta,* al. *Xerez de la Fontera.*
Ategua. oppid. Hiſpan. Baet. *Tebala Vejà.*
Atrebates. pop. Gall. *le Pays d'Artois.*
Atuatici. *Leodienſes.* al. *le Comté de Namur.* al. *Boſſeduc.*
Atuatuca. pag. Belgii. *Tongern. Tungri.*
Avaricum. urbs Aquitaniae. *Bourges.*
Aulerci Eburovices. pop. Galliae. *le Pays d'Evreux, en Normandie.*
Aulerci Diablintes. pop. Galliae. regio dicta *le Perche.*
Aulerci Cenomanni. pop. Galliae. *le Pays du Maine.*
Aulerci Brannovices. pop. Galliae. *la Morienne.*
Auſci. pop. Galliae. *ceux de Auche* vel *Aux en Gaſcogne.*
Auſetani. pop. Hiſpaniae ſub Pyrenaeis.
Auximum. oppid. Italiae. *Oſimo* ſive *Oſmo.*
Axona. fluv. Gall. Belg. *Aiſne.*

B.

Bacenis. ſilva German. *Thuringer-Waldt.* al. *der Hartz Woldt.*
Baetis. fluv. Hiſpan. *Guadalquivir.*
Baeturia. *vide* Bethuria.
Bagrada. fluv. Africae, prope Uticam.
Baleares inſulae. *Majorca* et *Minorca.*
Batavorum inſula. pars Geldriae. *Betuwe.*
Belgae. *le Pays Bas.*
Bellocaſſi, *ſive* Velocaſſes, pop. Galliae. *le pays de Bayeux en Normandie.* al. *le Vexin.*
Bellovaci. pop. Galliae. *le Beauvaiſis.*
Beſſi. pop. Thraciae.
Bethuria. regio Hiſpan. Luſit. *Eſtremadura.*
Betones *ſive* Berones. pop. Hiſpan. Tarracon. *Bironet.*
Bibracte. urbs Aeduorum. *Bevray d'Autun.* al. *Beureſt*, al. *Beaulne.*
Bibrax. Rhemorum oppidum. *Braine* ſive *Breſne.* al. *Bray.*
Bibroci. Britanni. *The hundred of Bray.* Camd.
Bigerriones. pop. Galliae. *le Comté de Bigorre en Gaſcogne.* incertum.
Bithynia. regio Aſiae.
Bituriges. pop. Galliae. *le Duché de Berri.*
Boii. pop. Galliae. *les Bourbonnois.*
Boſphorus. regio prope Pontum Euxinum.
Brannovices. *vide* Aulerci.
Bratuſpantium. oppid. Bellovacorum. *Beauvais.*
Britannia.
Brundiſium. urbs Italiae. *Brindiſi.*
Brutii. pop. Italiae. *Calabri.*
Bullis. oppid. Macedoniae.
Burſavolenſes. pop. Hiſpan. Baet. creduntur iidem qui Urſaonenſes.
Buthrotum. urbs Epiri. *Butrinto* ſive *Botronto.*

C.

Cabillonum. urbs Galliae. *Chalons ſur Saone.*
Cadetes. pop. Galliae. neſcitur.
Cadurci. pop. Galliae. *le pays de Quercy.*
Caereſi. pop. Belgii. incertum.
Calagurritani. pop. Hiſp. Tarracon. *Calaborra.*
Caletes. pop. Galliae. *le pays de Caulx en Normandie.*
Calydon. urbs Aetoliae. *Ayton.*
Camerinum. urbs Umbriae, in Italiâ. *Camerino.*
Candavia. reg. Macedoniae. *la Canovia.*
Canopus. urbs Aegypti. *Bochir.*
Cantabri. pop. Hiſpan. Tarracon. *Biſcaya.*
Cantium. pars Britanniae. *Kent.*
Canuſium. urbs Apuliae, in Italiâ. *Canoſa.*
Cappadocia. reg. Aſiae.
Capua. urbs Italiae. *Capoa.*
Carales. Sardiniae urbs. *Cagliari.*
Carcaſo. urbs Gall. *Carcaſſone.*
Carmona. oppid. Hiſpan. Baet. *Carmone.*
Carnutes. pop. Galliae. *le pays du Chartrain.*
Carrucca. oppidum Hiſpan. neſcitur.
Carteia. oppid. Hiſpan. *Algeziva.* al. *Tariffa.*
Caſilinum. oppid. Italiae. *Caſtelluzzo.*
Caſſi, Britanni. *The hundred of Caiſhow.* Camd.
Caſtulonenſis ſaltus. urbs Hiſpan. Tarracon. *Caſtona la vieja.*
Caſtra Poſthumiana. oppid. Hiſp. Baet. *Caſtro el Rio.*
Catuaci. pop. Galliae. *ceux de Douay.* ſed *creditur corruptum ex* Atuatici.
Caturiges. pop. Galliae. *le pays d'Embrun.* al. *Charges.*
Cebenna, mons. vide *Gebenna.*
Celtae. pop. Galliae.
Celtiberia. reg. Hiſpaniae.
Cenimagni. Britanni. *Iceni.* Camd. *Suffolk, Norfolk,* et *Cambridgeſhire.*
Cenomanni. pop. Galliae. *le pays du Maine* ſive *Mans.*
Centrones. pop. Galliae. *le pays de Tarantaiſe.*
Centrones. Nerviorum clientes. pop. Belgii. *ceux de Courtray.* al. *de S. Truyen.* al. *Gandavenſes.*
Cerauni. montes Epiri. *Monti di Chimera.*
Cercina. inſula Af. *Cherkara. Cercare.*
Cherroneſus. peninſ. Afr. prope Alexandriam.
Cheruſci. pop. Germaniae. *Lunenburgenſes.* al. *Mansfelders.*
Cilicia. reg. Aſiae min. *la Caramanie.*
Cimbri. pop. Germaniae. *Jutlanders.*
Cinga. fluv. Hiſpan. *Cinca* ſive *Senga.*
Cingulum, oppidum Piceni, in Ital. *Cingoli.*
Cirta. oppid. Afr. *Conſtantina*, ſive *Conſtantina.* al. *Tadel.*
Clupea. urbs Afr. marit. *Quipia.*
Cocoſates. pop. Galliae. neſcitur.
Comana, Pontica. *Com*, ſive *Tabachzan.*
Comana, Cappadociae. *Arminacha.*
Compſa. urbs Ital. *Conza* ſive *Conſa.*
Condruſi, *ſive* Condruſones. pop. Belgii. *Condrotz.*
Confluens Moſae et Rheni. *Coblentz.*
Corcyra. inſula Epiri. *Corfu.*

Corduba. urbs Hiſpan. Baet. *Cordova.*
Corfinium. oppid. Peligno rum, in Ital. *St. Pelino.* al. *Pentina*, vicus Aprutii.
Cornelianа caſtra. urbs Afr. inter Carthaginem et Uticam.
Coſa. *vide* Compſa.
Coſanum. urbs Calabriae, in Italiâ. *Caſſano.*
Cretenſes. *ceux de l' Iſle de Candie.*
Curioſolitae. pop. Galliae. *Coroüaille en Bretagne.*
Cyclades. inſ. Aegaei maris. *l' Iſole dell' Archipelago.*
Cyprus. inſ. *Cipro.*

D.

Daci. *Tranſilvani, Moldavi* et *Valachi.*
Danubius. fluv. *Donaw.*
Dardani. pop. Myſiae. *Raſcia et pars Serviae.*
Decetia. opp. Galliae. *Déciſe ſur Loire.*
Delphi. urbs Achaiae. *Delfo.* al. *Salona.*
Delta. pars Aegypti, in oſtiis Nili.
Diablintes. pop. Galliae. regio dicta *le Perche.* al. *Diableres en Bretagne.* al. *Linter*, Brabantiae.
Dubis. fluv. Burgundiae. *le Doux.*
Duracium. *vulgò*, urbs Galliae, in Pictavienſi provinciâ. ſed apud Caeſarem reverâ eſt nomen viri nobilis.
Durocortorum. urbs Galliae, *Reims.*
Dyrrhachium. urbs Macedoniae. *Durazzo, Drazzi.*

E.

Eburones. pop. Belgii. *Tongres.* al. *Liegeois.*
Eburovices. *vide* Aulerci.
Elaver. fluv. Galliae. *Allier.*
Eleutheri. *vide* Cadurci *et* Sueſſiones.
Elis. urbs Peloponneſi. *Belvedere.*
Eluſates. pop. Galliae. *le pays d' Euſe en Gaſcogne.*
Epheſus. urbs Aſiae min. *Efeſo. Figena.*
Epidaurus. urbs Dalmatiae marit. *Raguſa. Dobronicha.*
Epirus. regio Graeciae. *Chimera et Larta.*
Eſſui. pop. Gall. *ceux de Soez.* ſed potius creditur corruptum ex Aedui.
Euſubii. creditur corruptum ex *Uſelli* vel *Lexovii.*

F.

Fanum. urbs Umbriae, in Italiâ. *Fano.*
Frentani. pop. Italiae.

G.

Gabali. pop. Galliae. *le pays de Givaudan.*
Gaditani. pop. Hiſpan. *ceux de Cadis.*
Galli.
Gallograecia. regio Aſiae min. *Galatia.*
Garites, pop. Galliae. *le pays de Gavre* ſive *Gavardan.* al. *Agenois.*
Garoceli *ſive* Graioceli. pop. Galliae. *ceux de Mont Cenis.* al. *de la Val de Morienne.* al. *du Mont Genevre.*
Garumna. fluv. Galliae. *la Garonne.*
Garumni. pop. Galliae circa Garumnam.
Gebenna. *Montagnes de Cevennes.*
Genabum. opp. Galliae. *Orleans.*
Geneva.
Genuſus. fluv. Macedoniae.
Gergovia, Boiorum et Arvernorum. urbes Galliae. incertum.
Germania.
Getuli. pop. Africae.
Gomphi. opp. Theſſaliae. *Gonſi.*
Gorduni. pop. Belgii. *Gandavenſes.* al. *ceux de Courtray.* incertum.
Graioceli. *vide* Garoceli.
Grudii, Nerviorum clientes. pop. Belgii. *ceux de Bruges.* al. *de Louvain.*

H.

Heliaemon. fluv. Macedoniae.
Harudes. pop. Germaniae. neſcitur.
Helvetii. *les Suiſſes.*
Helvii. pop. Galliae. *le pays de Vivarez.*
Heraclea Sentica. oppid. Macedoniae.
Hercynia ſilva, in Germaniâ. *Foreſt de Boheme.* olim multo amplior.
Herminius, mons Luſitaniae. *Monte Armino.* al. *Monte della Strella.*
Hibernia.
Hippo. urbs Africae. *Bono.*
Hiſpalis. urbs Hiſpan. Baet. *Sevilla.*
Hiſpania.

I.

Jacetani. *vide* Lacetani.
Jadertini (*ſive* Hiadertini.) Jadera, urbs Illyrici. *Zara.*
Iberus. fluv. Hiſpan. Tarracon. *Ebro.*
Iccius *ſive* Itius portus. opp. Galliae. *Viſſent*, ſive *Wiſſant.* al. *Calais.*
Igilium. *il Giglio: l' Iſle du Lys*, in mari Tyrrheno.
Iguvium. urbs Umbriae, in Italiâ. *Gubio.*
Ilerda. urbs Hiſpan. Tarracon. *Lerida.*
Illurgavonenſes. pop. Hiſpan. prope Iberum.
Illyricum. *Sclavonia.*
Ilurgis. oppid. Hiſpan. Baet. *Illora.*
Iſſa. inſula maris Illyrici. *Liſſa.*
Italia.
Italica. urbs Hiſpan. Baet. *Sevila la veja.* al. *Alcala del Rio.*
Ituraea. reg. Palaeſtinae.
Jura. mons Galliae. *le mont Juras.*

L.

Lacetani. pop. Hiſpan. ſub Pyrenaeis.
Larinates. Larinum. urbs Italiae. *Larino.*
Lariſſa. urbs Theſſaliae. *Larizza.*

Latobriges *sive* Latobrigi. nescitur.
Lemanus lacus. *le Lac de Geneve.*
Lemovices. pop. Galliae. *le Limosin.*
Lemovices Armorici. *ceux de St. Paul de Leon.*
Lenium. oppid. Lusitaniae. nescitur.
Lepontii. incolae vallis Leventinae, inter Alpes.
Leptis. oppid. Africae. *Lebeda* sive *Lepeda.*
Levaci. pop. Belgii. incertum.
Leuci. pop. Gal. Belgicae. *le Toulois.*
Lexovii. pop. Galliae. *Lisieux en Normandie. le Lieuvin.*
Liburni. pop. Illyrici.
Ligeris. fluv. Galliae. *le Loire.*
Lilybeum, promont. Siciliae. *Capo Coco.* al. *Capo Boco.*
Limo *sive* Limonum. urbs Galliae. *Poitiers.*
Lingones. pop. Galliae. *ceux de Langres.*
Lissus. urbs Macedon. *Alessio.*
Lucani. pop. Italiae.
Luceria. urbs Italiae. *Lucera.*
Lusitania. *Portugal.*
Lutetia. *Paris.*

M.

Macedonia.
Magetrobia *sive* Amegetrobia. urbs Galliae. incertum.
Malaca. urbs Hispan. Baet. *Malaga.*
Mandubii. pop. Galliae. *vide* Alexia. *l'Auxois en Bourgogne.*
Marcomanni. pop. Germaniae. *March.* al. *Bohemia.*
Marrucini. pop. Aprutii, in Italiâ.
Marsi. pop. Italiae. *Ducato de Marsi.*
Massilia. urbs Galliae. *Marseille.*
Matisco. urbs Galliae. *Mascon.*
Matrona. fluv. Galliae. *la Marne.*
Mauritania. reg. Africae. *Barbarie.*
Mazaca. urbs Cappadociae. *Tisaria.*
Mediomatrices. *ceux de Metz en Lorraine.*
Medobrega. urbs Lusitaniae. *Armeana.*
Meldae. *ceux de Meaux.* sed *creditur corruptum ex* Belgae.
Melodunum. oppid. Galliae, supra Lutetiam. *Melun.*
Menapii. pop. Germaniae, in orâ Flandriae maritimâ. incertum.
Messana. urbs Siciliae. *Messina.*
Metiosedum, oppidum Galliae ad Sequanam infra Lutetiam. *Corbeil.*
Metropolis. urbs Thessaliae, inter Pharsalum et Gomphos.
Mitylena. urbs Lesbi inf. *Metelin.*
Mona, insula. *Man.* al. *Anglesey*, minus rectè.
Morini. pop. Galliae, *ceux de Terwanne en Artois.*
Mosa. fluv. Galliae Belgicae. *la Meuse.*
Munda. urbs Hispan. *Munda.* al. *Ronda la Vega.*

N.

Nabatael. pop. Arabiae.
Nannetes. pop. Galliae. *ceux de Nantes.*
Nantuates. pop. Galliae. incertum.
Narbo. urbs Galliae. *Narbonne.*
Naupactus. urbs Aetoliae. *Lepanto.*
Neapolis, *Napoli.* urbs Italiae.
Neapolis. urbs Afr. inter Clupeam et Adrumetum.
Nemetes. pop. German. *ceux de Spire.*
Nemetocenna. oppid. Belgii. incertum. quibusdam, *Arras.*
Nervii. *le Hayneult.* al. *ceux de Tournay.* incertum.
Nicopolis. oppid. Armeniae min. *Giusich.* al. *Chiorme.*
Nilus fluv. *le Nil.*
Nitiobriges. pop. Galliae. *l'Agenois.*
Noricum *sive* Noreia. urbs Germaniae. *Nuremberg.* incertum.
Noviodunum Suessionum. *Soissons.*
Noviodunum Aeduorum. *la Ville de Nevers.*
Noviodunum Belgarum. *Noyon.*
Noviodunum Biturigum. *Neuvy* sive *Neufvy.*
Numidae. pop. Africae.
Nymphaeum. promontorium Macedoniae, in confinibus Illyrici.

O.

Obucula. oppid. Hispan. Baet. incertum.
Ocelum. oppid. Alpinum Galliae. *Exilles.* al. *Oulx.*
Octodurus. oppid. Helvet. *Martenach. Martigny, St. Maurice.*
Octogesa. oppid. Hispan. Tarracon. *Mequinenza.*
Orchomenus. oppid. Baeotiae. *Orcomeno.*
Oricum. oppid. Epiri. *Orco* sive *Orsha.*
Oscenses. pop. Hispan. Tarracon.
Osismii. pop. Galliae. incertum.

P.

Pacmani. *ceux de Pemont*, in territorio Leodiensi. incertum.
Palaepharsalus. *vide* Pharsalus.
Palaestae. oppid. Epiri, prope Oricum.
Parada. oppid. Africae, non longè ab Utica.
Paraetonium. urbs Afr. marit. *Alberton* sive *Berton.*
Parisii. *l'Isle de France.*
Parthi. pop. Asiae.
Parthini. pop. Macedoniae.
Peligni. pop. Italiae, in Aprutio.

Pelusium. urbs Aegypti. *Belbais.*
Pergamus. urbs Mysiae. *Pergame.*
Petra. oppid. Macedoniae.
Petrogorii. reg. Galliae. *le Perigord.*
Pharsalus. urbs Thessaliae. *Farsa.*
Pharus. olim insula Aegypti. *Farion.*
Picenum. reg. Italiae. *la Marca d' Ancona.*
Pictones. pop. Galliae. *le pays de Poitou.*
Piruastae. pop. Illyrici. *Albanesi.* incertum.
Pisaurum. urbs Umbriae in Italiâ. *Pesaro.*
Plaumosii pop. Belgiae circa Tornacum. incertum.
Pontus. reg. Asiae, ad mare Euxinum.
Posthumiana castra. *vide* Castra.
Preciani. pop. Galliae. *Provins.* incertum.
Provincia Romanorum. *la Provence.*
Ptolemais. urbs Africae. *St. Jean d' Acre.*
Pyrenaei montes.

R.

Ravenna. urbs Italiae. *Ravenna.*
Rauraci. pop. Helvetiis finitimi. *ceux de Bâle.*
Rhedones. pop. Galliae. *ceux de Rennes en Bretagne.*
Rhemi. pop. Galliae. *le Rennois.*
Rhenus. fluv. *le Rhein.*
Rhodanus. fluv. Galliae. *le Rhône.*
Rhodii. *ceux de Rhodes.*
Roma.
Ruspina. urbs Africae marit. *Souse.* al. *Mahadia.*
Rutheni. pop. Galliae. *la Roüergue. le Rodais.*

S.

Sabis, fluv. Belgii. *Sambre.*
Saguntini. pop. Hispan. Tarracon. *Morvedre.*
Salonae. urbs Dalmatiae. *Salona.* al. *Spalatro.*
Salsum. fluv. Hispan. Baet. *Rio Salado* sive *Guadajos.*
Samarobriva, pagus Galliae Belgicae. *Amiens.*
Santones. pop. Galliae. *la Saintongue.*
Sardinia insula. *Sardegna.*
Sarsura. oppid. Afr. nescitur.
Scaldis. fluv. Belgii. *l' Escaut. Scheld.*
Seduni. pop. Galliae. *le haut Valais.*
Sedusii. pop. Germaniae. nescitur.
Segni. pop. Belgii. nescitur.
Segontiaci. Britanni. incertum.
Segovia. urbs Hispan. Baeticae. *Segovia la menor.*
Segusiani. pop. Galliae. *le Lyonnois.*
Senones. pop. Galliae. *le Senonois.*
Sequana, fluv. Galliae. *la Seyne.*
Sequani. pop. Galliae. *la Franche Comté.*
Sesuvii. pop. Galliae. *ceux de Saez.* incertum.
Sibutzates. pop. Galliae. *le pays de Buch.* incertum.
Sicilia, insula.
Sicoris, fluv. Cataloniae. *Segre.*
Sigambri *sive* Sicambri. pop. Germaniae. nescitur.
Silicensis, fluv. Hispan. Baet. *Rio de los Algamidas.* al. creditur corruptum ex Singuli; *Xenil.*
Soricaria. oppid. Hispan. nescitur.
Soritia. oppid. Hispan. nescitur.
Sotiates *vel* Sontiates. pop. Galliae. *Soiz. le pays oleutur d' Aire.*
Suessiones. pop. Galliae. *le Soissonnois.*
Suevi. pop. Germaniae. *Schwaben.*
Sulcitani. pop. Sardiniae.
Sulmo. urbs Italiae. *Sulmona.*
Syria.

T.

Tamesis, fluv. Britann. *Thames.*
Tarbelli. pop. Galliae, prope Pyrenaeos montes. *ceux d' Ays et de Bayonne au pays de Labourd.*
Tarracina. oppidum Italiae.
Tarraconenses. Tarraco. urbs Hispan. *Tarragone.*
Tarsus. urbs Ciliciae. *Tarse.*
Tarusates. pop. Galliae. *le Tursan.* incertum.
Tauris. insula in mari Illyrico. nescitur.
Taurois. castellum prope Massiliam.
Tectosages. *vide* Volcae.
Teges. oppid. Africae. nescitur.
Tenchtheri. pop. Germaniae. nescitur.
Tergestini. *ceux de Trieste.* in confinibus Istriae et Carnorum.
Teutoni. pop. Germaniae. *Teutsch.*
Thabena. urbs Africae.
Thapsus. oppid. Africae marit.
Thebae. urbs Baeotiae. *Tiba* sive *Stibes.*
Thessalia. regio Macedoniae.
Thurii *sive* Turii. pop. Italiae. *Torre Brodogneto.*
Tigurinus pagus. *Canton de Zurich.* al. *ceux d' Avenches.*
Tisdra, *sive* Tisdrus. urbs Africae. *Cairoan.*
Tolosates. pop. Galliae. *ceux de Thoulouse.*
Tralles. urbs Asiae min. in Lydia. *Chora.*
Treviri. *le Trevirois. ceux de Triers.*
Triboces *sive* Tribocci. pop. German. *Alsace.*
Trinobantes. pop. Britann. *Middlesex.*
Tulingi. pop. Germaniae. incertum.

Turinus ager. *vide* Thurii.
Turones. pop. Galliae. *la Touraine.*

V.

Vacca, oppid. Africae. nescitur.
Vahalis, *sive* Walis, fluvius. pars Rheni. *Wael.*
Vangiones. pop. German. *Wormes.*
Varus. fluv. Gall. *le Var.*
Ubii. pop. German. *ceux de Cologne.*
Ucubis. opp. Hispan. Baet. *Lucubi.*
Velauni. pop. Galliae. *le Velai.*
Vellaunodunum. oppid. Galliae. *Auxerre.* al. *Castean London.* al. *Villeneuve en Loraine.* al. *Veron.*
Velocasses. *vide* Bellocasses.
Veneti. pop. Galliae. *Vennes en Bretagne.*
Ventisponte. oppid. Hispan. nescitur.
Veragri. pop. Galliae. *le pays de Gavot.* al. *Chablais.*
Verbigenus *sive* Urbigenus pagus. pop. Helvet. *le pays alentour d'Orbe.*
Veromandui. pop. Galliae. *le Vermandois.*
Versaonenses. *vide* Ursaonenses.
Vesontio. urbs Galliae. *Bezançon.*
Vettones. pop. Hispan. *Extremadura.*
Vibo ad fretum. oppid. Italiae. prope fretum Siculum.
Vienna. urbs Galliae Narbonensis. *Vienne en Daufiné.*
Ulia *sive* Ulia. oppid. Hispan. Baet. *Monte major.* al. *Varea.* al. *Velia.*
Unelli. pop. Galliae. nescitur.
Vocates. pop. Galliae. in finibus Lapurdensium. *Bucht.* incertum.
Voconti. pop. Galliae. *ceux de Die en Daufiné, et de Vaison au Comtat de Venisse.*
Vogesus. *le Mont de Vauge en Loraine.* al. *de Fancilles.*
Volcae Arecomici et Tectosages. pop. Galliae. *le bas et le haut Languedoc.*
Ursao. oppid. Hispan. Baet. *Ossuna.*
Usceta. opp. Afr. nescitur.
Usipetes. pop. German. incertum.
Utica. urbs Africae. *Biserte.*
Uxellodunum. oppidum Galliae. incertum. quibusdam *Usseldun.*
Uzita. opp. Afr. incertum.

X.

Xantones, *vide* Santones.

Z.

Zama. urbs Afr. *Zamora.*
Zetta. opp. Africae marit. *Zerbi.*
Ziela *sive* Zela. urbs Ponti.

INDEX

RERUM ET VERBORUM.

Numerus prior paginam, posterior lineam indicat.

A.

ACco, *Senonum princeps*, 85, 13. 99, *ult.*
Achillas, *Praefectus Ptolemaei*, 253, 32. 255, 9. 255, *ult.* 262, 23.
Acilla, *opp.* 307, 15. 311, 10.
Adcantuannus, *sive* Adiatomus, *Galba*, 45, 10.
Adduasdubis, *sive* Dubis, *flav.* 16, 10.
Adrumetum, *opp.* 203, *penult.* a *Caesare occupatum*, 329, 18.
Aduatici, *vide* Atuatici.
Aedui, *pop.* 4, 23. 5, 3. 12, 30. 19, 14. 89, 5. *eorum motus intestinos compescit Caesar*, 112, 30. *jamjam defecturi, a Caesare precantur*, 114, 33.
Aegimurus, *ins.* 311, 21.
Aeginium, *opp.* 243, 31.
Aegi et Roscilli, *perfidia erga Caesarem*, 235, 19.
Aegri militis fortitudo, 98, 1.
Aegypto *potitur Caesar*, 273, 4, &c.
Aetolia *a Caesareanis recepta*, 226, 24.
Afranii, *Pompeiani, gesta*, 175, 24. 183, 15. *Caesari se dedit*, 191, 11. *mors*, 331, 24.
Afri, *infidosi*, 298, 24. *eorum frumenti occultandi ratio*, 319, 29.
Agar, *opp.* 320, 19.
Agendicum, *opp.* 100, 3. 122, 17. 200, 2.
Agger immanitae magnitudinis, 200, 2.
Alba, *opp.* 167, 13.
Albici, *pop.* 174, 24.
Alces, *feras*, 93, 21.
Alesia, *opp. a Caesare miris operibus circumvallata et obsessa*, 127, 1, &c. *capta*, 134, 32.
Alexandria, *opp.* 254, 22, &c. 261, 9. 262, 30. *a Caesare capta*, 274, 9. *belli Alexandrini initia*, 254, 32. 261, 1, &c.
Alexandrinorum *ingenium*, 262, 12. 263, 22. 270, 12.
Allobroges, *pop.* 3, 14. 5, 10.
Alpes, *mont.* 4, 31. 37, 4.
Amagetobria, *opp.* 13, 22.
Amantia, *opp.* 218, 1.
Amanus, *mons.* 225, 9.
Ambacti Equitum Gallorum, 90, 14.
Ambarri, *pop.* 5, 8.
Ambialites, *pop.* 40, 25.
Ambiani, *pop.* 25, 29. 40, 25. *a Caesare victi*, 29, 19.
Ambiorigis, *Galli, res gestae*, 71, 18, &c. 94, 15, &c. *a Caesare victus*, 94, *penult.* 99, 16.
Ambivareti, *pop.* 129, 13.
Ambivariti, *pop.* 51. 2.
Ambracia, *opp.* 227, 6.
Amphilochi, *pop.* 334, 11.
Amphipolis, *opp.* 252, 28.
Anartes, *pop.* 93, 11.
Anas, *flav.* 175, 26.
Ancalites, *pop.* 69, 26.
Ancona, *opp.* 165, 32.
Andes, *pop.* 36, 4.
Animae immortalitas a Gallis credita, 90, 6.
Antiochia, *opp.* 253, 5.
Antonii, *Caesareani, gesta*, 222, 18. 223, 9.
Antuates, *vide* Nantuates.
Apollonia, *opp.* 214. *ult. a Caesare occupata*, 217, 29.
Aponiana, *ins.* 295, 17.
Apsus, *flav.* 218, 14.
Apulia, *reg. Italiae*, 166, 24.
Aquilaria, *opp.* 166, 24.
Aquileia, *opp.* 4, 30.
Aquitani, *pop. a Romanis victi*, 44, 20. *cuniculi agendis periti*, 45, 5.
Arar, *flav.* 5, 14.
Arduenna, *silva*, 63, 18. 94, 15.
Arecomici, *pop.* 103, 24. *vide* Volcae.
Arelate, *opp.* 175, 14.
Ariminum, *opp.* 164, 20.
Ariovisti, *Germani, res gestae*, 13, 13, &c. 14, 27, &c. *a Caesare superatur*, 22, 22, &c.
Armorici, *pop.* 81, 24.
Arretium, *opp.* 165, 30.
Arsinoe, *Ptolemaei filia*, 262, 24. 274, 24.
Arverni, *pop.* 12, 31. 20, 26. 102, 13. *a Caesare superati*, 103, 32.
Asculum, *opp. a Caesare occupatum*, 167, 14.
Ascurum, *opp.* 303, 13.
Asparagium, *opp.* 225, 7.
Aspavia, *opp.* 344, 19.
Asta, *opp.* 349, 32.
Astenses, *pop.* 345, 19.
Ategua, *opp. a Caesare oppugnata*, 337, 20. *capta*, 342, 26.
Athenae, *opp.* 214, 7.
Atrebates, *pop.* 25, 29.
Atuatica, *castellum*, 95, 18.
Atuatici, *pop.* 25, 31. *a Caesare victi*, 34, 6, &c. *eorum origo*, 34, 13.
Avaricum, *opp.* 105, 33. *a Caesare expugnatum*, 110, 4.
Aulerci, *pop.* 35, 32. 43, 13. Brannovices, 129, 13. Cenomani, 129, 19. Eburovices, 129, 20. Diablintes, 40, 25.
Auriga rum Britannorum dexteritas, 59, 26.

Aufci, *pop.* 46, *ult.*
Auſetani, *opp.* 183, 2.
Auximum, *opp.* 166, 4.
Axona, *fluv.* 26, 7.

B.

Bacenis, *ſilva*, 88, 6.
Baculi, *P. Sext. geſta*, 98, 1.
Baetis, *fluv.* 284, *ult.*
Bagrada, 204, 5.
Baleares, *inſ.* 303, 18.
——— *funditores*, 26, 26.
Batavorum *inſula*, 51, 6.
Belgae, *pop. cur fortiſſimi*, 1, 5. 25, 13. *eorum origo*, 39, 11. *a Caeſare victi*, 27, 24, &c.
Bellocaſſi, *pop.* 129, 20.
Bellonae Templum Comanis, 287, *ult.*
Bellovaci, *pop.* 25, 20. *fortiſſimi*, 123, 11. 138, 26. *a Caeſare victi*, 28, *penult.* 141, 30. 144, 7.
Berones, 282, 18.
Beſſi, *pop.* 214, 30.
Bethuria, *regio*, 343, 32.
Bibracte, *opp.* 10, 1.
Bibrax, *opp.* 26, 14.
Bibroci, *pop.* 69, 26.
Bibuli, *M. Pompeiani, geſta*, 215, 28. 218, 25, &c.
Bigerriones, *pop.* 46, *penult.*
Bituriges, *pop.* 103, 1. *a Caeſare victi*, 137, 17.
Bogudis, *Regis Mauritaniae, geſta*, 285, 1, &c. 303, 11. 304, 2.
Boii, *pop.* 3, 7. 10, 28. 11, *ult.*
Bos uno cornu, 93, 17.
Boſphorus, 291, 28.
Brannovii, *pop.* 129, 14.
Bratuſpantium, *opp.* 28, *penult.*
In Britanniam *trajicit Caeſar*, 55, 1, &c. 65, 11, &c. *Britanniae littoris deſcriptio*, 56, 18. *Caeſaris in Britannia res geſtae*, 56, 28, &c. 65, 11, &c. 67, 33, &c. *Britannorum ex eſſedis pugnandi ratio*, 59, 23. 68, 17. *Britanniae et Britannorum deſcriptio*, 66, 33.
Brundiſium, *opp.* 170, 14. *a Caeſare obſeſſum*, 170, 26. *captum*. 172, 8. *mari a Pompeianis obſeſſum, liberatur*, 222, 9.
Bruti, *D. res geſtae in Gallia*, 41, 8. 42, 11, &c. *in Caeſaris partibus*, 181, *ult.* &c. 195, 24.
Brutii, *pop.* 173, 4.
Bullis, *opp.* 217, *ult.*
Burſavolenſes, *pop.* 343, 11.
Buthrotum, *opp.* 219, 12.

C.

Cabillonum, *opp.* 135, 14.
Cadurci, *pop.* 102, 24.
Caeraeſi, *pop.* 25, 32.
Calagurritani, *pop.* 182. *ult.*
Calenus, *vide* Kalenus.
Caletes, *pop.* 25. 30.
Calydon, *opp.* 226, 24.
Camerinum, *opp.* 167, 10.
Camulogeni, *Aulerci, geſta*, 122, 21.
Caninii, *C. Caeſareani, geſta*, 146, 4. 147, 18, &c.
Canopus, *opp.* 271, 11.
Cantabri, *pop.* 175, 31.
Cantium, *regio Britanniae*, 67, 11.
Canuſium, *opp.* 170, 13.
Capua, *opp.* 165, 17.
Carales, *opp.* 172, *ult.*
Carcaſo, *opp.* 44, 26.
Carmona, *opp.* 201, *ult.*
Carnutes, *pop.* 36, 4. 71, 8. 101, 18, &c. *a Caeſare victi*, 85, 19. 138, 8.
Carruca, *opp.* 346, 6.
Carteia, *opp.* 348, 18.
Caſilinum, *opp.* 221, 29.
Caſſi, *pop.* 69, 26.
Caſſii, *Pompeiani, geſta*, 251, *penult.*
Caſſii Longini, *Caeſareani, geſta*, 280, 33.
Caſſivellaunus, *Britannus*, 66, 29. 69, 5. 70, 1.
Caſtra Poſthumiana, 338, 19.
Caſtulonenſis ſaltus, 175, 26.
Cativulci, *Galli, geſta*, 71, 20. 95, 7.
Cato, *M. Pompeianus, bellum ſuadet*, 302, 28. 308, 28. 328, 16.
——— *ſeipſum interficit*, 329, 1.
Catuaci, *vide* Atuaci.
Caturiges, *pop.* 4, 32.
Cebenna, *mons*, 103, 29.
Celeritas famae, vide Fama.
Celtiberi, *pop.* 175, 31.
Cenimagni, *pop.* 69, 26.
Cenomani, *pop.* 129, 19.
Centrones, *pop.* 4, 32. 76, 3.
Cerauni, *mont.* 215, 14.
Cercina, *inſ.* 298, 2.
Chara, radix, 232, 12.
Cherroneſus, *peninſ.* 264, 23.
Cheruſci, *pop.* 88, 7.
Ciceronis, *Q. res geſtae*, 76, 13, &c. 97, 7, &c.
Cimbri, *pop.* 14, 22. 17, 13. 25, 14. 34, 11.
Cinga, *fluv.* 179, 22.
Cingetorix, *Gallus*, 63, 13. 82, 26.
Cingulum, *opp. a Caeſare occupatum*, 166, *penult.*
Cirta, *opp.* 304, 3.
Cleopatra, *Aegypti Regina*, 253, 17. 274, 23.
Clupea, *opp.* 203, 28.
Cocoſates, *pop.* 46, *ult.*
Caelii, *M. Ruſi geſta*, 221, 3.
Comana, *Pontica*, 275, 20.
——— Cappadociae, 287, *penult.*
Comii *Atrebatis, geſta*, 129, 27. 145, 2. 152, 30.
Compſa, *opp.* 222, 2.
Condruſi, *ſive* Condruſones, *pop.* 25, 31. 50, 13. *Caeſari ſe dedunt*, 95, 11.
Confluens Moſae et Rheni, *opp.* 53, 1.
Conſidii, *Pompeiani, geſta*, 296, 21.
Conſilium in ipſo negotio capere periculoſiſſimum, 74, 3.
Conſtantiae utilitas, 112, 10.
Corcyra, *inſ.* 214, 7.
Corduba, *opp.* 201, 23. *a Caeſare capta*, 348, 26.
Corfinium, *opp.* 167, 12. *a Caeſ. oppugnatum*, 167, 17. *captum*, 169, 32.

Corneliana caſtra, 204, 7.
Cornificii, *Q. Caeſareani, geſta*, 278, 1.
Correi, *Galli, geſta*, 138, 27. 143, 4.
Corus, ventus in freto Britannico ſive perpetuus, 64, 33.
Coſa, *vide* Compſa.
Coſanum, *opp.* 174, 20.
Cothon, *portus* Adrumeti, 319, 2.
Cottae, L. Aurunc. *geſta*, 71, 20, &c.
Craſſi, *P. res geſtae*. 44, 19, &c.
Craſtini, *Caeſareani, geſta*, 248, 18.
Cremona, *opp.* 170, 21.
Creta, *inſ.* 214, 14.
Criſpi, C. Salluſtii, *Caeſareani, geſta*, 307, 29.
Critognati *conſilium de ſuorum corporibus comedendis*, 130, 7.
Curionis, *Caeſareani, geſta*, 173, 11. 203, 24. &c. 210, 7, &c.
Curioſolitae, *pop.* 35, 38.
Currus, vide *Quadrigae*.
Cyclades, *inſ.* 214, 6.
Cyprus, *inſ.* 253, 2.
Cyrenae, *opp.* 214, *ult.*

D.

Daci, *pop.* 93, 11.
Danubius, *fluv.* 93, 10.
Dardani, *pop.* 214, 30.
Decetia, *opp.* 113, 20.
Deiotari, *Regis Armeniae*, geſta, 274, *penult.* 288, 10, &c.
Delphi, *opp.* 234, 16.
Delta, *in oſtiis Nili*, 271, *antepenult.*
Devoti, ſive *Soldurii*, 45, 11.
Diablintes, *pop.* 40, 25.
Dianae, *Fanum, Epheſi*, 226, 3.
Dictator, Caeſar, 203, 4. *Dictatura ſe abdicat*, 213, 18.
Didii, *Caeſareani, geſta*, 350, 6. 350, *penult.*
Dii Gallorum, 90, 19. Germanorum, 91, 31.
Dii immortales omnibus belli caſibus interſint, 291, 1.
—— *quos pro foederibus ulciſcuntur, diu impune graſſari permittunt*, 6, 19.
Diſciplinae, vide *Militaris*.
Divitiacus *Aeduus*, 8, 22, &c. 12, 30. 18, 15. 28, 1. 29, 5. 88, 30.
Domitii Ahenobarbi, *Pompeiani, geſta*, 167, 13, &c. 175, 6. 181, 28. 203, 12.
Domitii, Cn. Calvini, *Caeſareani, geſta*, 226, 28, &c. 274, *ult.*
Drapes, *Gallus, a Romanis victus*, 149, 6. 151, *penult.*
Druidum deſcriptio, 89, 6.
Dubis, *ſive* Adduaſidubis, *fluv.* 16, 12.
Dumnacus, *Gallus, a Romanis victus*, 146, 31, &c.
Dumnorigis, *Aedui, res geſtae*, 4, 15. 7, 29. 64, 13.
Duracius, *Gallus*, 146, 6.
Durocortorum, *opp.* 99, 33.
Dyrrachium, *opp.* 170, 29.

E.

Eburones, *pop.* 25, 31. 50, 13. 70, *ult.* *a Caeſare victi*, 94, *penult.* 95, *ult.* &c. 99, 16.
Eburovices, *pop.* 42, 13.
Elayer, *fluv.* 113, 32.
Elephantos *condocefaciendi ratio*, 305, 1. *eiſque reſiſtendi*, 322, 8. *Elephanti et militia armati pugna*, 326, 29.
Eleutheri, *pop.* 129, 14. 129, 18.
Elis, *opp.* 234, 7.
Eluſates, *pop.* 46, *penult.*
Epheſus, *opp.* 226, 3.
Epidaurus, *opp.* 279, 22.
Epidorigis, *Galli, geſta*, 121, 22.
Equeſtris proelii ratio, 340, 16.
——— *apud Germanos*, 21, 29.
Equorum docilitas, 49, 3.
ex Eſſedis pugnandi ratio, 59, 23.
Eſſui, *pop.* 70, 31.
Eteſiae, venti, 254, *penult.*
Euphranoris, *Rhodii, virtus*, 268, 23.
Euſubii, *pop.* 39, 24.
Excommunicatio apud Gallos, 89, 18.

F.

Fabii, C. *Caeſareani, geſta*, 175, 17. 176, 12.
Famae celeritas, 81, 7. 102, 11.
Fanum, *opp.* 165, 13.
Fauſti Syllae *mors*, 331, 24.
Fortitudinis mirandae exempla, 33, 25. 52, 3. 77, 31. 98, 1. 110, 19. 120, 3. 209, 1. 224, 3. 233, 30. 266, 23. 311, 32. 326, 29.
Fortunae magna vis in bello, 94, 24. 96, 23. 239, 6.
Fraternae pietatis exempla, 52, 3.
Frentani, *pop.* 170, 12.
Frumenti condendi ratio apud Afros, 319, 29.

G.

Gabali, *pop.* 103, 20.
Gabinii, *Caeſareani, geſta*, 278, 21.
Gades, *opp.* 201, 5.
Galbae, Serg. *legati geſta*, 37, 1, &c.
Gallicus, *ager* Germano *melior*, 13, 19. Gallorum *in oppidis oppugnandis ratio*, 26, 16. Galli *Romanis corpore majores*, 34, 27. 310, 17. *eorum Conſilia, ſubita*, 39, 33. 40, 32. 49, *penult.* *alacres ad bella ſuſcipienda, molles ad calamitates perferendas*, 44, 17. *eorum belli incipiendi mos*, 82, 23. *eorum mores, principes, Druides, diſciplina, equites, religio, origo, connubia, funera*, &c. 88, 11, &c. Galliae *deſcriptio*, 1, 1.
Gallo-graecia, 288, 9.
Ganymedes, *Eunuchus Arſinoes*, 263, 1. 270, 9. 274, 24.
Garites, *pop.* 46, *ult.*
Garoceli, *ſeu* Graioceli, *pop.* 4, 32.
Garumna, *fluv.* 1, 4.
Garumni, *pop.* 46, *ult.*
Gebenna, *vide* Cebenna.
Genabuni, *opp.* 102, 5. *a Caeſare expugn.* 104, *penult.*
Geneva, *opp.* 3, 16.
Genuſus, *fluv.* 242, 2.
Gergovia, *opp. Arvern.* 102, 19. *a Caeſare*

frustra oppugn. 118, 32. Boiorum, 104, 8.
Germani, *exercitatissimi in armis*, 15, 28. 16, 18. *eorum pugnae equestris ratio*, 21, 29. 51, 32. *superstitio*, 22, 18. 23, 24. *a Caesare victi*, 22, 22, &c. 52, 7, &c. *eorum mores, religio, vires*, &c. 91, 29, &c. *corpora mirâ magnitudine*, 16, 17. 310, 17.
Getuli, *pop.* 304, 4. *a Scipione transeunt ad Caesarem*, 308, 9. 315, 32.
Gomphi, *opp. a Caesare expugnati*, 243, 32.
Gorduni, *pop.* 76, 4.
Graioceli, *seu* Garoceli, *pop.* 4, 32.
Grudii, *pop.* 76, 3.

H.

Haliacmon, *flav.* 226, *ult.*
Harudes, *pop.* 13, 16.
Helvetii, *pop. cur fortissimi*, 1, 9. *finibus suis emigrant*, 2, 2, &c. *a Caesare victi*, 5, 20.
Helvii, *pop.* 103, 26.
Heraclea Sentica, *opp.* 243, 17.
Herculis Fanum Gadibus, 201, 4. 202, 32.
Hercynia, *silva*, 93, 7.
Herminius, *mons*, 281, 7.
Hibernia, *insula*, 67, 14.
Hippo, *opp.* 331, 28.
Hispalis, *opp.* 201, 4. *a Caesare occupata*, 349, 13.
Hispanorum et Lusitanorum *pugnandi ratio*, 177, *ult.*
Humana de carne comedenda consilium, 130, 7.

I.

Jacetani, *pop.* 183, 2.
Jadertani, *pop.* 278, 10.
Iberus, *flav.* 183, 2.
Iccius portus, *vide* Itius.
Igilium, *inf.* 174, 20.
Iguvium, *opp. a Caesare occupatum*, 165, 32.
Ilerda, *opp.* 175, *penult.* 189, 9.
Illurgavonenses, *pop.* 183, 2.
In Illyrico *res gestae*, 277, *penult.*
Ilurgis, *opp.* 283, 32.
Indutiomari, *Galli, res gestae*, 63, 13. 82, 9, &c.
Issa, *inf.* 216, 4.
Italica, *opp.* 202, 17.
Itius, *portus*, 63, 5.
Iturei, *pop.* 302, 5.
Jubae, *Regis, gesta*, 204, 21. 209, 26. 211, 4. 303, 33. 313, 2. 314, 22. *Jubae superbia*, 316, 14. *mors*, 331, 11.
Jura, *mons*, 2, 1. 4, 3.

K.

Kaleni, *Fus. Caesareani, gesta*, 215, 26. 218, 18. 223, 9. 234, 10.

L.

Labieni, T. *res gestae*, 9, 17. 33, 15. 40, *ult.* 82, 32. 86, 8, &c. 122, 16, &c. 145, 3. *jam in partibus Pompeii*, 218, 10. 221, 1. 240, 14. 246, 33. 299, 15. 305, 30. 313, 24. 314, 22. 319, *penult. mors*, 348, 1.
Lacedaemon, *opp.* 214, 19.
Lacetani, *vide* Jacetani.
Laelii, D. *Pompeiani, gesta*, 251, 23.
Larinates, *pop.* 170, 12.
Lariſſa, *opp.* 244, 8.
Latobrigi, *pop.* 3, 6. 11, 28.
Lemanus, lacus, 2, 2. 4, 2.
Lemovices, *pop.* 102, 25. —— Armorici, 129, 23.
Lenium, *opp.* 349, 19.
Lentuli, *Consulis, gesta*, 162, 22, &c.
Lepidi, *Caesarean, gesta*, 286, 10.
Lepontii, *pop.* 51, 7.
Leptis, *opp. a Caesare occupata*, 297, 17. *a Labieno frustra oppugnata*, 305, 26.
Leptitani, *pop.* 210, 8.
Levaci, *pop.* 76, 4.
Leuci, *pop.* 17, 30.
Lexobii, *pop.* 40, 25. 43, 13.
Libertati omnes student, 40, 1. 40, 32. 72, 9. 75, 33. 101, 18. 115, 3. 129, 30.
Libonis, *Pompeiani, gesta*, 222, 9.
Liburnae, *pop.* 216, 2.
Liger, *flav.* 40, 6.
Lilybaeum, *promont.* 295, 2.
Limo, *opp.* 146, 7.
Lingones, *pop.* 11, 10.
Lissus, *opp.* 223, 20. *a Caesareanis occupatus*, 224, 15. *a Pompeio filio frustra oppugnatus*, 228, *ult.*
Litavici, *Galli, gesta*, 115, 1, &c.
Lucani, *pop.* 173, 4.
Lucceria, *opp.* 170, 13.
Lusitania, 175, 27.
Luterius, *Gallus, a Romanis victus*, 148, 3. 152, 1.
Lutetia, *opp.* 122, 16.

M.

Macedonia, 226, 28.
Magetrobria, *vide* Amagetobria.
Malaca, *opp.* 286, 33.
Mandubii, *pop.* 131, 16.
Marcellus, *Consul, Caesaris inimicus*, 155, 9, &c.
Marcelli, M. *Caesareani, gesta*, 284, 6.
Marcomanni, *pop.* 22, 28.
Marrucini, *pop.* 170, 11.
Marci, *pop.* 167, 14.
Massilia, *opp. a Caes. oppugnata*, 174, 24, &c. 181, 28. 194, 1. *capta*, 200, 12. 203, 5.
Matisco, *opp.* 135, 14.
Matrona, *flav.* 1, 4.
Mazaca, *opp.* 287, *penult.*
Mediomatrici, *pop.* 129, 18.
Medobrega, *opp.* 281, 6.
Meldae, *pop.* 64, 6.
Melodunum, *opp.* 122, 28.
Menapii, *pop.* 25, 30. 40, 25. *a Caesare victi*, 47, 3. 61, 5. 85, 27. *a Germanis expulsi.* 49, 21.
Messana, *opp.* 195, 5. 252, 2.
Metiosedum, *opp.* 123, *ult.*
Metropolis, *opp. a Caes. expugnata*, 244, 17.
Militaris disciplinae exemplum, 215, 8.
Milonis *gesta*, 221, 25.
Minervae *templum*, Elide, 254, 7.

Mithridatis, *Caesariani, gesta*, 271, 18.
Mitylenae, *opp.* 252, *ult.*
Mona, *ins.* 67, 16.
Monomachia, 345, 3.
Morini, *pop.* 25, 30. 40, 25. 55, 17. *a Caesare victi*, 47, 3. 60, 24.
Mosa, *flav.* 51, 4.
Mulierum crines praesecti ad tormenta bellica efficienda, 216, 10.
Mulieribus et infantibus non parcunt Romani, 111, 25.
Munda, *opp. a Caesare occupata*, 346, 9. 348, 6. 351, 16.
Munitiones admirandae, 128, 5. 230, 3, &c.
Muri Gallici descriptio, 109, 26.
Musculus, ingentis molis, 197, *ult.*

N.

Nabathaei, *pop.* 261, 2.
Nannetes, *pop.* 40, 25.
Nantuates, *pop.* 37, 2. *a Galbâ legato victi*, 38, 6.
Narbo, *opp.* 103, 23.
Nasidii, L. *Pompeiani gesta*, 195, 2.
Navalis pugna, 182, 6. 195, 24. 265, 28. 266, 23. 271, 4.
Naupactus, *opp.* 226, 24.
Neapolis, *opp. Italiae*, 221, 30.
———*Africae*, 296, 3.
Nemetes, *pop.* 22, 28.
Nemetocenna, *opp.* 152, 30.
Nervii, *pop.* 25, 28. *eorum mores*, 29, 20. *pugnandi ratio*, 30, 9. *a Caesare victi*, 31, *ult.* &c. *a Q. Ciceróne repulsi*, 76, 3, &c. *a Caesare victi*, 80, 9, &c. 85, 1, &c.
Nicopolis, *opp.* 276, 7.
Nigri, Q. Pompeii, *gesta*, 345, 4.
Nili, *flav. aqua limosa*, 262, 33.
Nimbus ingens, 312, 19.
Nitiobriges, *pop.* 103, 20.
Nix 6 pedum alta, a Caesare discussa, 103, 31.
Noricum, *sive* Noreia, *opp.* 3, 8.
Noviodunum, *opp.* Suessionum, 28, 23.
———*opp.* Biturigum, *a Caes. expugn.* 105, 13.
———*opp.* Aeduorum, *incenditur*, 121, 18.
Numidarum *pugnandi ratio, difficultasque eis resistendi* 300, 2. 332, 2.
Nymphaeum, *promont.* 223, 20.

O.

Obucula, *opp.* 284, 4.
Ocelum, *opp.* 4, 33.
Octavii, M. *Pompeiani, gesta*, 216, 2. 279, 24.
Octodurus, *opp.* 37, 11.
Octogesa, *opp.* 183, 24.
Orchomenus, *opp.* 234, 16.
Orgetorix, Helvetius, 1, 18, &c. 2, 26.
Oricum, *opp.* 215, 17. *a Caesare occupatum*, 217, 14. *Caesaris naves à Pompeio incensae*, 228, 12.
Oscenses, *pop.* 182, *ult.*
Osismii, *pop.* 35, 32. 40, 24.

P.

Pacidii, *Pompeiani, gesta*, 324, 27.
Paemani, *pop.* 25, 32.
Palaepharsalus, *vide* Pharsalus.
Palaeste, *opp.* 215, 16.
Parada, *opp.* 328, 10.
Paraetonium, *opp.* 263, 31.
Parisii, *pop.* 102, 24.
Parthi, *pop.* 225, 13.
Parthini, *pop.* 217, 24.
Parvae res in bello magni momenti 169, 4. 239, 7.
Patientia militum Caesaris miranda, 231, 28.
Peditum Germanorum mira celeritas, 21, *ult.*
Peligni, *pop.* 167, 14.
Pelusium, *opp.* 253, 16. *a Mithridate oppugn.* 271, 23.
Pergamus, *opp.* 225, 18. 254, 13.
Petra, *opp.* 229, 21.
Petreii, *Pompeiani, gesta*, 175, 23. 183, 16. 188, 13. *Caesari se dedit*, 191, 11. mors, 331, 11.
Petrocorii, *pop.* 129, 19.
Pharnacis gesta, 274, *pen.* &c. *a Caesare victus*, 290, 12.
Pharsalus, *opp.* 215, 16.
Pharsalicum proelium, 248, 21.
Pharus, *ins.* 256, *penult.*
Picenum, *regio Ital.* 166, 6. *a Caesare occupatum*, 166, 32.
Pictones, *pop.* 41, 9.
Pilorum cacumina ardentia, 313, 1.
Pirustae, *pop.* 62, 12.
Pisaurum, *opp.* 165, 31.
Pleumosii, *pop.* 76, 4.
Poena, Deorum consilio, peccatum consequitur, 5, 25. *saepe autem post diuturnam impunitatem*, 6, 19.
Pompeianorum ante proelium Pharsalicum insolentia, 246, 20, &c. *Pompeius proelio Pharsalico profligatur*, 248, 21. *in Aegypto interficitur*, 254, 1.
Pompeii Cn. *filii gesta*, 228, 12. 302, 28. *a Caesare superatur*, 327, 32, &c. mors, 351, *penult.* &c.
Pontis in Rhenо a Caesare facti descriptio, 53, 28.
Pontones, 224, 21.
Portenta, quo die Caesar vicisset, 254, 3.
Posthumiana castra, *vide* Castra.
Pothini, *eunuchi, gesta*, 255, 5.
Proelium Pharsalicum, 248, 21. *vide Navalis, et Equestris, et Essedum.*
Praetorii C. Virgilii, *Pompeiani, gesta*, 305, 9, &c.
Preciani, *pop.* 46, *penult.*
Procelli C. Val. *gesta*, 21, 13. 23, 18.
Ptolemais, *opp.* 254, 13.
Ptolemaeus *Rex, a Caesare victus*, 273, 4.
Pugna Pharsalica, 248, 21. *vide Navalis, et Equestris, et Essedum.*
Pulfonis, T. *gesta*, 77, 31, &c.
Pyrenaei, *montes*, 1, 17.

Q.

Quadrigae falcatae, 290, 33.

R.

Ravenna, *opp.* 163, 13.
Rauraci, *pop.* 3, 5. 11, 28.

Rebili, *Caesareani, gesta*, 208, 26.
Rhedones, *pop.* 35, 32.
Rhemi, *pop.* 24, 21. 88, *ult.*
Rheni, *fluv. cursus*, 51, 7.
Rhodanus, *fluv.* 4, 3.
Rhodus, *inf.* 253, 8.
Romani, prae Gallis, brevi fluturi, 34, 27.
Roscilli *et* Aegi *perfidia erga Caesarem*, 235, 19.
Ruspina, *opp.* 297, 17.
Ruteni, *pop.* 20, 26.

S.

Sabini, Q. Titurii, *res gestae*, 43, 9. 71, 20. &c.
Sabis, *fluv.* 29, 28.
Saburae *Regis Jubae praefecti, gesta*, 210, 9, &c.
Sacrificia humana, 90, 15.
Saguntini, *pop.* 338, 32.
Salonae, *opp.* 215, 33. *a Pompeianis frustra obsessae*, 216, 5.
Salsum, *flum.* 337, 28.
Samarobriva, *opp.* 70, 27.
Santones, *pop.* 4, 24. 129, 16.
Sardinia, *inf. a Valerio, Caesareano, occupata*, 172, 33.
Sarsura, *opp. a Caes. occupata*, 323, 19, &c.
Scaldis, *fluv.* 95, 28.
Scipionis, Pompeiani, crudelitas, 312, 10. *gesta*, 225, 8. 303, 19. 305, 1. 306, 2. 314, 22. *a Caesare devictus*, 326, 9, &c. *mors*, 331, 30.
Seduni, *pop.* 37, 2. *a Galba legato victi*, 38, 6.
Sedusii, *pop.* 22, 28.
Segni, *pop. Caesari se dedunt*, 95, 11.
Segontiaci, *pop.* 69, 26.
Segovia, *opp.* 284, 11.
Segusiani, *pop.* 5, 1.
Senatûs consultum adversus Caesarem, 155, 8.
Senones, *pop.* 24, 15. 81, 29. *a Caesare superati*, 85, 11.
Sequana, *fluv.* 1, 4.
Sequani, *pop.* 2, 15. 3, 10. 4, 14. 12, 32. 13, *ult.* 88, 21.
Sesuvii, *pop.* 35, 32.
Sibutzates, *pop.* 46. *ult.*
Sicilia, *inf. a Curione, Caesareano, occupata*, 172, *penult.*
Sicoris, *fluv.* 176, 13.
Sigambri, *pop.* 53, 15. *a Caesare vastati*, 54, 18. *eorum gesta*, 96, 27, &c.
Silicensis, *fluv.* 284, 12.
Silonis, *Manlii, gesta*, 282, 9.
Sitii, P. *Caesareani, gesta*, 309, 2. 331, 17.
Soldurii, sive *devoti*, 45, 11.
Soricaria, *opp.* 344, 17.
Soritia, *opp.* 345, *penult.*
Sotiates, *pop. a Romanis victi*, 44, 28, &c.
Stratagemata, Labieni, 86, 17, &c. Caesaris, 113, *ult.* 117, 27. 139, 22. 181, 10. Gallorum, 74, 19. 142, 21. Domitii, 227, *ult.* Jubae, 211, 4.
Suessiones, *pop.* 25, 7 & 22. *a Caesare victi*, 28, 21.
Suevi, *pop.* 15, 33. *eorum mores, et vivendi ac bellandi ratio*, 48, 5. *fortissimi*, 50, 25. *eorum ad bellum apparatus*, 87, 29.
Sulcitani, *pop.* 332, 11.
Sullae, P. *Caesareani, gesta*, 233, 3.
Sulmo, *opp. a Caesare occupatus*, 167, 30.
Sylla, *vide* Sulla.

T.

Tamesis, *fluv.* 66, 30.
Tarbelli, *pop.* 46, *penult.*
Tarracina, *opp.* 170, 17.
Tarraco, *opp.* 202, *ult.*
Tarraconenses, *pop.* 183, 1.
Tarsus, *opp.* 287, 30.
Tarusates, *pop.* 45, 20. 46, *penult.*
Tauris, *inf.* 279, 26.
Taurois, *castell.* 195, 21.
Tectosages, *pop.* 93, 1.
Tegea, *opp.* 324, 18.
Tenchtheri, *pop.* 48, 2.
Tergestini, *pop.* 145, 28.
Teutones, *pop.* 14, 23. 17, 13. 25, 14. 34, 13.
Thabena, *opp.* 324, 6.
Thapsus, *opp.* 305, 10. *Caesari deditur*, 330, *penult.*
Thebae, *opp.* 234, 16.
Thessalia, 226, 33, &c.
Thurii, *sive* Turii, *pop.* 222, 4.
Tigurinus, *pagus*, 5, 22.
Tisdra, *opp.* 308, 32. *Caesari deditur*, 330, *penult.*
Tolerantia Caesaris militum admiranda, 231, 28, &c.
Tolosates, *pop.* 4, 24.
Torquati, L. *Pompeiani, gesta*, 217, 23.
Tralles, *opp.* 254, 15.
Trebonii, C. *Caesareani, gesta*, 194, 1.
Treviri, *pop.* 15, 30. *equites virtute insignes*, 32, 21. 63, 10, &c. *a Romanis victi*, 86, 8, &c.
Tribocci, *pop.* 22, 28.
Trinobantes, *pop.* 69, 16.
Tulingi, *pop.* 3, 6. 10, 28. 12, 7.
Turinus *ager*, 221, 28.
Turones, *pop.* 36, 4.
Turris, inusitatae molis, 196, *penult.*

V.

Vacca, *opp.* 323, 7.
Vahalis, *fluv.* 51, 5.
Valerii Flacci, *Caesareani, gesta*, 172, 31.
Vangiones, *pop.* 22, 28.
Vareni, L. *gesta*, 77, 31.
Varronis, M. *Pompeiani, gesta*, 200, 23.
Varus, *fluv.* 192, 30.
Vari, Attii, *Pompeiani, gesta*, 166, 5. 173, 13. 204, 13. &c. 210, 7. 318, 25.
Vatinii, *Caesareani, gesta*, 251, 26. 279, 3.
Ubii, *pop.* 23, 28. *eorum descriptio et mores*, 49, 11. &c.
Ucubis, *opp.* 337, 29.
Velauni, *pop.* 129, 15.
Vellaunodunum, *opp. a Caes. expugn.* 104, 30.

Velocaſſes, *pop.* 25, 30.
Veneti, *pop. Galliae*, 35, 31. *navibus potentes*, 39, 26. 40, 18. *earum navium deſcriptio*, 41, 23. *pugna navali a Romanis ſuperantur*, 41, 33.
Ventiſponte, *opp.* 346, 5.
Veragri, *pop.* 37, 2. *a Galba legato victi*, 38, 6.
Verbigenus *pagus*, *vide* Urbigenus.
Vercingetorigis, *Galli*, *geſta*, 102, 13. 104, 17. 108, 11. 111, 32. 113, *ult.* 125, 1. *a Caeſare ſuperatur*, 126, 12. *capitur*, 135, 3.
Vergaſillauni, *Galli*, *geſta*, 130, 1. 133, 11.
Vergobretus, *magiſtratus annuus apud Aeduos*, 7, 13.
Veromandui, *pop.* 25, 31.
Verſaonenſes, *vide* Urſaonenſes.
Veſontio, *opp.* 16, 5.
Vettones, *pop.* 175, 27.
Vhalis, *fluv.* vide *Vahalis*.
Vibo *ad fretum*, *opp.* 252, 1.
Vibullii Rufi, *Pompeiani geſta*, 167, 7. 169, *penult.* 174, 18.
Vienna, *opp. Gall. Narb.* 104. 11.
Virgilius, *vide* Praetorius.
Virdumari, *Galli*, *geſta*, 121, 23.
Viridovix, *Gallus*, 43, 10.
Vitrum, *herba*, 67, 28.
Ulia, *ſive* Ulla, *pop.* 285, 25, *a Pompeio obſeſſa*, 336, 2. *obſidione liberata*, 338, *penult.*
Unelli, *pop.* 35, 31. *a Romanis victi*, 43, 10, &c.
Vocates, *pop.* 45, 19. 46, *penult.*
Vocontii, *pop.* 4, *penult.*
Vogeſus, *mons*, 51, 4.
Volcae Arecomici, *pop.* 103, 24.
——Tectoſages. 93, 1.
Voluſeni, C. Quadrati *geſta*, 153, 2.
Urbigenus, *pagus*, 11, 21.
Uri, *ferae*, 93, 31.
Urſaonenſes, *pop.* Urſao, *opp.* 345, 23. 351, 20.
Uſceta, *opp. a Caeſare occupata*, 329, 16.
Uſipetes, *pop.* 48, 2.
Utica, *opp.* 203, 31. *Caeſari deditur*, 329, 11.
Uxellodunum, *opp. a Caninio obſeſſum*, 148, 3. *a Caeſare captum*, 150, 14.
Uzita, *opp.* 310, 26.

X.

Xantones, *pop. vide* Santones.

Z.

Zama, *opp.* 330, 8. *Caeſari deditur*, 330, 25.
Zeta, *opp. a Caeſare occupata*, 320, 26.
Zicla, *opp.* 289, 29.

FINIS.

G R
III